DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

oya baydar türkiye işçi sınıfı tarihi (1)

Herausgeber:
INFOGRAPH- Fa. Armağan Konrat
Verlag- grafische Arbeiten u. Druck in deutsch und in Sprachen der Arbeitsemigranten
Neuhofstr. 19, 6000 Frankfurt am Main 1, Tel. (0611) 59 45 23

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Titelbildquelle: „In Kleinasien"
Graf v. Schweinitz, Berlin 1906
Dietrich Reimer (Ernst Vohsen)

ISBN 3-923327-00-5

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ISBN : 3–923327–00–5

1982 – Frankfurt a.Main / BRD

Herausgeber: Fa. Armağan Konrat INFOGRAPH
Verlag, grafische Arbeiten und Druck in ausländischen Sprachen

1. Auflage, Neubearbeitung einer gleichnamigen Studie des Autors (Istanbul 1969), ergänzt u. verändert (1982 Ffm.).

Yazarın aynı isimle (1969 Istanbul) yayımlanan araştırmasının genişletilmiş ve düzeltilmiş 1. basımı (1982 Ffm.)

© Alle Rechte, insbesondere das Recht der Vervielfältigung und Verbreitung vorbehalten. Kein Teil des Werkes darf in irgendeiner Form (durch Fotokopie, Mikrofilm oder ein anderes Verfahren) ohne schriftliche Genehmigung des Verlages reproduziert oder unter Verwendung elektronischer Systeme verarbeitet, vervielfältigt oder verbreitet werden.

Herstellung u. Vertrieb: Fa. Armağan Konrat–INFOGRAPH:
Neuhofstraße 19, 6000 Frankfurt a.Main 1, Tel. (0611) 59 45 23

Hist. Foto (Schutzumschlag) Bergleute in Anatolien
aus In Kleinasien Graf v. Schweinitz –Deutsche Kolonial Gesellschaft, Berlin 1906. Verlag Dietrich Reimer (Ernst Vohsen) Fotografische bearbeitung M. Ebert

Kapak Fotoğrafı: Maden işçileri (1906 Berlin)
Dietrich Reimer (Ernst Vohsen) Yayınevi– Baron von Schweinitz (Alman Kolonî Birliği üyesi) – Kafkasya'da adlı seyahatnameden

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://kanteyiorg

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ÖNSÖZ

"Türkiye İşçi Sınıfı" kitabının ikinci baskısını yapma olanağını ilk baskının üzerinden on üç yıl geçtikten sonra bulabildim. Araya giren farklı uğraşlar, bilimsel çalışmalardan kopukluk, günlük işlerin yoğunluğu mutlaka yeniden ele alınıp gözden geçirilmesi gereken bu konuya bir daha dönmeme engel oldu. Oysa aradan geçen on üç yıl, gerek Türkiye işçi sınıfı açısından, gerekse kişisel açıdan büyük değişmelerin, netleşmelerin yaşandığı, bilinç düzeyinin sıçramalar yaparak yükseldiği bir dönemdi. Kitabı ikinci baskıya hazırlamak üzere işe başladığımda bu gerçeği tüm açıklığıyla fark ettim. İkinci baskı için kimi düzeltmelerle yetinemeyeceğimi, konuyu ilk sayfadan son sayfaya kadar yeniden ele almam gerektiğini anladım. Böylece "Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi" bir "ikinci baskı"dan çok, ilk incelemenin belge çalışmalarını koruyan, ama yorumlarıyla, kapsamıyla, bakış açısıyla ve ilk baskıda yer alan kimi temel teorik hataların düzeltilmesiyle yeni bir kitap oldu.

Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi'nin bu yeni baskısını, daha doğrusu yeni yazımını gerçekleştirebilmek ancak Türkiye dışında, "sürgün"de olanak kazandı. İkinci baskının yapıldığı bu dönemde, kitabın yazarının ülkesinde özgür yaşayabilme ve bilimsel çalışma yapabilme hakkı olmadığı gibi, Türkiye'de konuya işçi sınıfının bilimi açısından yaklaşan bir araştırmanın yapılabilme ve yayınlanabilme olanağı da yok. Sadece bu olgu bile, Türkiye işçi sınıfının bilinçlenme, örgütlenme ve savaşım açısından son on beş yılda aldığı dev yolu göstermeye yeterli. Bugün bir askersel diktatörlük altında bulunan Türkiye'de egemen sınıfların kısıtlı burjuva demokrasisine bile tahammül edemez hale gelerek kendi diktalarını kurma yoluna gitmelerinde, gelişen, güçlenen, bilinçlenen ve örgütlenen işçi sınıfından duydukları huzursuzluğun payı büyüktür.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İkinci baskı bile olsa, Türkiye ile ilgili bir araştırmayı Türkiye dışında yapmanın tüm güçlükleri, eksiklikleri, yetersizlikleri kitabın hazırlanışı sırasında ortaya çıktı. Türkiye'de el atınca bulunabilecek bir kaynağı yurt dışında bulabilmek kimi zaman günler, haftalar aldı. Kimi zamansa bu kaynaktan vazgeçildi. Bu bakımdan bu ikinci yazım, ilk baskıya oranla daha gelişkin ve daha geniş olmakla birlikte yine de Türkiye'de tamamlanması gerekiyor. Bir gün bunu yapabileceğime - umudum değil - güvenim var. Bu güveni Türkiye işçi sınıfına, Türkiye emekçi halkına ve demokrasi güçlerine inancımdan alıyorum. Araştırmanın da gösterdiği gibi, Türkiye işçi sınıfı ve onun öncülüğündeki Türkiye emekçi halkı yüz yılı aşkın savaşım tarihi boyunca bir kaç kez yenildi; çok kez geri çekilmek zorunda kaldı; burjuvazinin amansız baskı ve zulmünü çok kez sırtında hissetti. Ama her defasında silkinmesini ve savaşıma daha güçlü, daha yiğit, daha örgütlü ve daha inançlı atılmasını bildi. Bu defa da öyle olacak.

Türkiye işçi sınıfı tarihinin, doğuş ve ilk sınıfsal uyanıştan burjuvaziyle ilk büyük hesaplaşması ve geri çekilmesine kadar giden dönemi inceleyen bu ilk kitap, işçi sınıfımızın acılı ama yiğit ve umutlu savaşımını günümüze kadar getiren bir ikinci kitapla tamamlanmak zorunda. Türkiye'de konuyla doğrudan ilgili araştırmaların yok denebilecek kadar az olduğu düşünülürse araştırmayı sürdürmek ve ikinci kitabı da bir an önce bitirmek, işçi sınıfımızın savaşımına karınca kararınca bir katkıda bulunmak açısından bir borç ve görev oluyor. Bu görevi yerine getirmeye, kısa sürmesini dilediğim ve kısa süreceğine inandığım sürgünü, işçi sınıfına hizmet yolunda değerlendirmeye çalışacağım.

Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi'nin bu yeni yazımında, ilk baskıda bilgi ve bilinç yetersizliğinden yok sayılmış, değinilmemiş olan ana konuya, yani işçi sınıfının siyasal örgütlenmesine de bir ölçüde değinmek zorunda kaldım. Siyasal gelişme ve örgütlenmesi incelenmeden hiçbir işçi sınıfının tanınıp anlaşılabileceğini sanmıyorum. Ama bu noktada önüme ciddi bir sorun çıktı. Türkiye işçi sınıfının siyasal örgütlenmesinin tarihini yazmanın, hatta bu konuya dolaylı değinmelerin tek tek araştırıcıların, kişilerin yetkisini ve olanaklarını aştığına inanıyorum. İşçi sınıfının siyasal gelişme ve örgütlenmesinin tarihini ancak ve ancak onun kendi öz örgütünün, bağımsız siyasal partisinin yetkili kurullarının yazabileceğinin bilincindeyim. Bu bakımdan konu kesinlikle gerektirdiği için 1919 sonrasındaki siyasal örgütlenmeye değinmeden geçemedim. Ama bunu yaparken en sağlam ve doğru kaynaklara başvurmaya,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

örneğin Komintern ve TKP belgelerinden yararlanmaya, öznel değerlendirime ve savlara yer vermemeye, ancak en kesin gerçekleri not etmeye özen gösterdim. Yine de bu bölümlerde yer alan yorumların ve ileri sürdüğüm görüşlerin sadece ve sadece beni bağladığını ve tartışmaya, düzeltilmeye her zaman açık olduğunu vurgulamak isterim.

Günümüzde, işçi sınıfı tarihi gibi kapsamlı konuların kişisel araştırıcıların değil, geniş araştırma kurullarının işi olduğuna inanıyorum. Ancak koşullar bugün için sadece kişisel çalışmaya olanak verdi. Bu bakımdan kitabı okurlara tüm eksiklerini bilerek, önümüzdeki yıllarda kollektif olarak geliştirilmesi gereken bir ilk taslak olarak sunuyorum. Yine de özellikle 1923 öncesine, hele 1870 - 1918 dönemine ilişkin hemen hemen tüm önemli günlük gazete, dergi ve bu dönemle ilgili elde bulunabilen verilerin titizlikle gözden geçirilmesine dayandığı için "Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi"nin konuyu geliştirmek isteyenleri, eski harflerle basılmış kaynakları yeniden gözden geçirmekten kurtaracağı inancındayım.

Kitabın on üç yıl önceki ilk baskısında yer alan "ithaf"a baktım. Tek başına bu ithaf bile on üç yılda alınan yolu gösteriyor. "Mutlu yarınlar için birlikte savaşacağımız tüm öğrenci arkadaşlarıma" diye yazmışım. Gerçekten de o yıllar öğrenci hareketinin kabarış yılları ve harekette küçük burjuva ögelerin ve ideolojisinin ağır bastığı yıllardı. Bu satırların yazarı da görülüyor ki kendini bu çerçeveden kurtaramamış; işçi sınıfı tarihini ait olduğu sınıfa değil, öğrenci gençliğe ithaf etmiş. Bu ithafı bugün düzeltelim, olması gerektiği gibi yazalım...

Baskısız, sömürüsüz Türkiye, aydınlık ve özgür yarınlar için birlikte savaştığımız ve savaşacağımız tüm arkadaşlarıma; zindanlarda, işkence odalarında bağımsızlık, demokrasi, sosyalizm bayrağını ellerinden düşürmeyenlere; Türkiye işçi sınıfına ve onun yolunda yürüyenlere sevgiyle, saygıyla, güvenle...

Oya Baydar

Kasım 1981, Frankfurt

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

GİRİŞ

Yazılmaya gerçekten değecek tek tarih emekçi yığınların, çalışan sınıfların, üretici insanın tarihidir. Dünya, hayvandan insana geçildiğinden bu yana çalışan, üreten, yaratan emekçi insanın, emekçi yığınların elleri üzerinde duruyor. İnsanlığın tarihi, taa sınıflı toplumdan başlayarak, emeğin ve üretici insanın gelişmesinin, evrimleşmesinin ve emekçi sınıfların savaşımının tarihidir. İnsanlığın gerçek tarihini emekçi yığınlar, çalışan sınıflar yapar. İnsanın yaşamı ve insan yaşamının gelişmesi, ilerlemesi, çalışan insanın bilinçli, hedefli üretimine bağlıdır. Dünyadaki tüm zenginliklerin, tüm ilerlemenin kaynağı, toplumların gelişmesinin itici gücü, insanların üretici faaliyetidir. Toplumlar ve tarih bu temel üzerinde kurulur ve gelişir.

Yüzbinlerce ve belki de milyonlarca yıl önce, insanı hayvandan ayıran, onu yepyeni bir evrim yoluna so-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kan, insanı insan yapan; en başta onun çalışması, üretmesi yani *emeği* oldu. İnsanın bedeni ve kafası, emekle birlikte gelişti; günümüzün uzayı zaptetmeye çıkan insanına kadar vardı. İnsan, yaşayabilmek için sürekli olarak aletlerini geliştirdi. Aletlerini geliştirdikçe kendisi de gelişti. En ilkel meyve toplayıcılardan ve balık avcılarından, günümüz insanına varıldı. Bu akıl almaz, heyecanlı ve şanlı maceranın kahramanı her dönemde, üretici, yaratıcı, emekçi insan oldu.

Tüm insanların üretici, emekçi olduğu, kimsenin kimseyi sömürmediği, özel mülkiyetin bilinmediği ilkel toplumdan, kimi insanların başkalarını çalıştırdığı, kendileri üretmeyip başkalarının emeğinin ürünlerine el koydukları sınıflı sömürülü toplumlara geçilmesiyle birlikte emekçi insanın, çalışan sınıfların yaşam macerasında yeni bir sayfa açıldı. O dönemlerden sonra, günümüze değin, tarih, sınıf savaşımlarının tarihi olarak gelişti. Sömürünün biçimi, sömürenlerin ve sömürülenlerin konumu, adı ne olursa olsun; insanın insanı sömürmesinin ortadan kaldırıldığı, üretim araçlarının özel mülk olmaktan çıkıp toplum mülkiyetine geçtiği en gelişkin toplum biçimine, yani sosyalizme kadar, tüm toplumlarda ezilen ve sömürülen emekçi sınıflar sömürücü sınıflarla savaştılar. Ve kısa dönemdeki gelişmeler, hatta yenilgiler ne olursa olsun, insanlık tarihinin binlerce yıllık akışı içinde, işin sonucunda hep "üretici insan", emekçi sınıflar zafere ulaştılar. Eski sömürücülerin elinden ekonomik ve siyasal iktidarı aldılar ve yeni bir toplum kurdular. İnsanlık tarihinde birbirini izleyen "köleci", "feodal", "kapitalist sömürü ve toplum biçimleri hep bu savaşımın ürünü ve tarihin noktaları değilse de virgülleri oldu. Ama bunların herbirinde sömürü yeni biçim ve adlarla sürüp gitti. Eski egemen sınıfların yerini yenileri aldı; eski sömürücülerin yerine yenileri geçti. Emekçi sınıfların sömürülüş *biçimi* değişti; ama üretim

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

araçlarının özel mülkiyetine dayanan bu toplum biçimlerinin tümünde, emekleri sömürülen emekçi sınıflar varlıklarını sürdürdüler.

İşçi Sınıfı ve Onun Tarihsel Görevi

Köleci toplumda, sömürülen temel emekçi sınıf *köle* sınıfıydı. Köleci toplum efendiler-köleler savaşımına sahne oldu. Yıkıldı, yerini *feodal toplum*a bıraktı. Feodal toplumda sömürenler, sömürülenler ve sömürünün biçimi değişti. *Feodal senyörün*, toprak beyinin topraklarında ve malikânesinde çalışan, ona bağımlı *serfler*, bu toplumun başlıca emekçi sınıfını meydana getirdiler. Sınıf savaşımı feodal senyörler, feodal aristokrasi ile serfler arasında sürdü. Sonra bu toplum da çatladı. Bağrından yepyeni bir toplum biçimi: *kapitalist* toplum doğdu. Kapitalist toplum, adı üstünde (kapital yani sermaye), sermayenin egemenliğine dayalı toplumdu. Bu toplumda başlıca sömürücü sınıf sermaye sahibi *burjuvazi*, başlıca sömürülen emekçi sınıf ise *proletarya*, yani *işçi sınıfıydı*. Artık sınıf savaşımı, burjuvazi ile proletarya, yani sömürücü sermaye sahipleri ile emekleri sömürülen işçiler arasında sürüyordu.

İşte çağdaş tarih, en kestirme tanımıyla, emekle sermayenin, işçi sınıfı ile burjuvazinin savaşımının tarihidir. Bugün insanlığın gelişme sürecinin merkezinde tarihin en genç, en yeni sınıfı olan işçi sınıfı yeralıyor. Bu sınıf, bugün dünyanın üçte birinde savaşımını zafere ulaştırmış ve sömürüyü ortadan kaldırarak egemenliğini kurmuş durumda. Diğer üçte ikisinde savaşım, çeşitli biçimlerde, çeşitli görünümler altında sürüyor. Kapitalizmden sosyalizme geçiş çağı olan çağımızda, işçi sınıfı, bu geçişi, bu ilerlemeyi gerçekleştirebilecek öncü emekçi sınıf olma durumunu sürdürüyor.

Her çağda, ezilen, sömürülen sınıflardan biri, onların tümünün öncüsü, en genci, en dinamiği, en devrim-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

cisi olan sınıf, insanlık tarihini ilerletme, eski köhnemiş toplum biçimini yıkarak yerine yeni ileri toplumu kurma göreviyle yükümlüydü ve bu görevi yerine getirdi. Çağımızda tarihi ilerletme görevi işçi sınıfının omuzlarındadır. Üstelik işçi sınıfı, yapısı gereği, daha önceki tüm devrimci sınıflardan farklı olarak, bir sömürü toplumunun yerine sadece sömürenlerin ve sömürünün biçiminin değiştiği yeni bir sömürü toplumu kurmayacak, sömürüye artık bir daha geri gelmemek üzere bütünüyle son verecektir. O, sömürünün varolduğu son toplum biçimi olan kapitalizmi yıkarak sömürüsüz topluma adım atacaktır. Bu yüzden işçi sınıfının tarihsel görevi üretim araçlarının özel mülkiyetine dayanan sömürü toplumuna son verirken, tüm sömürü ilişkilerine de son vermek; sadece kendini değil, kendisiyle birlikte tüm emekçi sınıfları, tüm insanlığı sömürüden kurtarmaktır. Bu görev, işçi sınıfına insan üstü ilahi bir gücün yüklendiği bir görev değil, onun toplumsal üretim içindeki yerinden, durumundan, doğasından kaynaklanan, tarihin doğal gelişmesinin zorunlu bir sonucudur.

Günümüzde tüm olarak insanlık tarihini ve ulusların, toplumların kaderini tüm emekçi sınıfların da öncüsü konumunda bulunan işçi sınıfı ve onun ulusal ve uluslararası savaşımı belirliyor. İşçi sınıfının bugününün ve tarihsel geçmişinin saptanması, bu bakımdan büyük önem taşıyor.

İşçi kimdir? İşçi sınıfının doğuşu.

Günlük dilde tüm emekçileri "işçi" diye adlandırmak oldukça sık rastlanan, genel bir yanılgıdır. Oysa, çağdaş anlamda "işçi" ve işçi sınıfı, kapitalist toplumda, emekçi sınıf ve katmanlar arasında özel bir yeri olan; üretim ve üretim araçları karşısındaki konumu, sermaye tarafından sömürülmüş biçimi ve sınıf sa-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

vaşımındaki yeriyle diğer emekçi sınıflardan ayrılan bir sınıftır.

İşçi sınıfının savaşımını ve tarihsel görevini tüm boyutlarıyla anlayabilmek için, üretim ve toplum içindeki yerini; sömürülüş biçim ve özelliklerini; onu diğer emekçi sınıf ve katmanlardan ayıran, onların öncüsü kılan toplumsal konumunu kavramak zorunludur.

"İşçi" insan ve giderek *işçi sınıfı*, feodal toplumun çözülüşü içinde, onun bağrından doğdu. Feodal toplumun yıkılıp yerine kapitalist sömürüye, burjuvazinin egemenliğine dayanan kapitalist toplumun kuruluş süreci içinde, işçileşen emekçilerin sayısı giderek arttı. Kapitalizmin doğup gelişmesinin zorunlu koşullarından biri, işçi sınıfının ortaya çıkması ve büyümesiydi. Öte yandan işçi sınıfının doğup gelişmesi de feodal toplumun bağrında kapitalist ilişkilerin filizlenmesi, serpilip boy atması ile olanak kazandı. Bu yeni emekçi insanın, yeni emekçi sınıfın özelliği neydi? Daha önceki toplum biçimlerindeki emekçi sınıflardan, sömürülen yığınlardan ne ile ayrılıyordu?

"Proletarya nedir" sorusuna F. Engels şöyle cevap veriyor: "Proletarya, toplumun, yaşam gereksinmelerini herhangi bir sermaye kârından değil de sadece ve tümüyle emeğinin satışından sağlayan; varlığı yokluğu, ölümü kalımı, tüm yaşamı emek talebine bağımlı olan sınıfıdır. Proletarya veya proleterler sınıfı, tek sözcükle, yirminci yüzyılın emekçi sınıfıdır". Engels, aynı yerde, biraz ilerde şöyle devam ediyor: "Mutlak anlamda mülksüz olan, bu yüzden karşılığında gerekli yaşam gereksinmelerini sağlayabilmek için burjuvaziye emeğini satmak zorunda bulunanların meydana getirdiği sınıf. Bu sınıf proletarya veya proleter sınıfı adını alır." Yine aynı yazıda Engels, proletaryanın o zamana kadarki emekçi sınıflardan, yani kölelerden,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

serflerden hangi yönleriyle farklı olduğunu anlattıktan sonra, gerçek anlamda proletaryanın ortaya çıkışını sanayi devrimine bağlıyor. Daha önce manüfaktür sanayiinde görülen işçileri, proletaryadan önceki sınıflar arasına katıyor: "16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadarki manüfaktür işçisi, hemen her yerde, henüz kendi üretim araçlarına, kendi tezgâhına, aile malı çıkrığa ve boş zamanlarında ekip biçtiği kendi küçük toprak parçasına sahipti. Proletarya bunların hiçbirine sahip değildir. Manüfaktür işçisi hemen her zaman, toprak beyi veya işverenle bir ölçüde geleneksel (patriarkal) ilişkiler sürdürdüğü kırsal kesimde yaşar; proletarya ise genellikle kentlerde bulunur ve işverenle arasında sadece parasal ilişkiler vardır. Manüfaktür işçisi büyük sanayi tarafından patriarkal ilişkilerinden koparılmış, elinde kalan mülkiyet parçalarını da kaybetmiş ve *proleterleşmiştir* "*

---

* *(F Engels. Komünizmin İlkeleri, Marx-Engels Seçme Yapıtlar, Cilt 1, s. 81-83, Progress Publishers, İngilizce basım... Bu yapıt Engels tarafından* Komünist Manifesto*'nun taslağı olarak kaleme alınmış, "Proletarya nedir ", "Komünizm nedir", vb. gibi sorulara kısa cevaplar niteliğinde bir denemedir. Kimi kavramların henüz tam gelişkin olmadığı, örneğin* "işgücü" *(emek gücü) yerine* "emek" *sözcüğünün kullanıldığı, manüfaktür işçisinin Marx'ın tanımladığı manüfaktür işçisinden daha geri, kapitalist ilişkilerin henüz küçük filiz halinde olduğu bir döneme, belki de Marx'ın, daha sonra Kapital'de "basit işbirliği" adını vereceği ilk döneme karşılık bir emekçi tipi olarak gösterildiği dikkati çekmektedir Yine de bu yapıttaki proleter tanımı ve işçiyi daha önceki emekçi tiplerinden ayıran özelliklerin toparlanması son derece önemli ve işçi sınıfı tarihine ışık tutucu niteliktedir.)*

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Engels'in basit bir dille tanımladığı ve aktardığı proleterleşmeyi (işçi sınıfının oluşmasını) K. Marx, Kapital'de tüm boyutlarıyla işler. Kapital'den izleyecek olursak emekçinin *proleterleşme* (işçileşme) *süreci*, insanlığı çağdaş tarihe vardıran süreçtir.

Kapitalizmin gelişmesinin hem temel ögesi hem de onun yaratığı olan işçi sınıfı (proletarya), üretici insanın üretim araçlarından ve onun ürettiği ürünlerden bütünüyle kopmasıyla ve insanın işgücünün herhangi bir mal gibi pazarda alınıp satılabilen bir meta haline gelmesiyle ortaya çıktı. Kapitalizmde sermaye sahibinin tek ve son amacı sermayesini büyütmektir. Kapitalist toplumun tüm işleyişi, tüm gelişme yasaları bu amaca dayanır. Kapitalist üretim sürecinde, "kapitalist" için üretimin amacı topluma gerekli ihtiyaç maddelerini üretmek değil kâr etmektir. Kapitalist için süt ve tereyağ üretmekle nötron bombası üretmek arasındaki tek fark, birinin ötekine göre daha az yada daha çok kâr getirmesidir. Sermaye sahibinin kâr edebilmesinin, sermayesini büyütebilmesinin ilk ve zorunlu koşulu, pazarda kullanılırken yani tüketilirken değer üretebilecek bir meta bulmasıdır. Bu meta, insanın işgücünden başka bir şey değildir. Kısaca sermayenin değer edinebilmesi, büyümesi, yani sermaye sahibinin kâr sağlayabilmesi, ancak işgücünün bir meta haline gelmiş ve satışa hazır olmasıyla olanaklıdır. K. Marx bu gerçeği en özlü biçimde şöyle anlatıyor "Sermaye ölmüş emektir. Tıpkı kan emici bir vampir gibi canlı emeği emer, sömürür ve ne kadar fazla emek sömürürse o kadar fazla yaşar..." (1)

Kapitalist üretim biçiminin temel toplumsal koşulları, Marx'ın Kapital'de kanıtladığı gibi, üretim araç-

---

(1) K. Marx: Capital, cilt 1, bölüm 3, kısım 10, s. 233 İngilizce baskı, Progress Publishers, Moskova

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

larının *kapitalist mülkiyeti* ve işçilerin işgüçlerini satma zorunluğu, yani *emeğin metalaşması*dır. Ancak işgücünün alınıp satılabilen bir meta haline gelmesi için çeşitli önkoşulların gerçekleşmiş olması gerekir. Öncelikle, işgücünü satacak kişinin "işgücünü kullanabilme yetkisine sahip bulunması, çalışma yeteneğinin kayıtsız şartsız sahibi olması zorunludur. İşgücü sahibi ve para sahibi pazarda karşılaşırlar ve yasalar karşısında *eşit haklar* temeli üzerinde pazarlık ederler..... İşgücünün pazarda bir meta olarak bulunmasının ikinci temel koşulu, işçinin, emeğinin cisimleştiği çeşitli metaları satabilecek konumda bulunmaması, bu yüzden kendisine ait tek şey olan işgücünü bir meta olarak satışa sunmak zorunda kalmasıdır..... Parasının sermayeye dönüşebilmesi için para sahibi, pazarda özgür işçi ile karşılaşmalıdır. Bu özgürlüğün iki anlamı vardır: İşçinin, özgür bir insan olarak kendi işgücünü kendi malı olarak kullanabilme özgürlüğü, öteyandan, işgücünü gerçekleştirebilmek (işe yaratabilmek) için gerekli olan herşeyden yoksun bulunması, satabileceği başka bir metaya sahiıp olmaması..." (2)

İşçi insanın doğabilmesi için gerekli iki temel koşul, aynı zamanda kapitalizmin gelişmesinin de temel koşullarıdır. Öncelikle, emeğini satacak, işçi olarak çalışacak kişilerin "özgür" olmaları, yani kapitalizm öncesi toplumlardaki tüm ekonomi dışı, kişisel bağımlılıklardan kurtulmuş olmaları gerekir. Artık köleci toplumdaki, kölenin tüm varlığıyla efendinin malı olması yada feodal toplumda serf'in senyöre bağımlılığı türünden bir bağımlılık ilişkisi söz konusu değildir. Bu türden bağımlılık ilişkileri çözülmüş, "özgür"

---

(2) K. Marx: Capital, cilt 1, bölüm 2, kısım 6, s. 168-169

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

insan ortaya çıkmıştır. Öteyandan bu "özgür" insan aynı zamanda üretim araçlarından da özgürleşmiş, kendisine ait üretim aracı kalmamıştır. Kapitalizmde işçi sınıfını belirleyen, ona tüm özelliklerini kazandıran bu "çifte özgürlük" aslında, belki de çağlar boyunca gelmiş geçmiş en korkunç, en sinsi ve en ince bir bağımlılığın, insanın insanı sömürmesinin en ilerlemiş biçiminin ifadesinden, "işçinin sömürülme özgürlüğü"nden başka bir şey değildir.

İşçi sınıfının doğuşu, böylece, emekle üretim araçlarının ayrılması ve kişinin geleneksel bağımlılıklardan özgürleşmesi noktasında aranmalıdır. Bu ayrılma ve özgürleşmenin meydana geldiği heryerde işçi sınıfı ortaya çıkıyor demektir.

Kapitalist üretim, kendi ayakları üzerinde durabilecek hale gelir gelmez, bu kopma ve ayrılmayı sürdürmekle kalmaz, gittikçe büyüyen ölçülere vardırır. Kapitalist sistemin yolunu açan süreç, üretici insanı kendi üretim araçlarının mülkiyetinden koparan süreçten başka bir şey değildir. Bu süreç, bir yandan üretim araçlarını sermayeye dönüştürür, öteyandan kendi üretim araçlarıyla üreten üreticileri işçileştirir.

"İşçi"lerden "İşçi Sınıfı"na Doğru

Bağımsız üreticilerin üretim araçlarından kopması, serflerin bağımlı bulundukları toprakları yer yer terketmeye başlamaları ve kimi servet sahibi zenaatkârların veya tüccarların, ellerinde işgüçlerinden başka satacak bir şey kalmamış bu "özgür" insanların işgüçlerini kiralamaya, onları ücretli işçi olarak çalıştırmaya başlamaları, feodal toplumun çöküş dönemlerine rastlar. Bu dönemde, ticaretin gelişmesi, pazarın genişlemesi, eski zenaatkâr üretiminin, zenaat loncalarının artan mal ihtiyacına cevap veremez hale gelmesine yol açmıştır. Geniş çaplı üretime geçilmesini, teknolojik gelişme temeli üzerinde, beliren yeni ihti-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yaçlar ve "kâr" amacı güden yeni sınıflar zorlamıştır. Kentsel kesimlerde, zenaat üretiminden kapitalist üretime geçiş başlıca iki yoldan olmuştur: Bir yandan kimi küçük zenaatkâr yeni gelişmelere ayak uyduramayıp iflâsa sürüklenirken, az sayıda usta giderek zenginleşmiş ve kapitalistleşmiştir. Böylece zenaatkâr kitlesinin büyük çoğunluğu üretim araçlarının ellerinden gittiğini yada eski üretim araçlarıyla yeni gelişmelere ayak uyduramadıklarını görmüşler ve ücretli işçi durumuna gelmişlerdir. Öteyandan tüccarların elindeki ticaret sermayesi, zenaatkâr üretimini ele geçirmiş ve sanayi sermayesine dönüştürmüştür. Önceleri sadece aracı olan tüccarlar, bu süreç içinde giderek üreticilere hammadde, borç para, üretim aracı sağlayan ve ürettikleri ürünleri ucuza kapatan bir kimliğe bürünür; bir girişimci - dağıtımcı niteliği kazanır. Emrinde çalışan zenaatkârların giderek üretim araçlarından büsbütün kopmaları ve tüccarın sağladığı üretim araçlarıyla üretmeye başlamalarından sonra, böyle bir gelişme süreci içinde tüccar, manüfaktürcü ve sanayiciye dönüşürken zenaatkârlar da ücretli işçiye dönüşürler.

Benzer bir gelişmeye kırsal kesimlerde de rastlanır. Buralarda feodal ilişkiler, feodallerin köylüler üzerindeki baskılarını artırmaları, onlardan giderek daha fazla ve para şeklinde rant istemeleriyle çözülmüştür. Para ilişkilerinin gelişmesi bağımlı köylüler arasındaki ayrışmayı hızlandırmış, köylülerin büyük çoğunluğu iyice yoksullaşıp iflasa sürüklenirken ve topraklarından koparken, tüm köylüleri sömüren zengin tefecilerin ortaya çıktığı görülmüştür.

Bu gelişmeler "sermayenin ilkel birikim dönemi" adı verilen ve Avrupa'da 15. ve 16. yüzyıllara rastlayan dönemde zorbalıkla hızlandırılmıştır. Kapitalizmin klasik gelişmesinin ülkesi sayılan İngiltere'de, 15. yüzyıl sonundan 19. yüzyıla kadar geçen süre bo-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yunca sağlanan "ilkel birikim" çeşitli yollar izlemiştir. Bunların en ünlü ve belki de en vahşisi "toprakların çitle çevrilmesi"dir. Kısaca "çitleme" olarak bilinen bu olay, büyük toprak sahiplerinin topraklarını çitle çevirerek, bu topraklar üzerindeki köylüleri, zorla, zorbalıkla sürmeleridir. Topraklarından sürülmüş, evsiz barksız kalmış bu köylü kitleleri İngiltere yollarına dökülmüşler; yiyecek, barınak, iş bulma umuduyla kentlere akın etmişlerdir. Doğmakta olan İngiliz düstrisine ucuz işgücü sağlayan, bu sefiller ordusu olmuştur. Öteyandan, "çitle çevrilen" topraklar otlak haline getirilmiş, buralarda büyük koyun sürüleri beslenerek yünlü dokuma endüstrisinin ve yün ticaretinin hammaddesi sağlanmıştır. Ünlü, "masum koyun insanı yedi" sözü bu korkunç dönemi çok iyi anlatır.

Kapitalizmin ilkel birikim döneminin öteki yüzü sömürgelerin soyulması, esir ticareti, tefecilik vb.dir. Bu ilkel birikim çeşitli ülkelerde, farklı özellikler gösterse de özü hep aynıdır. Bu öz, kapitalizmin doğuşundaki korkunç "şiddet" ve kapitalist sınıfların zorbalığıdır.

Kapitalizmin gelişmesi, işin örgütlenmesi ve işçinin çalışma biçimleri açısından çeşitli evrelerden geçmiştir. Marx, Kapital'de şu üç evreyi belirler 1) Basit ortak çalışma (kooperasyon), 2) işbölümü ve manüfaktür, 3) makinalı büyük sanayi.

Basit ortak çalışma, sanayide kapitalizmin ilk gelişme evresidir. Kapitalist atelye küçük üretici zenaatkârın atelyesinden, sadece çok sayıda işçinin aynı yerde aynı zamanda çalışmasıyla ayrılır. İşçiler arasında henüz işbölümü yoktur. Hepsi aynı işi yaparlar.

Basit ortak çalışma kapitalist manüfaktürü doğurmuştur. Manüfaktür, yani kol gücüne dayalı büyük atelye üretimi sanayi kapitalizminin gelişmesinin ikinci evresidir. Burada ilk kez işbölümü başlar. Kapita-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

list, çeşitli işler yapan zenaatkârları aynı atelyede toplayarak belli bir malı işbölümü ile ürettirir. Yada aynı işi yapan çok sayıda zenaatkârı atelyede toplar ve herbirine işin bir bölümünü dağıtır. Manüfaktür büyük sanayinin ilk ve ilkel biçimidir. Manüfaktür evresinde, kapitalist için evde çalıştırma, yani "eve iş verme" (verlagssystem) çok yaygınlaşır. Bu sistem sömürüye en açık, kapitalizmin gelişmesinde, ilkel birikimde en çok kullanılan sistemlerden biridir.

Makinalı sanayie geçiş koşulları büyük ölçüde manüfaktür döneminde hazırlanmıştır. Ancak makinalı sanayi, kapitalizmin gelişmesinde yepyeni bir evredir. Makinalı üretim, üretim kapasitesini o güne kadar görülmedik boyutlarda arttırdığı gibi işçinin kapitalist tarafından sömürülmesini de aynı boyutlarda artırmıştır. Batı Avrupa'da 18. yüzyıl ortaları ile 19. yüzyıl başlarında gerçekleşen "endüstri devrimi" makinaların üretimde kullanılmasıyla başlamıştır. Endüstri devrimi ile birlikte büyük ölçekli makinalı sanayie geçilmiş, sanayi o döneme kadar görülmemiş boyutlarda gelişmiş, ağır sanayi ulusal ekonomilerin temel dalı haline gelmiştir.

İşte işçileşen insanların "işçi sınıfı"na, "proletarya"ya dönüşmesi ve bugün, çağımızın merkezindeki sınıf, kapitalist toplumun iki temel sınıfından biri haline gelmesi, kapitalist sanayiin bu gelişmesine sıkısıkıya bağlıdır. Köklerini, atalarını, üretim araçlarından kopan küçük üreticilerde, küçük zenaatkârlarda ve mülksüzleşen köylülerde gördüğümüz işçi sınıfı, tarih sahnesine bilinçli ve örgütlü bir sınıf olarak çıkana kadar uzun baskı, sömürü ve savaşım yıllarından geçmiştir. Bu savaşımlar içinde bilinçlenmiş, kendi sınıfsal varlığının bilincine varmış, örgütlenmiş, savaşımını yükseltmiş ve nihayet bugün, tarihsel görevini gerçekleştirerek dünyanın üçte birinde sömürüye son vermiş, sömürüsüz toplumu kurmaya başlamıştır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İşçi sınıfının, Marx'ın deyimiyle "kendinde" sınıf olmaktan çıkıp "kendisi için sınıf" olması, yani kendi sınıfsal varlığının bilincinde olmayan bir sömürülenler kitlesinden, sınıf bilincine sahip örgütlü bir kitleye dönüşmesi, Batı toplumunun 16. yüzyıldan 19. yüzyıl ortasına kadarki uzun dönemini kapsar. 20. yüzyıl ise işçi sınıfının çağdaş tarihe damgasını vurduğu dönemdir.

İşçi Sınıfının Uluslararası Özü - Ulusal Özellikleri

İlk işçileşme, kapitalizm nerede ilk filizlendiyse orada başladı. Daha 14. yüzyıl sonları ve 15. yüzyılda, İtalya'nın ticaret kentlerinde, Fransa'nın dokuma merkezlerinde, bir çok Avrupa kentinde, "işçi" tanımına uyan ücretli emekçilerin ilk hareketleri görüldü. " 14. yüzyılda ücretlerin artırılmasını isteyen Ruan'lı kalfalar tutuklandı. 1290'da Ypres'de iş saatlerinin artırılmasına karşı girişilen hareket aynı şekilde sonuçlandı. 14. yüzyılda Floransa'da tekstil işçilerinin çeşitli hareketleri görüldü. 1378 1382 yılları boyunca bir çok Avrupa kentinde, ücretli işçiler ekonomik ve politik efendilerine karşı ayaklanma halindeydiler." (3) İşçi sınıfının doğmakta oluşunun bu ilk işaretleri, çoğunlukla gelişen ticaretin, lonca örgütünün artık yetersiz kalan yapısını zorlamasından kaynaklanıyordu.

Kapitalizmin şurada burada filizlenen bir tohum olmaktan çıkıp eski toplumsal biçimlenmeyi çatlatarak yeni bir üretim tarzı halinde tarih sahnesinde tüm boyutlarıyla yer alması asıl 16. yüzyıldan itibaren İngiltere'de gerçekleşti. Buradan, çeşitli farklar ve özellikler göstererek tüm Batı ve yer yer Güney Avrupa'ya

---

(3) Herbert Heaton: Economic History of Europe, s. 222

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sıçradı. İşçi sınıfının ilk beşiği, kapitalizmin en erken doğduğu bu bölgeler oldu. Ayrı ayrı ülkelerde, toplumsal tarihsel farklılıklardan kaynaklanan kimi farklı özellikler kazanmakla birlikte, kapitalizm gibi işçi sınıfının da ana niteliği, özü hep aynı kaldı.

Yüzlerce yıllık gelişmenin kanıtladığı gerçek şudur: Tüm ülkelerin işçi sınıfları, ulusal özellikler taşımakla birlikte uluslararası bir öze sahiptirler. İşçi hangi kapitalist ülkenin işçisi olursa olsun sömürülme mekanizması aynıdır. Bu, artı değer sömürüsüdür. İşçi hangi kapitalist ülkenin işçisi olursa olsun, karşısında, üretim araçlarının özel mülkiyetini elinde tutan sermaye sahibi patron yada onun devleti vardır. Öteyandan ister kapitalist, ister sosyalist ülkelerin işçi sınıfları olsun, tümünün ortak özelliği çağdaş üretimi ellerinde tutmak, tarihin en genç ve en devrimci sınıfı olmak, insanın insanı sömürmediği yepyeni bir toplumun kuruluşunu gerçekleştirmektir. Kuşkusuz bu uluslararası ortak öz, yer yer gözden kaçabilmekte, bilinç çarpıtmalarına uğrayabilmekte, ulusal etkiler ve özelliklerle maskelenebilmektedir. Örneğin gelişmiş kapitalist toplumların işçi sınıfları, özellikle de Batı Avrupa işçi sınıfı, geniş kesimleriyle emperyalizmin damgasını yemiş, uzun dönemler, emperyalist kârlardan ayrılan paylarla oluşturulan işçi aristokrasisinin etkisinde kalmıştır. Buna karşılık emperyalist sömürü altında bulunan, bağımlı ve güdük bir kapitalistleşme süreci yaşayan ülkelerin işçi sınıfları tarih sahnesine çok daha geç çıkmış, ulusal hatta şoven önyargıların etkisinde çok daha fazla kalmış hele ulusal burjuvazi öncülüğünde kurtuluş savaşı verilmiş ülkelerde ulusal burjuvazinin ideolojik etkisini daha fazla duymuş, ağır baskılar ve nicel, nitel güçsüzlükleri yüzünden savaşım ve örgütlenmede, hele hele siyasal örgütlenmede daha geri kalmışlardır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ancak tüm bunlar, işçi sınıfının uluslararası özünün ve birliğinin bir inkârı değil, aksine bu özün çeşitli olumsuz etkenlerce nasıl çarpıtılabildiğinin kanıtlarıdır. Yüzyılı aşkın bir geçmişe sahip Türkiye işçi sınıfının doğuşu ve gelişmesi araştırılırken, gözden kaçırılmaması gereken, onun uluslararası işçi sınıfının bir müfrezesi, bir parçası olduğu; öteyandan tarihsel gelişmenin getirdiği kimi özelliklerin izlerini taşıdığıdır.

Kapitalizmin gelişmesinin kendi yasaları temelinde toplumların iç dinamiklarinin doğal ve kaçınılmaz itkisiyle gerçekleştiği ülkelerin işçi sınıflarıyla kapitalizmin Avrupa'ya oranla 300 yıl sonra emperyalizmin etkisiyle geliştiği sömürge - yarı sömürge ülkelerin işçi sınıfları birbirleriyle karşılaştırılabilir mi ? Aralarındaki farklılıklar mı yoksa benzerlikler mi ağır basar ? Bu türden sorular, özellikle Türkiye'de, bir yandan burjuvazinin sözcüsü "bilim adamları" ve "düşünürler", öte yandan küçük burjuva milliyetçiliğinin etkisinden kurtulamamış kimi "solcular" tarafından sık sık gündeme getirilir. "Bizim işçilerimiz Batı işçilerine benzemez", "Bizim işçiler farklıdır, bu yüzden Batı işçi sınıfının ideolojilerine kapılmazlar" türünden savlara, Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze kadar, sık sık rastlanır. Tümü sonunda aynı noktada birleşen bu türden görüş sahiplerine göre, geç kapitalistleşmiş, emperyalizmin sömürü alanı içinde kalmış ülkelerin işçi sınıfları, özellikle de Osmanlı devlet yapısının izlerinin yaşadığı Türkiye işçi sınıfı bir toplumsal sınıf olarak kabul edilemez. Zaten bu görüşlere göre - Türkiye ve benzeri ülkelerde toplumsal tarihsel özellikler Batı'da görüldüğü türden bir sınıflaşma olgusuna elverişli değildir. Kemalizm ideolojisini en iyi dile getiren "İmtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kitleyiz" özdeyişi bu türden görüşlerin devlet politikası haline getirilmiş bir yansımasından ibarettir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Oysa Türkiye işçi sınıfı, tüm özelliklerine rağmen, dünya işçi sınıfının, onunla aynı özden, aynı yapıdan bir parçası olduğunu daha 1872'lerdeki ilk eylemlerinden beri ortaya koymuştur. Türkiye işçi sınıfının, sınıfsal varlığını dosta düşmana artık yadsınamayacak biçimde kabul ettirmesi ise 1960 - 70'lerin büyük işçi eylemleri ve yüzeye yansıyan bilinç patlaması ile olmuştur. Türkiye'de işçi sınıfının var olup olmadığı tartışmaları, bu defa yerini, varlığı artık gözden saklanamaz hale gelen bu sınıfın ulusal özelliklerinin mi, yoksa uluslararası özünün mü ağır bastığı yolundaki tartışmalara bırakmıştır. Bu sağlı "sol"lu iddiaların gerçek amacı işçi sınıfının bağımsız sınıfsal örgütlenme ve savaşımını engellemek, onu başka sınıf ve katmanların peşine, dümen suyuna takmaktır.

Türkiye işçi sınıfı yüz yılı aşkın süredir tarih sahnesinde. Sınıfların hayatı açısından yüz yıl hiç de uzun bir zaman değil. 1870'lerde, o ilk adımlarını atıyordu. 1980'lerde Türkiye'de iki temel sınıftan biri, hem de mutlaka hesaba katılması gereken, savaşımından kazandığı hızla yerli ve yabancı sömürücüleri ürküten bir sınıf olarak ortaya çıktı. Türkiye işçi sınıfının yüz yılı aşkın tarihinin bilinmesi, yapısının tanınması sadece bilimsel açıdan değil, asıl sınıf savaşımı açısından büyük önem taşıyor.

Türkiye işçi sınıfının tanınabilmesi için, onu izlemeye doğumundan onun ilk adımlarından başlamak gerekiyor.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

TÜRKİYE İŞÇİ SINIFININ DOĞUŞU

Türkiye işçi sınıfının doğuş koşullarını araştırırken sorulması gereken ilk iki soru üreticinin, bir başka deyişle emeğin üretim araçlarından ilk kez nerede, nasıl ayrıldığı, lonca örgütlenmesinde ve toprak düzeninde bu kopmayı getiren dağılmanın ilk kez hangi koşullarda gerçekleştiği; ve hayatını sürdürebilmek için işgücünü satmak zorunda kalan "özgür" işçilerin ilk kez hangi üretim dallarında ortaya çıktığıdır.

Osmanlı Devleti'nin Batı toplumlarından oldukça farklı sosyo-ekonomik yapısı emeğin üretim araçlarından kopması ve "özgür" işçinin ortaya çıkması olayına kendi özel rengini kazandırmıştır. "Merkezi feodalite" olarak nitelendirilebilecek Osmanlı toplumu, güçlü ve merkezci bir devletin tüm toplum hayatını olduğu gibi tüm ekonomik hayatı da güdüm ve denetimi altında bulundurduğu bir yapı özelliği gösterir. Tüm İmparatorluk topraklarını, her biri devlet aygıtının, devlet ve ordu bürokrasisinin parçası olan ve merkezci devletin sıkı denetimi altında bulunan kişilerce denetleyen; küçük zenaat üretimini yine devletin sıkı dene-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

timi altındaki loncalar içinde örgütlemiş ve kentsel yerleşmelerdeki tüm yaşam üzerinde de sıkı denetim sürdüren böylesine merkezci bir yapı, Batı'da görülen kapitalist gelişmeye olanak tanımamıştır. Osmanlı toprakları üzerinde, toprak sahiplerinin ellerinde biriken servetler sanayi sermayesine dönüşememiş; özellikle müslüman olmayan tebaanın elindeki küçümsenmeyecek tefeci ve tüccar sermayesi de uzun dönemler sanayiye yönelememiştir. 16. yüzyıla kadar, bu yapı, teknolojinin ve ekonominin doğal gelişmesi tarafından fazla zorlanmazken, 16. yüzyıl başlarından hele de ortalarından itibaren zorlanmaya başlamış, ancak kapitalist ilişkiler, kendine özgü önemli özellikler taşıyan bu merkezci yapının kabuğunu çatlatarak özgür bir gelişme yolu bulamamışlardır.

Oysa, aynı dönemler, Batı'da kapitalizmin boy atmaya başladığı, manifaktür sanayiinin gelişme yoluna girdiği, teknolojik ilerlemenin bununla atbaşı yürüdüğü dönemlerdir. İki toplumun etkileşimi daha ilk adımdan Osmanlı Devletinin aleyhine olmuş, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Batı'nın etkisi Osmanlı toplumunun gelişme çizgisinde kendisini duyurmaya başlamıştır. Bir yandan bu etki, öte yandan eskiyapıların, örneğin toprak düzeninin temel ekonomik gelişmeye ayak uyduramaması yeni bir sosyo-ekonomik biçimlenmeye, kapitalist üretim tarzına geçmeye yol açamadıysa da İmparatorlukta ilk çözülmeleri getirmiştir. "Miri" diye adlandırılan, yani devlete ait olan topraklardan özel mülk topraklara doğru geçiş başlamış; loncalar ise, Batı rekabeti karşısında sarsılmışlardır. Batı'da hızla gelişen kapitalizm, çekirdek halinde de olsa, 16. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı toplumunu etkilemiştir. Avrupa manifaktür sanayiinin ürünleri İmparatorluk pazarlarını kaplamaya başlamış, 16. yüzyıl sonlarından 17. yüzyıl başlarından itibaren, Osmanlı ülkesi "mamul ürün" ihracatçısı olmaktan

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

hızla çıkarak Batı'nın ekonomik-teknolojik üstünlüğüne yenilmiş, hammadde ülkesi olmaya doğru gitmiştir.

16, 17 ve 18. yüzyıllara ait "Seyahatname"ler", Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ekonomik hayat ile ilgili belgelerle doludur. Bunlarda, sanayinin 14 ve 15. yüzyıllarda Batı'dan hiç de geri kalmadığı, hatta 16. yüzyıl sonuna kadar da ülkede hareketli bir sanayi hayatı gözlendiği belirtilmektedir. Fransız gezgin-yazarı P Belon, Bursa kentinin ipek sanayii ile ünlü olduğunu yazarken, her yıl binden fazla deve ile Anadolu ve Suriye'den getirilen ipeklerin burada işlendiğini, iplik ve kumaş haline getirildiğini aktarmaktadır. (4) Osmanlı pamuklu, ipek ve yünlü kumaşları, çuhaları, deri ve toprak eşyaları ve silahları ünlüdür. "Hatta 1560-1618 yılları arasında Venedikliler bir kısım donanmalarının yapımını Osmanlı Deniz tezgâhlarına sipariş ediyorlardı." (5) Ankara, tiftik keçilerinin yününden yapılan "sof" kumaşlarıyla ünlüydü. Ankara'dan 1701 de ayrılan Pitton de Tournefort "Tiftik keçisinin yapağını iplik haline getirmeden ihraç etme izni yoktur. Çünkü bu, işçilerin geçimini sağlamaktadır" diyordu. (6) Halı ve kilim dokuma tezgâhları Anadolu'nun pekçok yöresine yayılmıştı. Maden ocakları ise Gümüşhane, Espiye, Keban, İnegöl, Ergani, Kığı, Bilecik, Akdağ, Van, Ercis, Niğde, Kilisehisar, Malatya, Larende, Karaman, İçel, Maraş, Kayseri ve Rumeli'de Novoberde, Seberniçe, Kıratova, Sidre Kapı, Rudnik,

---

(4) İslâm Ansiklopedisi: Bursa maddesi

(5) İsmail Hüsrev Tökin: İktisadi ve İçtimai Türkiye, Rakamlarla Türkiye'de Sanayi, s. 4

(6) P. de Tournefort: Relation d'un Voyage au Levant III. s. 334

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kamengrad, Koçanya ve Taşoz'da bulunmaktaydı.(7).

Ancak verilerin gösterdiği gibi kapitalistleşen Avrupa'nın malları tüm dünya pazarlarına, bu arada Osmanlı İmparatorluğu pazarlarına da yayılınca, İmparatorluğun ihracat kapıları kapandı. Bununla da kalmadı, Avrupa sermayesi iç pazara, giderek daha fazla egemen oldu. Osmanlı İmparatorluğu'nda, imparatorluğun zayıflaması ve kapitülasyonlar gibi dayatmalara boyun eğmesi sonucunda, elverişli bir açık pazar bulan Avrupa ticaret ve sanayi sermayesi, 17. yüzyıldan başlayarak Osmanlı ülkesindeki kimi alanlara sermaye yatırmaya da başladı. Örneğin 18. yüzyıl başlarında Tournefort Ankara'yı ziyaret ettiği sırada, burada bir çok Hollandalı ve Fransız tüccar ve sanayici bulunmaktaydı. (8).

17. yüzyılda başlayan Batı karşısındaki sanayi gerilemesi, 18. yüzyılda büsbütün kendisini duyurdu. Avrupa kapitalizminin doğmasıyla birlikte, eski kalıpları aşamayan Osmanlı sanayiinin çöküşü adeta bir zorunluluk haline geldi. Bu gelişmelerin lonca örgütlenmesini etkilememesi olanak dışıydı. Yabancı malların ve sermayenin egemen olduğu sanayi dallarından başlayarak lonca örgütünde de çözülme gözlendi.

Bu çözülme emeğin üretim araçlarından ayrılmasının ve işgücünü satmaya hazır "özgür" işçilerin ortaya çıkmasının ilk belirtisiydi. Türkiye işçi sınıfının ilk ataları, Osmanlı Devleti'nin ilk ücretli işçileri, çeşitli dokuma loncalarının çözülüşü sırasında büsbütün yoksullaşan, üretim araçlarını ve işlerini kaybeden lonca üyeleridir.

---

(7) Ahmet Refik Osmanlı devrinde Türkiye Madenleri, s.5

(8) İslâm Ansiklopedisi : Ankara Maddesi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kapitalizmin kendi iç dinamiği ile geliştiği ve loncaların kabuklarını çatlattığı Avrupa'da lonca üyelerinin üretim araçlarından ayrılması, proleterleşmesi, kimi lonca ustalarının diğerlerinin işgücünü satın alan kapitalistler haline gelmesi veya tüccar sermayesinin lonca üyelerini işçileştirmesiyle gerçekleşirken, Osmanlı loncalarında bu çözülüş çok büyük ölçüde Batı sermayesinin etkisi ve Avrupa sanayiinin ürünlerinin loncanın üretim dalını çökertmesiyle oldu. 16. yüzyıl sonu, 17 yüzyıl başlarından itibaren kimi Avrupa tüccarları, gayrimüslim tebaa aracılığıyla imparatorluğun önemli dokuma sanayii merkezleriyle ilişki kurdular ve buralarda eski lonca üyelerini ücretli işçi durumuna getiren kapitalist ilişkilerin ilk tohumlarını attılar. Bu süreç, kapitalizmin gelişmesi için koşulların daha elverişli olduğu Rumeli kesiminden başladı, Bursa, Ankara gibi Anadolu kentlerine yayıldı. Buralarda 17. yüzyıldan itibaren, çökmeye yüz tutan lonca sistemine kimi bağlarla bağlı kalmakla birlikte, ağırlık olarak *"ücretli işçi"* sayılabilecek kişiler görülmeye başlandı.

Öte yandan, İmparatorluğun Rumeli ve Anadolu kesimlerindeki önemli dokuma merkezlerinde, Avrupa'da manifaktür öncesi ve ilkel manifaktür dönemlerinde çok yaygın rastlanan ve kapitalizmin gelişmesinde, ilkel birikimin sağlanmasında büyük katkıları bulunan "eve iş verme" (verlagssystem) yöntemiyle çalıştırılan bir kitle de ortaya çıktı. Halı, kilim, altın ve gümüş işleme, kumaş dokuma, iplik bükme gibi dallarda, evlerdeki tezgâhlarda çalışan ve ağırlığını kadınların ve genç kızların meydana getirdiği bir çalışanlar kümesinin varlığını, o döneme ait çeşitli veriler, özellikle gezi notları ortaya koyuyor. Ankara, Bursa, Edirne, Amasya, vb. gibi dokumacılık merkezlerinde tüccarlar için çalışan evlerdeki dokuma tezgâhları dokuma üretiminin büyük bölümünü karşılıyordu. Ankara'da, tiftik ve genel olarak dokumacılı-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ğın iyiden iyiye gerilemiş olduğu 19. yüzyıl başlarında bile evlerde ve dokumacıların topluca çalıştıkları atelyelerde bin civarında dokuma tezgahı vardı ve bu dalda 10 bin dokumacı çalışıyordu.(9).

Özetle Osmanlı İmparatorluğu'nda ücretli emek, 16. yüzyıl sonu, 17. yüzyıl başlarında, öncelikle dokumacılıkta olmak üzere, çözülen lonca sistemi temelinde doğdu. Doğuş koşulları farklı olmakla birlikte, Türkiye işçi sınıfının atalarının kökeni ve sömürülüş biçimi, Batı'da ücretli emeğin ortaya çıkışından pek de farklı değildi. Çözülen lonca örgütlenmesi, üretim araçlarından kopma ve yoksullaşma, eve iş verme sistemi her ikisinin de ortak kökeniydi.

Loncalarda örgütlenmiş küçük sanayi dışında, 19. yüzyıla kadar Osmanlı İmparatorluğunda diğer önemli sanayi dalları, ordu sanayii, maden çıkarma, yapı işleriydi. Türkiye işçi sınıfının atalarını bu sanayi dallarında da bulmak olanaklıdır. Ancak, bu dallarda çalışanların kimi çalışma özellikleri ağır basmakta ve buralarda çalışanları klasik "işçi" veya ücretli emek tanımına sokmak yer yer güçleşmektedir. En azından, bu dallarda, üretim araçlarından tümüyle ayrılmış ve işgücünü satışa çıkarmış "özgür" işçinin doğuşu 19. yüzyıl sonrasına rastlar denilebilir.

Örneğin Osmanlı İmparatorluğunun en eski ve en önemli sanayi dallarından biri olan ordu sanayii yada askersel sanayide, özellikle çeşitli silah ve gemi yapımı sanayiinde çalışan işçiler, 19. yüzyıla kadar çoğunlukla "asker ocakları", mahkumlar ve savaş tutsaklarından oluşmuştu. Bunların, işgüçlerini emek pazarına çıkarmış ve hukuksal açıdan "eşit ve özgür" bir biçimde sermaye sahibine satan niteliklerinden söz

---

(9) İslam Ansiklopedisi: Ankara maddesi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

etmek güçtür. 15-16 ve 17. yüzyıllarda, bu sanayi dallarında çalışanların büyük çoğunluğu, hemen hemen tümü, "ücretli emek" olarak adlandırılmayacak ekonomik ilişkiler içindeydiler. 18. özellikle 19. yüzyıldan itibaren, bu dalda çalışan sivil işçilerin sayısı ve oranı hızla artmıştır. Cebri çalışma yükümlülüğü altındaki bağımlı "işçi"lerden, ücretli emeğe geçiş askersel sanayide 300-400 yılda gerçekleşen bir sürecin sonucu olmuştur. Bu süreci hızlandıran, Batı'nın silah yapımı teknolojisinin gelişmesi, eski üretim tarz ve biçimlerinin buna ayak uyduramaz hale gelmesi, yenileşme zorunluluğu ve bu zorunluluğun etkisiyle eski küçük zenaatkâr üretiminden, küçük atölyelerden, adım adım "fabrika" veya modern tersane niteliği taşıyan yapılara geçiştir.

İmparatorluk içinde önemli ve çok sayıda işgücü kullanan bir başka sanayi dalı olan madencilik alanında da, 19. yüzyıla kadar, hatta yer yer 19. yüzyılda "özgür" emek yerine "angarya" geçerlik taşımıştır. Madenlerde çalışma yükümlülüğü yüzyıllar boyunca çeşitli statülerden geçmiştir. Madenlerde hangi bölge, hangi yöre halkının, hangi koşullarla, kaç gün ve günde kaç saat çalışacağı devlet tarafından belirlenmiş ve bir çeşit "angarya" niteliğini uzun dönemler korumuştur. Ancak bu angarya iş yükümlülüğü kişi adına değildir. Maden ocaklarında çalışmakla görevlendirilenler, bu işe, kendi yerlerine başkalarını da gönderebiliyorlardı. Yalnız, bu kişilerin 18 yaşından küçük olmaları yasaklanıyor ve bunlara işi devrederken verilecek ücretin herkesin mali gücüne göre olması ilkesi getiriliyordu. (10) Böylece, madencilik işkolundaki

---

(10) Karaman Vilâyetleri Kanunnameleri, Kanunu Sipahi Zadegân der Liva-ı İçil... Ö.L. Barkan: 15 ve 16. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları, s. 45, 54, 72

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

angarya çalışma yükümlülüğü gerçek anlamda işçilerden söz edilmesini güçleştirse de, yükümlünün kendi yerine çalışmak üzere kiraladığı ücreti emeğin sahibi, işçi sayılmalıdır. Zaten, bu işkolunda da 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra angarya çalışma kaldırılmış, bu alanda da eski geleneksel yapıların çözüldüğü ve kapitalist ilişkilerin egemen olmaya başladığı gözlenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğun'da ücretli emek, böylece, Batı'dan gelen kapitalist ilişkilerin lonca yapısını zorlamasıyla doğmuştur. Öte yandan askersel sanayi, maden çıkarma gibi geleneksel işkollarındaki kapitalizm öncesi ilişkiler de 16. yüzyıldan 19. yüzyıla doğru yerlerini büyük ölçüde kapitalist ilişkilere bırakmışlar, burada da çağdaş anlamda bir işçi kitlesi ortaya çıkmıştır. Çeşitli üretim dallarında ortaya çıkan işçilerin nicel büyümesi, sayılarının artması, görece büyücek işyerlerinde topluca çalıştırılmalarının yaygınlaşması ise, 19. yüzyıl sonrasının olgusudur.

19.Yüzyıl Başından Tanzimat'a Doğru

Batı karşısında çözülme ve gerileme, daha 17. yüzyıldan itibaren için için kendini göstermiş olsa da, Osmanlı Devleti'nin asıl gerileme dönemi 18. yüzyıl sonları 19. yüzyıl başlarında başlar. Çöküş belirtileri, 18. yüzyıl sonlarından itibaren artık devlet adamlarını ve padişahları bile düşündürmeye başlayan boyutlara erişmiştir. 1789'da tahta çıkan III. Selim'in "Devlet elden gidiyor, sonra fayda vermez" feryadı, 19. yüzyıla doğru ülkenin durumunu en açık biçimde sergilemektedir. III. Selim'in, onun tahttan indirilmesinden (hal' inden) sonra Sultan Mahmut'un girişmek istedikleri "islahat" hareketleri, toplumun temel yapısına, ekonomik yapıya inmeyen üst yapısal reform denemeleri olarak kalmış ve başarısızlığa uğramıştır. Ekonomik

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ve buna bağlı olarak da siyasal üstünlüğünü her alanda gösteren Batı'ya benzeme, "batılılaşma" düşünceleri ilk kez bu dönemede filizlenmeye başlamış, ama Batılılaşmanın, o dönemden sonra için kapitalistleşme anlamına geldiği kavranmamıştır.

İmparatorluk ekonomisi 19. yüzyılın ilk yarısında gerçek bir çöküş arifesindedir. Daha 16. yüzyıl ortalarından başlayarak çözülme belirtileri gösteren Osmanlı toprak düzeni 19. yüzyıla gelindiğinde tümüyle bozulmuş, kırsal kesimlerde yoksulluk, açlık, köylü yığınların sefaleti ve bunlar üzerindeki büyük baskı ve sömürü artmıştır. Avrupa kapitalizmi İmparatorluk toprakları içinde adım adım ilerlemiş ve varolan sanayii de tümüyle geriletmiştir. Plansız harcamalar, özellikle kısılmak bilmeyen saray ve ordu masrafları sürüp gitmektedir.

Toprak düzeninin çözülmesi, Osmanlı Devleti'nde, kapitalist Avrupa, özellikle de kapitalizmin gelişmesinin klasik örneği olan İngiltere'de 16. yüzyılda meydana gelen gelişmelere benzer sonuçlar doğurmuştur. Ancak İngiltere'de ve Avrupa'nın diğer kesimlerinde köylülerin topraklarından sürülmeleri ve zorla mülksüzleştirilmeleri olayı kapitalizmin gelişmesinin sonucu ve bu gelişmenin itici gücü iken, Osmanlı devletinde toprak düzeninin bozulması kırsal kesimlerin yoksullaşmasından, geniş köylü yığınlarının topraklarından koparak şehirlere akınından başka bir sonuç vermemiştir. Daha III. Selim döneminden başlayarak, devletin topraklar üzerindeki denetim ve kesin mülkiyeti kalkmış, timar sahipleri topraklarının gelirini hıristiyan ve musevi sarraflara peşin para ile satmaya başlamışlar ve Osmanlı devletinde toprak ilk kez büyük çapta spekülasyon konusu haline gelmiştir.

II. Mahmut, artık sadece adı kalmış olan timar sistemini kaldırmış, özel mülk çiftliklerin ve malikânele-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

rin miri topraklar zararına büyümesi tarımcı köylü halkın sömürülmesini şiddetlendirmiştir. Mültezimlerin, yani devlete ait toprakların gelirini toplama hakkını peşin parayla devletten satın alan kişilerin daha fazla gelir elde etmek için uyguladıkları sömürü ve zulüm sınır tanımaz olmuştur. Timar sisteminin bozulması yanında, vergilerin, özellikle de "âşar" vergisinin ağırlığı pekçok köylüyü iflasa sürüklemiştir.

Timar sisteminin çözülmesi, 18 ve 19. yüzyıllarda kırsal bölgelerden kentlere, özellikle de "payitaht" İstanbul'a göç hareketini hızlandırmıştır. 18 ve 19. yüzyıllarda kentlere göçü engellemek üzere çıkarılmış fermanlara sıksık rastlanır. Öte yandan Anadolu ve Rumeli kentlerinde 19. yüzyılda gözlenen hızlı nüfus artışı, bu topraktan kopma ve kentlere göç eğilimini doğrulamaktadır. "Filibe, Lom, Hacıoğlu, Pazarcık, Selanik gibi kentlerin nüfuslarındaki artış, köy nüfusunun bu kentlere aktığını göstermektedir. (11) Reaya'nın (miri toprak sisteminde toprağı işleyen ve timar sahibine veya devlete vergi ödeyen köylüye verilen ad) yükümlü olduğu ağır "raiyet" vergisinden kurtulmak amacıyla başkente göçmesini yasaklamak için, Damat İbrahim Paşa, 18. yüzyılda kendisinden önceki vezirin kentlere göç yasağını yenilemiştir.(12) 1826 tarihli bir nizamnamede de şöyle denmektedir: "Rumeli'nde Küçükçekmece köprüsünde, Anadolu yakasında Bostancıbaşı köprüsünde ihtisab ağalığının memurları bulunacaktır. Bunlar İstanbul'a gelen bekâr uşaklarından, eğer yaya ise 4, atlı ise 6 para tezkere harcı parası alacaklar ve isimlerini ve ne iş için geldiklerini ve kefil olarak kimi göstereceklerini kay-

---

(11) N. Todorov Sur quelques Aspects du Feodalisme... s. 128

(12) Raşit Tarihi : Cilt V, s.315

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

dedecekler ve derhal ağalığa bildireceklerdir".(13) 1792 yılında da aynı türden önlemlere başvurulmuştu: "01 vakitten beru (Kanuni döneminden beri) İstanbul'a külli halk tecemmü idüb, hususile sonraları taşralarda mezalim ve tagaddiyat hadden ziyade ve İstanbul'da kolaylıkla geçinmek kapuları küşade olmıyan her taraftan ahali Dersaadete tedarüd ettiklerinden arazi hali kalarak taşralar harab olduğu misillu Dersaadet'te cemiyeti beşeriye tekessür ederek vükela-i Devlet-i Aliye'nin evkatı Dersaadet senekesinin zehair ve lavazımatını tedariki daiyesine mahsur olmayın umuru muhimmenin tatiline bâdi olduktan başka bunca nas'ın içtiaı nice mefasit ve mekarihin vukuuna bâdi ve harik ve sirket misillu hasarata mudi olub ancak öteden beru üç senede bir kere esvak ve dakakin ve emkine-i mesakin teftiş olunarak bu müddet zarfında varid olan eşhas memleketlerine iade olunur ve evlad ve ayalleriyle Dersaadet'e nakli hane edenleri men için mesalih ve muabirde bulunan hükkân ve zabitana evamiri aliye irsal olunarak tahriri nüfus ile fil cümle tahsili refah ve asayiş kılınur iken." (14) diye başlayan nizamname bundan böyle kefili olmayanların hemen kent dışına çıkarılacağını, hatta gereğinden fazla bulunan hammal, kayıkçı, dükkâncı gibilerinin kefilleri olsa dahi kefillerinin yenileneceğini, olmazsa kent dışına çıkarılacaklarını anlatarak sürmektedir. Kısaca, toprak düzeninin çözülmesi ve köylülerin önemli bölümünün topraklarını terketmeye başlamaları, Osmanlı düzeninde Batı'da verdiği sonuçları vermemiş, kentlere akın eden bu yığınlar orada işçi olarak çalışabilecekleri yeterli sayıda sanayi kuruluşu bulamamışlardır. Başka bir deyişle, kentlerde bir

---

(13) ve (14) Cevdet Tarihi Cilt V, s. 107

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

proleter ordusu birikmiş, ama üretim araçlarından tümüyle kopmuş ve "özgür" işgücü satıcısı durumuna girmiş olan bu yığınlar sanayi tarafından emilememiş, bu potansiyel işçiler 19. yüzyıl ortalarına kadar yığınsal olarak gerçek işçilere dönüşememişlerdir.

19. yüzyılın ilk yarısında, 16-17. yüzyılda başlamış olan, Avrupa mal ve sermayesinin Osmanlı ülkesine girişi hızlanmıştır. Batı mallarının, Batı'nın 19. yüzyılda kaydettiği olağanüstü ekonomik gelişmeye paralel olarak ülke pazarlarını kaplaması yerel sanayinin, özellikle geleneksel dokuma sanayiinin önemini kaybetmesini getirmiştir. Osmanlı sanayiinin belkemiği olan pamuklu dokuma Manchester fabrikalarının ezici rekabeti karşısında yenilmiştir. Örneğin Ambelakya dokuma atölyeleri Batı Sanayi devriminin sonuçları yüzünden tümüyle boş ve hareketsiz kalmıştır."(15) 1838'de, kapitülasyon adı altında yabancılara tanınmış ekonomik ayrıcalıklar genişletilmiş, ülke ekonomisi bütünüyle yabancı sermayeye açılmıştır. Örnek olarak yine, en büyük darbeyi yiyen geleneksel dokuma sanayii ele alınacak olursa, şu veriler oldukça açıklayıcıdır: 1812 yılında İşkodra'da 600 dokuma tezgâhı çalışırken 1821 yılında tezgâh sayısı 40'a inmiştir. Tırnova'da 1812'de 2bin tezgâh varken 1830' da bunların sayısı sadece 200'dür. Bursa ve Ankara'da 19. yüzyılın ilk 20 yılında tezgâh sayısında büyük azalma olmuştur. (16)

Ancak Avrupa mallarının pazara egemen olmasıyla, bir yandan loncalar içinde örgütlü geleneksel sanayi gerilerken bir yandan da 19. yüzyıl başlarında farklı

---

(15) Ö.C.Sarç Tanzimat ve Sanayiimiz, "Tanzimat" kitabından, s. 425

(16) Ö.C.Sarç A.g.y. s.425 ve İslâm Ansiklopedisi: Ankara ve Bursa maddeleri

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bir gelişme görülür. Bu dönemde ilk kez, yabancı tüccar ve sermaye sahiplerinin etkisiyle küçük atölyelerden, ilkel bir manifaktürden "fabrikalara" geçiş başlar. Bu gelişme özellikle İmparatorluğun Rumeli kesiminde gözlenir. Rumeli Kesiminde ilk kapitalist ilişkiler diğer bölgelerden çok önce gelişmeye başlamış ve yerli burjuvazi daha 18. yüzyıldan itibaren güçsüz ve baskı altında da olsa doğmuştur. 19. yüzyılın ilk yarısında, Osmanlı devletinin ordu ve diğer ihtiyaçları Rumeli'de filizlenen yerli (ulusal) burjuvazinin bağımsız veya Avrupa sermayesi ile ortak sanayileşme girişimlerinin, daha önce olduğu gibi baltalanmak ve kısıtlanmak yerine teşvik edilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu gelişmelerin bir örneği, Bulgaristan'da Sileven'de 1834'de kurulan ve Osmanlı Devleti'nin de desteğini alan Aba Fabrikası'dır. Fabrika Dobrijokeslov adlı bir Bulgar'ındır. Fabrika, Osmanlı ordularının aba ihtiyacını karşılamaya yönelmiştir ve makineleri Rusya'dan getirtilmiştir. Bir yıl sonra Filibe yakınında Athenas Gümüşgerdan adlı bir girişmci bir dokuma fabrikası daha kurmuştur.(17). İmparatorluğun Anadolu kesiminde de, aynı dönemlerde yine büyük ölçüde ordu ve devlet ihtiyaçlarına yönelik bir kıpırdanmaya rastlanır. " Türkiye'de, Anadolu kesiminde Avrupa biçiminde ilk buharlı mancınıklar 1838 yılında kurulmaya başlamıştır. 1878 yılına ait bir salnamede şu kayıt var ' 1253 (1838) senei hicriyesine kadar eshabı mahsul kozalarını kendi hanelerinde veyahut mahallerinde bulunan el ve ayakla tahrik edilir mancınıklarda ipek çektirerek 1253 senei hicriyesinden başlayarak birer ikişer inşa ve küşad edilerek şimdi nefs-i Bursa'da büyük küçük 50 bab fabrika ve bunların kaffesinde cem'an 2500 mancınık olup, bu mancınıkların cümle-

---

(17) N. Todorov 19. Asrın Ortalarında Bulgar Topraklarında Kiralık Emek, s. 8

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

si işlediği vakit, fabrikalarda 4500 nefer istihdam olunur." (18)

Yine de 19. yüzyılın ilk yarısında, özellikle Tanzimat'a kadar (1839) giden dönemde sanayileşme, manifaktürden makinalı üretime, fabrikaya geçiş, geniş ölçekli ve yaygın olmaktan uzaktır. Büyük ölçüde ordu ihtiyaçlarına yönelik ve kimi kentlerle ve yörelerle kısıtlı kalmıştır. Bununla birlikte Rumeli kentlerinde, Istanbul, Bursa, Edirne, İzmir, Ankara, Gelibolu vb. gibi kentlerde 19. yüzyıl başlarında kiralık işgücü yığışması, işgücünü satmaya hazır proleter yığını, daha önceki dönemlerde görülmemiş boyutlarda gerçekleşmeye başlamıştır.

Bu kiralık emekgücünün kaynağı, daha önce de görüldüğü gibi, kırsal kesimlerden, topraktan kopan köylülerle üretim araçlarından kopmuş, loncaların çözülmesiyle işsiz kalmış kent küçük zenaatkârlarıdır. Özellikle Rumeli kesimlerinde, çok az ücretle işgücünü kiralamaya hazır bir yoksullar yığını, bu dönem kent yaşamının belirgin çizgilerinden biridir. (19).Avrupa'da benzerlerine 17. ve 18. yüzyıllar boyunca rastlanan ve zaman zaman gerçek ayaklanma boyutlarına varan "makina tahrip hareketleri"nin 1830'lardan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun kimi kesimlerinde de başgöstermesi, 19. yüzyılın ilk yarısında, makinaların kendilerini işlerinden edeceği kaygusuyla davranan ücretli işçilerin varlığının bir başka kanıtıdır. Dobrijokeslov'un fabrikasına 1838'de yeni makinalar geldiğinde, işçiler bu makinaları tahrip etmek istemişlerdir. Bursa'da benzer olaylar olmuştur.(20). Bu tür-

---

(18) F. Dalsar Bursa'da İpekçilik, s. 410

(19) N. Todorov Sur quelques Aspects... s. 128-129

(20) N. Todorov 19. Asrın Ortalarında Bulgar Topraklarında Kiralık Emek, s. 7

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

den olaylar daha sonra inceleyeceğimiz Tanzimat sonrası dönemde de yoğunlaşarak sürmüştür.

Tanzimat Havası : 1839 - 1870 Dönemi

1839'da tahta geçen 1. Abdülmecit'in ilan ettiği "Tanzimat", Osmanlı Devleti'nin gerileme ve çöküşünü engellemeyi amaçlayan yeni bir modernleşme ve reform denemesidir. Batı üstünlüğü karşısında zorunlu bir eğilim olarak ortaya çıkan "batılılaşma hareketleri" zinciri içinde görülmesi gereken bir halkadır. Ancak 1839 Tanzimat Hareketi, daha önceki Batı'ya dönük reformlardan daha geniş ve kapsamlıdır. 1839 yılı İkinciteşrini'nin 3. günü (3 Kasım 1839) evinden helâlleşerek çıkan Sadrazam Mustafa Reşit Paşa tarafından hazırlanmış ve Padişah, nazırlar,uleme,yüksek devlet ricali, hıristiyan tebaanın dinsel liderleri ve yabancı elçiler huzurunda Gülhane Meydanı'nda okunmuş olan Ferman, Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'ya açılmasında bir dönüm noktası sayılır.

Tanzimat'ın ilan edildiği dönem, imparatorluğun bölünme, parçalanma sürecine girdiği, özellikle Rumeli ve Balkanlar'da ulusal hareketlerin hız kazandığı ve çeşitli ulusların bağımsızlıklarını kazanarak Osmanlı İmparatorlu'ndan kopma savaşımları verdikleri bir dönemdir. Tanzimat Fermanı, başlıca bu hareketleri engellemeye yönelik yeni ilkeler getirmekte, özellikle gayri müslim tebaaya kimi kişisel hak ve özgürlükleri tanımaktadır. Diğer yanıyla da Tanzimat Hareketi, İmparatorluğu Batı etki ve sermayesine bütünüyle açma yolunda bir adımdır. Ancak Tanzimat'ın da bir üst yapısal düzenleme denemesinden öteye geçmemesi ve dayanabileceği bir sınıf temelinden yoksun oluşu, Ferman'ın sınırlı amaçlarının gerçekleşmesine de olanak tanımamıştır. 1856'da yeni bir Islahat Fermanı,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

gerekmiş, bu defa yeni fermanın tüm hazırlığı, batılı kapitalist devletlerce yapılmış, sadece ilânı Babıâli'ye bırakılmıştır. 1856 Islahat Fermanı, İmparatorluğu Batı'nın, giderek de emperyalizmin tam güdüm ve denetimine sokmak için son kapıları da açan bir belge sayılabilir. Bu kapıların açılmasıyla Osmanlı ülkesine Batı kapitalizmi ile birlikte Batı'nın düşünce akımları da yaygın biçimde girmeye başlamıştır. Ancak, işçi sınıfının sadece doğuş aşamasında bulunduğu bir toplumda, aydınlar arasında yaygınlaşmaya başlayan düşünce akımları arasında, doğal olarak işçi sınıfının düşünce ve ideolojisine rastlanmamaktadır.

Bu siyasal gelişmeler, toprak düzeninde de yankısını bulmuş. Batı kapitalizminin ülkeye en geniş ölçüde girmesine yönelik düzenlemelerin tarım ve toprak ilişkilerindeki yansıması, 1858 Arazi Kanunnamesi (Toprak Yasası) olmuştur. İlk bakışta küçük toprak mülkiyetini koruyucu gibi görünen bu yasa ve daha sonraki bir dizi yeni kararname ile kırsal kesimlerde eski miri toprak rejiminin son kalıntılarının da kaldırılması tamamlanmış; merkezi feodal yapının toprakta çözülmesinde yeni bir adım atılmış, kırsal kesimlerde, köylülük içinde sınıfsal farklılaşmayı hızlandıran, topraktan kopmayı, kopamayanlar için de aşırı yoksullaşmayı getiren bir sürece girilmiştir. Öteyandan, 1869'da yabancılara Osmanlı topraklarında toprak sahibi olabilme, toprak mülkiyeti edinebilme hakkı verilmiştir. Böylece, toprak ve tarım işçileri üzerinde de yabancı sermaye egemenliğinin artmasına doğru bir eğilim hızlanmıştır.

Tanzimat'ı izleyen yıllarda Osmanlı Devleti'nin parasal bunalımı o zamana kadar görülmemiş boyutlara varmıştır. 1854 yılında Londra ve Paris'in büyük şirketlerinden ilk dış borçlar alınmış, bundan sonra dış borçlanmalar birbirini izlemiş ve her yeni borç, bir

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

öncekilerin faiz taksitlerini ödemek için kullanılmaya başlamıştır. Borçlara karşılık gösterilen devlet gelirleri ve ekonomik ayrıcalıklar (imtiyazlar), Osmanlı İmparatorluğu'nu tam anlamıyla Batı egemenliği altına sokmuştur. 1850'lerden itibaren Avrupa ülkeleri, Osmanlı Devleti'ni soymayı amaçlayan çeşitli şirketler kurarak her türlü spekülasyona başvurmuşlar, örneğin 1856 yılında ilk kez Istanbul'da, İngiltere sermayeli Ottoman Bank kurulmuş, 1863 Fermanı'yla devlet bankası ayrıcalıkları kazanarak adı Bank-ı Osmani-i Şahane'ye çevrilmiş, adından başka herşeyi ise yabancı kalmıştır.

Bu yeni gelişmeler ve Batı sermayesinin ülkeye girişi yeni yatırımlar gerektirmektedir. Bunların başında da emperyalist pazarın gerektirdiği kara ve demir yollarının yapımı gelmektedir. Emperyalist amaçların gerçekleşmesi için gerekli bu yolları yapan şirketlere Osmanlı Devleti çok önemli ayrıcalıklar vermekte ve tüm olanakları hazırlamaktadır. İlk demiryolu ayrıcalığı 1856'da verilmiş, 1866'da yapımı bitmiş demiryollarının toplam uzunluğu 450 kilometreyi bulmuştur.

Tanzimat sonrası dönem, sanayi açısından bir yandan geleneksel sanayi kol ve örgütlenmelerinin çöküşü öteyandan da yeni bir sanayinin kurulma çalışmaları ile belirlenir. Bu yeni sanayinin en önemli dalları ve birimleri devlet eliyle kurulmaktadır. Öteyandan yabancı sermayenin madencilikten demiryollarına, dokumaya kadar çeşitli alanlardaki yatırımları 1840 sonrası görece ekonomik gelişmenin ikinci ayagını meydana getirir.

Devlet eliyle kurulmasına çalışılan sanayinin başlangıcı 1839 öncesine kadar uzanır. 1835'de Feshane Fabrikası'nın, İzmit ve İslimiye'deki çuha fabrikalarının kuruluşu ordu ihtiyaçlarına yönelik kimi yatırımların ilk örnekleridir. 1839'lardan sonra bu sanayileş-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

me hareketi hız kazanmıştır. Sanıldığından çok daha yaygın olan bu "sanayileşme" girişimlerinin başına yabancı sermaye ile yakın ilişkili Ermeni Dadyan Kardeşler'in getirilmesi ilgi çekicidir. Yine, dönemin çelişkili bir eğilimi, yerli sermaye ve yerli sanayicinin korunmasına yönelik kimi gayretlerdir. Örneğin,1862 yılında gümrük vergisi yüzde 5'ten yüzde 8'e çıkarılmış, 1867'de Istanbul'da bir "Islah-ı Sanayi Sergisi" açılmış, 1867 1874 arasında çeşitli zenaat erbabının sermayelerini birleştirmeleriyle şirketler kurulmuş, bunlara ayrıcalıklar ve bağışıklıklar sağlanmış, ancak tüm bu çabalar bir sonuca varamamıştır. Devlet işyerleri ve büyük yabancı şirketlerin girişimleri Osmanlı sanayiinin kayda değer ögeleri olarak kalmıştır.

1856'lara doğru, çoğu Istanbul'da ve çevresinde toplanmış olan devlet fabrikalarının başlıcaları şunlardır İzmit Çuha Fabrikası, Istanbul Feshane, Zeytinburnu Fabrikası, Hereke Fabrikası, Beykoz Techizat-ı Askeriye Fabrikası, Beykoz- İnceköy Porselen Cam Fabrikası, Tophane, İzmit Kağıt Fabrikası, Bursa Mensucat Fabrikası, Balıkesir Aba Fabrikası, Samako Demir Fabrikası, Samako Çuha Fabrikası, Bursa İpek İpliği Fabrikası, Beykoz Kağıt Fabrikası, İslimiye Dokuma Fabrikası.(21). Bu fabrikalarda makinalı tezgahlar, mekanik güç kullanılmaktadır. Bunun dışında, 1861'e kadar devletçe işletilen, daha sonra işletme ayrıcalığı yabancı şirketlere verilen madenler de sanayiin önemli bir dalını oluşturmaktadır.

Devlet sanayii dışında, çoğu yabancı sermayeye, küçük bir bölümü ise yerli azınlıklara ait olan özel sanayi kuruluşları da 1839'dan sonra çoğalmıştır. Bu özel işyerleri önce ipek ipliği ve ipekli dokuma dallarında görülmüştür. Örneğin Bursa'da 1845 yılında

---

(21) Ö.C.Sarç: A.g.y. Tanzimat, s.435-437, not 435/5 ve 436/2

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Falkeisen adlı bir İsviçrelinin kurduğu fabrika, bundan bir kaç yıl önce Bursa'nın Muradiye semtinde Taşçıoğlu adlı birinin kurduğu buhar gücüyle çalışan ilk fabrika bunlar arasında sayılabilir.(22). Kimi kaynaklar 1855 yılında Bursa'da 8 - 10 modern iplik fabrikasının bulunduğunu belirtirken (23), kimi kaynaklar da 1851'de Bursa'da 5, 1855'de 24 filatür (iplik bükme) fabrikası varken bunların sayılarının 1856'da 64'e çıktığını yazmaktadırlar.(24). Aynı yıllarda İmparatorluk sınırları içindeki Lübnan'da da özel sermayeye ait iplik fabrikaları çoğalmaktadır.(25). Kapitalist gelişmeye daha önce başlamış olan Rumeli kesiminde 1848'lerden sonra özel sanayi kuruluşlarının çoğaldığı görülmektedir. Filibe yakınlarındaki Gümüşgerdan Fabrikaları 1848'de kuruluşlarını tamamlamış, gerçek anlamda Batı standartlarında fabrikalardır. Rumeli'de Ege'de ve İç Anadolu'da büyük halıcılık atelyeleri de aynı dönemlerde yabancı sermaye tarafından işletilmeye başlanmıştır. Adana, Tarsus ve Mersin çevresinde ve Balıkesir Sancağı'na bağlı Kırkağaç'ta pamuk egrenaj fabrikalarının kurulması için 21 Eylül 1864'de James Kot'a, 14 Kasım 1865'de de M. Edwars'a ruhsat ve ayrıcalık verilmiştir.(26). Madencilik alanında 1861'den sonra İmparatorluğun çeşitli bölgelerindeki maden ocaklarının işletme ayrıcalıkları

---

(22) İslâm Ansiklopedisi: Bursa maddesi ve F.Dalsar: Bursa'da İpekçilik, s.412

(23) Viquesnel Voyage dans la Turquie d'Europa, s. 295

(24) Mordtmann'dan naklen, İslâm Ansiklopedisi: Bursa maddesi

(25) Ö.C.Sarç: A.g.y., Tanzimat, s.438

(26) Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış: s.133 (hazine evrak kayıtlarından)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

da yabancı sermayeye verilmeye başlanmıştır. Söke, Yenice, Bursa, Küpdağı, Sakız, Bozcaada, Selanik, Serez'de linyit; Çanakkale Okçular'da, Bursa Nallılar'da, Kastamonu Devrekâni'de krom; Bayramiç'de manganez; Konya, İmroz, Drama, Yanya'da simli kurşun; Malatya'da bakır, Çanakkale'de kükürt, Aydın'da zımpara taşı madenleri ve Diyarbakır, Ergâni, Rumeli madenleri ayrıcalıkları yabancı şirketlere verilmiş maden işletmeleridir.(27).

Yukarıda kimi ayrıntılarla aktarılmaya çalışılan gelişmeye paralel olarak 1839'lardan sonra artık Osmanlı İmparatorluğu'nda bir işçi kitlesinden söz etmek olanaklıdır. Gerek devlet sanayiinde, gerekse özel işletmelerde ve özellikle de demiryolları ve karayolları yapımında oldukça önemli sayıda işçi toplanmaya başlamıştır.

İşçi kitlesinin görece hızlı büyümesini belgeleyecek kesin rakamlar verilemese de kimi yerel veriler bu büyümeyi kanıtlamaktadır. Bu örnekler arasında 3000 kadar işçi çalıştıran bir halı fabrikasını ve İç Anadolu'da benzer işyerlerini, 100, 200, 500 işçi çalıştıran dokuma fabrikalarını, her biri binden fazla işçi çalıştıran tersaneleri, her biri yüzlerce işçilik devlet fabrikalarını, Balya madenlerinin işletmeye açılmasıyla buralarda çalışmaya başlayan işçileri (1840), Ereğli Kömür Havzası'nın 1855'de işletilmeye başlamasıyla burada çalışan binlerce işçiyi, 1856'dan sonra demiryolu yapımında çalışan binlerce işçiyi saymak olanaklıdır. 1856'da, sadece Trabzon - Doğubeyazıt karayolunun yapımında 2 bin işçi, Çanakkale Boğazı'nın askersel koruma tesislerinde sivil nitelikteki 1500 işçi çalışmaktadır.

Sanayiin çeşitli dallarının işgücü ihtiyacını sağla-

---

(27) E.Z.Karal: Osmanlı Tarihi, Cilt 7, s.267

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yan ana kaynaklar yine, kentlerin üretim araçlarından kopmuş, iflasa sürüklenmiş küçük zenaatkârları, topraktaki çözülmenin tarım dışına ittiği ve kentlere akan yoksullaşmış köylüler ve maden yatakları çevresinin halkıdır. Lonca örgütünün 19. yüzyılda kesin olarak dağılmasından sonra, özellikle "kalifiye işçi " sayılabilecek kimi küçük zenaatkâr, daha çok dokumacılık, ordu sanayii ve yapı işlerinde ücretli işçi olarak iş bulmuşlardır. Kırsal kesimlerden, topraktan kopan halk ise kentlerde yeni kurulan sanayi için ve özellikle kara ve demiryolları yapımının ihtiyaç gösterdiği işçilik türleri için ucuz işgücünü meydana getirmişlerdir. Topraktan kopma sürecine bağlı olarak mevsimlik ve geçici işçilik de 1850'lerden sonra çok yaygınlaşmıştır. Ancak Osmanlı sanayii, 1839 sonrası tüm gelişmelere rağmen büyük işsizler ordusunu, proleterleşmiş kitleleri tümüyle emebilecek güce hiç bir zaman erişememiş, bu yüzden işsizlik ve yoksulluk yanında, dış ülkelere çalışmaya gitme eğilimi de 1850 ve 60'lardan sonra gözlenmeye başlanmıştır. 1860'larda Doğu bölgeleri ve Karadeniz illerinden Batum'a, Kafkasya'daki fabrika ve madenlere çalışmaya gidenler olduğu gibi, Amerika'ya göç eden Ermeni ve Kürt köylülere de rastlanır.(28). Maden ocaklarının bulunduğu bölgelerdeki halk, angarya sisteminin kalkmasına rağmen, topraktan koptuğu ve başka yeterli geçim kaynağına sahip bulunmadığı için, maden ocaklarının doğal işçisi durumuna girmiştir.

Kısaca, 1839'dan sonra görece bir gelişme gösteren sanayi, işgücü sıkıntısı çekmemiştir. Aksine gerekenden fazla işgücü arzı ile karşılaşmış, bunun sonucunda ücretler gitgide düşerken işkoşulları ağırlaşmıştır.

---

(28) H.A.Şanda: Bir Yarı Müstemleke Oluş Tarihi, s.44 45

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Dönemin iş koşulları hakkındaki kimi veriler, ucuz erkek işçi yanında, 1850'lerden sonra fabrikalarda, atelye ve tezgâhlarda özellikle dokumacılık, işlemecilik, halıcılık gibi alanlarda ucuz kadın ve çocuk emeğinin geniş çapta kullanılmaya başladığını göstermektedir. Evlerde ve tezgâhlarda kadın ve genç kızların çalışması geleneksel bir olguysa da kadınların fabrikalarda çalışmaya başlamaları ilk kez 19. yüzyılın ortalarında başlayan yeni bir olgudur. Rumeli kesiminde gayri müslimler arasında, kadınların fabrika işçisi olmalarına 1840'larda rastlansa da müslüman kadınların fabrika işçisi olmaları ilk kez Bursa İpek Fabrikaları'nda 1860'lardan sonra görülür. 1867 yılında, hemen hemen tümüyle kadınların çalıştığı büyük halı yapımevleri konusundaki şu bilgiler ilgi çekicidir: "Yıllardan beri İzmir, Kula, Uşak, Saruhanlı gibi yerlerde, çoğu Avrupalılarca yönetilen, önemli halı yapımevleri vardır. Bu yapımevlerinin yalnız birinde yılda 84 bin 375 metrekare halı dokunmaktadır. 300 tezgâh kullanılmakta, bu tezgâhlarda sürekli olarak 3 bin kadın işçi çalışmaktadır. Birbirlerinden 75 santim uzaklıkta oturtulan bu işçilerin onu birden bir tezgâhta 7,5 metre eninde bir halının yapımında çalışmaktadırlar." (29). Daha 1840 yılında, Anadolu'da salt kadınların çalıştığı bu türden işyerlerinin varlığını ve bu işyerlerinde kız çocuk emeğinin de geniş ölçüde kullanıldığını kimi gezginler gezi notlarında da belirtmişlerdir. (30).

Dönemin iş koşulları tüm dallarda güç ve yıpratıcıdır. Ücretler düşüktür ve özellikle devlete ait işyerlerinde zaman zaman nominal ücretler de düşürülmek-

---

(29) La Turquie Gazetesi: 4 Haziran 1867 tarihli sayı

(30) Ami Boué: La Turquie d'Europa, Cilt III, s. 102 103

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

tedir. (31). Örneğin 1847 yılında, Filibe'deki dokuma fabrikasında, işçi ücretleri yılda 100 kuruştan 750 kuruşa kadar değişmekte, ortalama işçi ücreti yılda 300, 400 kuruş civarında belirlenmektedir. Yılda 750 kuruş alan bir kalifiye ustanın ücreti en küçük memur ücretinden daha düşüktür. İşe yeni başlamış ve en alt eğitim basamağındaki bir kâtip, en yüksek ücretli ustadan yılda iki ile sekiz kat daha fazla ücret almaktadır.(32). Uşak halı atelyelerinin kadın işçileri günde 33 para (yılda 300 - 350 kuruş) alırlar.(33). İşyeri kapılarında büyük bir işsiz kalabalığı beklemekte ve işçi haklarını koruyucu hiçbir yasa, hiçbir sosyal güvenlik önlemi bulunmamaktadır. İşçiler tümüyle örgütsüzdürler; bilinç ve savaşım düzeyleri işkoşullarını düzeltebilecek durumda değildir. İş saatleri "gün doğuşundan gün batışına kadar" belirlenmiştir. İşgünü, yer yer 14 16 saate çıkar. Fabrika ve yapımevleri hertürlü sağlık koşuluna aykırıdır. Özellikle maden ve kömür ocaklarında çalışan işçilerin koşulları insanlık dışı sayılabilir. "Barınaklar kötüdür. Yemek verilmez. Çok tehlikeli bir işte çalışmalarına rağmen sağlık örgütleri yoktur. Hasta işçi, hiç bir ücret ödenmeden işten çıkartılır. Şirket yöneticileri işçiyi döver ve işçiye söverler. Ocakların yakınında kurulan genelevlerden alınan hastalıklar işçiyi kırıp geçirmektedir. Ereğli Kömür Havzası'nın en eski işçileri olan Devrek köyü işçileri arasında böyle bir hayatın izlerine rastlanır. Kömür tozu yüzünden antrekos hastalığına tutulurlar. Güneşsiz ve besinsiz kalan bu insanların çocukları aptal ve hastalıklı doğar. Ereğli bölgesinde tefecilerin,veresiye ve pahalı satan bakkalların ve diğer tufeyli a-

---

(31) La Turquie: 7 Haziran 1867, "Devlet işyerlerinde ücretler yüzde 16 azaltılıyor."

(32) N. Todorov: 19. Yüzyıl Ortasında..... s. 14 17

(33) La Turquie: 4 Haziran 1867

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

damların ellerinden kurtulmak büyük bir iştir. Gittikçe borçlanan köylü, tüm mallarından olur ve tümüyle maden işçisi durumuna girer."(34).

1865 yılına kadar, çeşitli padişah fermanlarında yer bulan tek tek, önemsiz yerel hükümler dışında işçilerle ilgili hiçbir koruma ve sosyal güvenlik önlem ve hükmüne rastlanmamaktadır. İş sözleşmeleriyle ilgili hükümler "fıkıh" temeline göre yürütülmektedir. Tüm fıkıh konularının yer aldığı bir derleme olan "multeka"da kira ve iş akitleriyle ilgili bölümlerin bazıları ilgi çekicidir. Örneğin, "Kira sözleşmesi, bir şeyin kullanımının, belli bir karşılıkla geçici bir süre için satışıdır."(35). Ve, "Kiraya verilen şey, maddi bir nesne olabileceği gibi bir hizmet de olabilir. Alıcı 'müstecir' ister maddi bir nesne, ister başka birinin işgücü olsun, bir şeyi kirayla alandır, 'icareye veren' ise istenilen şeyi kiralayandır. Ev yada başka bir şey gibi, maddi bir nesnenin satıcısı yada bir başkası için çalışmayı kabul ederse emekgücünün satıcısı durumundadır. Bu son durumda kamuya hizmet ederse, örneğin fırıncı, boyacı, kuyumcu ise 'kamu hizmetlisi' (eciri müşterek) , bir kişiye hizmet ediyorsa 'ücretli' yada ecir adını alır. (36). Multeka'nın çeşitli bölümlerinde "ecir"lerin koşulları ile ilgili maddeler bulunmakla birlikte, dikkatle gözden geçirildiğinde bunların hiçbirinin sanayi işçilerini ilgilendirmediği, hizmet işçileri ve küçük esnaf ve zenaatkârlarla ilgili olduğu görülür. Kısacası Multeka'nın iş sözleşmeleriy-

---

(34) H.A.Şanda: Bir Yarı Müstemleke Oluş Tarihi, s. 49-60 (Günümüz diline aktarılmıştır)

(35) Multeka: s. 179 (Eduard Adelbourg: Recueil de Fetvas Concernant le Contrat de Louage, s. 1'den aktarılmıştır)

(36) E. Adelbourg: A.g.y., s. 2/22 (Multeka, s.183)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

le ilgili bölümleri bir "iş yasası" niteliği taşımamaktadır. Mecelle'deki bu türden hükümler de pek farklı değildir. Mecelle'nin 563. maddesi kamu sözleşmeleriyle ilgilidir: " Eğer ücret mukavele edilmeden bir kimse diğerinin talebi üzerine ona hizmet ederse, ücret alabilmesi için ücretle hizmet eden makuleden olması gerekir." 556. madde ile de ücretlerin ayni olarak ödenmesi yasaklanmaktadır. Ayni ücret, gerçek ücretin çok düşük olmasına yol açtığından bu madde görece "koruyucu bir madde" sayılabilir. Öteyandan Mecelle'nin 495. maddesi iş saatlerini "gün doğuşundan gün batışına kadar" belirlemektedir.

Osmanlı Devleti'nde işçiler için ilk sosyal güvenlik düzenlemeleri ve önlemleri Ereğli Kömür Havzası için çeşitli tarihlerde çıkarılmış nizamnamelerde görülür. Bunun başlıca nedeni, havzadaki çalışma koşullarının olağanüstü ağır olması ve zaman zaman işçilerin sağlığını verimi düşürecek biçimde etkilemesi yada işi sekteye uğratan ayaklanmalara neden olmasıdır. Tıpkı Batı'da, kapitalizmin ilk gelişme dönemlerinde olduğu gibi, sermaye işgücünü sonuna kadar sömürebilmek için, işçinin yaşayabilmesini ve işgücünü yeniden üretebilmesini sağlamak zorundadır. Bu sınır aşıldığında ve işkoşullarının ağırlığı işgücünü tüketecek boyutlara vardığında, sermayenin kendisi koruyucu önlemler alır. Ereğli Kömür Havzası'ndan çıkarılan kömüre Osmanlı Devleti'nin büyük ihtiyacı vardı ve burada işin verimliliğinin artmasıyla devlet yakından ilgiliydi. 1865 tarihinde Ereğli Kömür Havzası için, " Dilaver Paşa Nizamnamesi " olarak bilinen nizamname çıkartıldı. Bu nizamnamenin pek çok maddesinin ana amacı, emeği korumaktan çok üretimi arttırmaktı. Bununla birlikte işçilere yatacak yer sağlanmasıyla ilgili 11. madde, çalışma süresini günde 10 saat olarak belirleyen 27 madde ve diğer alacaklara göre ücret alacaklarına öncelik tanıyan 72, 75 ve 76. maddeler, işlet-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

menin kapatılması halinde durumun işçilere önceden haber verilmesi yükümlüğünü getiren 84. ve 85 maddeler, madende bir doktor bulundurulmasını öngören 30. madde önemli sayılabilir. Dilaver Paşa Nizamnamesi'nde iş kazaları ve işgüvenliği ile ilgili maddeler olmadığı gibi 18 yaşından küçüklerin madende çalıştırılmalarını önleyen maddeler de yoktur. Aslında, işçilerin örgütsüz olduğu bir ortamda bu "nizamname" hiçbir denetim mekanizmasıyla karşılaşmadığından çoğu maddeleri hiçbir zaman uygulanmamıştır. 1869'da çıkarılan Maadin Nizamnamesi daha ileri hükümler taşımaktadır. En önemlisi bu nizamname ile madenlerde "angarya" iş yükümlüğü kaldırılmış ve madenlerde çalışanlar gerçek anlamda işçi statüsüsü kazanmışlardır. (Madde 6). Yine bu nizamnamenin 64. maddesinde işkazalarına karşı alınacak önlemler sözkonusudur. 66. madde, maden mültezimlerini doktor ve gerekli ilaçları bulundurmakla yükümlü tutmakta, 67. madde de iş kazası halinde verilecek tazminatlar belirlenmektedir.

Doğuş halindeki Türkiye İşçi sınıfı 1839 1870 döneminde örgütlü ve bilinçli hareketlere, etkin bir savaşıma girişememiştir. Zaman zaman kendiliğinden (spontane) patlamaların sınırını aşmayan örgütsüz ayaklanmalar ve makine tahrip hareketleri dışında 1839 1870 döneminde önemli işçi hareketlerine ait veriler yoktur. Bu haliyle doğuş halindeki Türkiye işçi sınıfı, Batı'daki sınıfdaşlarının 15 ve 16. yüzyıllardaki konumunda bulunmaktadır.

1839, 1851, 1861 yıllarında, makineleri tahrip amacı taşıyan ve işçilerin makineler yüzünden işlerini yitirme korkularının körüklediği fabrikalara saldırı olaylarına rastlanır. İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde yapı işçilerinin kimi yerel hareketleri; özellikle çalışma koşullarının son derece ağır olduğu madenlerde, ocaklara inmemekte direnme, işi bırakma gibi kimi

kendiliğinden hareketler dışında, bu dönemin işçi hareketleriyle ilgili olarak elde edilebilen tek veri 1867 yılına aittir. "Geçen salı günü, maliyeden 20 30 parayı geçmeyen alacakları bulunan bir küme kadın, tekrar ücretlerinin ödenmesi isteğinde bulundular. Cevap olarak, alışılmış 'para yok' sözünü işiten kadınlar gittikçe daha fazla şamata yapmaya başladılar ve ancak dışarıdan müdahale ile sustular. Çıkan kargaşalıkta, kadınlardan birçoğunun itilip kakıldığı söylenmektedir. " (37). Haberde bu kadınların hangi işte çalıştıkları açıklanmadığından kesin bir sonuca varmak olanaksızdır. Ancak bir ücret sorunu sözkonusu olduğuna göre, bunların işçi olmaları olasılığı büyüktür. O dönemin gazetelerine ve diğer yayın ve belgelerine yansımış başka hiç bir işçi hareketine rastlanmamaktadır. 1870 dönemi sonrasında ise bu tür hareketler gazete haberleri arasında sık sık yer bulacaktır.

Bu dönemde herhangi bir işçi örgütlenmesinin izi yoktur. Ancak, 1845 tarihli bir Polis Nizamnamesi'nin bir maddesinde şöyle denmektedir: " İşini gücünü terk ile mücerret tatil-i mesalih-i ibat garzında olan amele ve işçi makulelerinin cemiyet ve ziharunlarının ve gerek bu misillu asayiş-i amıneyi ihlâl edecek her güna fitne ve fesat cemiyetlerinin def ve izalesi ile ihtilâl vukuunun önünün kesilmesi esvabına teşebbüs ve müsaberat....."(38). Bu Polis Nizamnamesi ilk genel ve yazılı "koalisyon yasağı" sayılabilir. Daha önce, çeşitli işçi hareketleri, örneğin madenlerde çalışmaya gitmeyenlerin zorla gönderilmesi, ocaklarda işi bırakanların cezalandırılması vb. konularında çıkarılmış olan fermanlar hep yerel ve tekil olaylarla ilgiliy-

---

(37) The Levant Herald: 4 Ocak 1867

(38) Divan-ı Hümayunname-i Humayun Defteri, No 11, s. 61'den, Osman Nuri: Mecelle-i Umur-u Belediye...

ken bu defa sorun genel olarak ele alınmış, herhangi bir olay belirtilmemiştir. Ayrıca yukarıya aktarılan maddedeki "amele", "işçi", "tatil-i mesalih-i ibat", "cemiyet" ve "ihtilâl" kavramları önemlidir. İlk bakışta bu madde "amele cemiyetleri"nin varlığını düşündürmekle birlikte, 1840 1845 yıllarıyla ilgili olarak başvurulan kaynakların hiçbirinde bunu doğrulayan verilere rastlanmamıştır. Dönemin gazetelerinde çeşitli "cemiyet"lerden söz edilmekte, ancak hiçbir işçi örgütlenmesi veya "cemiyet"i sözkonusu olmamaktadır. 1845 tarihli Polis Nizamnamesinin bu maddesi üzerine yapılabilecek bir yorum, maddenin zaman zaman çeşitli işyerlerinde, özellikle maden ocaklarında çıkan olaylar sırasındaki geçici örgütlenmeleri hedeflediğidir. Öteyandan 1830'lardan sonra özellikle Fransa'da, yer yer Almanya'da yoğunlaşan, ayaklanmalara ve gerçek sınıf çatışmalarına varan işçi hareketleri ve bir güç olmaya başlayan işçi örgütlenmeleri de nizamnameyi hazırlayanları etkilemiş olmalıdır. "Amele" teriminin burada sırf sanayi işçisi anlamında kullanılmadığı, Istanbul başta olmak üzere, büyük kentlerin, kendi lonca kalıntısı meslek örgütlerine sahip hamal, kayıkçı, mavnacı, zenaatkâr vb.'lerinin de bu terim kapsamına alındığı düşünülmelidir. Hele, bu maddede geçen "ihtilâl vukuunun önünün kesilmesi" ibaresi, o dönemde, Osmanlı Devleti'nde bir proletarya devriminin (ihtilâlinin) söz konusu olmadığı düşünülürse, tümüyle Batı'daki devrimci dalganın ve işçi hareketlerinin yansıması sonucudur.

1866 yılından başlayarak Istanbul'da çeşitli işçi koruma (Ameleperver, Amele Siyanet) dernekleri kurulmuştur. Bunların gazetelere verdikleri kuruluş ve toplantı ilanları, eylemlerinden söz eden haberler gözden geçirildiğinde, levanten burjuvazinin ve Batı'ya dönük Osmanlı aydınlarının kurdukları hayır cemiyetleri oldukları anlaşılır. 22 Mart 1866 tarihli bir gazete

haberinde 'Geçen Pazartesi İtalyan Operaja Derneği, Naum Tiyatrosunda, gelirinin bir kısmı yoksullara bir kısmı da halen işsiz olan namuslu işçilere verilmek üzere Dayanışma Sandığı'na yatırılacak bir temsil vermiştir" denilmektedir. (39). 9 Nisan 1866 tarihli gazetede ise aynı derneğin bir konser ilanı yer almaktadır.(40). Yine 27 Nisan 1866 tarihli gazete haberinde "Ami du Travail" (Emek Dostları) Derneği'nin tüzük hazırlama komitesinin olağanüstü toplantıya çağrıldığı bildirilmektedir. (41). 1868, 1869, 1970 yıllarına ait gazetelerde bu türden derneklerle ilgili haberlere sık sık rastlanmaktadır. Istanbul'da çıkan La Turquie, The Levant Herald gibi gazetelerde zaman zaman "Ami du Travail Derneği"nin yaptığı yardımların listeleri görülür. 22 Aralık 1867'den 31 Ocak 1868'e kadar yapılan yardımların dağılımı şöyledir: " Bir Rum ayakkabıcıya, bir katolik marangoza.....vb, vb.(42). Bu yardımların küçük zenaatkârlara verilen bir çeşit kredi niteliğinde olduğu görülmektedir. Bunların işçi sınıfının sınıfsal örgütlenmesiyle hiçbir ilgisi yoktur. İşçi sınıfının ilk sınıfsal örgütlenmeleri 1870 sonrası dönemde ortaya çıkmıştır.

---

(39) La Turquie, 21 Mart 1866
(40) La Turquie. 9 Nisan 1866
(41) La Turquie, 27 Nisan 1866. (Sözkonusu dernek daha ilerdeki dönemde adı geçecek olan "Ameleperver Cemiyeti" olmalıdır)
(42) La Turquie, 24 Şubat 1868

"KENDİNDE SINIF"DAN, "KENDİSİ İÇİN SINIF"A DOĞRU : 1870 - 1908

1870'lere kadar doğuş dönemini yaşayan Osmanlı işçi sınıfı, 1870'lerden sonra bilinçsiz ve örgütsüz bir kitle olmaktan kendi *sınıfsal* varlığının bilincine varmış, örgütlenmeye ve savaşıma başlamış bir *sınıf* niteliği kazanmaya doğru adımlar atmaya başlar.

1870-1908 dönemi, Osmanlı toplumunun emperyalizmin yarı sömürgesi haline gelmesinin tarihidir. Bunun anlamı, aynı zamanda, kendi iç dinamiği ile kapitalistleşememiş, ilkel kapitalist birikimi yeterince sağlayamamış, tarımda ve sanayide kapitalist ilişkilere doğal tarihsel gelişme süreci içinde geçememiş bir toplumun, emperyalizmin etkisiyle kapitalizme açılması, kapitalist ilişkilerin güdük, yamama ve çarpık biçimde de olsa gelişmeye başlamasıdır. Temel ekonomik yapıdaki bu değişmeler, üretim ilişkilerindeki

altüstlükler, dış etkilerle de olsa kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesi toplumun tüm üst yapısını sarsmış; burjuva demokratik devrimlerin düşünce akımları, "hürriyetci" fikirler Osmanlı aydınları ve bürokrasinin bir kesimi arasında yankı bulmuştur. Gayrı müslim azınlıkların oluşturduğu, emperyalist şirketlerin acentası, aracısı durumunda bir burjuva kesimi doğup güçlenmeye başlamış, bunların zaman zaman Osmanlı bürokratlarıyla gizli ortaklıklara girdikleri de görülmüştür. Bu sürecin doğal sonucu 1876 yılında 1. Meşrutiyetin ilanı, yüzlerce yıllık Osmanlı mutlakiyetinin yumuşamasına doğru ilk adımın atılması olmuştur. Meşrutiyeti ilan ederek tahta çıkan Abdülhamit'in ilk saltanat yılında Anayasa (Kanunu Esasi) çıkarılmış, 20 Mart 1877'de ilk "Meclis-i Mebusan" açılmıştır. Ancak "meşrutiyet" yönetimine doğru bu ilk ürkek adım, ilkelerini savunup koruyabilecek güçlü bir sınıf dayanağı bulamadığından; gerçek bir burjuva devrimi sonucu olmayıp Sultan'ın kendi haklarını kendisinin kısıtlaması çerçevesini aşamadığından; 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı bahanesiyle Meclis'in kapatılması ve Abdülhamit'in uzun "İstibdat" döneminin başlamasıyla sonuçlanmıştır. Bu dönemde gerek Rumeli'de gerekse Doğu bölgelerinde ulusların, başta Ermeniler olmak üzere ulusal azınlıkların bağımsızlık hareketleri kabarmış, bunların çoğu ulusal bağımsızlıkla sona ermiş, İmparatorluğun parçalanma süreci hızlanmıştır. Tüm bu dönem boyunca Osmanlı aydınları "Jön Türk" hareketi olarak bilinen akım çerçevesinde ve bu akımın örgütlenmesiyle, Abdülhamit'e karşı "hürriyetçiliğin" sözcülüğünü üstlenmişlerdir. 19. yüzyılın son on yılı ve yirminci yüzyılın ilk yıllarında çoğu yurt dışında, özellikle Paris ve Berlin'de Jöntürk akımının çeşitli kanatlarını temsil eden ve Türkiye ile de ilişkili "Cemiyetler" kurulmuş, kimi yayın faaliyetine girişilmiş, Abdülhamit'in tahttan indirilerek II. Meşrutiyetin ilanı, yeni bir Anayasa çeşitli "hürriyetçi"

grupların ortak amacı ve birleşme noktası olmuştur.

1789 Fransız devriminin düşünce ve belgilerinden esinlenen Jön Türkler'in ve dönemin çeşitli düşünce akımlarının, başlangıçta, o yıllarda Avrupa'yı sarsan, Rusya'ya çoktan atlamış ve yaygınlaşmaya başlamış bulunan "sosyalizm" düşüncesinden uzaklıkları dikkat çekicidir. Hatta işçi sınıfının yenilgiye uğrayan ilk proletarya devrimi ve iktidar denemesi olan 1871 Paris Komünü bile Osmanlı toplumu ve aydınları arasında sınıfsal özüyle kavranmamıştır. Sosyalizm düşüncesinin ilk filizlenmeye başladığı çevreler kapitalizmin çok daha erken geliştiği, Batı ile ilişkilere erken açılmış ve işçi sınıfının daha güçlü bulunduğu Rumeli kentleri ile Ermeni Komiteci hareketidir. İlk sosyalizm tartışma ve kavramı, Osmanlı aydın çevreleri ve gazetelerinde 1871'lerden sonra eleştiri ve olumsuzlama amacıyla ve son derece ilkel anlatımlar ve kavrayışlar içinde görülür

1870'lerden, Abdulhamit istibdadına son verildiği, Teşkilât-ı Esasiye'nin ilan edilip Meclis-i Mebusan'ın toplandığı ve Jön Türk hareketinin bir kolunun örgütlü devamcısı İttihat ve Terakki'nin iktidara ağırlığını koyduğu II. Meşrutiyet'e (10 Temmuz 1908) kadar geçen 38 yıllık süre, Osmanlı ekonomisinin iflâsa sürüklenmesiyle belirlenir. İç ve dış göçler, büyük kıtlık ve açlıklar, kente akın, kırsal kesimdeki çöküşün dışa yansıması olurken, devletin dış borçlarını ödeyemez hale gelmesi, dış borçlara karşılık gösterilen devlet gelirlerinin tümüyle elden gitmesi, emperyalist şirketlerin ülkeyi adeta yol yol, ağaç ağaç, atelye atelye ele geçirmeleri ekonomik çöküşün öteki yüzüdür.

1874 yılında Ankara, Kırşehir, Yozgat, Çankırı, Sivas çevrelerinde görülen kıtlık, zamanın gazetelerine

şöyle yansımıştır: " Buraya, etraf-ı şehir ve kasabat ve kuradan yevmiye 1500 2000 nüfus dökülüp geliyor. Açlıktan nisvan ve sıbyanın feryatları tahammül edilmez derecededir. Bazı sokak aralarında vefiyat dahi vuku buluyor."(43). " Yirmi dört saatte bir, arpa ununda bir bulamaç içiyoruz. Bu dahi hitama reside olmaktadır. Öküz vesair hayvanatın cümlesi telef oldu. Yarım laga hıntası olan, ahara gaspettirmemek havliyle değirmene gidememektedir. Çoluk çocukların, ekmek, diye feryatlarına tahammül olunmak mümkün değildir ve kaffe-i kura ahalileri hicret etmekte olduklarından bütün karyeler hali kalmıştır."(44). Ankara'ya yeni atanan Abdurrahman Paşa'nın Ankara'ya geldiği gün, aç kalan dört beş bin nüfusun kendisini karşılarken "insan değil hiçbir mahlukun tahammül edemeyeceği feryat ve figana başladıkları ve valinin, kıtlıktan muzdarip olan halkın karşısına resmi elbiselerini giyemeyerek çıktığı ve halka ekmek dağıtmak için tedbir aldığı"(45) anlatılmaktadır. Ankara'nın Keskin kazasının 52 bin nüfusunun 20 bini açlıktan ölmüş, 7 bini göçmüş, nüfus 25 bine inmiştir.(46). "Karya ve Ankara'dan Adana'ya son iki ay içinde kütleler halinde gelen ailelerin sayısı 4 bindir. Bu, aşağı yukarı 20 bin kişi etmektedir. Bunların 5 bini geldiklerinden bu yana ölmüşlerse de sürekli olarak yenileri gelmektedir. Gelirken evlerini yıkmışlar ve araçlarını satmışlardır" (47).

Bu açlık ve kıtlıklar sık sık tekrarlanmış, her defa-

---

(43) Basiret Gazetesi: 9 Mayıs 1874, Ankara'dan verilen haber.

(44) Basiret Gazetesi: 12 Mayıs 1874, Ankara'dan verilen haber

(45) Basiret: 25 Haziran 1874

(46) The Levant Herald: 29 Şubat 1874

(47) The Levant Herald: 3 Eylül 1874

sında kentlere büyük bir kiralık işgücü, bir proleter ordusu yığışması olmuştur. İşyerlerinin kapıları yüzlerce işsizle dolmuş, yedek sanayi ordusu Avrupa'da görülmemiş boyutlarda büyümüştür. 19. yüzyılın son çeyreğindeki bu olayları, İngiltere'de 16. yüzyıldaki "çitleme" sonucu kapitalizmin vahşi saldırısına ve köylüleri topraktan sürme olayına benzetmek, nedenleri açısından olmasa da sonuçları açısından olanaklıdır.

Öteyandan yukarıda değinildiği gibi 1908'lere doğru, Osmanlı ülkesi bir bakıma emperyalist ülkelere rehine verilmiş durumdadır. 1870'lerdeki Fransız ve İngiliz sermayesi egemenliği, yirminci yüzyıl başlarına doğru yerini Alman emperyalizminin egemenliğine bırakmıştır. Bağımsızlığa kavuşmuş büyük eyaletlerin, özellikle Balkan - Rumeli eyaletlerinin İmparatorluktan ayrılmış olmaları vergileri ve gelirleri azaltmış, iliklerine kadar sömürülen ve artık vergi bile veremeyecek hale gelmiş olan halk, özellikle köylüler, zaman zaman yerel ayaklanmalara kalkışmaktadırlar. 1870, 1872, 1873, 1874 yıllarında büyük dış borçlanmalara gidilmiş, 1875'de borçların amortisman ve faizi 14 milyon lirayı bulmuş, bütçe beş milyon açık vermiştir. Abdülaziz'in tahttan inidirildiği ve I. Meşrutiyet'in ilân edildiği 1876 yılında parasal iflâs öyle bir noktaya varmıştır ki memurların ve devlet kesiminde çalışan işçilerin ücretleri ödenemez olmuştur. Şu türden haberlere gazetelerde sık sık rastlanmaktadır " Bahriye Nezareti işçilerinin 4 aylık alacaklarından 1 aylığının verileceği söyleniyor."(48). "Yeni Posta ve Telgraf Nazırı'nın, büyük vezire, memur ve işçilerin ücretlerinde yapılan son indirimin, işyerinde karışıklığa yol açtığını bildirdiğini öğreniyoruz."(49). Dö-

---

(48) La Turquie: 8 Mayıs 1872
(49) La Turquie: 19 Ağustos 1872

nemin işçi hareketlerinin çoğunun nedeni işçilerin ücretlerini aylarca alamamalarıdır. 1878'den sonra bu türden haberler artmaktadır. Gazetelerden ücretlerin azaltıldığına, yada aylardır ödenmediğine ilişkin yüzlerce haber toplamak olanaklıdır. 1880 yılında, hemen hemen bütün devlet dairelerinde ücret ve maaşlar ödenememiştir. 1878 Rus Harbi yenilgisinden sonra, Berlin Konferansı'nda Türkiye'nin mali iflâsı, Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası bir komisyonun denetimi altına alınması fikrini doğurmuş, Türkiye ile ilişkili tüm emperyalist devletler aralarında bir birlik kurarak Osmanlı Devleti'nin bütün borçlarını birleştirmişler ve Düyunu Umumiye (Genel Borçlar) yönetimi doğmuştur. Düyunu Umumiye özünde ülkenin doğal zenginliklerinin, gelir kaynaklarının haczedilmesi anlamına gelmektedir. Böylece emperyalizmin Osmanlı Devleti üzerindeki egemenliği 1880'lerden sonra adeta yasalaşmıştır. Düyunu Umumiye, başta demiryolları olmak üzere çeşitli alanlara, tarıma, sanayie kendisi yatırımlar yaptığı gibi, Türkiye'ye sermaye yatıran diğer yabancı şirketlere de aracılık etmektedir. Tütün tekeli gibi en önemli alanlar Düyunu Umumiye'nin denetimi altındadır. 1870 1908 döneminde Osmanlı ülkesi baştan başa şirketler, bankalar, ticarethanelerle kaplanmıştır. Tümü yabancı sermayeye ait olan bu kuruluşlar arasında en önemlileri bankalarla maden işletmeleri ve emperyalist ülkeler arasında ciddi bir ekonomik çekişmeye yol açan Alman sermayeli Anadolu-Bağdat Demiryolları Şirket-i Osmaniye'si, diğer demiryolları, ayrıcalığı Fransız şirketlerine verilmiş Reji (tütün tekeli), halı kilim dokuma sanayii kolundaki şirketler, pamuk şirketleri, cam, ayna, kibrit vb. fabrikaları, gıda sanayii, çeşitli ithalat ve ihracat şirketleridir.

1870 sonrasında pek çok yeni fabrika, çeşitli sanayi ve işyeri kurulmuştur. Sanayi üretimine belirgin bir

canlılık gelmiştir. Yeni madenler işletmeye açılmakta, günlük gazetelerde yeni bir fabrika yada işyerinin açılış haberlerine hemen hergün rastlanmaktadır. Bunların hemen hemen tümünün yabancı sermayeli olduklarını hatırdan çıkarmamakta yarar vardır. Devlete ait olan ve yabancı teknisyen ve uzmanlarca yönetilen fabrikalar hariç; ulaşımdan, madenlerden başlayarak yapım (imalat) sanayiine kadar tüm sanayi üretimine emperyalist güçler, emperyalist şirketler egemendir. Öyle ki 1880'lere doğru bu yabancı "kumpanya"lar (şirketler) devletten daha güçlü ve zengin konumdadırlar. Benzerlerine rastlanabilecek olan şu haber ilgi çekicidir: " Rotchild Şirketi ve Avrupa Bankası'nın diğer şirketleri Osmanlı Bankası'yla anlaşarak, Zarifi Şirketi ve Istanbul'un diğer bankalarıyla birlikte Babıali'ye başvurarak çeşitli borçları, asker ve sivillerin geç kalmış maaşlarını ödeyeceklerini, kağıt parayı ve değeri düşük ufaklıkları dolaşımdan kaldıracaklarını, sanayi ve kamu yararına yatırımları destekleyeceklerini bildirmişlerdir. Buna karşılık, 33 yıl süreyle gümrük gelirlerinin ve devletin birkaç başka gelirinin ayrıcalığını ve bunları diledikleri gibi kullanma hakkını istemektedirler."(50).

Pek seyrek olarak müslüman tebaadan birinin fabrika kurma ayrıcalığı aldığı görülüyorsa da çoğunlukla bu ayrıcalık hemen bir kaç gün sonra bir yabancıya devredilmektedir. Bu yüzden dönemin müslüman Türk tebaa ile ilgili sanayi ayrıcalığı belgelerinde "muvazaa" ögesi mutlaka aranmalıdır. Örneğin "Sultan'ın Başodacısı Osman Bey bir kağıt fabrikası kurma izni almış bulunmaktadır"(51) haberinden bir kaç gün sonra haberi veren gazetede şunu okumak da olanaklıdır: "Bir kağıt fabrikası imtiyazı almış bulunan Osman

---

(50) Vakit Gazetesi'nden La Turquie Gazetesi'nin aktardığı yazı, La Turquie: 25 Ocak 1884

(51) La Turquie: 6 Ekim 1884

Bey'in bu imtiyazını iki yabancı sermaye sahibine bıraktığı öğrenilmiştir."(52). Benzer haberler ve dönemin ticari tapu kayıtları, gayrimüslim tebaadan iş adamlarının ve yabancı sermaye sahiplerinin üst düzeyden Osmanlı bürokratları, Saray çevresi ile ortaklık veya rüşvet anlaşması yoluna giderek işlerini kolaylaştırdıklarını göstermektedir.

1870 sonrasında gelişen sanayinin ana dalları, özellikle en fazla işçi çalıştıran dallar: a) Kara ve deniz ulaşımı, b) Demiryolları ve diğer yapı sanayii, c) Dokuma, d) Maden çıkarma, e) Cam, kağıt, gıda, tütün vb.-dir. Bunların dışında devlete ait işyerlerinde de önemli bir işçi yığışması görülmektedir.

Sadece Karaağaç Fişekhanesi'ndeki işçi sayısının bini aştığı, tersanelerde çalışan işçilerin, diğer savaş sanayii işyerleri ile birlikte sadece Istanbul'da 5 bini aşkın olduğu bilinmektedir. Devlete ait fabrika ve işyerlerinin en önemlileri şunlardır: Tophane (top fabrikası, tüfek fabrikası, marangoz atelyeleri, barut fabrikası, Zeytinburnu mermi, fişek, Karaağaç fişek, top mermisi, tapası fabrikaları); Feshane fabrikaları (İzmit aba, Beykoz deri, İslimiye aba, Istanbul bez fabrikaları, Istanbul dikimhanesi); Hazine-i Hassa'ya bağlı fabrikalar (Hereke dokuma fabrikası, Yıldız çini fabrikası; tersaneler...)

Ulaşım alanı oldukça fazla işçi çalıştıran bir alandır. Demiryolları, denizyolları, araba ve tramvay şirketleri bu alandaki başlıca işyerleridir. Avrupa ve Anadolu Türkiye'sinde çeşitli demiryolu şirketleri bulunmaktadır. En önemlileri Şark Demiryolları (Edirne hattı), Anadolu Bağdat Demiryolları, İzmir Aydın Demiryolları, Aydın Kasaba Demiryolu, Istanbul

---

(52) La Turquie: 12 Ekim 1884

İzmit Demiryolu'dur. Istanbul'da işleyen vapurlar ise Şirket-i Hayriye yada Şirket-i Mahsusa'nındır. Araba ve tramvay Şirketleri arasında Selanik, Istanbul, İzmir tramvay şirketleri önemlidir. Bu kesime, haberleşme, yani posta telgraf telefon işletmeleri de katılmalıdır.

Yapı işkolunda 1870 1908 arasında, başlıca demiryollarında olmak üzere, çok sayıda işçi çalışmıştır.

Devlete ait ve ordu ihtiyaçlarına yönelik dokuma fabrikaları dışında özel sermayeye ait dokumacılık sanayii de önem kazanmıştır. 1890 yılında, "Saray'dan bildirildiğine göre, yalnız Hüdavendigâr Vilayeti'nde (Bursa ve çevresi) 1300 dokuma atelyesi ve 65 ipekli dokuma fabrikası bulunmaktadır."(53). Selanik'te ise 8 10 bin kişilik bir müslüman nüfus sadece aba işinden geçinmektedir.(54). Uşak, Gördes, Isparta, Tokat ve İzmir'in halı ve kilim atelyeleri de unutulmamalıdır.(55).

Tarım ürünleri işleyen sanayi ve küçük gıda sanayii, zeytinyağı yapımcılığı, çivi, kağıt, cam, seramik, kibrit, ayna, deri fabrika ve atelyeleri çeşitli yerlere dağılmıştır. Bunlar arasında tütün işleme ve sigara fabrikaları (Reji İdaresi) Türkiye işçi sınıfının tarihi açısından önemlidir.

Ayrıca kimi madeni eşya fabrikalarının, hatta hidrolik pompa, buharlı makina, yangın pompaları üretilen fabrikaların varlığı da yine bir gazete haberinden öğrenilmektedir.(56).

---

(53) La Turquie: 20 Aralık 1890
(54) La Turquie: 8 Şubat 1890
(55) E. Z. Karal: A.g.y., s.457
(56) Le Moniteur Oriental: 2 Ocak 1896

1870 - 1908 Döneminde Türkiye İşçi Sınıfının Nicel Varlığı ve Savaşımı

Bu dönemde Osmanlı işçi sınıfının nicel varlığını kesinlikle saptayabilecek istatistikler, resmi sayısal veriler yoktur. Arşivlerdeki dağınık bilgiler, gezi notları, çeşitli yayınlardan derlenen haber ve bilgiler kimi tahminlerde bulunmaya olanak tanımaktadır. Sadece tersanelerde 1872'lerde bini aşkın, 1876'da ise 3 bini aşkın işçinin çalıştığı biliniyor. Bahriye Nezareti'nin çeşitli yapı işlerinde çalışan işçilerin sayısı 1873'de 500'den fazladır. Karaağaç Fişekhanesi'nde 1877'de binden fazla işçi vardır. Tophane'nin çeşitli fabrika ve atelyelerinde işçi sayısı aynı dönemde 2 bin civarındadır. Devlete ait dokuma sanayii işyerlerinde çalışan işçilerle ilgili bilgiler dağınık olmakla birlikte, 1891'de Yedikule Kumaş Fabrikası'nda 350 işçinin, Zeytinburnu Fabrikası'nda 800 işçinin çalıştığı bilinmektedir. 1897'de Kibrit Fabrikası'ndaki işçi sayısı 220 ile 250 arasında değişmektedir. 1890'larda Istanbul'da devlet kesiminde 10 bin işçi çalışmaktadır. Buna ulaşım alanında, demiryolları ve karayolları yapımında, gaz ve su şirketlerinde çalışan işçiler, özel işyerlerindeki on binlerce işçi katılacak olursa 1908 yılına doğru sadece Istanbul'da 50 bini aşan, bütün İmparatorlukta ise (tarım işçileriyle birlikte) milyonu bulan bir işçi kitlesinin varlığından sözedilebilir.(57).

1870 1908, yani Türkiye işçi sınıfının sayıca gelişip, bir sosyal sınıf niteliği kazanıp ilk hareketlere giriştiği, ilk savaşım deneyleri yaşadığı dönemde iş koşulları, daha önceki dönemden pek de farklı değildir.

---

(57) S. Velikov: Sur le Mouvement Ouvrier et Socialiste en Turquie Apres la Revolution Jeun Turc yapıtında, s.31'de, 1908'de 2 milyon işçiden söz etmektedir.

Ağır iş koşullarına, Osmanlı Devleti'nin ekonomik ve parasal çöküşe girdiği bu dönemde aylarca geciken ücret sorunu ve yabancı sermayenin özellikle müslüman Türk ve Kürt işçilere uyguladığı ağır baskılar da eklelenir. Devlete ait işyerlerinde çalışan işçiler için ücret sorunu kendisini iki biçimde gösterir. Birincisi, işçilere düzenli ödeme yapılamamakta, ücretler uzun süreler, aylarca birikmektedir. İkincisi, devletin ekonomik iflâsı, ücretlerin ödendiği para türünün (kaime yada bakır para) değerinin durmadan düşmesine, bunun sonucunda ücretlerin gerçek değerinin yarıya kadar inmesine yol açmaktadır. Ayrıca, zaman zaman tüm maaş ve ücretlerde, yüzde 50'ye kadar varan indirimler yapılmaktadır. Kırsal kesimlerden kentlere akın eden yüzbinlerce aç ve sefilden oluşan bir yedek sanayi ordusunun varlığı, ücretlerin insafsızca düşürülmesine olanak tanımaktadır. Büyük kentlerde, özellikle Istanbul'da "Yevmiyelerin kısmı azamını alan müstekreh kulübeler yığını" halinde işçi varoşları meydana gelmiştir.(58). En ağır işlerde çalışan işçilerin aldıkları ücret bile son derece düşüktür. 1907 yılı Maadin İstatistiği'nden öğrenildiğine göre Ergani Bakır Madeninde çalışan işçiler 1849 1862 yıllarında 4 kuruş, 1863 1872 yıllarında 4 kuruş, 1873 1880 arasında 5 kuruş, 1881 1890 arasında 5 kuruş, 1891 1899 yıllarında 6 kuruş gündelik almaktadırlar. Öteyandan, özellikle yabancı şirketlerde çalışan işçilere ücret sadece çalıştıkları günler için ödenmekte; iş, işçinin elinde olmayan bir nedenle tatil edilse bile ücret ödenmemektedir. Haydarpaşa demiryollarında çalışan bir işçi ayda ancak 160 - 220 kuruş alabilir. Hat boyu işçilerinin gündelikleri 1890'da 7 8 kuruştur. Yerli

---

(58) Lütfü Erişçi: A.g.y., s.6..... Istanbul Ticaret Odası Gazetesi: 1887, sayı 47'den

"amele"nin ücreti ise aynı işte 5 kuruşu aşmaz.(59). Kadın ve çocuk işçilerin ücretleri tüm işkollarında erkek işçilerden çok daha düşüktür. 1890'da Kazlıçeşme İplik Fabrikası'nda çalışan kadınlar 4 kuruş, çocuklar ise 2 kuruş gündelik almaktadırlar.

Yerli işçiler, hele müslüman Türk işçiler üzerinde yabancı şirketlerin uyguladıkları aşırı baskı ve sömürü ayrı bir sorundur. Osmanlı Devleti'nin etnik ve siyasal yapısı nedeniyle çok uluslu bir kitle olarak doğmuş olan Osmanlı işçi sınıfı, Türkler dışında Rum, Ermeni, Yahudi, Hırvat, Bulgar, Arnavut, Kürt vb. işçilerini kapsamaktadır. Başlangıçta bu yapısal özellik işçilerin savaşımını çok fazla etkilememiştir. İlk grevlere müslüman ve hıristiyan işçiler birlikte ve dayanışma içinde katılmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun özel geleneksel yapısı, teb'a anlayışı, devlete ait işyerlerinde, ilk dönemlerde işçiler arasında din, ulus vb. ayrımları yapılmasını engellemiştir. İlk ayrılık ve düşmanlık tohumlarını emperyalist sermaye yaratmıştır. İmparatorluk toprakları üzerinde varlıklarına ötedenberi alışılmış olan İngiliz, Fransız, Belçikalı, Alman vb. yabancı teknisyenler ve kalifiye işçiler, emperyalizmin ülkeye egemen olmasından sonra yabancı şirketlerin gözde işçileri durumuna girmişler; müslüman tebaayı küçümseyen bu yabancı şirketler, yabancı işçilerden sonra Rum, Ermen. vb. azınlıklardan işçileri korumaya, müslüman Türk işçilere kötü davranmaya, işçiler arasında ayrım gütmeye başlamışlardır. Emperyalist sermaye böylece, yabancı ve ulusal azınlıklardan gelen işçilerin oluşturduğu bir "işçi aristokrasisi" yaratma siyaseti gütmüştür. Dönemin - ileride ayrıntılı olarak aktarılacak demiryolları ve reji grevlerinde, müslüman işçilerin Taksim Meydanı'nın yapımı

---

(59) Dr. Arhengelos Gavril: Anadolu-Bağdat Demiryolu Şirket-i Osmaniye'sinin İçyüzü, s. 161-165

sırasında yabancı mühendislere karşı giriştikleri hareketlerde yabancılara karşı kinin izleri saklıdır. 1883'-de küçük tütün yapımevleri kapatılarak tütün tekelinin Fransız "Reji İdaresi"ne verilmesinden sonra yerli işçiler üzerine en fazla baskı yapan şirketlerden biri de Reji olmuştur. "Reji İdaresi, sudan bahanelerle müslüman ve hırıstiyan yerli işçileri işten çıkartarak yerlerine yabancı işçiler almaktadır. Gerçekten de Romanya'dan işçi getirtme yoluna gidilmiştir. Uzun süreden beri Reji'ye yardım etmiş olan yaşlı işçiler kapıda kalmışlardır."(60). Yerli işçilere karşı takınılan bu olumsuz tutumun başka örneklerine Anadolu-Bağdat Demiryolları Şirketi'nde de rastlanmaktadır. "Yapım tümüyle yabancı işçilere bırakılmıştır. Yerli işçiler varsa da duvarcı, rençper, taşçı gibi az ücret alanlardır."(61). 1895'e kadar şirketin müdürü olan Mr. Fungelmann "Yerli işçi bir lokma kuru ekmek, iki çürük zeytinle geçinebilir" sözlerini heryerde tekrarlamaktadır.(62). Yabancı şirketlerin sürdükleri bu işçi ayrımı, giderek müslüman Türk işçilerin zararına gelişmiş ve daha sonraki dönemlerde işçi sınıfı içinde kendini gösterecek olan bölünmelerin tohumlarını atmıştır.

Genel çalışma koşulları, işgününün uzunluğu, sosyal güvenlik haklarından yoksunluk 1870 1908 döneminde de önceki döneme benzer biçimde sürüp gitmekte, işçi sınıfı kentsel kesimin en ağır koşullarda çalışan, en sefil sınıfı olarak görünmektedir.

---

(60) L'Osmanlı: 7 Mart 1884
(61) Dr. A. Gavril: A.g.y., s.148
(62) Dr. A. Gavril: A.g.y., s.161

İlk Grevler; İlk Hareketler

Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerinde çalışan işçiler, 1870'lere gelene kadar kimi işyerlerindeki ağır koşullara ve aşırı baskı ve sömürüye karşı çeşitli toplu hareketlere girişmişlerdir. Ancak birkaç makine tahrip hareketi, özellikle madenlerdeki birkaç direniş bir yana bırakılacak olursa, 1872 yılına gelene kadar grev benzeri bir işçi hareketinin belgelerine rastlanmamaktadır. Oldukça uzun süreli, eylem içinde örgütlenen, belirli istemler çerçevesinde süren iş bırakma eylemlerine yada o dönemde verilen adla "tatil-i eşgal" olaylarına ait ilk veriler 1872 yılına aittir. 1872 yılının Şubat ayında Beyoğlu Telgrafhanesi işçilerinin grevinin borsa işlemleriyle uğraşan ve çabuk haberleşme için telgrafa güvenen kimseler arasında huzursuzluk uyandırdığı bildirilmektedir.(63). Aynı yılın 13 Nisan'ında, İzmit demiryolu hattının yapımının ustabaşı ile Hırvat işçiler arasında çıkan bir anlaşmazlık yüzünden bir süre durduğu haber verilmektedir.(64). 6 Nisan 1872 tarihli bir haber ilgi çekicidir: "Yarımburgaz Ömerli demiryolu yapım çalışmaları 20 günden beri, kanımıza göre ilgili makamın daha başından kesin olarak çözümlemesi gereken bir olay yüzünden geri kalmıştır. Bazı ustabaşılar yolun ölçülmesi ve bu ölçümlemenin sonucuna göre alacakları ücret konusunda Şirket'le anlaşmazlığa düşmüşler, yol üzerinde çadır kurup içine oturarak rayların döşenmesi için gerekli malzemeyi getiren trenlere engel olmaya ve işi bırakmaya kalkışmışlardır. Bu işçilerden biri silahlı olduğundan şirket, tren yolu üzerindeki çadırları boşaltmak için güce başvuramamış ve konu ilgili mahkemeye havale edilmiştir."(65). Bu eylemin işin üç haf-

---

(63) La Turquie: 13 Şubat ve 23 Şubat 1872
(64) La Turquie: 13 Nisan 1872
(65) The Levant Herald: 6 Nisan 1872

ta aksamasına neden olduğu, İzmit dolaylarında işçilerle şirketin adamları arasında sert çatışmaların çıktığı, işçilerin greve gittikleri bilinmektedir. Gazete haberinde, Nazır'ın bu defa Ömerli Yarımburgaz olayındaki gevşek tavrından vazgeçerek düzeni sağlamak üzere sıkı önlemlere başvurduğu, bir zaptiye bölüğünün olay yerine yollandığı gibi Ethem Paşa'nın da bizzat gittiği bildirilmektedir.(66).

Grev savaşımını ilk başlatan ve yıllarca sürdüren tersane işçilerinin bilinen ilk grevleri 24 Ocak 1873'-de başlamıştır. Tersane şantiyelerinde çalışan işçilerin iki günden beri işlerini bıraktıkları ve Babıali'ye gelerek Sadrazam'a bir dilekçe verdikleri ve 11 aydan beri ücretlerinin alamadıklarını bildirdikleri haber verilmektedir. Sayılarının 500 olduğu ve ancak ücretlerinin ödeneceği vaadinden sonra Babıali'den ayrıldıkları bildirilmektedir.(67). Aynı olayı, Türkçe *Hadika* gazetesi 23 Şaban 1289 tarihli sayısında şöyle vermiştir: " Dünkü gün saat dörtte, Babıali'nin Sedaret Dairesi pişegâhında islam ve hıristiyan 500 - 600 amele birikmiş idi. Bunlar Tersane'de müstahdem dülger, marangoz, bıçakçı, baltacı vb. türlü şahe ile meşgul amele olarak böyle umumu birden tatil-i eşgal ile Babıali'ye gelmeleri, 11 aydan beri maaşlarını alamamaları üzerine Sadrazam hazretlerine arzuhal takdim etmek içinmiş. Saat yedi buçuğa kadar kapının önünden ayrılmadılar. Herşeye dalıp kalmak merakı olan Istanbul halkı ise işlerini güçlerini bırakıp bunların etrafını almış idi. Sokak geçilmez hale gelmişti. Ne hal ise kalabalık yedi buçukta dağıldı. Elbette istidalar cevab-ı şafi almışlardır. Acaba bu hali de Ajans Reuter'in telgrafları, Avrupa'ya, Enternasyonal teşviki ile

---

(66) The Levant Herald: 8 Nisan 1872
(67) La Turquie: 24 Ocak 1873

amele tatil-i eşgal etti, diye mi bildirecek ?''(68).

27 Ocak'ta, 23 Ocak tarihli işi bırakma eylemine değinilmekte ve şöyle denilmektedir: " Bazılarının zevce ve valdeleri dahi beraberlerinde oldukları halde yine Babıali pişegâhına gelerek toplanmışlardır. Bilemeyiz ki mesireleri is'af olundu mu ? Biz de işittik ki bunlar Cuma günü selam mevkiine gidip arzuhal takdim eylemek istemişlerse de bulundukları yerden huruçlarına asker vasıtasıyla mümanaat olunmuş, dün de matbaamıza gazete müvezzilerinden birinin eliyle 'Tersane amele ve marangoz biçareleri' imzalı bir varaka göndermişlerdir. Münderecatı o derece feci, o derece acıklıdır ki okuyanları elbette dilhun eyler. Yiyecek ekmekleri olmadığını, bir aydan beridir sahib-i ayâli olanların ismanı gündüz dilenerek akşam tedarik-i evkat eylediğini, ekseri gece yakacak od bulamadıklarını beyan ediyorlar. Ve hadikai tavsit ile, ya bizim hal-i zicret ve sefaletimizi bu varakayla umum millete bildir veyahut Bingazi ahalisine açtığınız gibi bir iane defteri küşad et, zira açlıktan takatımız kalmadı. Bizlere hiç kimse merhamet etmeyecek, feryadımızı işitmeyecek mi, diyorlar."(69). Bir gün sonra gazete, aynı olayla ilgili olarak, "Geçen Cuma günü tersane amelesi Bahriye zabitanının tayın ekmeklerini yağma etmiştir. O gün epeyce ehemmiyetli bir arbede olmuş, işçilerden birkaç kişi yaralanmış. Bunlardan en az alacaklı olan 4 bin kuruş istiyormuş.Cuma günü Tersane işçilerine bir aylık verilmiş, ayın 28'inde de bir aylık daha almışlar" haberini veriyor.(70).

1873 Tersane grevi tümüyle ekonomik amaçlı ve kendiliğinden bir harekettir. Ancak gerek Istanbul halkı, gerekse aynı kötü koşullar altında bulunan işçi

---

(68) Hadika Gazetesi: 23 Ocak 1289 Hicri
(69) Hadika: 27 Ocak 1873
(70) Hadika: 28 ve 29 Ocak 1873 (1289)

kesimlerini etkilemiş, örnek olmuştur. Grev tam olmasa da kısmi bir başarı ile sona ermiştir. Ancak tersane işçilerinin sorunları bitmemiştir. 9 Haziran 1875 tarihinde Tersane'de, yine büyük bir işçi eylemi başlamıştır. 1200 yerli işçinin, ekmek paralarının bile olmadığını ve açlıktan kırılırken çalışmayacaklarını bildirerek işi bıraktıkları, halâ 6 aylık alacaklarının bulunduğu, bu olaydan bir hafta sonra kendilerine altı haftalık ücret ödendiği ve işlerine döndükleri haber verilmektedir.(71).

4 Ağustos 1875'de Taksim Meydanı yapımında çalışan işçiler, üç yabancı kadastro mühendisini hırpalamışlar, kendilerine kışlanın bahçesindeki askerler de katılmış, garnizon komutanı suçlulaları tutuklamıştır.(72). Olay müslüman işçilerin, yabancı mühendislere tepkisinin bir ifadesidir. Yine 1875 yılının 13 Ekim'inde Sirkeci hammalları greve gitmişlerdir. Ancak bu grevi hammal kâhyalarının körüklediği, böylece de işçilerin ücretlerinin artmasıyla, ücretlerden kendilerine düşen aslan payının büyümesini amaçladıkları; buna karşılık, İskele İdaresi'nin kâhyaları aradan kaldırarak hamallara doğrudan ödeme yapmayı kararlaştırdığı bildirilmektedir.(73).

1876 yılında Tersane grevleri dizisine, 18 Şubat'ta Hasköy Tersanesi İngiliz makinist ve işçilerinin grevi katılmıştır. 24 Şubat 1876'da Araba Şirketi'nin arabacıları, Kristaki Efendi'ye karşı bir eyleme girişmişler, 200 arabacı, şirket ortaklarından Kristaki Efendi'nin arabasının etrafını çevirerek Tramvay Şirketi'nin kendilerine yol vermesinin onun yüzünden olduğunu haykırmışlar ve küfürlerle arabaya hücum etmişlerse

---

(71) The Levant Herald: 9 Haziran 1875
(72) The Levant Herald: 4 Ağustos 1875
(73) The Levant Herald: 13 Ekim 1875

de askeri birlikler işçileri dağıtmışlardır.(74). Bu olaydan birkaç gün önce 16 Şubat 1876'da, Istanbul araba ve omnibüslerini işleten şirket arabacı ve diğer işçilere birkaç aylık alacaklarını ödemeden işi tatil etmiş, 200'den fazla arabacı Beyoğlu Mutasarrıflığı önünde toplanarak kendilerine yapılan haksızlığın düzeltilmesini istemişler, Babıali'ye de gelerek Sadrazam'a dilekçe sunmuşlardır.(75). 2 Mart1876'da Haydarpaşa demiryolu işçilerinin bir süreden beri ücretlerini alamadıklarından greve gittikleri haber verilmektedir.(76). 19 Nisan'da birkaç yüz Fişekhane işçisi Babıali'ye müracat ederek, Sadrazam'dan ücretlerinin ödenmesini istemişler, yolda karşılaştıkları Veliaht Yusuf İzzettin Efendi'ye dertlerini anlatmışlar, her iki yandan da ücretlerinin ödeneceği vaadini alarak işlerinin başına dönmüşlerdir.(77). 22 Mayıs 1876'da Tersane grevi yeniden başlamıştır. 23 Mayıs 1876 tarihli gazete olayı şöyle anlatmaktadır: " Dün sabah 2 bin kadar tersane işçisi Babıali'ye gelerek Sadrazam'a birikmiş ücretlerinin ödenmesini isteyen bir dilekçe sunmuşlardır. Sadrazam ile görüşen Bahriye Nazırı, Tersane'ye dönerek, işçilere işe döneceklerse sadece iki aylık ücret verileceğini, bunu kabul etmeyenlere ise tam ücret ödenerek işten çıkarılacaklarını söylemiştir. İşçilerden bir kısmı kabul ederek işyerlerine dönmüşlerse de bir kısmı isteklerinde diretmişler ve işe başlayan arkadaşlarının paydos saatini beklemişlerdir. Bu işçiler, işten çıktıklarında grevcilerin saldırısına uğramışlar ve pek çok işçi yaralanmıştır. Silahlı birlikler tarafları dağıtmıştır. Grevci işçilerin eşlerinin de en az kendileri kadar saldırgan oldukları ve sopalarla silahlanmış 'hanum' birliklerinin Tersane'nin kapu-

---

(74) La Turquie 24 Şubat 1876
(75) La Turquie: 16 Şubat 1876
(76) La Turquie: 2 Mart 1876
(77) La Turquie. 20 Nisan 1876

sunda durarak çalışmak isteyenlere sopa yağdırdıkları söylenmektedir."(78).

Bu eylem, Bazı işçilerin iki aylık ücreti kabul etmeleri, diğerlerinin ise bütün alacaklarını alıp işten çıkmalarıyla sona ermiştir. Bunlar şimdilik işsiz durumdadırlar."(79). 28 Haziran 1876'daki bir haber, tersaneden şimdiye kadar aşağı yukarı bin işçinin işten çıkarıldığını, daha da çıkarılacağını, yakında tersanede yalnız zenaatkâr ocaklarına bağlı askerlerin kalacağını bildirmektedir.(80).

Savaş yılı olan 1877'de işçi hareketlerinde bir durgunluk gözlenir. 1878 sonlarında hareket yeniden yükselir. Bu defa işi bırakma haberleri daha çok özel işyerlerinden gelmektedir. 16 Ekim 1878'de, önce duvarcılar, sonra ayakkabıcılar, sonra terzi işçileri greve giderler. 17 Ekim'de terzilerin grevinin yaygınlaştığı ve tüm işçilerin ellerindeki işleri bitmemiş olarak işverenlerine teslim ettikleri bildirilmektedir. 22 Ekim'de grevci terzi işçilerinin gönderdikleri bir mektup gazetelerde yayınlanmıştır. Mektup şöyledir: "Sayın yönetici; terzi işçilerinin grevinden söz eden gazeteler olayı yanlış yansıtmışlardır. Ücretlerin yüzde 70 artırılmasını işverenlerin kabul etmemesi üzerine greve gidildiği yolunda haberler çıkmıştır..... Bay işverenlerin hizmetimize karşılık olarak sundukları koşullarla çalışmayı reddediyoruz. Eğer yaptığımız işe karşılık müşteri iyi bir ücret öderse, işi yapanın da daha fazla ücret alması gerekmez mi? Bu isteğin haklılığı karşısında ses çıkaramayan patronlar, her

---

(78) La Turquie: 23 Mayıs 1876

(79) La Turquie: 26 Mayıs 1876

(80) La Turquie: 28 Haziran 1876 (Aynı grevle ilgili haberlere Sabah Gazetesi*'nin 11, 15, 17 Mayıs tarihli sayılarında da değinilmektedir.)*

ayrı çeşit giysi için ayrı ücret belirlememizi istemişler ve verdiğimiz tarifeyi Beyoğlu işverenleri kabul etmişlerse de ikinci dereceden patronlar kabul etmemişlerdir..... İşverenin vermekte olduğu ücret yaşamak için zorunlu olan ilk ihtiyaçları bile karşılayamamaktadır. Polis bizi tutuklamış ama durumu anlatınca serbest bırakmıştır..... Terzi İşçileri."(81)

1879 yılında işçi eylemleri, iş bırakmalar artmıştır. Bunun başlıca nedeni, parasal bunalımın derinleşmesi sonucunda "kaime"nin değerinin gittikçe düşmesi, ücretlerinse her gün değerini kaybeden kaime ile ödenmeye devam etmesidir. Çeşitli devlet işyerlerindeki işçi ve memurların, iş bırakmasalar da ücretlerin sağlam para olan mecidiye ile ödenmesi için çeşitli makamlara başvurdukları görülür.

11 Mart 1879'da 500 kadar yapı işçisi ücretlerinin artırılması ve iş saatlerinin kısaltılması istemiyle iş bırakırlar. İşçilerin üzerine asker gönderilir. Olay işçilerin bir kısmının işverenle anlaşmasıyla sona erer.(82).

25 Mart 1879'da Şirket-i Hayriye'nin şantiye ve dökümhanelerindeki işçiler ücretlerinin değeri gittikçe düşen kaime ile ödenmemesi istemiyle işi bırakırlar. Şirket, başka olanak bulunmadığını, ücretlerin kaime ile ödenmesine devam edileceğini bildirir.

18 Temmuz 1879'da, Tersane işçileri, yine birikmiş ücretleri için Babıâli'ye başvururlar ve bu birikmiş ücretlerin kaime ile ödenmemesi istemini, bakır da kabul etmeyeceklerini, aksi halde işi bırakacaklarını bildirirler. İlk istemi karşılamanın olanaklı olmadığı ama gündeliklerin bakır para ile ödenmemesi isteminin gözönüne alınacağı cevabı verilir. Ancak, işçilerin direnmeleri sonucunda Bahriye Nezareti, kalifiye

---

(81) La Turquie: 16 17 22 Ekim 1878
(82) La Turquie: 11 Mart 1879

işçilerin ücretlerini altın para ile ödemeye razı olur. (83).

O sıralarda ücretlerin yeniden düşürüleceği haberleri yayılır. 4 Şubat 1880'de, "Mahsusa" gemileri işçileri, üç aydır ücret alamadıklarından işi bırakırlar. Şirket, Tersane'den asker işçiler alarak işi sürdürür.(84). 28 Şubat 1880'de, Haydarpaşa Demiryolları işçilerinden 75'i, şirketin müdürüne başvurarak birikmiş ücretlerini isterler. "Üzücü olayların" geçtiği, muhasebecinin, olayların büyümesinden korkarak işçilerin isteklerini yerine getirdiği öğrenilmektedir.(85). 15 Haziran 1880'de Tophane işçileri, Ali Saib Paşa'nın arabasını çevirerek birikmiş ücretlerini isterler.

Ancak, 1880 yılında belirlenebilen işçi hareketleri, iş bırakmalardan çok, değişik yöntemde zorlamalardır. Bunun nedeni, 1880 yılının Osmanlı devleti'nin gerçek iflâs yılı olmasında aranabilir. Paranın değeri günden güne önüne geçilmez ve başdöndürücü bir şekilde düşmekte; devlet memurların ve işçilerin ücretlerini aylarca ödeyememekte; binlerce aç insan kentlere akın edip fabrika ve diğer işyeri kapılarında, her koşulda çalışmaya razı ve hazır bir proleterler ordusu halinde beklemektedirler. Bu durum, iş bırakma, grev gibi eylemleri önceden başarısızlığa mahkum etmekte ve işçilerin grev gücünü kırmaktadır.

25 Kasım 1880'de Haliç Vapurları Şirketi işçileri, şirket yönetimine ortak imzalı bir dilekçe vererek, 1- ücretlerin bundan böyle mecidiye ile ödenmesini, 2- ücretlerden ilaç parası olarak yüzde 2'lik bir kesinti yapılmamasını isterler. İşçilerin isteklerini yazılı ve

---

(83) La Turquie: 18 ve 21 Temmuz 1879
(84) La Turquie. 4 Şubat 1880
(85) La Turquie. 28 Şubat 1880

belli maddeler halinde bildirmelerinin ilk belgesi bu olayda görülür.(86).

1880 1908 döneminde iş bırakma, grev ve çeşitli işçi eylemleri haberlerine dönemin gazetelerinde pek seyrek rastlanır. 1880 sonrası ekonomik iflasın kesinleşmesiyle birlikte Abdülhamit'in baskı yönetiminin de yoğunlaştığı "istibdat" dönemidir. Artık en masum toplantılar, anonim şirket bile olsa her türlü birlik ve derneğin kuruluşu, her türlü eylem yasaklanmıştır.

Böyle bir ortamda, Osmanlı işçi sınıfının henüz uyanış halinde ve örgütsüz olduğu düşünülürse, işçi eylemlerinin ve savaşımın gerileyeceği açıktır. Kendiliğinden patlak veren hareketler de ağır sansür yüzünden gazete sayfalarına yansıyamamaktadır. Bu döneme ait tek tük iş bırakma haberlerinden biri Tatavla kunduracıları ile ilgilidir. 13 Ekim 1882 tarihli haberde Tatavla kunduracılarının kalabalık bir loncaları bulunduğundan ve sık sık greve gittiklerinden söz edilmektedir.(87).

Gazete taramalarında rastlanabilen bir sonraki iş bırakma eylemi haberi 10 Nisan 1885 tarihinde Odunkapı'daki odun biçme işçilerinin, birliklerinin (lonca tipinde meslek örgütlenmesi) desteğiyle ücretlerinin yükseltilmesi için işi bıraktıklarıdır. "Polis olayı öğrenince Birlik'in başkanını tutuklamış ve elebaşıları karakola götürmüştür."(88).

Bu tarihten 1906'ya kadar, bugüne kadarki araştırmalarda, hiç bir grev olayı belgesine rastlanmamıştır. Tüm Osmanlı toprakları üzerinde işçi hareketlerinin bıçakla kesilir gibi kesilmiş olması olanak dışıdır. İşçi

---

(86) La Turquie: 25 Kasım 1880
(87) La Turquie: 13 Ekim 1882
(88) La Turquie: 13 Ekim 1882

sınıfı, savaşımının daha ilk adımlarında Abdülhamit'in koyu baskıcı rejiminin ezici etkisi altında kalmışsa da hiçbir eyleme girişmemiş olduğu düşünülemez. Aşırı baskı ve sömürüye karşı zaman zaman kendiliğinden, yerel ve küçük çaplı işçi hareketleri patlak vermiş ve bastırılmış olmalıdır. Ne ki bunların haberleri ve belgeleri çeşitli nedenler (gazeteler açısından: sansür) yüzünden kamuoyuna yansıyamamış, açıklanamamıştır. Nitekim 1906 yılında Istanbul'da Reji işçilerinin büyük grev eylemi de ancak 1908'de, Sabah Gazetesi'nde yeralan bir yazıdan öğrenilebilmektedir. Bu yazı Uşakizade Halit Ziya Bey'in "Tatil-i Eşgâl" başlıklı başyazısıdır " Grev, say ile sermaye arasındaki bir mücadeleden ibarettir ki Istanbul hayatında iki sene evvel İnhisar-ı Duan amelesi tarafından birinci defa vukua getirilmiş ve o zaman zabıtaca ittihaz edilen tedabir-i münasibe neticesiyle amele arasından müşevviklerin tefriki suretiyle netice bezir olmuş idi." (89). Devamında 1908 grevlerinden söz eden yazının ilginç yanı, yazarın 1908 yılındaki yazısında, ilk grev olarak 1906 Reji tütün işçileri grevini göstermesidir. Bu da 1885'den beri işçi eylemlerinin toplumda yankı uyandırabilecek boyutlara varmadığının bir başka kanıtıdır.

Karşı sayfadaki tabloda görüldüğü gibi 1870 - 1908 dönemi grevlerinin hemen hemen tümünün nedeni ya doğrudan yada dolaylı biçimde ücret sorunudur. Tümü, sadece ekonomik talepler çerçevesinde, koşulların olağanüstü zorlamasıyla, açlığa kadar varan yoksulluk nedeniyle başvurulan kendiliğinden eylemlerdir. Bu durum, özellikle 1880 grevleri için sözkonusudur. Daha örgütlü ve bilinçli sayılabilecek tek hareket belki de 1906 Reji grevidir.

---

(89) Bir çok yazar, uzun süreler 1906 grevini, ilk grev olarak kabul etmişlerdir.

1870 - 1908 DÖNEMİNDE GREVLER VE İŞÇİ EYLEMLERİ

17 Şubat	1872	Telgraf işçileri	Ücret sorunu	Devlet
6 Nisan	1872	Ömerli-Y.Burgaz Dy. İşçileri	Ücret sorunu	Yabancı şirket
8 Nisan	1872	İzmit Demiryolu işçileri	Ücret sorunu	Yabancı şirket
13 Nisan	1872	İzınit Demiryolu işçileri	Ustabaşıyla anlaşmazlık	Yabancı şirket
23 Ocak	1873	Tersane işçileri	Ücret alacağı	Devlet
9 Haziran	1875	Tersane işçileri	Ücret alacağı	Devlet
13 Ekim	1875	Sirkeci İskele Hamalları	Ücret sorunu	?
16 Şubat	1876	Tersane (İngiliz işçiler)	Ücret sorunu	Devlet
2 Mart	1876	Haydarpaşa Demiryolu İşçileri	Ücret sorunu	Devlet
22 Mayıs	1876	Tersane işçileri	Ücret alacağı	Devlet
16 Ekim	1878	Terzihane işçileri	Ücret sorunu	Özel işyeri
? ?	1878	Duvarcılar	Ücret sorunu	Özel işyeri
? ?	1878	Ayakkabıcılar	Ücret sorunu	Özel işyeri
11 Mart	1879	Yapı işçileri	İşgünü kısaltması	Özel işyerleri
25 Mart	1879	Şirket-i Hayriyye	Ücret sorunu	Devlet
10 Temmuz	1879	Muhasebe memurları	Ücret sorunu	?
18 Temmuz	1879	Tersane işçileri	Ücret sorunu	Devlet
4 Şubat	1880	Mahsuse gemi işçileri	Ücret alacağı	Devlet
28 Şubat	1880	Haydarpaşa Demiryolu işçileri	Ücret sorunu	Yabancı şirket
25 Kasım	1880	Haliç Vapur Şirketi personeli	Ücret sorunu	Yabancı şirket
11 Nisan	1885	Odun depoları bıçkı işçileri	Ücret sorunu	Özel işyerleri
1 Şubat	1886	Beyoğlu mağaza personeli	Pazar tatili	Özel işyerleri
? ?	1906	Reji tütün işçileri	Ücret sorunu	Yabancı şirket
? Ağustos	1906	Istanbul Matbaa işçileri	Ücret sorunu	Özel işyerleri

Devletin kesin iflâsa sürüklendiği 1879 1880'lerde, hatta daha öncesinde devlete ait işyerlerinde çalışan işçilerin koşullarının, aylarca ücret alamamaları yüzünden, özel işyerlerinde çalışanlardan daha kötü olduğunu söylemek olanaklıdır. Yukarıdaki tablonun değerlendirilmesi, bu dönemde işçilerin ilk savaşım adımlarının ekonomik bunalımın artışına paralel olarak yükseldiğini, siyasal baskıların yoğunlaşmasıyla birlikte geri çekildiğini gösterir.

1870 - 1908 Döneminde İşçi Sınıfının Örgütlenme Düzeyi

Osmanlı işçi sınıfının ilk sınıfsal örgütlenmesinin 1871'de kurulmuş *"Ameleperver Cemiyeti"* olduğu oldukça genel bir yargıdır. Oysa belgeler, Ameleperver Cemiyeti'nin sınıfsal bir örgütlenme olmadığını ve bu türden derneklerin daha sonraki yıllarda aranması gerektiğini ortaya koymaktadır. Ameleperver Cemiyeti ile ilgili bir haberde şöyle denmektedir: " Der Aliye'de bulunan Ameleperver Cemiyeti'nin azaları Mavrini Efendi, Vasilâki Bey, Mr. Predos, Nuri Bey, Jan İskaçliari Bey, Zaptiye Müşiri Müşteri Tedbiru Devletlu Paşa Hazretlerinin cemiyet-i mezkure hakkında gösterdikleri himmet-i celile ve muavenet-i cemileden dolayı beyan-ı teşekkür ve müammedat zımnında müşarünileyh hazretleri namına imâl ettirmiş oldukları bir kıta altın madalyayı takdim eyledikleri ve müşarünileyh hazretlu numaileyi umuru memurelerinde görülen hüsn-ü mesaii badema dahi kendi haklarında berkemâl olan hüsn-ü teveccüh-ü müşarünileyhlerinin temadiini vaad ve tahsil-i ehvadı yövmiyeye medarı olmayanlara iş bulmak gibi cemiyet-i beşeriyeye faydalı bir muavenete her vakit hazır bulundukları cevabı beyan eylemişlerdir."(90). Haberden de anlaşıla-

---

(90) Terakki Gazetesi: 14 Nisan 1871

cağı gibi "cemiyet" 1839 1870 döneminde benzerlerine rastlanan "Emek Dostları (Ami du Travail)" yada "İtalyan İşçi Derneği" türünden kuruluşlar çerçevesinde görülmelidir. Hatta sözü edilen Cemiyet'in "Ami du Travail Derneği" ile aynı kuruluş olması büyük olasılıktır. Gerçekten de "Ami du Travail Derneği"nin 26 Mayıs 1873'de gazetelere verdiği bir ilanda şöyle denmektedir.: " Ami du Travail Derneği'nin yıllık toplantısı 18 Mayıs Pazar günü saat 10'da yapılmıştır.Aşağıda adları bulunan üyeler yönetim kuruluna seçilmişlerdir: M. J. Sorakich, Antropulos, Tantalides, Pretos Portakalis, Murice Mu, Auguste de Castro, Ohannes Hekim, Mehmet Nuri Bey, Vassaf Efendi, M. H. Scalieris, G. Lazopulos..."(91). Türkçe gazetede geçen Predos, Nuri Bey ve Skaliaris adlarına bu defa 1873'de Ami du Travail'ın yönetim kurulu üyeleri ara sında rastlanmaktadır. Büyük olasılıkla "Ameleperver Cemiyeti" 1868'de kurulmuş olan ve Fransızca çevirisi "Ami du Travail" diye yapılan kuruluşla aynı kuruluştur.

İşçi sınıfının sınıfsal öz taşıyan örgütlenmesiyle ilgili ilk belge "Amele-i Osmani Cemiyeti (Osmanlı Amele Derneği)"ne aittir. Böyle bir örgütlenmenin varlığını haber veren kaynak 1921 yılı İşçi Kuruluşları Kongresi'nde Agâh'ın konferansıdır. Bu konferansın Aydınlık dergisinde yayınlanmış metni şöyledir: "Amele arasında ilk teşkilât teşebbüsüne delalet eden vesaike 1310 1311 senesinde (1894 1895) tesadüf edilmektedir. O sırada Tophane Fabrikaları 4 bini mütecaviz amele çalıştırmakta ve Heyet-i Vükelâya dahil bir nazır tarafından idare olunmaktaydı. İstibdat olanca şiddetiyle hükmünü sürdürmekte ve amelenin insanlık vasfı kaale alınmaksızın gayet haşin bir muameleye tabi tutulmakta idi..... Bu feci vaziyet herşeyi göze a-

---

(91) La Turquie: 26 Mayıs 1873

lan amelenin ittihat etmesine mucip olmuş, aralarından 8 kişilik bir heyet-i faale seçilerek kuvvetli bir teşkilâtın temellerini kurmak vazifesi onlara havale edilmiştir. Bu heyet, zamanın hafiye teşkilâtına ve zecri siyasetine rağmen büyük bir cesaret göstererek vazifesini ifa etmiş ve hatta Avrupa'da bulunan Türk hürriyetçileri ile de muhabere etmenin yolunu bulmuştur. Bu teşkilat, o vakit Osmanlı Amele Cemiyeti namı ile yad ediliyordu. Takriben bir senelik faaliyetten sonra müessisleri tevkif ve nefy olunmak suretiyle dağıtılmış ve amele sıkı bir murakabeye tabi tutularak uzun müddet ihyaına imkan bırakılmamıştır. 317 318 senelerinde (1901 1902) sabık müteşebbüsat heyetinden menfalarından firar ile gizlice Istanbul'a avdet etmeye muvaffak olanların telkinatı sayesinde, amele yeniden harekete gelerek içtimalar aktolunmuş, heyecanlı müzakerelerden sonra, bir kurtuluş gününe erilmesi için her türlü fedakârlığa razı olacağını büyük bir imanla izhar eden işçiler, bu mesut inkılabın sureti ihsarını tesbit etmiştir."(92). Konferansta ayrıca, o dönemde Avrupa'daki sosyalist hareketlerle ilgili haberlerin tercüme edilerek dağıtıldığı; derneğin, Topkapı Mezarlığı'nda gizli bir toplantı yaptığı; bu kongrede alınan kararların bir bildiri halinde İngiliz, Fransız ve Rus sefaretleri aracılığıyla Padişah'a gönderildiği; bunun sonucu olarak Hükümet, işçi sorunlarını ele alma eğilimi göstermişse de olaya önayak olanların bulunup tutuklandığı ve işkence edildiği; bu arada kaçabilenlerin Amerika ve Avrupa'ya gittikleri bildirilmektedir. Avrupa'ya gidenler arasında, 1920 Baku Kongresi'nde Türkiye Komünist Partisi'nin kurucuları ve Merkez Komitesi üyeleri arasında yer alan Ethem Nejat ile yine gelecek yıllarda Osmanlı solculuğunda adı geçecek olan Osman Abdullah da bulunmaktadır.

---

(92) Aydınlık: Sayı 3, Eylül 1921

Demek ki 1894'de kurulan, 1901 1902 yıllarında yeniden eyleme geçen Osmanlı Amele Cemiyeti Türkiye işçi sınıfının ilk sınıfsal örgütlenmelerinden biri sayılabilir.

Yine 1880'lerden başlayarak, Osmanlı aydınları arasında Avrupa işçi sınıfının hareket ve savaşımlarının etkisiyle, *İşçi Yardım Sandıkları* ve sendikal yapıda örgütlenmeler kurma eğilimleri gözlenmektedir. Ancak, bu türden girişimler Abdülhamit döneminin "istibdat" rejimi altında daha çok düşünce alanında kalmış, hayata geçirilememiştir. 1884'de Osmanlı Gazetesi'nde çıkan şu yazı böyle bir eğilimi yansıtmaktadır: " Meslek sendikalarının görevi, bu yararlı kurumları çoğaltacak kaynakları toplamaktır. Sendikalar, emekli sandıkları, yardımlaşma sandıkları, kitaplıklar, kooperatif, dernek, eğitim büroları kurmakla görevlidirler."(93). La Turquie Gazetesi'nin çeşitli nüshalarında, işçi işveren ilişkilerinin iki tarafın da yararı gözetilerek düzenlenmesi gerektiği, aç insanlardan iş beklenemeyeceği yolunda yazılar çıkmaktadır. "İstibdat"ın en koyu döneminde, işçi birlikleri kurmak şöyle dursun, "Istanbul ve çevresi için vilâyete ve karakola, taşrada yerel otoritelere başvurup izin almadan ne amaçla olursa olsun işçi tutulamayacağı"nın bildirildiği bir dönemde (94), işçi sınıfının eyleme geçmesinin ve savaşımda ilk adımları atmasının uyandırdığı ilgi ve zorunlulukla "önce Ereğli kömür ocakları işçilerinden başlamak üzere, heryerde işçiler için yardım sandıkları kurulmasına girişilmiştir.(95). Şirket-i Hayriye, Feshane ve Hereke Fabrikaları gibi işyerlerinde memur ve işçi birlikleri kurma girişimleri

---

(93) Osmanlı: Eylül 1884
(94) 30 Temmuz 1305 tarihli nizamname
(95) La Turquie. 28 Mayıs 1890

de bu sıralara rastlar.(96). Şirket-i Hayriye'de çalışanlar için çıkarılan 8 Mayıs 1893 tarihli karara göre "tayfalar ve sürekli işçilerin, maaşlarının yüzde 4'ünü aidat olarak verip emeklilik hakkını kazanabilmek için kurumda 25 yıl çalışmış olmaları gerekmektedir." "1895'de Anadolu Demiryolları Yardım Sandığı da kurulmuş bulunmaktadır"(97). Bu yardım sandıklarının bir bölümü, işverenin (devlet yada özel şirket) uyuşturma ve gerçek sınıfsal örgütlenmeleri önleme çabasından başka bir şey değilken diğer bir bölümü daha ileri bilinç düzeylerine çıkabilmişler, ilk örgütlenmelerin çekirdeğini oluşturmuşlardır.

1896 Eylül'ünde, başta Jöntürk hareketini ve Ermeni isyanlarını hedefleyen, ancak Osmanlı Amele Cemiyeti'nin ortaya çıkarılmasının etkisiyle ve bu türden örgütlenmelerin, ne pahasına olursa olsun, önüne geçilmesi amacıyla her türlü toplantıyı, örgütlenmeyi yasaklayan 16 Eylül 1896 tarihli toplantı yasağı getirilmiştir. Bu nizamname, 1845 Polis Nizamnamesi'nden daha genel bir nitelik taşır. Kuşkusuz tüm bu kısıtlama ve baskılar Türkiye işçi sınıfının örgütlenmesinin gecikmesinde etken olmuştur. Bu dönemde işçi sınıfı çevresinde ve öncülüğünde herhangi bir siyasal örgütlenme, bu sınıfın nicel ve nitel güçsüzlüğü, henüz "kendinde sınıf"tan "kendisi için sınıf" olmaya doğru ilk adımlarını atmakta olduğu düşünülürse, doğaldır ki gündeme gelememiştir. Dönemin meşrutiyetçi, hürriyetçi, yani özünde Batı'dan etkilenen burjuva demokratik düşünce akımları, "Komünist Manifesto"nun yayınlanmasından on beş yirmi yıl sonra bile "sol" düşünceye, işçi sınıfının ideolojisine ilgi göstermemişlerdir. Osmanlı aydınları uzun dönemler, en a-

---

(96) L. Erişçi: A.g.y., s.8
(97) Dr. A. Gavril: A.g.y., s.172

zından II. Meşrutiyet'e kadar genel olarak sol düşünceye, özel olarak da marksizme yabancı kalmışlardır. Bunun başlıca nedeni, kuşkusuz 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı toplum yapısında işçi sınıfının, henüz kendini kabul ettirmiş, etkin bir güç olmaması, ilk adımlarını atmakta olmasıdır. Osmanlı toplumu bağımlı ve güdük biçimde kapitalist ilişkilere açılmaya başlarken, bu gelişmeye sayıca güçlü ve sınıf bilincine sahip bir işçi sınıfının eşlik etmemesi, burjuva demokratik devrimin de güdük kalmasına, Kurtuluş Savaşı sırasında ve sonrasında da öncülüğün ulusal burjuvaziye geçmesine yol açmıştır. 1908 öncesinde, işçi sorunları, genel olarak sol düşünce, özel olarak da marksizmle ilgili yayınlar pek seyrektir. Daha çok 19. yüzyılın ikinci yarısında tüm Avrupa'yı sarsan 1848 devrimleri ve 1871 Paris Komünü ile ilgili haber yorumlara, özellikle Paris Komünü'nün kurulup ardından kanla ezildiği sıralarda komünizmden ve Enternasyonal'den söz eden yazılara zaman zaman rastlanır. Ancak bunların birkaçı hariç, hemen hepsi "isyan" diye niteledikleri olayların yerilmesi, komünizmin kötülenmesi, yarı resmi yayınlarda da gözdağı niteliğindedir.(98).

Görüldüğü gibi, Türkiye işçi sınıfının sınıf bilinci kazanarak siyasal ve ekonomik örgütlerini kurmaya girişmesi, örgütlü ve bilinçli savaşıma atılması 1908 sonrasının ürünüdür. Kısaca gözden geçirilmeye çalışılan 1870 1908 dönemi, onun sınıfsal bilinç kazanmada ve savaşımda ilk adımlarını attığı bir hazırlık dönemi olarak görülmelidir.

SINIFSAL UYANIŞ : 1908 - 1923

20. yüzyıl başlarına varıldığında, Abdülhamit'in mutlakçı yönetiminin kalıpları, emperyalizmin yarı sömürgesi durumundaki Osmanlı Devleti'nde gelişen kapitalist ilişkilere, bu ilişkiler içindeki sınıf ve katmanlara, Batı düşünce ve yaşamına açılmış aydınlara dar gelmeye başlamıştı. 23 Temmuz 1908 (10 Temmuz 1324) tarihinde ilan edilen II. Meşrutiyet — kendine özgü yanlarıyla Türkiye'de burjuva "devrimi"nin ilk ve tamamlanmamış adımıdır.

1908'lerde yarım yüzyıllık geçmişi olan batıcı *Jöntürk* hareketinden doğmuş *İttihat ve Terakki* gizli cemiyetinin "darbesi" olarak da nitelenebilecek II. Meşrutiyet, tüm 19. yüzyıl boyunca girişilen "ıslahat" hareketleri zinciri içinde en radikal olanı sayılabilir. Bu yüzden, 1908 Meşrutiyeti çoğunlukla "*devrim*" olarak adlandırılır. Osmanlı toplumunun kendine özgü

yapı ve gelişme koşullarında klasik Batı örneklerindeki burjuva demokratik devrimlere benzer bir devrim söz konusu olamayacağına göre, II. Meşrutiyet'in Osmanlı toplumunda burjuva devriminin gelişiminin ilk adımı sayılması büsbütün yanlış değildir. Gerçekten emperyalizme bağımlı, güdük ve çarpık da olsa gelişmekte bulunan kapitalist yapı ve ilişkiler, 1870'lerden itibaren Osmanlı toplumunda burjuva demokratik özde kimi dönüşümlere ihtiyaç göstermiştir. Öteyandan, Batı'daki burjuva demokratik devrimler ve onların düşünce akımları Osmanlı aydınının artık hiç de yabancısı değildir. Daha önce de değinildiği gibi, Jöntürk hareketi gerek düşünce temeli, gerekse örgütlenme bakımından, çok büyük ölçüde Avrupa ülkelerinde yaşayan Osmanlı aydınlarının hareketi olmuş, kapitalist Batı toplumunun damgasını yemiştir.

1908 yılına gelindiğinde, karmaşık yapıdaki Jöntürk hareketi içinde iki ana eğilimin varlığı, bir yandan "İttihat ve Terakki" çizgisi, diğer yandan da 1908 sonrasında "Hürriyet ve İtilâf"da sözcüsünü bulacak çizgi olarak, nüve halinde ortaya çıkar. Ancak, 1908'de Abdülhamit istbdadına son verilip "hürriyet" ilan edilirken tüm "muhalif" eğilim ve çizgiler, İttihat ve Terakki çevresinde toplanmıştır. Emperyalizme bağımlı ve güçsüz kapitalist gelişmenin tüm izlerini taşıyan işbirlikçi, "komprador" nitelikli, çoğu yabancı yada gayrimüslim burjuvazinin sözcülüğünü tarihsel olarak üslenmiş Osmanlı aydınlarının, 1908 Temmuz'undaki ortak ve tek amaçları Abdülhamit'i devirmek, Kanun-u Esasi'nin yeniden yürürlüğe girmesi, o dönemin deyimiyle "hürriyetin ilanı"dır. Gerçekten de "hürriyet", "adalet", "müsavat" gibi 1789 Büyük Fransız Burjuva Devrimi'nin belgileriyle II. Meşrutiyet ilan edilmiş, ilk heyecan içinde artık imparatorluğun kurtulduğuna inanılmış; bir süre, işçi sınıfı başta olmak üzere toplumun en dinamik sınıf ve kat-

manlarının başını çektiği bir hareketlilik ve coşku dönemi yaşanmıştır. 1908 Meşrutiyeti'nin ilanından bir kaç ay sonra başlayan, daha sonraki yıllarda süren gelişmeler, güçlü bir ulusal burjuva temeline dayanmayan, geniş halk yığınlarının savaşımları üzerine kurulmayan burjuva devrimlerinin nasıl güdük kalacağının, asgari demokratik görevlerini bile yerine getirmekten aciz olacağının ve güçlü bir ulusal burjuvazinin yokluğunda bağımsız ekonomi ve ulusal sanayi niyetleriyle yola çıkılmış bile olsa nasıl emperyalizmle bütünleşileceğinin açık ve öğretici örnekleridir.

II. Meşrutiyet'in ilanında başta gelen örgütlü güç durumundaki İttihat ve Terakki, 1918 Birinci Dünya Savaşı yenilgisi ve Mondros Mütarekesi'ne kadar geçen on yıl boyunca ülkenin tüm hayatına egemen olmuştur. Meşrutiyet'i izleyen 1908 genel seçimlerinde ve 1912 ve 1914 seçimlerinde Meclis'teki egemenliğini pekiştirmiş; kimilerine göre, Abdülhamit istibdadı yerine İttihat ve Terakki'nin genel merkez istibdadı geçmiş; dinci, mutlakiyetçi fikirlerden sosyalist fikirlere ve örgütlenmelere kadar geniş bir muhalefet yelpazesini karşısında bulmuş; sıkıyönetim, "Divan- ı Harb-i Örfi", egemenliğini sürdürebilmesinin başlıca dayanakları haline gelmiştir. 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) ayaklanması bahanesiyle getirilen sıkıyönetim, daha sonra İttihatçı Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinin ardından, hiç bir siyasal muhalefete olanak tanımayan baskı rejimi, nihayet I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve savaş ortamı "hürriyet" hayallerini kısa sürede yıkmıştır. İttihat ve Terakki'yi başlangıç noktasından bir çeşit "diktatörlük" noktasına getiren nedenlerin kısaca değerlendirilmesi Türkiye işçi sınıfının 1908 1918 dönemindeki savaşım ve örgütlenmesine ışık tutabilecek niteliktedir.

Osmanlı Devleti'nin "batıcı - hürriyetçi" aydınları Jöntürkler'in hareket noktası, "Osmanlı ıslahatçılığı"-

nın genel çerçevesi içine yerleşir. Onlar da kendilerinden önceki tüm ıslahatçılar gibi, düzeni değiştirmek değil devleti kurtarmak peşindedirler. Devleti kurtarmanın vazgeçilmez koşulu olarak Abdülhamit'in tahttan indirilmesini ve meşrutiyet ilanını, Batı'nın burjuva demokrasilerindekine benzer bir *Meclis- i Mebusan* kurulmasını ve *Teşkilât-ı Esasiye*'yi görmektedirler. Bundan sonrası için açık bir programları yoktur. Gerek İttihat ve Terakki'ciler, gerekse Jöntürk hareketinden kaynaklanan diğer siyasal akım ve örgütlenmeler ana çizgileriyle Batı'nın kapitalist gelişmesini Osmanlı ülkesine aşılama, Türkiye'de kapitalizmin gelişmesini sağlama amacını güderler. Bu amaç, anlatımını, *"Osmanlı sanayiinin çiçeklenmesi"*, *"ülkenin refahının artması ve medenileşmek"* gibi deyimlerde bulur. İttihat ve Terakki'ciler bu ortak amacı *"devletçilik" ve "devlet kapitalizmi"* yoluyla sağlamanın ve ülkede yabancı kapitalistlerle bunların işbirlikçisi, "komprador" nitelikli asalak sermayenin kesin egemenliği yerine, devlet himayesinde gelişecek bir ulusal burjuvazi yaratma eğiliminin temsilcileridir.

İttihat ve Terakki bu amacını gerçekleştirememiştir. Kapitalizmi devlet himayesinde geliştirmenin, böylece güçlü bir burjuvazi yaratma ve ilkel sermaye birikimini bu süreç içinde sağlamanın koşulu, işçi sınıfı ve tüm emekçi sınıflar üzerinde baskı kurmak, sömürüyü yoğunlaştırmak, bu amaçla tüm burjuva demokratik özgürlükleri kısıtlamaktır. İttihatçılar da bu yola başvurmuşlar, "hürriyet" belgileriyle iktidara gelenlerin baskıları kimi zaman istibdat dönemini aratmıştır. Ancak, İttihatçılar asıl amaçları olan güçlü bir "ulusal burjuvazi" ve "ulusal sanayi" yaratmayı başaramamışlardır. Osmanlı Devleti'ni emperyalizmin egemenliğinden kurtarma, emperyalizmin ekonomik sömürüsüne son verme gibi niyetler sadece kağıtlarda ve nutuklarda kalmıştır. İttihat ve Terakki yönetimi, ik-

tidara gelmesinden kısa süre sonra ülkeyi ağırlıklı olarak Alman emperyalizmine teslim etmiş, daha doğrusu teslimiyeti perçinleyerek sürdürmüştür. Bu süreç, güçlü bir ulusal burjuvaziye dayanmayan, işçi sınıfının öncü olmasa da - ağırlığını duyuramadığı burjuva demokratik devrimlerin yada bu yoldaki adımların, emperyalizmden tam bağımsızlığı sağlayamayacağının, kısa yada uzun sürede emperyalizme teslim olacağının en açık kanıtlarından biridir. Öyle ki 1910'lardan sonra İttihatçılar ile Hürriyet ve İtilafçılar'ın kavgalarının temeli, Alman emperyalizmi ile Fransız ve İngiliz emperyalizmi arasında süren Osmanlı Devleti'nin ekonomik kaynaklarını yağmalama rekabeti olmuştur.

İttihat ve Terakki'nin Maliye Bakanı Cavit Bey şöyle demektedir: " Şüphesiz, bizim de özel teşebbüslere gitmemiz şart; ancak hiçbir geri kalmış memleket dış yardımlar olmadan kalkınamaz; büyük yatırımlar için dış yardıma ve yabancı sermayeye mutlaka muhtacız, tarih bunu ispat etmiştir." İttihatçılar arasında Alman emperyalizmi ile içli dışlı olan üst düzeyde yetkili kişiler, Cavit Bey'den ibaret değildir. Giderek çeşitli Alman şirketleri ile İttihatçı kodamanlar arasındaki rüşvet vb. ilişkiler saklanamaz hale gelmiştir. İttihat ve Terakki çizgisinde gözlenen bu çelişki, yani bir yandan emperyalizmin ekonomik sömürüsüne karşı ulusal burjuvazi yaratma özlemi, öteyandan emperyalizmle uzlaşma eğilimi İttihat ve Terakki'nin sınıfsal yapısıyla açıklanmalıdır. Osmanlı aydınlarından, Osmanlı ordusu subaylarından oluşan İttihat ve Terakki kadrolarının sınıf kökeni ikilidir. Bir bölümü, özellikle ileride Kurtuluş Savaşı'nın ve Cumhuriyet'in yönetici kadrolarını meydana getirecek olanlar: Osmanlı orta katmanları, küçük memur, zenaatkâr, ekonomik durumu gerilemiş, küçük iratlarla geçinebilen toplum kesimlerinden gelmektedirler. Kurtuluş Savaşı'nın lider kadrosu, Mustafa Kemal'den başlayarak

çoğunluğuyla bu kesime dahildir. Bu kesim, İttihat ve Terakki hareketi içinde de oldukça önemli rol oynamış, onun vurucu kadrolarını, özellikle ordu içindeki kanadını meydana getirmiştir. Bu kanat, sınıfsal kökeni gereği emperyalist ve işbirlikçi sermayenin karşısında ulusal burjuvazinin antiemperyalist, "millici" amaçlarının sözcülüğünü yapmaktadır. Öteyandan, İttihat ve Terakki'nin özellikle sivil kadroları, üst yöneticileri: geleneksel üst sınıflar, örneğin saray çevreleri, Osmanlı paşaları, nüfuzlu taşra eşrafı, toprak beyleri kökenlidirler. Bunların büyük çoğunluğu eğitimlerini ve gençliklerini Avrupa'da Fransa ve Almanya'da geçirmişlerdir. Bunlar, adım adım Osmanlı saray çevrelerinin görüşlerinden kopmuşlar, iyi tanıyıp hayranı oldukları Batı'nın gelişme çizgisinin izlenmesini amaç edinmişler, ancak gerek kökenleri gerekse yetişmeleri gereği, toplumun ekonomik gelişmesini Batı sermayesinden bağımsız düşünebilme, farklı yollar arama çizgisine girememişlerdir. Böylece tüm İttihat ve Terakki "ideolojisi"ne rağmen ikili, çelişkili yapı bir bakıma onun çöküşünü de hazırlamıştır.

Bütünlüğü içinde değerlendirildiğinde İttihat ve Terakki'nin ekonomik ve siyasal çizgisi, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet kadroları, kemalizm ve 1960 öncesi CHP ile devam eden "devlet eliyle kapitalist gelişme" çizgisidir. Böyle bir gelişmenin öncülüğünü asker ve sivil bürokrat aydınlar üstlenmekte ve bu katman görece bir bağımsızlık da kazanarak kapitalizm ve burjuvazi adına siyasal iktidarı elinde tutmaktadır. Türkiye'de, önce burjuva devriminin, sonra da günümüze kadarki inişli çıkışlı siyasal gelişmelerin kazandığı özellikler (ve yetersizlikler) bu noktalardan kaynaklanır. Türkiye işçi sınıfının savaşım tarihini, sınıfsal özelliklerini, bilinçlenme ve örgütlenme doğrultusunu bu özgün gelişme süreci belirlemiştir.

On yıllık İttihat ve Terakki egemenliği döneminde (1908 1918), özellikle II. Meşrutiyet'in ilanını izleyen ilk birkaç ay ve bir ölçüde de Mahmut Şevket Paşa suikastına kadarki beş yıl işçi sınıfının savaşım ve örgütlenmesi açısından *görece* elverişli sayılabilir. 1913'den sonra ise baskılar, sıkıyönetim vb. karşısında tüm muhalefet hareketleriyle birlikte işçi hareketi de gerilemiş, bu durum 1918 yılında Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ve İttihat ve Terakki'nin iktidardan düşerek liderlerinin Türkiye dışına kaçmalarına kadar sürmüştür. 1914 1918 dönemi, İttihat ve Terakki'nin çelişkili yapısının içinden çatladığı, antiemperyalist, "millici" eğilimlerin ağır bastığı kanadın Osmanlı ülkesini kurtarmak için yeni arayışlar içine girdiği yıllardır.

Birinci Emperyalist Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin kaderini Alman emperyalizmine bağlayan ve onunla birlikte yenilgiye uğrayan İttihat ve Terakki'nin çökmesinden sonra, Mütareke döneminde işçi sınıfının savaşım ve örgütlenmesinde yeni bir yükseliş görülür. Tıpkı 1908-1910'da olduğu gibi 1918 1920 arasında da çeşitli siyasal partiler, örgütler, bu arada işçi örgütleri ve işçi sınıfı ideolojisinden esinlenmiş düşünce akımları doğar. 1919 seçimlerinden sonra, Istanbul'un İngiliz ve Fransız emperyalistlerince işgal edilmesiyle çalışmalarına son veren Meclis-i Mebusan, 11 Nisan 1920'de kapatılır. Bundan 12 gün sonra, 23 Nisan 1920'de Anadolu'da Kurtuluş Savaşı'nı başlatan güçler, Ankara'da *Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti*'ni kurarlar. Böylece 1920 1923 arasında bir yanda Istanbul Hükümeti, yani Sultan ve Saray; öteyanda Anadolu'da emperyalist güçlere karşı bağımsızlık savaşı veren Ankara Hükümeti, yani Mustafa Kemal ve millici kadrolar; batmakta, yıkılmakta olan düzen ile doğmakta, yeşermekte olanın temsilcileri olarak varlıklarını sürdürürler. Bu ikili yapı, Kurtuluş

Savaşı ve sonra Cumhuriyet ideolojisi, kemalizm, Türkiye işçi sınıfının kaderini ve gelişmesini belirlemede çok büyük etken olmuştur.

1908 1923 döneminin siyasal- ideolojik çizgileri ve akımları yukarıda kısaca değinilen gelişmelerin ürünüdür. Kökleri 1908 öncelerine kadar uzanır. Özellikle 1918'e kadar, 1908 öncesindeki tüm ıslahat girişimlerinin ana sorusu olan "bu devlet nasıl kurtarılabilir?" sorusu yine gündemin ilk maddesidir. İttihatçılar olsun, karşılarındaki muhalefet olsun, bu soruya üç cevaptan birini verirler: *Garpçılık*, *islamcılık* ve *türkçülük*. Yer yer bunların karışımlarına rastlanır. Bir dönem İttihat ve Terakki'nin "türkçü" kanadının sözcülüğünü üstlenen Ziya Gökalp, " Türk milletindenim, islam ümmetindenim, Garp medeniyetindenim" diyerek bu uzlaştırma denemesini dile getirir. Kimi zaman ise bu akımlar, özellikle garpçılık ve islamcılık tam bir karşıtlık içine girerler. İşçi sınıfının ideolojisinden esinlenen sol düşünce, dönemin bu ana düşünce akımları arasına ilk kez 1908 sonrasında, özellikle 1910'lardan sonra katılmıştır. 1908 sonrası, Türkiye işçi sınıfının kendisi için sınıf haline geldiği, sınıfsal uyanış içine girdiği dönem olduğuna göre bunu yadırgamamak gerekir. Yine batıdaki örneklerde de görüldüğü gibi, işçi sınıfı ideolojisinin yada genel olarak sol düşüncenin doğup gelişmesi burjuva devrimi dalgası içinde olmuştur. 1918-1923 arasında ise sol akımlar 1917 Sosyalist Ekim Devrimi'nin de etkisiyle, kendisini ciddi ve önemli bir sınıfsal örgütlenmede gösteren yepyeni bir gelişme içine girmişlerdir. Sol akımların öncelikle Selanik, Manastır vb. kapitalizmin daha erken geliştiği, düşünce akımlarının öteden beri canlı olduğu, baskı güçlerinin ise görece daha az etkin bulundukları kentlerle Istanbul, İzmir gibi buralara en açık bölgelerde filizlenmesi rastlantı değildir. Bu kentler aynı zamanda işçi sınıfının en gelişkin ve gelenekli olduğu

yörelerdir.

1908'lerden sonra buralarda önemli canlılık gösteren sol akım ve hareketler 1919'lardan sonra Türkiye işçi sınıfının siyasal örgütü Türkiye Komünist Partisi'nin kuruluşuna kadar varmıştır. 1918 1919 sonrasında, Ekim Devrimi'nin verdiği örnek ve gücün de etkisiyle Rumeli'de ve özellikle Istanbul'da, Eskişehir, Adana, İzmir, Ankara gibi kentlerde ilk komünist örgütlenmeler de ortaya çıkmış, zaman zaman etkin olmuştur. İlerideki bölümlerde daha ayrıntılı olarak ele alınacak olan bu gelişmeler, bir yandan 1908 1923 döneminin Türkiye işçi sınıfının gelişmesinde yeni bir dönem olduğunun; öteyandan daha da yeni dönemleri hazırladığının işaretleridir.

Türkiye işçi sınıfının *"sınıfsal uyanış"* dönemi, Kurtuluş Savaşı'nın zaferle sona erip Cumhuriyet'in ilan edildiği ve 600 yıllık Osmanlı feodalitesinin çöküşünün tamamlandığı 1923 sonlarında noktalanır. Bunu izleyen dönem, bu uyanışın burjuvazi tarafından, kimi zaman işçi sınıfının ulusal burjuvazinin kuyruğuna takılmak istendiği, kimi zaman ağır baskılarla geriletildiği, saptırıldığı yeni bir dönemdir.

Ekonomik Savaşım: 1908 - 1918

İşçi sınıfının *ekonomik siyasal ideolojik* üçlü savaşım bütünü genel kural olarak ekonomik savaşımla başlar. Önce tek tek fabrikaların, işyerlerinin işçilerinin tek tek patronlara karşı ekonomik haklar için harekete geçtikleri, en yaygını iş bırakma (grev) olan çeşitli savaşım biçimlerine başvurdukları görülür. Giderek ekonomik savaşımın boyutları genişler. İşçi sınıfının ekonomik savaşımı, örgütsel planda işçi sınıfının ekonomik örgütlerinin, sendikaların, ekonomik savaşım amacı taşıyan birliklerin vb. kuruluşuna varır. Ekonomik örgütlenme hakkının elde edilebilmesi u-

zun savaşımların, kahırlı çabaların sonucudur. Ancak işçi sınıfının sınıfsal kurtuluşu ve tarihsel görevini yerine getirmesi için ekonomik savaşım yeterli değildir. Ekonomik savaşım siyasal ve ideolojik savaşımla tamamlandığında, işçi sınıfı gerçek kurtuluşa doğru yürür.

İşçi sınıfının siyasal savaşımı, sınıf olarak, tek tek patronlara karşı değil, tüm burjuvaziye ve sömürüye karşı, siyasal iktidarı amaçlayan savaşımdır. Kendisini siyasal örgütlenme, işçi sınıfı partileri olarak gösterir. Kuşkusuz siyasal örgütlenme, daha ileri bir bilinç düzeyi, köklü bir savaşım deneyi birikimi ister ve bu anlamda ekonomik savaşımdan sonraki bir aşamadır. Ancak ekonomik savaşım, mutlaka siyasal savaşıma götürmez. Burjuvazinin etkisi, sınıf savaşını saptırma girişimleri, siyasal örgütlenme üzerindeki baskılar, çoğu zaman işçi sınıfı hareketinin sadece ekonomik bilinç ve örgütlenme sınırları içine hapsedilmesi sonucunu doğurur. Bu yüzden siyasal bilinç ve örgütlenme ekonomik savaşımın doğal ve kaçınılmaz sonucu değildir. Ekonomik savaşım "*her grevi sınıf savaşımının bir okulu*" kılarak işçi sınıfını daha üst kavga biçimlerine hazırlasa da ekonomik bilinçten, kendiliğinden siyasal bilinç doğmaz; işçi sınıfına siyasal bilinç, ekonomik savaşım ve bilinç halkasının dışından götürülür. İşte ideolojik savaşım hem bu bilincin götürülebilmesinin hem de işçi sınıfının bilinç ve savaşımının burjuvaziye karşı sağlamca, güçlüce silahlandırılmasının vazgeçilmez koşuludur.

Türkiye işçi sınıfı tarihinde, savaşımın üç ayağından birinin veya birkaçının yeryer aksamasının doğurduğu olumsuz sonuçlar, üç ayağın birleşebildiği durumlarda elde edilen başarılar, egemen güçlerin bu ayaklardan en önemlisi olan siyasal savaşımı baltalamak için daha 1870'lerden başlayarak uyguladığı, 1908 hele 1923 sonrasında büsbütün yoğunlaşan ağır

baskılar ve savaşımı saptırmanın ince yöntemleri bütün açıklığı ve öğreticiliğiyle görülür.

1908 1918 dönemi Türkiye işçi sınıfının sınıfsal uyanışında, özellikle ekonomik savaşımla belirlenir.

1908 Grevleri

II. Meşrutiyet'in Temmuz 1908'de ilan edilmesinden sonra, "hürriyet, adalet, müsavat" belgilerinin yankılandığı, imparatorluk üzerinde kısa bir süre ciddi bir özgürlük havasının estiği ortamda, Türkiye işçi sınıfı, Ağustos ayından başlayarak sınıfsal savaşıma atılmıştır. *"1908 grevleri"* olarak bilinen grev dalgası, kimi zaman taşıdığı siyasal ve demokratik istemlere rağmen genel çizgileriyle ekonomik savaşım bütünlüğü içinde yer alır. 1908 grevlerinin kimisinde, özellikle Rumeli kesiminde patlak veren işçi eylemlerinde, Balkanlar'daki Bulgar ve Rum sosyalistlerinin, Yahudi sosyalistlerin etkileri belirgindir. Ermeni sosyalistleri de Meşrutiyet'ten sonra işçi sınıfı içindeki çalışmalarına hız vermiş görünmektedirler. İdeolojik savaşımdan söz ederken daha ayrıntılı incelenecek olan Balkan sosyalistlerinin, 1908'de grevler biçiminde patlak veren, 1908 1912 arasında ekonomik örgütlenmenin hızlandırılmasına dönüşen etkinlikleri ve bilinçli çabaları aşağıdaki alıntıda da açıklanmaktadır: " Yoldaşlarımız, sendika hareketini başından beri, sınıf kavgası ve uluslararası kurtuluş hareketi temeli üzerine oturtmak için mümkün olan herşeyi yapmaktadırlar."(98). Bulgar sosyalistlerinin ve Genel Sosyalist

---

(98) Rabotniçeski Vestnik: No.17 (12 Eylül 1908) (Bu kaynak S. Velikov'un "Sur le Mouvement Ouvrier et Socialist en Turqie Apres la Revolution Jeun Turc" makalesinden aktarıldı).

İşçi Birliği (Union Génèrale Ouvrière Socialiste) üyelerinin Türkiye ve Makedonya işçilerinin örgütlenmelerinde büyük payı olduğu çeşitli kaynaklarca ifade edilmektedir.(99). Bütün bunlara rağmen meşrutiyetin ilanını izleyen ilk aylardaki yoğun işçi hareketleri, genel çizgileriyle, yıllar süren baskı döneminden sonra işçi sınıfının *kendiliğinden* patlaması görünümündedir.*

Neredeyse 30 yıldır, tek tek eylemler dışında hemen hemen durmuş sayılabilecek işçi hareketinin, grev eylemlerinin "hürriyetin ilanı"ndan sonra yeniden başlamakta olduğunun ilk belirtisi 1 Ağustos 1908 tarihinde Tanin Gazetesi'nde çıkan şu haberde görülür: " Adalara gidecek İdare-i Mahsusa vapurlarının kaptanları ve mürettebatı birikmiş maaşları verilmedikçe sefer yapmayacaklarını bildirmişler ve maaşlarını almışlardır " Bu ilk eylem, görüldüğü gibi, 1872 1880 döneminin, ücret alacakları için direniş çizgisinde sürmektedir. 3 Ağustos 1908 tarihli gazetelerde ilginç bir

---

* *1908 grevlerini saptayabilmek için* "Türkiye İşçi Sınıfı" *kitabının 1 basımında Sabah ve Tanin gazeteleri taranmış, bu taramanın sonuçları H. A. Şanda, S. Toydemir ve S. Velikov'un araştırmalarındaki verilerle tamamlanmıştı. Ancak daha sonra 1977 yılında* Yurt ve Dünya Dergisi*'nin 2. sayısında Hakkı Onur'un aynı dönem için 7 gazetenin taranmasıyla yaptığı araştırma yayınlandı.Kitap ikinci baskıya hazırlanırken, bu bölümde, 1908 hareketleri Onur'un çalışmasıyla tamamlanarak verilmiştir. Kendi kaynaklarımız dışında sadece H. Onur'a dayanılarak verilen kaynaklar dipnotlarında gösterilmiştir.*

(99) S. Velikov: A.g.y., s.34

haber çıkar: Dün '500 Harip Amele' imzasıyla aldığımız mufassal bir varakada, Muhittin Paşa'nın, Teşkilât ve Tekaüd Sandıkları namı mevhumu altında ihdas ettiği müesseseler yüzünden hayli ihtilasatta bulunmuş olduğu ve Avrupa'da bile vaktiyle bir nam kazanmış olan bu müessesenin mumaileyh tarafından mahv ve harap edildiği..."(100). Görüldüğü gibi işçiler iktidar değişikliğinden yararlanarak, işçilerin Yardım Sandığı fonlarını kötüye kullanan bir yüksek bürokratı teşhir etmektedirler.

Ağustos başından itibaren ülkenin dört bir yanından grev haberleri gelmeye başlar. "Dersaadet liman amelesi, Paşabahçe'deki Şişe ve Cam Fabrikası amelesi, İzmir Limanı amelesi terk-i eşgal eylemiş, Osmanlı Tütün Rejisi'nin Cibali'deki fabrika amelesi yevmiyelerinin tezyidi için Reji Müdürü'ne istida vermiş, vakıa, müdüriyet tarafından bütün amelenin ücreti, yüzde 50 raddesinde yükseltilmişse de bu kadarla iktifa olunmamış ve hatta fabrikada bazı gürültüler zuhur etmiş olduğundan netaici müessifhaneye meydan vermemek için fabrika muvakkaten tatil olunmuştur." (101). Çeşitli grev hareketlerini toparlayan bu haber, diğer bazı gazetelerde çıkan haberlere başvurularak değerlendirilecek olursa, 1908 grevlerinin önce Istanbul'da Cibali Tütün İşletmeleri'nde başladığı anlaşılır. En güç dönemlerde (1906 tütün işçileri grevi) savaşımlarını yükseltmiş olan, grev geleneğine sahip Cibali Tütün Rejisi işçileri, ücret zammı istemiyle Temmuz ayının son günlerinde greve gitmişlerdir. Bu grev ücret zammının alınmasıyla 14 Ağustos 1908'de sona ermiştir.

8 Ağustos'ta, İzmir'de Çarmado Halı Fabrikası'nda çalışan 50 işçi greve başlamıştır. 10 Ağustos'ta yine

---

(100) İkdam: 3 Ağustos 1908
(101) İkdam: 13 Ağustos 1908

İzmir'de İncir Kutu İmalathanesi işçileri greve giderler. Buradan grevlerin İzmir Liman İşletmeleri'ne yayıldığı görülür. "Büyük çoğunluğu yabancı kumpanyaların inhisarında bulunan liman işletmelerinin yükleme boşaltma İşçileri ücretlerini yetersiz bularak greve giderler. Rus, Panhelenik, Pantaleon ve Hacı Davut kumpanyaları ücret artışını kabul etmişlerse de diğerleri buna yanaşmamışlardır. Rıhtım ve liman işçilerinin grevi kısa zamanda diğer limanlara da sıçramıştır. Aynı günlerde Istanbul, Selanik rıhtım işçileri ve ilerideki haftalarda Beyrut liman işçileri, Midilli gümrük hamalları ve Varna rıhtım hamalları greve katılmışlardır. İzmir ve Selanik'e yanaşamayan gemiler Istanbul limanına gelip açıkta demirlemek zorunda kalmışlardır. 11 Ağustos günü kumpanya temsilcileri Istanbul'da Navigazione Generale İtaliana'nın işyerinde toplanmışlar, batılı ülkelere başvurup, grevlerin bir an önce sona erdirilmesi için, bu ülkelerin Hükümet nezdinde girişimde bulunmalarının sağlanmasına karar vermişlerdir. Ayrıca yabancı kumpanyalar adına bir heyet İttihat ve Terakki'nin Galata Bürosuna gönderilmiş; Cemiyet'ten grevlere son verilmesi için gerekli önlemlerin alınmasını istemişlerdir."(102). 13 Ağustos 1908'de "Vapurlara kömür yükleyen işçilerin ücretlerinin artırılmasını istedikleri" haber verilmekte, grev yüzünden vapur seferlerinin durduğu eklenmektedir.(103).

Bu ilk grev haberlerine karşı genel olarak basının, özel olarak da İttihat ve Terakki'ci basının tepkisi olumsuzdur. Liman grevleri sırasında Tanin gazetesi tüccarın malının yüklenemeyip ortada kaldığını haber vererek grevcileri kınamaktadır. Gazete aynı yazıda

---

(102) Hakkı Onur: "1908 İşçi Hareketleri ve Jöntürkler", Yurt ve Dünya, 1977, sayı 2, s.279

(103) Sabah: 13 Ağustos 1908

Hükümet'ten tüccarın rıhtımda bekleyen mallarının yüklenmesini ve yerlerine ulaştırılmasını sağlamasını istemektedir. " Nitekim yabancı kumpanyaların, İttihat ve Terakki ve tüccarın girişimi sonucu Zaptiye Nezareti'nce grevci işçilere uyarıda bulunulmuş; gazetelerde yayınlanan bir tebliğle zabıta memurlarınca grevci işçilere nasihatta bulunulması ve işbaşı yapmalarının sağlanması, buna uymayanların tutuklanıp haklarında kanuni muameleye geçilmesi ilgili mercilere bildirilmiştir."(104).

1908 Ağustos'unun ilk on beş günü içinde patlak veren grevlerden biri de Paşabahçe Cam İmalathanesi grevidir. İtalyan sermayesine ait olan bu şirketin işçileri 11 Ağustos'ta ücret artışı istemiyle greve gitmişler, Paşabahçe sokaklarında gösteri yürüyüşleri yapmışlardır.

12 Ağustos'ta Tramvay Şirketi'nin Aksaray, Şişli, Beşiktaş hatları işçileri ücret zammı istemiyle iş bırakmışlar, sefere çıkmamışlardır. "Tramvay kondüktör ve sürücüleri dün, biri Sadrazam Paşa'ya ve diğeri Osmanlı İttihat Komisyonu'na olmak üzere iki istida vererek, bu günden itibaren tatil-i eşgal edeceklerini beyan etmişlerdir. Bunlar tahsisatlarının tezyidini ve şirket direktörü M. Perdirakis ile Şişli hattı müfettişinin azlini talep ediyorlar."(105). Ertesi günkü haberde şirketin bazı istekleri kabul ettiği ve şimdilik anlaşma olduğu bildirilmektedir.(106). Ancak işçilere verilen sözler tutulmamış, bunun üzerine işçiler 23 Ağustos günü yeniden greve başlamışlardır. Bu defa şirket ücret zamlarını kabul etmiş, ancak işçiler şirket direktörü ve Şişli hattı müfettişine işten el çektirilmesinde ısrar etmişlerdir. Bu amaçla 2 Eylül'de yeniden işi bı-

---

(104) H. Onur· A.g.y., s.279
(105) Sabah: 13 Ağustos 1908
(106) Sabah: 14 Ağustos 1908

rakmışlar, 10 Eylül'de kamuoyuna yayınladıkları bildiride İttihat ve Terakki'ye şöyle seslenmişlerdir: " İstibdat fikirlerinin mahvıyla adaletin icrası İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin teşekkül esası ve mukaddes vazifesi olmakla..... âli mercilerinden hürriyet, adalet ve müsavaatı fiilen hükümran kılmasını talep ve istirham eyleriz"(107).

Bu başvuru, işçilerin, İttihat ve Terakki'nin "hürriyet, adalet, müsavat" vaadlerine henüz gerçekten inanmakta olduklarını ortaya koymaktadır. Ancak birbirini izleyen gelişmeler bu inancı zedeleyecektir. Nitekim, bu başvurulara rağmen şirket direktörünün işten alınmaması üzerine Tramvay Şirketi işçileri, 15 Eylül'de üç hatta birden işi bırakmışlardır. İşçiler, Şişli Tramvay Deposu önünde gösteriler yapmışlar ve istemlerini tekrarlamışlardır. Dönemin jandarma komutanı Hüseyin Hilmi Paşa, Beyoğlu Polis Müdürü ile birlikte olay yerine gelmiş, jandarma ve zaptiye garajları kuşatmış, ancak işçiler istemlerinde direnmişler ve işbaşı yapmamışlardır. Henüz "çiçeği burnunda" İttihat ve Terakki, işçilere karşı, ileride sık sık yapacağı gibi zor kullanmamış, ertesi gün şirket, işçilerin istemlerini kabul etmiş, Perdirakis görevden alınmış, işçiler işbaşı yapmışlardır. Bu grev aralıklı olarak devam ederken İzmir Göztepe ve Selanik'te de (ileride görüleceği gibi) tramvay işçileri greve gitmişlerdir.

"13 Ağustos'ta Credit Lyonnais memurlarının grev yapacağı söylentileri dolaşmaya başlar"(108). 15 Ağustos tarihinde çıkan bir haber ise bir kaç gün sonra patlak verecek ve aralıklı olarak birkaç ay sürecek olan büyük demiryolları grevinin işaretini vermektedir: " Şimendifer Kumpanyası'nın ameleleri dahi dün vazifelerini terkederek münasebetsiz ahvale içtizar ey-

---

(107) H. Onur: A.g.y., s.284
(108) H. Onur: A.g.y., s. 279

lemişlerse de Zaptiye Nazırı Paşa Hazretleri tarafından kendilerine nasayih-i lazime verilerek işlerine devama başlamışlardır."(109). 17 Ağustos'ta Anadolu-Bağdat Demiryolu işçilerinin "Bağdat Demiryolları Memurin ve Müstahdemin Cemiyeti Uhuvvetkârisi" yoluyla Genel Müdürlük'e verdikleri dilekçede şöyle denilmektedir: " Karanlık birer yoksulluk yuvası olan evlerinin şenlendirilmesini, dayanılmaz bir hal alan hayatlarına bir parça refah saçılmasını..." Böylece devam eden dilekçede Anadolu- Bağdat Demiryolları işçilerinin Alman Şirketi'nden başlıca istekleri şöyle sıralanmaktadır:

"1- İşçi derneğinin Şirket tarafından tanınması,
2- Şube müdürleri erkânından başka bütün memurlara birer aylık tutarında ikramiye verilmesi, aynı zamanda memurlara kıdemleri oranında zam yapılması,
3- Yol işçileri gibi her dereceden işçilere günde 3 kuruş zam.
4- Gündelikçi memurlara ve uzman işçilere 4 kuruş zam yapılması ve iş süresi dışında çalıştırılmamaları,
5- Geceleri çalışanlara iki kat gündelik verilmesi,
6- Hasta olan memurların işten çıkartılmaması,
7- Memur tüzüğünün değiştirilmesi, aylığından yüzde 1,5 kesilen her memurun ve ailesinin parasız tedavi edilmesi ve masrafların şirkete ait olması."(110)

Demiryolları işçilerinin derneği, memurlara ve işçilere yapılacak zam oranını da kendisi belirlemektedir. Alman emperyalistleri bu istekleri kabul etmek istememişler ve o güne kadar bilinçsiz, tepkisiz bir yığın

---

(109) Sabah: 15 Ağustos 1908

(110) A. Gavril: Anadolu Bağdat Şirket-i Osmaniyesinin İçyüzü, s.186

kabul ettikleri Türk işçilerinin böyle bir harekete kalkışmalarını hayretle karşılamışlardır. Berlin'de çıkan *Berlinertageblatt* gazetesinin 17 Ağustos 1908 tarihli sayısında işçilerin bu isteklerinin Alman sermaye çevrelerinde iyi etki bırakmadığı yazılmaktadır.(111). Öteyandan bu hareketin Alman sermayesini yıpratmak için İsviçreli ve Fransız personel tarafından kışkırtılıp hazırlandığı yolunda söylentiler dolaştırılmaya başlanmıştır.(112). Demiryolları işçileri arasındaki huzursuzluk giderek büyüyecek ve bir süre sonra greve dönüşecektir.

1908 Ağustos'unun ilk yarısındaki grevlerden biri de Samsun tütün ticarethaneleri grevidir. "Samsun yöresinde 1500'ün üstünde aile tütünden geçiniyordu. Tütün ticarethanelerinde çalışan işçiler 14 Ağustos günü yayınladıkları bir bildiri ile 12 kişilik yönetim kurulu olan bir sendika kurduklarını, gerek Reji Kumpanyası, American Tobacco Company gibi tüzel kuruluşların, gerekse ticarethane sahibi özel kişilerin bundan böyle işçi taleplerini sendikaya bildireceklerini, sendikasız işçilerin atelyelerde çalışmalarına müsaade etmeyeceklerini ilgili mercilere duyuruyorlardı." (113). Bu istemlerin kabulü için Samsun tütün işçileri Ağustos ortalarında greve gitmişlerdir.

Aynı günlerde Istanbul'da yayınlanan gazetelerin mürettipleri, Mürettibin-i Osmaniye Cemiyeti adı altında örgütlenerek ücret artışı istemiyle greve gitmişler, işçilerin istemlerinin kabulü üzerine gazeteler 20 A-

---

(111) H. A. Şanda: Türkiye'de 54 Yıl Önceki İşçi Hareketleri, s.18 19

(112) S. Toydemir: Türkiye'de İş İhtilaflarının Tarihçesi, Sosyal Siyaset Konferansları, sayı 4, s.48

(113) H. Onur: A.g.y., s.281

ğustos'ta tekrar çıkmaya başlamışlardır.(114).

15 Ağustos'ta, Istanbul'da 7 bin ekmekçi amelesinin yevmiyelerinin artırılması için İttihat ve Terakki Komitesi'ne istida verecekleri bildirilmektedir.(115). Bu başvuru yapılmış ancak sonuç alınamayınca 22 Ağustos günü 150 fırın işçisi işlerini bırakmışlar, topluca Belediye'ye gitmişler, burada kendilerini, İttihat ve Terakki yetkilileri karşılamış, işçilere aşırı ücret artışı istememelerini, bunun ekmek fiyatlarına yansıyacağını söylemişler, fırın işverenleriyle temsilcileri aracılığıyla görüşme yapmalarını önermişlerdir. Sonuçta, işveren temsilcileriyle anlaşmaya varılmışsa da saptanan zamları tek tek fırıncılar kabul etmemişler, kabul edenler de uygulamamışlar, fırın işçilerinin hareketleri uzayıp gitmiştir.(116).

17 Ağustos'ta Üsküdar Kadıköy Su Kumpanyası işçilerinin greve gittikleri haber verilmektedir. Ağustos ayının ilk yarısında Rumeli kesiminde de gazete haberlerinde belirlenemeyen grevler başlamış olsa gerektir. Grev dalgasının başlaması üzerine şirketler, emperyalist sermaye ve henüz iktidara gelmiş İttihat ve Terakki'de ilk hoşnutsuzluk ve telaş kıpırtıları görülmeye başlar.

15 Ağustos tarihli *Sabah Gazetesi*'nde *Uşakizade Halit Ziya*'nın başyazısı, bu tedirginliğin bir anlatımıdır: " ... Bu defa tahaddüs eden tatil-i eşgâl teşebbüsatı az çok umumidir. İhtiyar edilen vesile de hürriyetin sui tefsir-i iltizamisidir. Hürriyetin, erbab-ı say'ın, diledikleri ücreti eshab-ı sermayeye kabul ettirmek için muhtariyeti kabilinden telakki edecek bir ferdin vücudu mutasavver olmamakla birlikte, insanlar ekseriyet üzere temini menfaat için her vesile-i ihtiyara mü

---

(114) H. Onur: A.g.y., s.279
(115) Sabah: 15 Ağustos 1908
(116) H. Onur: A.g.y., s.280

nevvik olduklarından, hele efrat itibariyle değil heyet suretinde hareket eden içitimaatta sakıdat-ı ahlâkiye ve mantıkiyede mefsuul hükm kalarak ayrı ayrı pek muti ve halim olanlar bir araya geldiklerinde pek haşin ve akur bir hal aldıklarından, bugün hadis olan tatil-i eşgal, hürriyet namına iltica ile beraber eshab-ı sermayenin hürriyet veredatını ipta sayesinde temin-i menfaat esasına müptedidir..... İnhisar-ı Duan amelesi mana-ı hürriyeti böyle bazice-i amal ederken diğer taraftan vesait-i münakalat-ı beldeye hadim olanlar da aynı vadii sui istimale sapmışlardır.....tatil-i eşgal neticesiyle memlekette amele ücretlerinin nisab-ı makulu geçmesinde de gayet büyük bir hata-ı mâli vardır ki elbette hükümetin ve erbab-ı dikkatin bais-i endişesi olmuştur."

Yine *17 Ağustos*'ta *Sabah* gazetesinde çıkan bir yazının başlığı *"Tatil-i Eşgal ve Esvabı"*dır. Yazıda şöyle denmektedir: " Biz de biliyoruz ki Tramvay İdaresi'ni deruhte eden adamlar müstahdemine karşı insanca muamele etmiyorlar. Bir kondüktüre 800 kuruş maaş verildiği halde on dört saat sıcak ve soğukta çalışmak şartıyle yevmiye 10 kuruşa tenzil edildi. Kusur bile addedilemeyecek küçük tesamüller, ceza-ı nakdi, bir kaç gün işten çıkarılmak gibi intizam-ı maişetini ihlâl edecek şekilde büyük maddi cezalar intac ediyor.

Vapur kumpanyaları bir tonalite kömürü tahmil içi 3 kuruş ücret verdikleri halde, bunun nısfı bile amelenin cebine girmiyor, kâhya ve onbaşılar tarafından yağma ediliyor. Bu muamele de haksızdır. Haksız olmakla birlikte, şu zaman o hakkın talebine müsait olmadığı gibi, hakkın suret-i intac ve talebi de yine vaktin nezaketi ile mütenasip değildir. O kirli paslı kömür amelesinin derunu vataniyye ve namus hisleriyle dolu olduğuna sureti katiyede eminiz. Müttefikan terk-i eşgal etme, menafii vataniyyeye mugayır olduğunu anlasalardı böyle harekete teşebbüs etmezlerdi. Amelenin İttihad-ı Terakki Cemiyeti mensubininden

bir iki zatın bu babda vukuu bulan mesaiini hüsn-ü telakki ile tekrar işe başlamaları bu emniyetimizin haklı olduğunu ispat eder..... Celal."

Halit Ziya'nınkinden daha yumuşak dille kaleme alınmış, belki de İttihatçılar tarafından işçi sınıfına daha baştan bütünüyle ters düşmemek için bu üslupla yazdırılmış olan bu yazı yine de grevleri yersiz ve zamansız bulmaktadır.

21 Ağustos 1908'de, Yedikule İplik Fabrikası işçilerinin, üç günden beri, ücretlerin artırılması ve dinlenme saatlerinin uzatılması istemiyle grevde oldukları haber verilmektedir.(117). Ayın 24'ünde, bu defa Selanik'te 1000 kadar fırın işçisinin grevde oldukları haberi vardır.(118). 19 Ağustos'ta ise rıhtım hamalları diğer limanlarda olduğu gibi Istanbul Limanı'nda da greve gitmişler, greve el koyan Zaptiye Nezareti 10 işçiyi tutuklamış, diğerlerine zorla işbaşı yaptırmıştır.

22 Ağustos'ta, 1908 Ağustos Ekim grevlerinin en önemlilerinden biri olan demiryolu işçileri grevi, Selanik Dedeağaç Demiryolu'nda 1500 işçinin işi bırakmalarıyla açılmıştır.(119). 28 Ağustos'ta Şark Demiryolları Kumpanyası'nın Sirkeci Şimendifer Fabrikası işyerindeki işçiler ücret artışı istemiyle işi bırakmışlar, ancak şirketin ücret artışı vaadi üzerine yeniden işbaşı yapmışlardır. "Aynı gün, Kumpanya'nın başka bir işyerinde, Yedikule Şimendifer Fabrikası'nda, usta ve amelelerden oluşan 200 kişilik bir grup fabrika önüne bayrak çekip kapıları tutmuş, ücret artışı tale-

---

(117) Sabah: 21 Ağustos 1908

(118) S. Velikov: A.g.y., s.42

(119) Rabotniçeski Vestnik. 29 Ağustos 1908 tarihli sayı. (S. Velikov'dan naklen), (Bu grevin başlangıç tarihini H. Onur, 29 Ağustos sonrası olarak vermektedir.)

binde bulunmuşlardır. Grevi kırmak isteyen Alman ustabaşı Burger, kapıdaki işçilere tabanca çekmiş, ancak işçiler Burger'i tesirsiz hale getirmeyi başarmışlardır. Durumun Zaptiye Nezareti'nce öğrenilmesi üzerine, Samatya Komiserliği'ne greve el koyması ve fabrikanın faaliyete geçmesinin sağlanması emredilmiştir. Olay yerine gelen zabıta, Mehmet, Aleko, Hasan ve Mihran adlarındaki dört kişiyi tutuklamış, silah çeken ustabaşı ise yabancı uyruklu olduğu nedeniyle serbest bırakılmıştır. Aynı gün Istanbul zabıtası, Filibe'den Istanbul'a gelen ve işçileri greve teşvik eden Şark Demiryolu Kumpanyası'na mensup Muradyan adlı bir memuru aramaya koyulmuştur."(120). Demiryolu grevlerinin yaygınlaşacağını sezen ve haber alan Hükümet, greve hazırlanan Şark Demiryolları ve Selanik-Istanbul bağlantı hattı işçilerinin 31 Ağustos günü için planladıkları yolcu trenlerini kaldırmama ve gösterilerde bulunma eylemini engellemek üzere, 29 Ağustos'ta polis ve jandarma birliklerine istasyonu kuşattırmış ama aynı gün grevin Şark Demiryolları'nın Üsküp hattında başlaması, oradan "Selanik-Dedeağaç, Demirkapı Mitroviçe, Üsküp Zivebçe, Selanik - Manastır hatlarına atlaması önlenememiştir."(121). Şark Demiryolları'ndaki savaşım tüm Eylül ayı boyunca sürecektir.

Şark Demiryolları'ndaki hareketler sürerken Anadolu-Bağdat Demiryolları'nda da işçiler grev hazırlığı içinde bulunmaktadırlar. Hükümet grevin 26 Ağustos'ta başlayacağını haber alınca, Üsküdar mutasarrıfı ve Orduyu Humayun Erkân-ı Harbiye Reisi Ferik Ahmet Paşa kumandasında bir askeri birlik, hattın başlangıcı olan Haydarpaşa'yı kuşatmış ancak " memur ve müstahdemlerin böyle bir teşebbüste bulunmadığı görüldüğünden, askere seferberlik halinde vagonlara girip

---

(120) H. Onur· A.g.y., s.288
(121) H. Onur· A.g.y., s.288

çıkma usulü talim ettirilerek avdet olunmuştu" (122)

Anadolu-Bağdat Demiryolları işçilerinin bu sıralarda oluşturmuş bulundukları Bağdat Demiryolları Memurin ve Müstahdemin Cemiyet-i Uhuvvetkârisi yoluyla Sadrazam'a, Nafıza Nezareti'ne, Deutsche Bank'a ve Alman Seferati'ne bildirdikleri istemlerinin incelenmesi için Dahiliye ve Zaptiye nazırlarıyla Deutsche Bank temsilcisinden oluşan üçlü komisyon çalışmalara başlamıştır. (123) Bu "çalışmalar" uzun sürecek ve işçiler Eylül ortalarında greve gitmek zorunda kalacaklardır.

1908 Ağustos'unda demiryollarında başlayan grevlerin en önemlilerinden biri de Aydın-İzmir Demiryolu grevidir. 31 Ağustos günü Aydın-Şimendifer hattı memur ve işçileri işi bırakmışlar, ertesi gün Aydın-Dinar bağlantı hattı işçileri de greve katılmış, ancak Hükümet grevcilerin elebaşlarını tutuklayarak grevi kırmıştır. Bu grev Eylül sonunda yeniden ve olaylı biçimde başlayıp gelişecektir. (124)

Bunların dışında Selanik Elektrikli Tramvay Şirketi işçileri, Selanik Sigara Fabrikası işçileri, Alatini Değirmenleri işçileri, Olympos Bira Fabrikas: işçileri de Ağustos sonu Eylül'ün ilk günlerinde işi bırakmışlardır. (125)

1908 grev dalgası Eylül ayında şiddetini artırarak sürer. 1 Eylül'de gazetelerde İstanbul'da Düyun-u Umumiye'ye ait Balıkhane ve Müskirat işçilerinin greve gidecekleri söylentileri yer alır. (126) 3 Eylül 1908'

---

(122) H. Onur: A.g.y., s.289
(123) H. Onur· A.g.y., s.289
(124) Sabah: 2 Eylül 1908, (31 Ağustos tarihli İzmir haberi)
(125) S. Velikov: A.g.y., s.42
(126) H. Onur· A.g.y., s.284

de Sabah gazetesinde Kazlıçeşme Debbağhane işçilerinin birkaç günden beri işi bıraktıkları yazılmaktadır. Yine Eylül başlarında, Makedonya İslahat Genel Müfettişi Hilmi Paşa'nın Selanik Telgraf İdarehanesi memurlarından birine işten el çektirmesi üzerine diğer memurlar işi bırakmışlar, idare işten çıkardığı memuru yeniden işe almak zorunda kalmıştır. (127) 9 Eylül'de Selanik Errera mağazası işçileri ücretlerin artırılması, işgününün kısaltılması, yılda bir maaş ikramiye istemleriyle greve gitmişlerdir. (128) Aynı günlerde Selanik sigara kağıdı işçilerinin, Havagazı Şirketi, Selanik şekercilerinin ve deri mağazaları müstahdeminin grevleri, Alatini Tuğla fabrikası işçilerinin ve çeşitli mağazalarda çalışanların grevleri haber verilmektedir. (129).

13 Eylül'de Kavala'da 12-14 bin tütün Rejisi işçisinin grevi başlamıştır. İşçiler kentte gösteriler yapmışlar, reji hamalları da greve katılınca işlenmiş tütünler sevkedilememiştir. İşçilerin istemleri gündeliklerin 18 kuruşa çıkarılması, işgününün yazın dokuz, kışın sekiz saatle sınırlandırılması, işyerlerinde tükrük kapları, içme suyu, havalandırma tesisatı bulundurulması, sağlık koşullarına dikkat edilmesi ve işyerlerine sağlığa aykırı biçimde fazla işçi doldurulmaması, helaların hergün temizlenmesi ve sağlık koşullarına uygun olması, Hükümetin denetimindeki bir komisyonun işyerlerini her hafta denetlemesidir.(130). Bu istemlerin ekonomik savaşım açısından bakıldığında oldukça ileri olduğu dikkati çekmektedir.

14 Eylül 20 Eylül haftası, 1908'in en önemli grevlerinin ve işçi hareketlerinin peşpeşe patlamasına ta-

---

(127) H. Onur: A.g.y., s.285
(128) H. Onur: A.g.y., s.287
(129) S. Toydemir: A.g.y., s.49
(130) H. Onur: A.g.y., s.281

nık olmuştur. Bunlar ülkenin dörtbir yanındaki demiryolları grevleriyle, deniz ulaşımındaki grevlerdir. Öte yandan aynı sıralarda Ereğli Kömür Havzasındaki huzursuzluk da son haddine varmış görünmektedir. Önce, 17 Ağustos'tan beri huzursuzluk içinde istemlerine cevep bekleyen Anadolu-Bağdat Demiryolu işçileri, şirketin istemleri kabul etmemesi üzerine 14 Eylül 1908'de greve başlamışlardır. Grevi önlemek için işçilerin temsilcisi Adil Bey Nafıza Nezareti'ne çağrılmış, gözdağı verilmiş; Zaptiye Nezareti tarafından da *"Anadolu Şimendifer Kumpanyası Müstahdeminine"* bir uyarı bildirisi yayınlanmış, "işçilerin vazifeleriyle iştigal etmeleri" istenmiştir. Ancak işçiler grevde kararlıdırlar. 13 Eylül günü Haydarpaşa İstasyonunun girişine grev bildirilerini asmışlar, 13 Eylül akşamı son trenin gara girişinden sonra işi bırakacaklarını halka duyurmuşlardır. 15 Eylül tarihli gazete haberi şöyledir: "Haydarpaşa-Ankara- Eskişehir-Konya, Konya- Bulgurlu hatlarıyla bütün şuabatındaki memurin ve amele terk-i eşgal etmişlerdir. Dün amele, önlerinde mızıka ve ellerinde bayraklarla Kadıköy ve civarını dolaşmışlar, tezahürat yapmışlardır. Bu gezintiden sonra, Haydarpaşa İstasyonu'nun kapısına astıkları bir beyannamede, akşam trenlerinin cürudundan sonra tekmil memurinin terk-i eşgal edecekleri yazılıyordu. (131) Diğer bir gazetedeki çok benzer haberde ise, bu gösterilerin çok düzenli geçtiği ve halkın demiryolu işçilerinin "asayişperverliğini" alkışladığı bildirilmektedir. (132)

Anadolu-Bağdat Demiryolları'nda grev hazırlıkları yapılırken, Alman şirketinin greve engel olunması için Hükümete baskı yaptığı bilinmektedir. Berlinertageblatt gazetesinin İstanbul'daki muhabiri bu grevle ilgili olarak zamanın Zaptiye Nazırı Sami Paşa ile görüş-

(131) Sabah: 15 Eylül 1908
(132) İkdam: 15 Eylül 1908

müş ve ondan bilgi almıştır. Sami Paşa, grevi olumsuz karşıladıklarını söylemekte ve "Herhalde tatil-i eşgal devlet hazinesinden ödenmesi icab eden teminat akçesinin yükselmesine sebep olabileceğinden hükümet-i sen'iye için dahi muzırdır. Ve bu sebeple, bilcümle kanuni vesaitle bunun men-i lâzımdır." demektedir. (133) Gerçekten de Osmanlı Devleti'nin verdiği demiryolu ayrıcalıkları, hattı işletenlerin kârının Devletçe garanti edilmesini içermekte, grev sonucunda şirketlerin uğrayacakları zararlar Osmanlı Devleti'ne devredilebilmektedir. Zaptiye Nazırı'nın açıkça belirttiği gibi, Anadolu Demiryolları'nda grev başladığı gün Harbiye Nezareti'nden Haydarpaşa'ya askeri bir kıta gönderilmiş, işçilerin işgal ettikleri telgraf dairesi ve diğer bazı bölümlere asker zorla girmiştir. İşçilerin temsilcileri Şirket Genel Müdürü Huguenen ile görüşmek istemişler, Huguenen işçi temsilcilerini hemen kabul etmemiş, Almanya'dan talimat beklediğini, gece saat sekizde görüşebileceğini bildirmiştir. İkdam gazetesine göre, "Bunun üzerine kumpanya müstahdemlerinden Beyoğlu'ndaki daireye müracaat eden temsilci heyet de mösyö Huguenen'in baloya gittiği cevabını almış, bittabi görüşememiştir." Grev yerine gelen Zaptiye Nazırı işbaşı yapmadıkları takdirde grevcileri tutuklatacağı yolunda göz dağı vermiş, Genel Müdür de işçilere zam ve ikramiye vaadinde bulunmuş, ancak sendikanın şirket tarafından resmen tanınması istemini geri çevirmiştir. Grev sürüp giderken grev komitesinin ikiye ayrıldığı, işçilerle küçük memurların greve devamdan yana oldukları, yüksek maaşlı memur grubunun ise grevin biran önce sona erdirilmesi için çalıştığı gözlenmektedir. Kimi küçük ücret zamları ve vaadlerle Şirket tarafından yavaş yavaş söndürülen grevin hikayesi o zamanın kimi gazete-

---

(133) H. Onur: A.g.y., s.290

lerinde biraz farklı yansıtılmakta, grevci işçilerin Hükümetçe korunduğu ve tam bir başarı kazandıkları izlenimi yaratılmaya çalışılmaktadır. Oysa grevin tam başarıya ulaşamamasına, uzayıp sönüp gitmesine yol açan başlıca neden Hükümetin Alman sermayeli şirketle anlaşmasıdır.

18 Eylül günü, ne zamandır huzursuzluk ve kaynaşma içinde bulunan Şark Demiryolları'nda grev başlamıştır. Bundan iki hafta kadar önce, 6 Eylül günü Rumeli Demiryolu Kumpanyası işçi temsilcilerinden 400 kişi Sirkeci'de toplanmışlar, İstanbul, Selanik ve Filibe Sendikalarının birleştirilmesine karar vermişlerdir. Bu toplantıda ortak istemler saptanmış, bu istemlere olumlu cevap verilmezse bütün memur ve işçilerin 15 Eylül akşamı greve gidecekleri Şirket yetkililerine bildirilmiştir. 18 Eylül tarihli bir gazete haberi şöyledir:

" Şark Şimendiferlerinde grev olacağı yazılmıştı..... Terk-i eşgal için müzakerâtta bulunmak üzere Filibe, Edirne ve Selanik'den birer heyet-i mebbusa davet edilmiştir. Filibe ve Edirne Heyeti evvelki akşam gelmiştir. Selanik'den heyet-i mebbusa gelmemişse de, bunlar, şartları hâvi, buradaki komiteye bir mektup göndermişlerdir. Selanik kısmı müstahdeminin amele hariç olduğu halde dermeyân ettikleri şerait şunlardır: " Evvela makasçılar, yağcılar, gece ve gündüz bekçileri, gardöfrenler, manevracılar ve muavinleri 10 kuruş yevmiye alacaklar, on sene hizmetten sonra gündelikleri azami 15 kuruşa yükselecek. Saniyen işletme memurlarının, kâtiplerinin, yol mubassırlarının, hattın tamiratına memur mühendislerin, makinistlerin, diplomalı ve diplomasız ateşcilerin, vagon muhafızlarının vs. memurin-i muazzafanın maaşâtı tezyid edilecektir. 100 kuruşdan 600 kuruşa kadar alanlara ikametgâh ücreti dahil olduğu halde yüzde 40; beş seneden az hizmette bulunanlara yüzde 20, on seneden fazla hizmette bulunanlara yüzde 30 zam verilecektir.....'

Dün gece saat 1.30'da hareket eden Conventionel Trenine ancak Edirne yolcuları binmiştir. Bulgaristan ve Avrupa yolcuları binememiştir. Grev alafranga saatle 6'da başlayacaktır. Viyana'ya bir telgraf çekilmişse de Şirket tarafından bu isteklerin kabul edilmediği bildirilmiştir."(134). 19 Eylül'de Şark Demiryolları Memurları Sendikasınca tamimen gönderilen telgrafname aşağıdadır: ' Metalibatımızdan bir kısmını terk ettiğimiz halde, Müdüriyet buna da razı olmadığından mah-ı cârii efrenciye'nin 18. günü sabah saat 3'den itibaren bütün hatlar üzerinde umuman tatil-i eşgâl mecburiyet-i elimesinde bulunduğumuzu beyan eyleriz. İntizam hiç bir veçhle ihlâl edilmemelidir. Yaşasın İttihat !"(135). 20 Eylül sabahı, Şirket Müdürü Grus ve yardımcısı Müller , Ticaret ve Nafıa Nazırı ile görüşmüşler, daha sonra işçi ve memur temsilcileriyle biraraya gelmişler, memurlarla Şirket arasında anlaşma olmuş, ancak işçilerin ücret zammı istekleri kabul edilmemiştir. 21 Eylül 1908 tarihli bir haberde, Şark Demiryolları grevinin devam ettiği, Şirket'in kendi koşullarını bildirdiği, bu koşulları kabul eden işçilerin işe başlayacakları, kabul etmeyenlerin işe alınmayacakları yazılıdır.(136). Gerçekten de grevi kırmak için Hükümet, yabancı şirketlerle elele vererek işe el koymuş, işçi ve memurlara bir çağrı yayınlayarak isteyenlerin işbaşı yapmalarını, işbaşı yapmayanların sonradan işe alınmayacaklarını, diğer şirketlerce de işe alınmamalarını sağlamak için Türkçe ve Fransızca ilanlar yayınlanacağını, trenlerin hareketine engel olanlar hakkında yasal kovuşturmaya başlanacağını ve hat boyuna asker yerleştirileceğini bildirmiştir. Bu çağrıya paralel olarak 21 Eylül sabahı Filibe'ye kadar tüm istasyonlara uğrayarak gidecek bir özel tren kaldırıl-

(134) İkdam. 18 Eylül 1908
(135) İkdam. 19 Eylül 1908
(136) İkdam. 21 Eylül 1908

ması kararlaştırılmış, trene Zaptiye Nezareti Mektupçusu Mehmet Kaderullah Bey, Demiryolu Komiseri Esat Bey ile Birinci Nişancı Taburu Kolağası Mahmut Bey komutasında bir askeri birlik bindirilmiştir. Yeni gelişmeler karşısında memur ve işçi temsilcileri toplanmışlar, işçi ücretlerinin artırılması konusunu görüşmek üzere hakem tayin edilmesine ve sendikanın bu yolda çaba göstermesine karar vermişlerdir. Grev 21 Eylül'de bu karar üzerine sona ermiş, Şirket de hakem kurulunun kararına uymayı kabul etmiştir. Ancak grev sırasında, demiryolunun Bulgaristan'da kalan bölümündeki Osmanlı Devleti'ne ait tesislere Bulgar Hükümeti tarafından el konmuştur. Bulgar Ulaştırma Bakanı, "grev sırasında, grev kurallarına aykırı olarak Türk Hükümeti'ne ait askerleri yerlerine göndermek için askeri tren işleten bir şirkete ve memurlarına demiryollarını teslim etmeyeceğini" bildirmiştir.(137).

1908 grevlerinin en önemlilerinden sayılması gereken demiryolları grevleri Aydın İzmir hattında da tüm Eylül ayı ve Ekim başlarında aralıklarla sürmüştür. Bu hatta çalışan memur ve işçiler 31 Ağustos sabahı greve başlamışlar, Aydın Dinar bağlantı hattı işçileri de onlara katılmış, Ancak Hükümet elebaşıları tutuklatmış ve işbaşı yapılmasını sağlamıştır. Bu grev Eylül sonlarında yeniden başlamış ve kısa sürede Ege üretici ve tüccarını önemli ölçüde etkilemiştir. 30 Eylül günü grevci işçiler Develiköy İstasyonu'nda treni yoldan çıkarmışlar, olay yerine asker gönderilmiş, sosyalist *"Irgat Gazetesi"* muhabiri Koncamani ve bir kaç işçi tutuklanarak gar binasına hapsedilmişler, işçiler hapsedilen arkadaşlarını kurtarmak isteyince asker müdahale etmiş, gazete haberine göre "askere kumanda eden zabit üzerine revolver sıkılmış", asker ateş açmış, grevcilerden bir kişi ölmüş, bir kaç kişi de

---

(137) İkdam: 24 Eylül 1908

yaralanmıştır.(138). 5 Ekim'de, Aydın Demiryolu grevinin büyüdüğü, Bahriye Nezareti'nden asker istendiği Babıâli'ye haber verildiği yazılmaktadır. Bu hattaki Punta İstasyonu'nda depoları yakmak isteyen grevcilere Punta Karakolu'ndaki askerler engel olmuşlar ve "amele sınıfı ve ahali ile müfreze-i askeriye arasında maateessüf ehemmiyetsiz bir müsademe olmuştur..... İzmir Valisi daha fazla kuvvete ihtiyaç olduğunu Babıâli'ye bildirmiş ve bunun üzerine yeni yeni taburlar silah altına alındığı gibi, Mecidiye Zırhlısı İzmir'e giderek karaya asker çıkartmıştır."(139).

Yine Eylül başlarında İzmir Kasaba ve Temdidi Demiryolu Kumpanyası memur ve işçileri müdüriyete başvurarak ücretlerinin yükseltilmesini, işgününün kısaltılmasını, hafta tatilinin kabulünü, ihtiyarlık sandığının kurulmasını, terfilerin "liyakat"a göre yapılmasını istemişlerdir. Bu hatta 15 Eylül 18 Eylül arası grev yapılmış, trenler sefere çıkamamıştır.(140).

Demiryolu grevlerine Eylül sonlarında da Beyrut-Şam Hama Demiryolu hattı işçileri katılırlar. Grevci işçiler hattın su deposunu boşaltmışlar, haberleşmeyi engellemek için telgrafhaneyi işgal etmişlerdir. Dahiliye Nezareti'nden Beyrut Vilayeti'ne gönderilen 28 Eylül tarihli telgrafta, valilikçe gerekli tedbirlerin alınması, tatil-i eşgal edenlerin işlerine son verileceğinin kendilerine bildirilmesi tebliğ edilmektedir. Bu grev Ekim ayının ilk günlerinde ücretlere yüzde 50 zamla bitmiştir.(141).

Demiryolları grevleri Osmanlı İmparatorluğu'nun, Rumeli'den Şam'a, dört bir yanında sürerken, ülkenin

---

(138) İkdam: 3 Ekim 1908
(139) İkdam: 5 Ekim 1908
(140) H. Onur: A.g.y., s.292
(141) H. Onur: A.g.y., s.292 ve İkdam: 30 Eylül 1908

önemli maden havzalarında kıpırtılar başlamış, Zonguldak Ereğli Kömür Havzası'nda, Ergani Bakır Madenlerinde, Balya Karaaydın Simli Kurşun İşletmesi'nde Eylül 1908 sonlarında grevler ve olaylar patlak vermiştir.

Ağustos ayının sonlarında Zonguldak madeninde greve başlanacağı yolundaki söylentiler üzerine madeni işleten yabancı şirketin müdürü Zonguldak'a gitmiş, işçilere vaatlerde bulunmuş ve böylece grev bir süre ertelenmiştir. 26 Eylül'de Zonguldak'tan, Şirket'in Istanbul'daki merkezine şöyle bir telgraf gelmiştir: " Zonguldak madeninde çalışan makineciler ile amele, şimendiferler amelesiyle makinecilerin ücretlerinin artırılmış olduğunu haber alınca kendileri de bundan istifade etmek isteyerek terk-i eşgâl etmişlerdir. Maden cevherinin yıkanmasına mahsus mevki ile istasyon ve inşaathane iki günden beri kapalı bulunuyor. Makineler işlemiyor. Madende çalışan bütün amele şehre inmişlerdir." Bu haber üzerine acele Zonguldak'a giden Şirket yetkilisi Kont Vitali, yeni vaatlerde bulunmuş ve geçici olarak işe dönülmüştür. 1 Ekim'de Zonguldak'taki kömür işçileriyle Şirket arasındaki anlaşmazlığın 8 gün içinde çözümlenmesine karar verildiğinden şimendiferlerin işlemeye başladığı ve geçici olarak işe dönüldüğü bildirilmektedir.(142).

Ergani Bakır Madenleri'ndeki grevi önce dekovil hattı makinist ve işçileri başlatmış ve gazetelerin bildirdiğine göre, "bunlar şehrin bir tarafında toplanarak Kürt ameleyi tatil-i eşgâle teşvik etmişlerdir.(143). Bu arada olaylar çıktığı, bir İtalyan makinistin başından yaralandığı da haber verilmektedir.

---

(142) İkdam: 1 Ekim 1908
(143) H. Onur: A.g.y., s.280

Madenlerdeki en önemli grevlerden biri Eylül sonlarında başlayan Balya Karaaydın grevidir. Bu grevin ve greve karşı İttihat ve Terakki'nin tutumunun hikâyesi oldukça ilginçtir. Balya Karaaydın işçileri Eylül sonlarında greve gitmiş, Şirket, Hükümet'e başvurarak grevin zabıtaca önlenmesini istemiş, Dahiliye Nezareti, Hüdavendigâr Vilayeti'ne duruma el koymasını telgrafla bildirmiş, Karesi eski Mutasarrıfı Mehmet Ali Bey'i Balya'ya soruşturma için göndermiştir. Mehmet Ali (Ayni) Bey olayı hatıralarında şöyle anlatmaktadır: " 1908 yılının Ağustos sonları idi. (Hicri Ağustos ayı, milâdi yıla göre Eylül ortalarıdır *yazarın notu*) Karşıma bir memur çıktı. Sadrazam'ın çok acele beni görmek istediğini anlattı..... O da İçişleri Bakanı Hakkı Bey'i hemen görmemi söylemiş. Az sonra Bakan'ın karşısındaydım. Bana, 'derhal Balya'ya giderek grevi bastırınız' emrini verdi. Balya'da Meşrutiyet'in sebep olduğu çeşitli ayaklanmalar arasına işçiler de katılmış. Bunlar madenlerdeki Alman ve Fransız mühendisleri korkutarak yerlerinden kaçırmışlar. Şirket Müdürü maden mühendisi Rally'yi gündeliklerini artırması için sıkıştırmışlar. Aynı zamanda ocaklardaki çalışmayı da durdurmuşlar. Yalnız yeraltından akan bir çayın sularını boşaltmaya yarar tulumbaları işletmişler. Böylece madenin on yıl süreyle işlemez kalma tehlikesini önlemişler..... İçişleri Bakanı Hakkı Bey'in deyişinden, madenle ilgili birçok nüfuzlu kişilerin grevi yatıştırmak için Sadrazam Kâmil Paşa'yı sıkıştırdıklarını sezmiştim..... Bandırma'ya çıkar çıkmaz bir araba tutup Gönen üzerinden Balya'ya gittim. Daha yolda iken birkaç bin işçi tarafından karşılandım. Bunlar geleceğimi öğrenerek oturmaklığım için bir ev kiralamışlar. Hatta odaları, sofaları halılar ve çiçeklerle süslemişler. İşçinin başında Kürt taifesinden Mevlut isminde bir topal vardı. Bu adam bana hitap ederek bir de nutuk söyledi..... Hesapları inceleyerek iş-

çi gündeliklerine ne kadar zam yapılması mümkün olacağını tesbit ettim ve Rally'e başka çıkar yol olmadığını söyledim. Adam bulduğum hal çaresine uydu.... Maden işlerinden kasabaya döndüğüm zaman işçiler tarafından gene karşılandım. Mevlut ile öteki müşevvikleri çağırttım. Önce çay, kahve ikram ettirdim.Mevlut ve öteki arkadaşları söylediklerimi kabul ile ertesi gün hemen işe başlayacaklarını temin ettiler. Fakat bunda muvaffak olamadık. Çünkü işçiler grev yaptıktan sonra Selanik'e İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne müracaat etmişler. Tasavvurlarına göre de grev olayına Babıâli'nin karışmaması lâzımmış. Ama Cemiyet'ten de karşılık gelmemiş..... O gece Cemiyet, Sudi Bey'in memur edilerek gönderildiğini telgrafla bildirmiş. Bunun üzerine Mevlut ve arkadaşları benimle yapılan anlaşmayı hükümsüz saymışlar. İki gün sonra Sudi bey geldi. Balya'ya varışından biraz sonra Hükümet Konağı'nda ziyaretimde bulundu. Kendisini tanıttı, sonra aldığı direktifin, ben ne yolda karar verirsem onu kabulden ibaret olduğunu söyledi. Mevlut ve arkadaşlarını çağırttık. Ertesi gün hemen işe başlamalarını anlattık. Fakat sabahleyin işçiler kuyulara inerken kimi zorbalar buna engel olmak istemişler. Sudi Bey hemen kuyu başına koştu. Bu zat zorbalardan daha gözüpek, daha cesur olduğu için serkeşlerin üzerine bastonla yürüdü. Herifler sindiler."(144).

Bu grev olayının gelişmesi dönemin grev olaylarının çoğuna egemen olan havayı göstermesi bakımından da ilginçtir. Öncelikle, işçilerin İttihat veTerakki'den medet ummaları, işe başlamayı kabul etmişken İttihat ve Terakki'nin temsilci yolladığını duyunca vazgeçerek onu beklemeleri, meşrutiyetin gerçek kurucusu sayılan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne emekçi yığınların besledikleri güvenin bir göstergesidir. Öte-

---

(144) M. Ali Ayni: Hatıralar, s.59 61

yandan İttihat ve Terakki'nin işçi politikası da bu olayda açıkça görülmektedir. Cemiyet, hem işçilerden yana görünmek hem de yabancı maden şirketini ürkütmemek için ikili oynamakta, temsilci göndererek olayla ilgilenmiş görünümüne girerken, temsilciye, Hükümet yetkilisinin kararına uyması talimatını vermektedir.

Özellikle demiryolu grevlerinin yoğunluk kazandığı 14-20 Eylül arasındaki haftada, deniz işletmelerinde de önemli grevler görülür. 14 Eylül'de İdare-i Mahsusa deniz işçileri Sadrazam'a bir "layiha" sunarak işletmenin Bahriye Nezareti'nden ayrılıp Nafıa Nezareti'ne bağlanmasını yada özerk yönetime kavuşturulmasını ve ıslah edilmesini, aksi halde 17 Eylül'de greve gideceklerini bildirmişlerdir.

Şirket-i Hayriye makinistleri, tayfaları ve memurları günde 14 saat çalışma karşılığında 8 kuruş ücret aldıklarından yakınarak Şirket'e bir istemler belgesi vermişler, 14 Eylül'e kadar ücretlerine zam yapılmazsa greve gideceklerini bildirmişlerdir. Zam isteminin kabul edilmemesi üzerine grev başlamış, işçiler gösteriler yapmışlardır. Şirket-i Hayriye Yönetim Kurulu Başkanı Reşid Bey istifa etmiş, daha sonra Nafıa Nazırı'nın ısrarları üzerine istifasını geri almış, 24 Eylül günü Hükümet grev yerine asker yollamış, grevciler zorla dağıtılmıştır. 23 Eylül'de Şirket'in Hasköy Tersaneleri'nde de grev başlamış, grevciler ellerinde bayraklarla gösterilerde bulunmuşlardır.(145). 25 Eylül'de, bu defa Şirket-i Hayriye'nin fabrika işçilerinin terk-i eşgâl ettikleri bildirilmektedir. İşçilerin istemlerinin son derece gerilemiş olduğu dikkati çekmektedir. İstifa etmiş olan müdür Reşid Bey'in tekrar işine verilmesi ve "maaşat ve tekaüdiye hakkında evvelce cari olan usul ve nizamın tekrar mevki-i tatbiki"nden

---

(145) H. Onur: A.g.y., s.285

başka bir şey istememektedirler. Şirket Müdürü grev üzerine Zaptiye Nezareti'ne başvurmuş, jandarma ve zaptiye grevcileri dağıtmıştır.(146).

Tramvay işçilerinin Ağustos ayında başlamış olan grevleri, Eylül ayında da yaygınlaşarak sürmüştür. 11 Ağustos'tan beri aralıklı olarak işi bırakan Şişli, Beyoğlu, Aksaray tramvay işçileri, temel istemleri olarak Direktör ve bir yol memuruna işten el çektirilmesi için 2 Eylül'de kısa süre işi bırakmışlar, 10 Eylül günü bir bildiri yayınlamışlardır. Bildiride işçiler istemlerini yenilemekte ve İttihat ve Terakki'ye şu çağrıyı yapmaktadırlar: İstibdat fikirlerinin mahvıyla adaletin icrası İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin teşekkül esası ve mukaddes vazifesi olmakla..... âli mercilerinden hürriyet, adalet ve müsavaatı fiilen hükümran kılmasını talep ve istirham eyleriz." 15 Eylül günü işçiler üç hafta işi bırakmışlar, gösteriler yapmışlar, istemlerinde diretmişler, 16 Eylül günü Perdikaris'in şirket yöneticiliğinden alınmasından sonra işe başlamışlardır.(147). 5 Eylül'de İzmir Göztepe Tramvay Şirketi işçilerinin grevi başlar. İzmir'de tramvaylar dört gün işlememiş, grev sonucunda işçiler ücret zammı ve iş saatlerinin kısaltılması istemlerini kabul ettirmişlerdir. Selanik Elektrikli Tramvay Şirketi işçilerinin grevi de aynı şekilde başarıya ulaşmış, 11 Eylül'de işbaşı yapılmıştır.

Bu büyük grevlerin dışında Eylül ve Ekim aylarında mağaza çalışanlarından otel ve lokanta garsonlarına, temizlik işçilerinden yazmacı esnafına kadar dört bir yanda grevler görülür. Bunlardan, bugüne kadar belirlenebilmiş ve belgelendirilmiş olanlar arasında 11 Eylül'de Selanik Tütün Rejisi'nde başlayan ve ücret artışıyla sona eren grev; Samsun Reji tütün işçilerinin

---

(146) İkdam: 25 Eylül 1908
(147) H. Onur: A.g.y., s.284

Ekim başında ücret artışı istemiyle başlattıkları grev sayılmalıdır. Özellikle Rumeli'de Ağustos ayında başlamış olan tütün işçileri grevleri Eylül ve Ekim aylarında da sürmüştür.

Samsun Reji grevinde tütün işçileri Reji Nezareti önünde toplanarak ücretlere zam istemlerini tekrarlamışlar, kendilerine karşı koyan memurları dövmüşlerdir. Atılan taşlarla Nezaret binasının camları kırılmış, bir gün sonra grev silahlı çatışmaya dönmüş, karşılıklı atılan kurşunlarla ikisi ağır on kadar kişi yaralanmış, olay yerine asker gönderilmiş, "elebaşılar"dan yakalananlar adliyeye verilmiş ama işçilerin gündeliklerine de yüzde 20 - 25 oranında zam yapılmıştır.(148).

1908 Eylül ayında, Beyoğlu'nda gazetelerin iki gün yayınlanmamasına yol açan Beyoğlu gazete mürettipleri grevi, Adana'da iki pamuk fabrikasında uygulanan grev, Hereke Fabrikası işçilerinin grevi, Varna Ticaret İşletmeleri personelinin grevi çeşitli kaynaklardan derlenebilen diğer işçi eylemleridir.

Eylül ve Ekim aylarında özellikle Selanik ve Istanbul'da otel, lokanta ve gazino garsonları ve işçilerinin grevleri yoğunlaşır. 10 Eylül'de Selanik otel, lokanta, gazino işçilerinin siyasal renk de taşıyan grevlerinden sonra 16 Ekim'de Istanbul'da Yani Birahanesi garsonları istemlerinin çoğunu kabul ettirdikleri başarılı bir grev yapmışlar; 13 Ekim'de Istanbul'da Londra Birahanesi garsonları, patronun bahşişlerden yüzde almasını protesto amacıyla işi bırakmışlardır. Tokatlıyan'da çalışan emekçilerin aynı günlerde iki saatlık öğle tatili istemlerinin işverence kabul edilmemesi üzerine başlattıkları grev 16 Ekim'de uzlaşma sağlanmasıyla sona ermiş; yine 16 Ekim'de Perapalas garsonları greve gitmişlerdir. İstemlerinin önemli bölümünün kabul

(148) İkdam: 26 Ekim 1908

edilmesiyle grev hemen o gece sona ermiş, ancak Perapalas Oteli'nin bağlı bulunduğu Vagons Lits Şirketi temsilcisi Baron de Vandeuvre'ün Garsonlar Sendikası'nı muhatap kabul etmemesi üzerine grev yeniden başlamıştır. Bu grevde, şirket temsilcisinin işçilerle tek tek anlaşmaya hazır olduğunu bildirmesi, ancak sendikayı tanımamakta ısrar etmesi ve sendikalı garsonları yeniden işe almaya yanaşmaması ilginçtir. Grev sürerken, işveren dışarıdan garson getirtmek istemiş, ancak işçiler dışarıdan getirilecek grev kırıcıları asla otele sokmayacaklarını bildirmişlerdir. Bunun üzerine Perapalas çevresine asker ve polis yığılmış, ancak işveren dışarıdan işçi getiremeyince çatışma çıkmamış, ertesi gün Şirket, sendikayı taraf olarak kabul etmeye yanaşmış ve grev başarıyla sona ermiştir.(149).

Istanbul Belediyesi Birinci Daire temizlik işçileri de Eylül ayının son günü ücret zammı istemiyle işi bırakmışlardır. 4 Ekim'de, bu defa da Altıncı Daire temizlik işçilerinin grevi başlamıştır.(150).

22 Eylül'de "Oredz et Back Ticarethanesi memurin ve müstahdemininin" tümüyle greve gittikleri haber verilmekte, işçilerin müdüre isteklerini bildirdikleri ancak müdürün, işçi vekillerini kovarak istemler belgesinde imzası bulunan 150 işçiyi mağazadan dışarı çıkarıp kapıları kapadığı bildirilmektedir.(151). 23 Eylül'de Feshane-i Amire memur ve işçilerinin greve başladıkları haberi vardır.

Eylül Ekim ayları grevlerini sayarken Midilli adasında gümrük hamallarını, sabunhane ve zeytinyağı mağazaları işçilerinin, terzi kalfa ve çıraklarının grev-

---

(149) İkdam: 21 Ekim 1908
(150) H. Onur: A.g.y., s.286
(151) İkdam: 23 Eylül 1908

leri; Istanbul'da Bon Marche ve Au Lion mağazaları işçilerinin grevleri, tüccarlar için "eve iş verme" sistemiyle çalışan yazmacı esnafının, tüccara karşı topluca işi bırakma eylemleri; Beyrut Gaz Kumpanyası işçilerinin Beyrut'ta üç gün üç gece elektriklerin kesilmesine yol açan ve yüzde 30 ücret artışı ile sona eren grevleri; Büyükdere Tuğla Harmanları işçilerinin grevleri de unutulmamalıdır.

II. Meşrutiyet'i izleyen ilk üç aylık sürede, o zamana kadar Osmanlı toprakları üzerinde görülmemiş boyutlardaki grev dalgasında, 60 kadar grev belirlenebilmektedir. Kuşkusuz o aylarda, çeşitli yörelerde bunun oldukça üzerinde grev hareketine rastlanmıştır. Ancak bunlar gazete, dergi gibi, bugün için belge niteliği taşıyabilecek yayınlara yansımamış, bir bölümü de yerel belgelerde kalmıştır. 1908 grevlerine katılan işçi sayısını kesin olarak hesaplamak çok güç olmakla birlikte, bazı veriler bir fikir edinebilme olanağını vermektedir. "Şark Demiryolları'nda 3 binden fazla işçi işi bırakmış, Istanbul liman işçilerinin bir kaç bini grevlere katılmış, Selanik'te 1908'de her birinde 500 - 2000 arası işçinin yer aldığı ortalama 25 grev çıkmış, Reji'de 500 işçi, Olympos Bira Fabrikaları'nda 120 işçi, Selanik Demiryolu Şirketi'nde 1500 işçi, Selanik'te 1000 fırın işçisi, ayrıca 500 sabun, 2 bin tuğla, 800 dok işçisi ve 95 mağaza müstahdemi işi bırakmıştır. Bu rakamlar, görüldüğü gibi grevlerin ancak pek az kısmını içermekte olduğu halde toplam 35 bin kişiyi bulmaktadır."(152). Bu rakamlara Anadolu kesimindeki demiryolu grevlerine katılan işçi sayısı, Reji grevlerine katılan tütün işçileri, çeşitli maden ocaklarındaki grevci işçiler, yukarıda tek tek sayılan grevlerdeki işçi sayısı eklenecek olursa, 1908 yılında 100 bini aşkın iş-

---

(152) S. Velikov: A.g.y., s.41 42

çinin grev hareketine katıldığını ileri sürmek abartma olmaz.

1908 grevleriyle ilgili kısa bir değerlendirme yapılacak olursa bunların büyük ölçüde kendiliğinden nitelikli olduklarını tekrarlamak gerekir. Demiryolları grevleri, lokanta, gazino vb. grevleri, tütün işçilerinin grevleri, farklı bölgelerde ve işyerlerinde hemen hemen aynı günlerde benzer istemlerle başlayan grevler olduğundan bunların bir ölçüde daha örgütlü ve bağlantılı olduklarını düşünmek olanaklıdır. Selanik'te, Rumeli kentlerinde, Istanbul ve İzmir'de çeşitli grevlerde sosyalist ögelerin etkinlikleri bilinmektedir. İşçilerin birlikler ve sendikalarda örgütlenmelerinde de bunlar önayak olmuşlardır. Ancak, Osmanlı işçi sınıfının 1908'lerdeki nicel nitel gelişkinliği, bilinç düzeyi gözönüne alınırsa, bu etkiler, kabaran işçi hareketini ekonomik savaşımdan siyasal savaşıma götürebilecek güce varamamıştır. 1908 Ağustos - Ekim grevlerinde belirgin ortak yön, işçilerin İttihat ve Terakki'ye olan güvenleridir. İşçi sınıfı, savaşımının ilk adımlarında, burjuvazinin bir kanadının peşine takılmış ve ondan medet umar konumdadır. Karşı tarafta ise emperyalist sermayenin baskısı altında ve onunla işbirliği halinde, grevci işçilerin üstüne asker ve polis gönderen; anlaşmazlığı sermayeden yana aracılıkla çözmeyi başaramazsa grevleri kırmaktan çekinmeyen bir Hükümet vardır. Bu Hükümet'te İttihat ve Terakki'nin tüm ağırlığı duyulmaktadır. Çok kısa süre sonra da İttihat ve Terakki, işçi hareketi karşısındaki tavrını "Tatil-i Eşgâl Yasası"yla açıkça gösterecektir.

1908 Ağustos Ekim grevleri kendiliğinden hareketler olmakla birlikte örgütlü, düzenli ve sürekli olmalarıyla daha önceki dönemlerde görülen iş bırakmalardan ayrılırlar. Bunlar bir anlık bir kabarışın yarat-

tığı bir öfke patlaması değil grev komitelerine, temsilcilerine, yer yer örgütlerine sahip, işyerinde önceden planlanan, belli ve kimi zaman yazılı, tutanaklı - istemlerle kendini ortaya koyan hareketlerdir. Öteyandan bu hareketler özellikle yabancı şirket ve özel işyerlerinde ilk adımda başarılar da kazanabilmişlerdir. Ne olursa olsun, tüm eksikliklerine rağmen 1908 grevlerinin Türkiye işçi sınıfı için iyi bir savaşım okulu, sermaye içinse beklemediği bir darbe olduğunu söylemek olanaklıdır.

Yerli - Yabancı Sermayenin Tepkisi Tatil-i Eşgâl Kanunu

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kabaran grev dalgası, yerli yabancı sermaye çevrelerinde, onların büyük baskılarıyla karşı karşıya bulunan İttihat ve Terakki ve hükümet katlarında önce şaşkınlık, sonra memnuniyetsizlik ve tepki, nihayet korku yaratmıştır. Özellikle, o güne kadar sürekli küçümsenmiş ve aşırı sömürülmüş olan müslüman tebaadan işçilerin de 1908 hareketlerine yığınsal olarak katılmaları bu şaşkınlık ve öfkeyi büyütmüştür. O günlerde, çaşitli gazetelerde çıkan yazılar, devlet ve hükümet yetkililerinin sözleri egemen güçlerin bu psikolojisini açıkça göstermektedir. Bu yazılardan ve sözlerden kimi örnekler ilginç olabilir.

5 Eylül 1908 tarihli *Sabah Gazetesi*'nde, *le Temps Gazetesi* Istanbul muhabirinin bir haberi ve gazetenin bununla ilgili yorumu yer almaktadır: " Kanun-i Esasi'nin ilanından beri henüz bir ay kadar zaman geçtiği halde, sosyalizm buraya da dahil oldu..... Sosyalizm fikrinin sirayetini teshi eden amele grubu, burada büyük bir cemiyet teşkil etmemektedir. Fakat şurası gariptir ki burada Avrupa'nın amele grubu gibi muhtaç

ve sefil bir ahali olmadığı halde, sosyalizm fikri amele arasında intişar eylemektedir. Bir kısım müstahdemin ile amele de ekseriyet üzere şimendifer kumpanyaları tarafından istihdam edilmekte olduklarından bu fikrin intişarından bu kumpanyalar zarar görmektedirler..." Gazete kendi yorumunda da şöyle demektedir: " Sosyalizm, ihtiyacı çok, kazancı az olan Avrupa amelesi arasında taammün edebilir. Kanaatkâr Osmanlı amelesi arasında o gibi fikirler taammün edemez."

İkdam Gazetesi'nde *16 Eylül*'de çıkan bir yazıda da şu görüşler işlenmektedir: " İki ay evveline kadar, sahaif-i matbuata geçirilemediği için grev kelimesinin ne olduğu bilinmediği gibi, grev dediğimiz halet, yani terk-i eşgâl dahi mecburen gayri vaki idi. Grevler adeta bir illet-i müstevliye halini aldı. Grev yalnızca şirket ile amele arasında tahaddüs eden bir ihtilaf olmakla kalmaz. Memleketin ahval-i iktisadiyesi üzerinde tesir yapar..... Bundan maada, memleketimizde mevcut cesim sanayi ecnebi sermayesiyle vücuda gelmiştir. Demek ki grevler dolayısıyla itibar-ı malimiz üzerinde tesir icra eder. Şirketlerin hisse senedatı düşer."

Yine o günlerde, Istanbul Ticaret Odası Gazetesi grevlere karşı çıkan bir yazısında, "yerli amelenin, ecnebi amele seviyesinde olamayacağını" yazmakta ve "seviyesi, haklarını müdafaa ve muhafazadaki kudretleri bizimkilere kat kat faik olduğundan, yerli amelenin politika manevracılarına kolaylıkla kapılacakları derkâr bulunduğundan, ecnebi ameleleri derecelerinde metalibatta bulunmaları gayri caizdir." demektedir.

İttihat veTerakki'nin işçi sınıfı karşısındaki tutumu, onun sınıfsal yapısının açık göstergesidir. II. Meşrutiyet'in ilanına varan darbeyi planlarken ve gerçekleştirirken, İttihat ve Terakki'ciler, Osmanlı ordusunun ve aydınlarının bir bölümünün desteği yanında Osmanlı işçi sınıfının da desteğini almışlardır. Kuşku-

suz 1908'lerde işçi sınıfının nicel ve nitel gücünün düzeyi bu desteğin güçlü ve önemli olması sonucunu doğuramamıştır. Ancak, II. Meşrutiyet'i alkışlayan ve vaad edilen hürriyet, adalet, müsavatı tüm gönülleriyle bekleyen sınıf ve katmanlar arasında işçi sınıfının da bir yeri olmuştur. Özellikle Rumeli kentleriyle Istanbul, İzmir gibi büyük kentlerde, demiryollarında, çeşitli ulaşım dallarında, devlet fabrikalarındaki işçiler, yukarıdan bir darbe ile iktidara ağırlığını koyan ve yığın desteğine ihtiyaç duyan İttihat ve Terakki için küçümsenecek bir kesim değildir. Bu yüzden ilk aylarda hiç değilse görünüşte işçilerden yana bir tavır takınmaya özen gösterilmiş, yabancı şirketlerin işyerlerindeki grevlerde İttihat ve Terakki'ciler arabuluculuk yapmışlar, bu aracılık sırasında yabancı şirketlerle işbirliği halinde olduklarını gizlemeyi bir ölçüde başarmışlardır. Nitekim çoğu grevden önce işçilerin İttihat ve Terakki'ye başvurmaları ilgi çekicidir. İttihat ve Terakki'nin - genelleştirme yapılacak olursa burjuvazinin, kapitalizmin devletçilik yoluyla, devlet kapitalizmi biçiminde geliştirilmesinden yana olan kanadının işçi sınıfı karşısındaki tavrı, işçi sınıfı ile burjuvazi arasında uyumlu bir denge (!) kurmaya çalışan "bonapartist" bir tavırdır. Örneğin Tatil-i Eşgâl Kanunu, Meclis'te görüşülürken söz alan Adliye Nazır Vekili Ali Bey şöyle demektedir: " Ben amele tanımam, sermayedar tanımam, yalnız vatanın menfaatını düşünürüm. Ben vatanımın, aziz vatanımın saadeti için sermayedarı da ameleyi de yekdiğeri ile uzlaştırmaya çalışıyorum. Binaenaleyh onları ayrı bir tarafa ve diğerini beri tarafa çekerim, yekdiğerine muarız olmasına çalışmam. Zaten bizim sendika teşkilinin yasaklanması hakkında kanun çıkarılmasını teklif etmemiz sadece ameleyi himaye maksadıyladır. Yoksa sermayedarları himaye maksadıyla değildir. Çünkü sendikaların elinde amele, emin olunuz ki esir olacaktır."

Yine İttihat ve Terakki'ciler, işçilerin isteklerinden şöyle yakınmaktadırlar: " Filhakika amelelerimizin talep pusulaları içinde, Avrupa'da eski sosyalistlerin bile birden talep edemeyecekleri derecede şahsi ve mali maddeler görüldü. Bunların hal i hazırda tatbiki gayri kabil olduğuna dair söylenen sözler, dermeyan olunan müdafaalar, ameleler tarafından hiç dinlenmedi."

İttihat ve Terakki'nin işçi politikası, 1908 Ekim ayında kabul ettiği siyasal programının 13. maddesinin açıklaması niteliğinde olan bazı yazılarda açıklık kazanmaktadır. *İttihat ve Terakki Gazetesi*'nde yayınlanan *"Patronlar ve Ameleler"* başlıklı yazıda, patronlarla işçiler arasındaki ilişkiler konusunda biri "serbesti" taraftarlarının, öteki "sosyalizm" taraftarlarının olmak üzere iki farklı görüşün çarpıştığı anlatıldıktan sonra, son zamanlarda, Avrupa'da sosyalizm akımının etkisi altında kalındığı, bu yüzden patronların zarara sokulduğu ileri sürülmektedir. "Fabrika, ticarethane sahipleri, hükümete karşı mükellefiyetlerinin fevkinde olarak amelelerine karşı da ağır bir yüke tahammül edecek olurlarsa teşebbüse vâz edecekleri sermayenin mutad kazancını temin edemezler. Bu da kendilerine keder ve ümitsizlik arız olmasını, teşebbüslerinin tatilini intac eyler ve memleketin iktisadi terakkisini durdurur..... Halbuki bugün patronun kuvveti ne derece ise ameleninki de ondan aşağı değildir. Bilâkis pekçok hususlarda kanunun gayri meşru himayesi sayesinde, bazı memleketlerde patronlar amelelerin istibdadına mahkum olmaktadırlar. İşte Avrupa'da çarpışan bu iki fikirden bizim hangisini tercih edeceğimiz şayan-ı dikkattir..... Biz bu hususta sahih ve salim olan serbesti politikasından sapmamayı hem iktisadi kaideler, hem memleketimizin umumi ahval-i nokta-i nazarından daha muvafık gördük..... Memleketin iki büyük sınıfı olmak istidadını gösteren sermayedar veya patron sınıfıyla amele sınıfının yanlış müla-

hazalar neticesi yekdiğerine zararlı addedilen menfaatlerini telif eylemek icab eder. Bu da ancak tarafların mütekabil hukuk ve vazifelerinin tayiniyle kabil olabilir. Şu son iki ay zarfında vukuu bulan bazı müfrit muamelelerin önünü almak için gerek tatil-i eşgâle ve gerekse sendikalara dair neşredeceğimiz misallerde amelelerin selahiyet derecelerinin neden ibaret olacağını göstermekliğimiz iktiza eder ve patron selahiyet hakkını tecavüz edince bu hareketinin cezasını ki tabii bir tazminattan ibaret olacaktır göreceği gibi amele de aynı suretle mes'ul olması lazım gelir. Yoksa bazı kimselerin talep ve iddia ettikleri veçhiyle sosyalizme adım atarsak her vakitten ziyade emniyet bahşetmeye mecbur olduğumuz sermayedarları korkutmuş oluruz."(153).

Bu yazı İttihat ve Terakki'inin işçi politikası konusunda fazla açıklamaya gerek olmayan tüm ipuçlarını içermektedir. Bu sınıfsal konum, 1908 işçi hareketlerinin ürküttüğü emperyalist sermayenin açık baskıları ile birleşince grevleri ve örgütlenmeyi kısıtlayan "Tatil-i Eşgâl Yasası" çıkarılmakta gecikmeyecektir.

Özellikle demiryolları grevlerinden sonra emperyalist ülkelerin tekelleri grevlerin yasaklanması için Hükümet'e yaptıkları baskıları yoğunlaştırmışlardır. Anadolu Bağdat Demiryolları Şirketi Genel Müdürü Huguenen'in çeşitli ilişkileri ve baskıları, Adliye Nezareti'nde uzman olarak çalışan Kont Ostrorog'la üstüste yaptığı görüşmeler Tatil-i Eşgâl yasağının biçimlenmesinde en büyük etken olmuştur. Tatil-i Eşgâl Kanun-u Muvakkati, 25 Eylül 1324'de (8 Ekim 1908) acele hazırlanarak ilan edilmiş, Meclis'e gitmeden Vekiller Heyeti kararıyla yürürlüğe girmiş, 27 Eylül 1324

---

(153) H. Onur: A.g.y., s. 295'den aktarılmıştır.

(10 Ekim 1908) tarihli Takvim-i Vekayi'de yayınlanmıştır. Bir yıl sonra Meclis'te de kabul edilecek olan bu Kanun-u Muvakkat'in metni aşağıdadır: *

" 1- Demiryolu, tramvay, liman, umur-u tenviriye gibi hizmet gören her çeşit şirket müstahdemini ve amelesi, şirketle ihtilâfa düşerse aralarından üç vekil seçmeye mecbur olup, bunlar Ticaret ve Nafıa Nezareti'ne hadiseyi istida ile izah edeceklerdir.

2- Bu istidada şirket işlerine müdahale ile ilgili talep olmayacaktır.

3- İstidanın verilmesinden itibaren 8 gün içinde Nezaret, şirkete durumu bildirecek, şirket en çok bir hafta içinde üç kişiyi tayin edecek, zamanı geldiği halde şirketten cevap gelmezse, amelenin talepleri kayıtsız şartsız kabul edilmiş sayılacaktır.

4- Nezaret, üç gün içinde iki tarafın vekillerini kendi reisliği altında toplayacaktır.

5- Anlaşma şartları kararlaştırılınca iki tarafın vekilleri ve reis imzalayacaktır.

6- Taraflar uyuşamazsa amele terk-i hizmette muhtar olup, fakat her türlü nümayiş yasaktır.

7- Eğer şirket, anlaşmadan sonra sözünde durmazsa, Nezaret, şirkete bir ihtarname tebliğ eder. Bundan 8 gün sonra, her geçen gün için şirket kendi hesabına 300 Osmanlı lirası ödeyecektir. Bu para şirketin müstahdemine mensup kimselerin tekaüd sandığına, yoksa Dar-ül-aceze'ye verilecektir.

8- Elebaşılar, diğerlerini çalışmaktan alıkoyanlar vb. bir aydan bir yıla kadar hapis, 1 liradan 50 liraya kadar para cezası, emvâl ve emlâke zarar olursa tazmin edecekler, daha ağır suçlar olursa

---

* *Yasa metninin dili yer yer sadeleştirilmiş ancak üsluba dokunulmamıştır.*

Ceza Kanunu'na göre cezalandırılacaklardır.

9- Umuma müteallik bir hizmetin tatiline iştirak edecek kimselere 24 saatten bir haftaya kadar hapis, 25 kuruştan 100 kuruşa kadar para cezası verilecektir.

10- Umum hizmetlerini temin ve istikra için gereğinde askeri güç kullanılacak, savaş gibi durumlarda, hükümet amele isteklerini istediği gibi tehir edebilecektir.

11- Umuma müteallik işyerlerinde bu kanunun neşrinden evvel kurulmuş olan sendikalar ref edilecektir.

12- Vilâyette icra-i muamele eden bu gibi şirketlerle müstahdemini beynindeki ihtilâfat, mahallinde teşkil olunacak heyet-i ihtilâfiye tarafından hal ve fasl olunacak ve bu babda Ticaret ve Nafıa Nezareti'ne ait muamelât cenibinden ifa olunacaktır.

13- Dahiliye, Ticaret ve Nafıa Nezaretleri, işbu kanunun icra'ına memurdur."

Bu yasayla ilgili olarak 13 Ekim 1908'de yapılan bir tamimde de şöyle denmektedir: "Esasen devair-i hükümetin ve onun aksamından madut olan Düyun-u Umumiye ve Reji İdareleri'nin terk-i eşgâl edemeyecekleri misillu, demiryolu, rıhtım, tramvay, su ve havagazı ve elektrik şirketlerinin muamelâtında cemiyet-i beşeriyeyi teşkil eden bilcümle ehfadın alâka ve menafii bulunmasına mebni, işbu şirketler müstahdemi ve amelesinin de memurin-i hükümete kıyasla, umumun menafi-i zararına olarak terk-i eşgâl eyleyemeyecekleri ve yalnız halinden memnun olmayanların ya usulü dairesinde terfilerini istida ve suret-i kat'iyede alâkalarını kesmek üzere istifa eylemeleri icap ettiği cihetle, böyle umuma taalluk eden ahvâlde bazı mu-

harrikin teşviki ile ticaret ve emniyet-i umumiyenin sekteye uğramasına mahal bırakmamak üzere tatil-i eşgâlin men'ine dair Takvim-i Vekayi'nin 11 no'lu nüshasıyla neşrolunan kanun ahkâmının kesb-i ıttıla ile ona muhalif olan sendika teşkilinden ve amel-i tatilden tevekki ve içtinap eylemelerinin ve bunun aksi hareketi iltizam edenlerin kanunun mezkur ahkâmına tevfikan duçar-ı mücazaat olacaklarının kendilerince malum olması zımnında, şirketiniz müstahdemin ve amelesine keyfiyetin tefhim ve tebliği, işbu tahrikata önayak olanlar tebaa-i ecnebiyeden bulunduğu tebeyyün edip, bunların amele ve müstahdemin-i Osmaniye meyanında tevsii tahrikatta bulunmalarına meydan bırakmamak üzere suihâl eshabından olanlara, bittahkik hizmetlerinden ihraç ile yerlerine mukavelename mucibince tebaa-i Osmaniye'den mazbut ahval kimselerin alınması ve kendi hallerinde bulunan müstahdemin ve amelenin muhtacı atıfet olmalarıyla şirketinizce haklarında müşfikâne ve himayekârane muamelede bulunulması tavsiyesiyle....."(154).

1908 Tatil-i Eşgâl Kanun-u Muvakkati "yalnız umuma müteallik" hizmet ve şirketlerde çalışanları kapsıyorsa da gerçekte tüm işçi hareketlerine indirilmiş bir darbedir. Öteyandan 1908 grevlerinin en yoğun olduğu, işçi sınıfının görece en bilinçli ve örgütlü kesimlerinin bulunduğu işyerlerinin hemen hemen tümü "umuma müteallik" sayılabilecek niteliktedir. 1908 Ağustos Ekim grevlerinin en yoğun olduğu bir dönemde alelacele çıkarılmış olan bu yasanın amacı, işçilerin sendika ve grev haklarını düzene bağlamak değil tümüyle kısıtlamaktır. Kanun-u Muvakkat'in 11. maddesi sendika kuruluşunu yasakladığı gibi daha önkurulmuş olan sendikaları da dağıtmakta, 1, 8 ve 9. maddeler işçiyi işveren karşısında tümüyle silahsız

(154) İkdam: 15 Ekim 1908 ve İşçiler Gazetesi No:1

bırakmaktadır. Kanun-u Muvakkat'i yorumlayan nitelikteki "tamim"de ise işçileri kışkırtan yabancılardan söz edilmesi ilginçtir. Sözü geçen "tebaa-i ecnebiye"-nin sosyalist fikir ve örgütlenmelerle ilişkili, bilinçli yabancı işçiler olduğu anlaşılmaktadır.

Tatil-i Eşgâl Kanun-u Muvakkati'nin 8 Ekim 1908 tarihinde yürürlüğe girmesinden sonra grevlerde belirgin bir gerileme başlamış, Ekim ayında lokanta, gazino gibi yasa kapsamı dışındaki işyerlerinde grevler görülmüş. 31 Mart 1325'i (13 Nisan 1909) izleyen sıkıyönetim döneminde Kanun-u Muvakkat'in yerine aynı özde bir Tatil-i Eşgâl Kanunu çıkarılmıştır. 9 Ağustos 1909'da yürürlüğe giren bu yasa daha sert ve baskıcı karakterlidir. "Hizmet-i Umumiye" kavramı bu yasa'da Kanun-u Muvakkat'ten daha geniştir. Tatil-i Eşgâl Kanu, Meclis'te Ermeni ve Bulgar sosyalist mebusların muhalefetine rağmen kabul edilirken bir de tamamlayıcı nitelikte "Cemiyetler Kanunu" hazırlanmış, 3 Ağustos 1325'de yürürlüğe girmiştir. Bu yasalar Meclis'te görüşülürken, Selanik'de her dinden ve milliyetten ve çeşitli üretim dallarından 5 bin kadar işçinin katıldığı protesto mitingi hatırlanmaya değer. Türkçe, Bulgarca, İbranice ve Rumca konuşmalar yapılan bu mitingde beş dilden bildiriler de dağıtılmıştır. Bu bildirilerde şöyle denmektedir: " Anayasa'nın verdiği ve Osmanlı Devrimi'nin pekiştirdiği işçi haklarının kaldırılması yolunda Ferit Paşa ve diğer bazı mebusların kullandıkları dili protesto ederiz. Sendikalı sendikasız bütün işçilere haklarını korumaları ve yararı gerçekleştiğinde ortaya çıkacak olan işçi örgütlerini güçlendirmeleri için çağrıda bulunuyoruz,"(155).

---

(155) S. Velikov: A.g.y., s.44 (Rabotniçeski Iskra, No: 12, 15 Haziran 1908)

1909 - 1918 İşçi Hareketleri

Tatil-i Eşgâl Kanun-u Muvakkati ve daha sonra Tatil-i Eşgâl Kanunu işçi hareketinin önüne gerçek bir engel gibi dikilirken, 1909 yılında yasa kapsamına girmeyen işyerlerindeki grevlerle ilgili haberlere rastlanır. 2 Mart 1909 tarihli gazetelerde, İdare-i Mahsusa amele ve müstahdeminin adalara şirket vapuru işletilmediği için gösteri yapacaklarını bir gün önceden haber verdikleri; kendilerine İdare-i Mahsusa'nın yeni vapurlar alacağı, o zamana kadar maaşlarının verileceğinin bildirildiği, buna rağmen dağılmadıkları ve uyarıları dinlemedikleri, sonunda polis ve asker tarafından dağıtıldıkları haberi yer almaktadır.(156). 20 Mart 1909'da 8 bin kadar gümrük hamalının terk-i eşgâl ettikleri bildirilmektedir.(157). 4 Nisan 1909 tarihli bir haberden rıhtım amelesinin 3 Nisan'dan beri grevde olduğu öğrenilmektedir. Grevin nedeni iş saatlerinin uzunluğu ve on beş günlük ücret alacağıdır.(158). 6 Nisan'da grev devam etmektedir. " Amele tarafından gönderilen komisyona, kumpanya müdürü, 'Fransız amelesini misal gösteriyorsanız, onlar adamdır" cevabını vermiş ve istemleri reddetmiştir.(159).

10 Haziran'da Zonguldak Gelik bölgesi maden işçilerinin grevde olduğu öğrenilmektedir. Grev nedeni ilginçtir. Şirketin işçilere verdiği kürekler kırılınca işçiler bunu ödemeye mecbur tutulmuşlar, bunun üzerine işi bırakmışlardır. Şirketle işçilerin arası bulunmuş, iş yeniden başlamıştır.(160).

6 Haziran 1909'da Selanik'te 5 bin işçi Meclis'te

---

(156) Tanin: 2 Mart 1909
(157) İkdam: 20 Mart 1909
(158) Tanin ve İkdam: 4 Nisan 1909
(159) İkdam: 6 Nisan 1909
(160) Tasvir-i Efkâr: 10 Haziran 1909

tartışılan yeni yasaları protesto için gösteriler yapmışlardır. 1 Temmuz 1909 gazetelerinde şöyle bir haber yer almaktadır: " Selanik ve Edirne şimendifer amelesi ile memurlarının grev yapmak teşebbüsat ve tedarikatında bulundukları ve mitingler tertip ile grev nizamnamesi aleyhinde nutuklar irat ve ameleyi terk-i eşgâle teşvik eylemede oldukları anlaşıldığından, bunlar hakkında ahire Meclis-i Mebusan ve Ayanca tasdik, neşir ve ilan olunan içtimaat-ı kanuniye, grev hakkında hükümetçe evvelce muvakkaten mevki-i tatbikata konulan nizamnamenin tatbik-i lüzumu mezkur vilâyetlere eş'ar olunmuştur."(161).

9 Eylül 1909'da, Bursa'da ipek fabrikalarında çalışan işçilerin, dayanabileceklerinden fazla çalıştırılmamaları için gerekli yerlere başvurdukları ve Nafıa ve Ticaret Nezaretleri'nin, durumu denetlemek üzere memurlar atadıkları haber verilmektedir.(162).

17 Eylül 1909'da, benzer bir haber Zonguldak maden ocakları'nda çalışan işçilerle ilgilidir. Zonguldak maden ocaklarındaki tüm işçi temsilcileri kendilerine yapılan haksızlıkların son bulması için Dahiliye Nezareti'ne bir dilekçe vermişlerdir.(163). Görüldüğü gibi, Tatil-i Eşgâl Kanunu'ndan sonra, özellikle 31 Mart olayını izleyen sıkıyönetimin geçerli olduğu Istanbul Anadolu kesimlerinde, grevlerin ve protestoların yerini hükümete, devlete başvurma almıştır. Bu, bir yandan baskıların ağırlığını, öteyandan, en ağır baskı koşullarında bile harekete girişebilecek bilinç, deneyim ve örgütlülük yoksunluğunu göstermektedir.

3 Kasım 1909'da Rumeli kesiminde Ksanti'de Hasanağa Tütün Deposu işçileri greve gitmişler, yine aynı günlerde İzmir'de bir ticarethanede 67 işçi işi bı-

---

(161) Tasvir-i Efkâr 1 Temmuz 1909
(162) İkdam: 9 Eylül 1909
(163) Tasvir-i Efkâr: 17 Eylül 1909

rakmıştır.(164).

Eldeki verilere göre, 1910 Mayıs'ından itibaren, grev yasağından sonra hızı kesilmiş olan hareket yeniden bir yükseliş dönemine girmiştir. "Dersaadet Tramvay Şirketi müstahdemini terk-i eşgâl Nizamnamesi'ne mugayir hareket ettiklerinden, zabıtaca lazım gelen tedbirlerin alınması Ticaret ve Nafıa Nezareti'nden Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü'ne bildirilmiştir." (165). "Tramvay Şirketi ile müstahdemin arasında anlaşma olmadığından, dün saat 9'dan sonra müstahdemin terk-i eşgâl eylemiş ve tramvaylar da çalışmamıştır."(166). 1910 Mayıs'ında tramvay işçilerinin bu hareketleri, Terk-i Eşgâl Kanunu kapsamına giren işyerlerinde yapıldığından ayrı bir önem taşımaktadır. Bu hareketler, kuşkusuz 1908 eylemlerine oranla çok daha güç koşullarda başlatılmış ve daha büyük deney isteyen hareketlerdir. 20 Mayıs 1910 tarihli haber şöyledir: " Tramvay grevi devam ediyor. Şirket, işçilerden şikayetçi olduğundan zabıta işe el koyuyor." İşçilerin istekleri ücretlerin artırılmasının yanısıra memurların Osmanlı tebaasından seçilmesi, ancak uzman işçi bulunamadığı hallerde yabancıların işe alınmasıdır. (167).

21 Mayıs 1910'da Istanbul terzi işçilerinin grevi haber verilmektedir.(168). 22 Mayıs tarihli gazetelerde, aralarında anlaşmazlığa düşerek bölünen grevci tramvay işçilerinin bir bölümünün işbaşı yaptıkları haberi yer almaktadır. Bu arada Tramvay Şirketi de grevi kırmak için acemi işçi kullandığından kazalara rastlanmaktadır. "Evvelki gün Şişli'de halk ile tramvay işçileri arasında müessif bir olay olmuş, kumpan-

(166) Sabah. 19 Mayıs 1910

(167) Sabah: 20 Mayıs 1910

(168) Sabah: 21 Mayıs 1910

ya yeni celbolunmuş müstahdemine tevcihan bir iki araba çıkarttığından orada bulunan halk, bir takım aile pederlerinin sefil bir halde işsiz güçsüz bırakılarak arabaları tecrübesiz müstahdemine terk-i tevdiinden dolayı hiddetlenip nümayişe başlamıştır. Polis nümayişçilerden bir kaçını merkeze götürmek istediğinden halk arabaya tecavüz ederek cam ve pencereleri kırmıştır."(169). Haberden anlaşıldığına göre tramvay işçilerinin grevi kamuoyunda olumlu etki uyandırmış ve halk grevci işçilerden yana tavır almıştır.

18 Haziran 1910 tarihli haber, Kazlıçeşme Debbağhane işçilerinin, söz verildiği halde ücretleri artırılmadığından tatil-i eşgâl ettiklerini bildirmektedir.(170). 25 Haziran'da, Şirket-i Hayriye kaptanlarından mütekait Ahmet Efendi'nin, Şirket-i Hayriye müstahdeminini, maaşlarının azlığından dolayı terk-i eşgâle teşvik ettiği haber alındığından hakkında emniyetçe koğuşturma açıldığı haber verilmektedir.(171). 21 Haziran 1910'da, Selanik'te Recep Aslan'ın ayakkabı atelyesinde işçilerin terk-i eşgâl ettikleri haberi vardır. (172). Zonguldak'ta uzun süreden beri devam etmekte olan grev 14 Temmuz'da sona ermiş ve işçiler işbaşı yapmışlardır.(173). Ağustos ayı içinde Manastır'da dokuma işçileri (174) Bursa'da uzun süreden beri işkoşullarının düzeltilmesini bekleyen ipek işçileri greve giderler.(175). Bu greve 3 bin işçi katılmış, elebaşı Setrak Kalaycıyan tutuklanmıştır.(176).

---

(169) Sabah: 23 Mayıs 1910
(170) Sabah: 18 Haziran 1910
(171) Sabah: 25 Haziran 1910
(172) S. Velikov: A.g.y., s.43
(173) Sabah: 21 Temmuz 1910
(174) S. Velikov: A.g.y., s.43
(175) Sabah: 29 Ağustos 1910
(176) S. Velikov: A.g.y., s.46

1911 yılı, Selanik matbaa işçileri greviyle açılır. (177). 2 Nisan'da Cibali tütün işçileri grevi, 4 Nisan günü Selanik Reji işçilerinin grevi haber verilmektedir. Istanbul'da greve katılan işçi sayısı 3 bini bulmuştur.(178).

Selanik grevinin Mart 1911 sonunda başladığı, buradan Istanbul'a atladığı anlaşılmaktadır. "Selanik'de ilan olunan Reji amelesi grevi bir haftadan beri Istanbul'a sirayet etmiştir. Bundan bir kaç gün evvel Reji Heyet-i İdaresi, 23 ameleyi bilâsebep işten çıkardığından, Reji fabrikaları şuebatı amelesi, her şubeden ikişer kişi intihap ile bir heyet teşkil, çıkarılan bu 23 amelenin tekrar kabulünü talep eylemiştir. Bunu heyet-i müdüriyet kabul etmediğinden tatil-i eşgâle karar verilmiştir." , "Reji amelesi kötü durumda. 7 17 yaşında çocuklar 40 60 para yevmiye ile çalıştırılıyor. Kadınlara az ücret veriliyor. İşçi ücretleri az. Buna karşılık çok çalışılıyor. Hastalık, kaza tazminatı yok. Şirket istediği zaman işçiyi haber vermeden işten çıkarıyor. Grevciler 2300 kişidir ve istekleri kabul olunmadan tatil-i eşgâle son vermemek amacındadırlar. Reji üst makamlara müracaat etmişse de haksız görülerek cevap alamamıştır."(179).

21 Mayıs 1911'de İskeçe'de 5000 tütün işçisinin grevinin hâlâ devam ettiği bildirilmektedir.(180). 25 Mayıs'ta ise Rumeli şimendifer memur ve müstahdemini maaşlarına zam yapılmazsa grev ilan edeceklerini bildirmişlerdir.(181).

18 Haziran'da Bulgaristan şimendifer memur ve a-

---

(177) S. Velikov: A.g.y., s.46
(178) S. Velikov: A.g.y., s.46
(179) Tasvir-i Efkâr: 4 Nisan 1911
(180) İkdam: 31 Mayıs 1911
(181) İkdam: 25 Mayıs 1911

melesinin genel grevleri haber verilmektedir.(182). 2 Ağustos 1911'de, Afyonkarahisar'dan 24 Temmuz'da alınan bir haber aktarılmakta ve 1500 kadar demiryolu müstahdeminin (İzmir Karahisar Demiryolu) ayın 22'sinden beri grevde oldukları bildirilmektedir.(183).

22 Ağustos 1911'de, iki gün önce, Belediye 6. Dairesi tanzifat amelesinin, tatil-i eşgâl etmek istemişlerse de nasihatla işbaşına döndükleri haberi vardır.(184). 3 Eylül 1911'de Istanbul Un Fabrikası'nda çalışan işçiler haftada bir gün tatil istemiyle grev yapmışlardır. (185). 19 Eylül tarihli haberden "Aydın şimendifer memur ve işçilerinin üç yıl önce Şirket'le aralarında yapılmış olan anlaşmanın uygulanmasını istedikleri" anlaşılmaktadır. İşçilerin istekleri şöyle sıralanmaktadır: 1- Vazife kazası sigortası ve emeklilik sandığı, 2- "İleri Cemiyeti"ni, Şirket'in kabul edip yönetim Kurulunu tanıması, 3- Fiyatlar arttığından maaşlara zam, 4- 6 Ekim 1908 zabıtnamesindeki bazı maddelerin uygulanması..... İşçiler, Şirket'e on günlük süre tanımışlar, on gün içinde istekleri kabul edilmezse greve gideceklerini bildirmişlerdir."(186).

Aynı günlerde maden işçileri için de bir kanun layihasının hazırlanmakta olduğu haber verilmektedir. (187). 3 Kasım 1911'de Selanik matbaa işçilerinin grevi, 15 Kasım'da Zonguldak madenlerinde 120 işçinin grevi ve Fransız şirketinin isteği üzerine grevcilerin önderi Tahir Çavuş'un memleketten tard olunduğu haberi yer almaktadır.(188).

---

(182) İkdam: 18 Haziran 1911
(183) İkdam. 2 Ağustos 1911
(184) İkdam. 22 Ağustos 1911
(185) İkdam: 5 Eylül 1911
(186) İkdam: 19 Eylül 1911
(187) İkdam: 21 Eylül 1911
(188) Sabah: 3 ve 15 Kasım 1911

28 Şubat 1912'de Seyr-i Sefain İdaresi'ne karşı memur ve müstahdemin üç gün kadar grev ilan edeceklerini bildirmektedirler. Grevin nedeni 13 günden beri tatil edilmiş olan bazı seferlerin mürettebatının, maaşı 300 kuruştan eksik olanlarının maaşından üçte birinin indirilmesidir.(189).

13 Mayıs 1912'de Drama tütün işçilerinin grevinin birkaç günden beri sürdüğü haber verilmektedir.(190).

14 Temmuz 1912 tarihli bir haberden anlaşıldığına göre İznik'te yol işçileri ücret sorunu nedeniyle greve gitmişler ve müteahhitleri hırpalamışlardır. Üzerlerine asker gönderilmiş ancak müteahhit istekleri kabul ettiğinden olay çıkmamıştır.(191).

6 Ağustos 1912'de, bir süreden beri devam etmekte olan Reji grevi, işçilerin geri çekilmeleri ve "aralarından teşvik edici diye kimsenin ihraç edilmemesi" koşuluyla "ahval-i hazırayı gözönünde bulundurarak işe başlamaları" ile sona ermiştir.(192).

2 Eylül 1912 günü Selanik'te tütün tüccarlarının sıkıyönetimden yararlanarak fabrikalarında çalışan üç bin işçiyi işten çıkardıkları bildirilmektedir.(193).

1912 yılı Trablusgarp Savaşı'nın sona erip Balkan Savaşı'nın başladığı yoldır. Siyasal ortam işçi hareketinin hız kazanmasına elverişli değildir. Gerçekten de 1913 Temmuz'una kadar gazetelerde grev haberlerine rastlanmamaktadır. Haziran 1913'de Mahmut Şevket Paşa'nın bir suikast sonucu öldürülmesiyle "İttihat ve Terakki istibdadı" başlamış, her çeşit muha-

---

(189) İkdam: 28 Şubat 1912
(190) İkdam: 15 Mayıs 1912
(191) İkdam: 14 Temmuz 1912
(192) İkdam: 7 Ağustos 1912
(193) İkdam. 2 Eylül 1912

lefetle birlikte işçi sınıfının savaşımı üzerindeki baskılar da iyice yoğunlaşmıştır. Bu dönemin, belgelerde rastlanabilen tek tük grev haberleri arasında 1 Temmuz 1913'de Istanbul garsonlarının greve gidecekleri haberi, İzmir liman işçilerinin 5 Eylül'de başlattıkları grev (194) ve bu grevi desteklemek amacıyla maden kömürü işçilerinin, limanda bulunan bir Belçika şilebi mürettebatının, Aydın şimendifer işçilerinin, Yemiş Çarşısı sandalcılarının işi bırakmaları haberi vardır. "Tüccar zarar görüdüğünden polis müdürlüğüne başvurmuşsa da Polis Müdürü, görevinin düzeni sağlamak olduğunu, grev konusunda bir müdahalede bulunamayacağını söylemiştir. 16 Eylül'de grev şiddet ve kuvvetini artırmış, ülkenin ticaret hayatını altüst edecek bir duruma gelmiş ve grevci işçilerden bazıları tutuklanmıştır.(195). 1914 yılının 18 Şubat'ında Ereğli'de kömür işçilerinin ücretlerinin artırılması istemiyle greve gittikleri haberi vardır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, gazetelerde işçilerle ilgili olarak sadece cepheye sevk veya cepheye yardım haberleri yer almaktadır.

Ekonomik ve Siyasal Örgütlenme: 1908 - 1918

II. Meşrutiyet'ten 30 Ekim Mondros Mütarekesi'ne kadar uzanan 1908 1918 dönemi, Türkiye işçi sınıfının ilk önemli sınıfsal örgütlenme atılımına tanık olmuştur. Bir yandan ekonomik savaşım örgütleri olan sendikalar, işyeri birlikleri, sandıkları peşpeşe kurulurken, öteyandan ideolojik ve siyasal savaşımı hedefleyen sınıfsal örgütlenmeler bu dönemde görülür. Örgütlenmenin en ileri ve yoğun olduğu bölge Selanik, Manastır, Drama, Kavala vb. Rumeli kentleriyle Istanbul ve İzmir'dir. Gerek ekonomik gerekse siyasal ör-

(194) İkdam: 1, 6 ve 12 Eylül 1913
(195) İkdam: 14 ve 16 Eylül 1913

gütlenmeye, büyük ölçüde Bulgar, Rum, Ermeni, Yahudi sosyalistleri öncülük etmektedirler. Öteyandan Istanbul'da Osmanlı aydınları arasında ilk "solcu" çevreler de bu dönemde ortaya çıkmıştır.

1908 1918 dönemi işçi örgütlenmesinde, ekonomik savaşım örgütleriyle siyasal ve ideolojik savaşımı amaçlayan örgütlenmeler birbirleriyle büyük ölçüde içiçe geçmişlerdir. Kendiliğinden karakterli 1908 grevleri sırasında ayrı ayrı işyerlerinde, birer "işyeri sendikası" görünümünde ortaya çıkan "cemiyetler"se dar anlamda ekonomik savaşım örgütleri olarak görülebilir. 1908 grevlerinin kiminde, işçilerin işverene yönelttikleri istemler arasında bu türden örgütlerin tanınması ve taraf kabul edilmesi istemi sık sık yer almıştır.

İşyeri sendikaları türünden kuruluşlar konusunda elde bulunan ilk belge Anadolu Bağdat Demiryolu Şirketi işçilerinin kurmuş bulundukları *"Anadolu Bağdat Demiryolları Memurin ve Müstahdemin Cemiyet-i Uhuvvetkârisi"* ile ilgilidir. 1908 öncesinde kimi büyük işyerlerinde kurulmuş bulunan işçi yardımlaşma sandıkları ve işçi dayanışma dernekleri türünden örgütlenmelerden biri olan bu kuruluşun benzerleri Rumeli demiryollarında, Tramvay Şirketi'nde, kimi madenlerde de görülmektedir. Yine Rumeli'deki sanayi kuruluşlarında, örneğin dokuma ve tütün işyerlerinde benzeri dayanışma sandıkları ve dernekler bulunmaktadır. Bunlar, meşrutiyetin ilanından sonraki özgürlük ortamı içinde varlıklarını yasallaştırmak ve birer sendika yapısına kavuşmak için savaşım vermişler, çoğunlukla da başarıya ulaşmışlardır. Anadolu Bağdat demiryolları grevleri sırasında işçilerin belli başlı istemlerinden biri de Anadolu Bağdat Demiryolları Memurin ve Müstahdemin Cemiyet-i Uhuvvetkârisi'nin, Şirket tarafından tanınması olmuştur. Yi-

ne Aydın demiryolları grevlerinde, grevci işçilerin vurguyla tekrarladıkları istemlerden biri de "İleri Derneği"nin, Şirket tarafından tanınması olmuştur. 1908 grevleri sırasında greve çıkan işyerlerinin çoğunda işyerindeki yardım sandığı yada dayanışma derneği sendikaya dönüştürülmüş, bu türden örgütlerin de bulunmadığı işyerlerinde ise grev eylemi içinde örgütlenmeler ortaya çıkmıştır. Bu ekonomik örgütlenmenin boyutları sermayeyi ve hükümetleri korkutmuş olacak ki 1908 Ekim'inde alelacele çıkarılan Tatil-i Eşgâl Kanun-u Muvakkati'nin 11. maddesi, kamu hizmeti gören işyerlerinde sadece grevleri yasaklamakla kalmayıp, sendikaları da yasaklamaktadır. Daha önce kurulmuş olan sendikalar da kapatılmaktadır. Ancak 1908'den sonra başlayan örgütlenmenin hızını sendika yasağı bile engelleyemeyecek, sendikalar türlü ad ve görünümlerle bütün işkollarında ortaya çıkacaktır.

1908'de meşrutiyetin ilanından hemen sonra çeşitli işkollarında kurulan sendikalar arasında *Selanik Tütün İşçileri Sendikası* önemlidir. Bulgar komünistlerinin etkinliğinde bulunan bu sendikanın Selanik'de iki, Gevgeli'de bir, Kukus'ta bir olmak üzere dört şubesi ve 3200 üyesi vardır. Bunların 2000 kadarı yahudi, 500 kadarı Rum, 400'ü Türk ve 200'ü Bulgar'dır. Bu sendikanın çeşitli milliyetlerden üyeleri arasında sınıfsal birlik ve dayanışma bilinci, şoven milliyetçi duygulara ağır basmaktadır.(196). Yine aynı tarihlerde Ksanti'de *Türk Bulgar Tütün İşçileri Sendikası* kurulmuştur.(197).

1908 grevleri sırasında Anadolu Bağdat Demir-

---

(196) S. Velikov: A.g.y., s.31 (Rabotniçeski Vestnik sayı 16'dan)

(197) S. Velikov: A.g.y., s.32 (Rabotniçeski Vestnik No. 4/2, 2 Eylül 1909)

yolları, Rumeli Demiryolları, Aydın Demiryolları, Tramvay Şirketi, Şirket-i Hayriye, Ereğli Kömür İşletmeleri gibi işyerlerinde de eskiden beri varlıklarını yardım ve dayanışma sandıkları biçiminde sürdürmekte olan işçi örgütleri sendika niteliği kazanmışlardır. Sendikalaşma hareketi Ekim 1908'de yürürlüğe giren grev ve sendika yasağından sonra da hızından fazla bir şey kaybetmemiş; farklı ad ve görünümler altında sendikalaşma yasağı kapsamındaki işyerlerinde de ekonomik örgütlenme hız kazanmıştır.

1909 1910 arasında Tatil-i Eşgâl Kanunu'nun etkisi ile grev dalgasında görece bir gerileme gözlenirken örgütlenme atılımı önem kazanır. Rumeli'de, 1909 yılında, sendikalaşma hareketi Bulgar sosyalistlerinin etkinliği ve öncülüğü altında gelişmiştir. Öteyandan Istanbul, İzmir gibi kentlerde, maden bölgelerinde, işçi sınıfının yoğun olduğu tüm yörelerde de sendikalaşma hareketi hızlanmıştır. 1909'dan sonra çeşitli işçi "Birlikleri"nin Rumeli'de Veles, Manastır, Drama, Kavala ve Istanbul, İzmir, Edirne'de yayıldığı görülür. İslimiye'de ve Vodina'da iplik bükme ve dokuma işçilerini örgütleyen sendikaların varlığı bilinmektedir. (198).

1910 yılı ortalarında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ağırlıklı olarak ekonomik savaşıma yönelik - işçi örgütlerinin dökümü bir kaynağa göre şöyledir:(199).

---

(198) S. Velikov: A.g.y., s. 37, 33

(199) Söz konusu kaynak, 1908'lerde Selanik'te sosyalist örgütlenmelere önayak olan Yahudi sosyalisti Abraham Benoraya'nın "Die Türkische Gewerkschafts Bewegung" adlı makalesidir. Mete Tuncay: Türkiye'de Sol Akımlar, 3. basım, s. 35 36'dan aktarılmıştır.

Sendikalarda örgütlenmiş işçiler:

Istanbul: Marangozlar, terziler, Anadolu demiryolları memur ve müstahdemleri.

Selanik: Tütün işçileri, Osmanlı Tütün Rejisi işçileri (erkek ve kadın), pamuk ipliği bükümcüleri, hamallar (lonca olmalı), yükleme işçileri, Selanik Manastır Demiryolu memur ve müstahdemleri.

İzmir: Yükleme ve boşaltma işçileri, demiryolları işçi ve müstahdemleri.

Zonguldak: Maden kömürü işçileri.

Drama, Kavala, Xanthe (Ksanti), Gümülcine ve Gevgeli: Tütün işçileri.

Benoraya'ya göre bunların sayısı 125 150 bine varmaktadır. Aynı kaynağa göre, sendika halinde örgütlenmemiş, ancak kendi "Birlik"lerine yada benzeri örgütlenmelere sahip başka işçi grupları da vardır. Bunların başlıcaları:

Istanbul'da: Fırıncılar, tramvay işçileri, pamuk bükümcüleri, İmalat-ı Harbiye Fabrikası işçileri, Tütün Rejisi işçileri, Sigara Kâğıdı Fabrikası işçileri, matbaa işçileri, garsonlar vb.

Adakapı'da: Metal işçileri.

Selanik'te: Marangozlar, jüt bükümcüleri, Şark Demiryolları Şirketi memur ve müstahdemleri, garsonlar, ayakkabıcılar, Sigara Kâğıdı Fabrikası işçileri, terziler vb.

İzmir'de: Tütün Rejisi işçileri, hamallar, terziler,ayakkabıcılar.

Vodina, Karaferia ve başka yerler: (Erkek ve kadın) Pamuk ipliği bükümcüleri.

Başka kaynaklara göre, 1910 Temmuz'unda Istanbul Tütün Rejisi işçilerinin dernek halinde örgütlenmesi sırasında, daha ilk adımda 800 işçi derneğe üye olmuştur. Bu örgütlenme coşkusunu engellemek üzere

Reji Müdürü, imama başvurarak Müslüman işçiler üzerindeki nüfuzunu kullanmasını istemiş, ancak bu tavır tüm işçilerin tepkisiyle karşılaşmıştır.(200) Eylül 1911'de Aydın Demiryolları Şirketi'nde yeniden başlayan grevin nedenlerinden biri de işçilerin "İleri " adlı derneklerinin şirketçe tanınmamasıdır. 1912'de görece elverişli bir hava içersinde işçi sınıfının örgütlenme girişimleri yeniden canlanmıştır. Terzi, şemsiyeci döşemeci, mücellit, değirmenci, berber, Bira Fabrikası işçileri, ecza işçileri, Reji'nin Cibali Fabrikası işçileri sendikalar kurmuşlardır.(201). Istanbul Matbaa İşçileri Sendikası'nın Bulgar, Rum, Türk, Ermeni, Fransız işçilerinin ayrı örgütlenmelerini birleştiren bir yapısı vardır ve enternasyonalist eğilim ve bağlara sahiptir.(202). Yine Istanbul'da, bu sıralarda sınıf bilinçli işçilerin öncülüğünde kurulan "Istanbul Makinistler Cemiyeti", sendikal yanı ağır basan üstelik işyerinin sınırlarını aşıp bir işkolu sendikası olmaya yönelen bir örgüttür. Bu "Cemiyet"in tüzüğünde yer alan, başka işçi örgütlerinin grev yapmaları halinde, "Cemiyet" kasasından mali destek sağlanmasına ilişkin madde, bu örgütün sınıf bilinci temeline dayalı yapısını göstermektedir.(203).

Türkiye işçi sınıfının 1908 1912 arasında hız kazanan ekonomik savaşım ve örgütlenmesi ağır baskı ve sömürünün sonucunda kendiliğinden bir patlama niteliği taşımakla birlikte, özellikle Rumeli kesimlerindeki örgütlenmede sosyalistlerin etki ve etkinliği büyüktür.

---

(200) S. Velikov: A.g.y., s. 33
(201) L. Erişçi: A.g.y., s. 11
(202) S. Velikov: A.g.y., s.33
(203) Kemal Sülker: Türkiye'de İşçi Hareketleri (100 Soruda), s.19

Bulgarca yayınlanan Rabotniçeski Vestnik Dergisi, daha 1908 Eylül'ünde "yoldaşlarımız sendika hareketini, başından beri sınıf kavgası ve ulusal kurtuluş hareketi temeli üzerine oturtmak için mümkün olan herşeyi yapmaktadırlar"(204) diye yazmaktadır. Istanbul'da - aşağıda sözü edilecek - çeşitli sosyalist kulüp ve çevrelerden Bulgar, Rum, Ermeni ve Yahudi sosyalistleri sendikalaşma hareketini etkilemeye çalışmışlar; Reji, demiryolları, çeşitli hizmet alanları gibi kesimlerde başarıya da ulaşmışlardır. Bulgar Sosyal Demokrat Partisi (Sol Sosyalistler) Rumeli kesimindeki işçi örgütlenmeleri ve hareketlerinde etkin rol oynamıştır. O sıralarda İzmir'de bir sosyalist çevre, "Irgat" adlı bir dergi çıkarmaktadır. 1908 Eylül'ü, Aydın demiryolları grevi sırasında Develiköy İstasyonu yakınında, grevci işçilerin bir kataı raydan çıkarmalarıyla başlayan olaylarda tutuklananlar arasında "Irgat Gazetesi" muhabiri Koncamani'nin de bulunduğu yolundaki haber, "Irgat" çevresinin de o sıralarda işçi hareketlerinde ve örgütlenmesinde etkinlik kazanmaya çalıştığını belgelemektedir.

Genel olarak Rumeli'nin, özel olarak da işçi sınıfı hareketinin merkezi özelliği kazanan Selanik'in durumu kısa zamanda Hükümet'in dikkatini çekmiştir. 1 Kasım 1911'de Selanik Valiliği'nden Dahiliye Nezareti'ne yazılan bir yazıda: " Selanik'te bilcümle amelenin sendikalar teşkili gittikçe tevessü ettiğinden Tedricen sosyalizm fikri ve hayatının inkişafıyla ticaret-i mahalliyenin mahvolacağı bu itibarla ruhsat ilmühaberi itasında tereddüt edildiği ..... ve nihayet ruhsatname verilmiş olan sendikaların men'i için bir Meclis-i Vükela kararı alınması lüzumu" bildirilmektedir.(205). İmparatorluğun diğer bölgelerinde

---

(204) S. Velikov: A.g.y., s.34

(205) L. Erişçi: A.g.y., s.10, dipnot. 22

de işçi sınıfının sendikalaşma hareketi yerel yetkilileri huzursuz etmiş ve işçi sınıfının örgütlenmesinin engellenmesi için çeşitli önlemler alınmıştır.

Aynı sıralarda İttihat ve Terakki de işçilerin örgütlenme potansiyel ve isteğini gözönünde bulundurarak kendi güdümünde işçi kuruluşları yaratma girişiminde bulunmuştur. Bu girişimler ancak liman hamalları, fırıncılar, ayakkabıcılar, dokumacılar gibi lonca kalıntısı yapıların izlerinin yaşadığı, büyük sanayi işçisi niteliği taşımayan katmanlar arasında bir ölçüde başarı kazanabilmiştir. İttihatçılar bu kesimleri "arteller" biçiminde örgütleyerek, bu artelleri devlet siparişleriyle kredi ile yabancı ülkelerden getirtilen teknik donanım ile desteklemişler, buralarda çalışanlar, yurt savunması için çalıştıkları gerekçesiyle askerlikten bağışık sayılmışlar ama İttihatçılar'ın kendilerine bağlı işçi örgütleri kurma girişimleri önemli sanayi kollarında ciddi bir başarı kazanamamıştır.

Siyasal - Sınıfsal Örgütlenme

1908 1918 döneminde Türkiye işçi sınıfının örgütlenme girişimleri sadece ekonomik örgütler, sendikalar, benzeri "cemiyetler"le sınırlı kalmamış, özellikle Rumeli kentleriyle Istanbul, İzmir gibi kentlerde, Bulgar, Yahudi, Rum, Ermeni ve Türk sosyalistlerinin işçi sınıfı ideolojisi temeline oturtulmaya çalışılan siyasal örgütlenmeleri de doğmuştur. İşçi sınıfını, salt e konomik savaşım çerçevesinden çıkarıp siyasal savaşıma sürmeyi, ona ileri bir sınıf bilinci aşılamayı ve sınıf ideolojisini götürmeyi amaçlayan bu türden örgütlenmeler, eldeki verilere göre, Selanik başta olmak üzere Rumeli kentlerinde ve kozmopolit yapıdaki Istanbul

---

(206) P. Kitaygorodski: "Türkiye'de İşçi Hareketi", Komintern Tutanakları, Aralık 1925

ve İzmir'de görülmüştür. Bunların, eldeki olanaklar ölçüsünde toparlanabilen kısa bir dökümünü vermekte yarar vardır.

1908 yılında Bulgar Sosyal Demokrat Partisi'nin gerek "Geniş Sosyalistler" adı verilen sağ kanadı, gerekse "Sol Sosyalist" (komünist) kanadı, Selanik'te etkin çalışmalar sürdürmüştür. Yine Rumeli'de, bu kanatların dışında kalan çeşitli sosyalist grup ve çevreler de vardır. Meşrutiyetin hemen ardından, Eylül 1908'de Bulgar Sosyal Demokrat İşçi Partisi (Sol Sosyalistler) Selanik'te solcu bir federasyonun kurulması için girişimde bulunmuştur. Aynı sıralarda Selanik sosyal demokratlarından Abraham Benoraya, Selanik'te daha çok Yahudi'lerden oluşan bir sosyalist eğitim çevresi meydana getirmiş, kısa süre Sol Sosyalistler'le birlikte çalıştıktan sonra, anarşist eğilimli Benoraya onlardan ayrılarak 1909 İlkbaharı'nda *Selanik Sosyalist Federasyonu*'nu kurmuştur.(207). Birkaç sosyalist grup ve çevreyi birleştiren ve Benoraya'nın anarşizmi ile sağ sosyalistler'in (Geniş Sosyalistler) etkin oldukları bu Federasyon'un 1909 Sonbaharı'nda dokuz sayı çıkan bir yayın organı olmuştur. İlk dört sayısı Bulgarca, Rumca, Türkçe ve Yahudice basılmış, daha sonraki sayılar sadece Bulgarca ve Yahudice yayınlanmıştır.(208). Sosyalist Federasyon, 1910'da öteki sosya-

---

(207) S. Velikov: A.g.y., s. 31- 32 ve 35 36, (Şişmanof, Sosyalist Federasyonu'nun kuruluş tarihini 24 Temmuz 1919 olarak vermektedir).

(208) S. Velikov: A.g.y., s. 31, 32, 36 (Bu yayının Bulgarcası Rabotniçeski Vestnik, Türkçesi Amele Gazetesi adını taşımaktadır. Türkçesinin sorumlusu şair Rasim Haşmet'tir... Bu konuda fazla bilgi için bakınız: Mete Tuncay: Türkiye'de Sol Akımlar, 3 basım, s.49).

list kuruluşlarla birlikte kapatılmış ama varlığını 1913 yılına kadar sürdürmüş ve büyük bir olasılıkla 1911'-den itibaren Benoraya'nın etkisinden çıkarak Sağ Sosyalistler'in etkisine girmiştir.(209). Selanik'te Ocak 1911'de, Selanik Sosyalist Federasyonu'ndan 5, Bulgar Sosyalist Merkezi'nden 4, Istanbul Sosyalist Merkezi'nden 1, Üsküp Sosyalist Merkezi'nden 5..... vb. toplam 29 delegenin katıldığı bir genel kongre yapılmış, işçi sorunları ve izlenecek çizgi tartışılmıştır. (210).

7 Ocak 1909'da Üsküp'te bir sosyal demokrat örgüt kurulmuş, 14 Şubat'taki kongresinde yönetim kuruluna M. Cukov sekreter, S. Dimitrieviç kâtip, Mehmet Adil, Ramazan, Sadık üye seçilmişlerdir.(211). Manastır'da "Sınıf Bilinci" adlı örgüt 1908 sonlarında kurulmuştur. Bu örgütün ana amacı işçi sınıfı arasında milliyetçi önyargıları ortadan kaldırmak olarak belirlenmiştir.(212).

1909'un 1 Ocak'ından itibaren Sofya'da *Rabotniçeski Iskra Dergisi* yayınlanmaya başlamış, ilk sayısının başyazısında amacının, " Makedonya ve Edirne çevresi işçilerinin ve genel olarak Türk işçilerinin bilinçlenmesine yardımcı olmak, onlar arasında sosyalizm kıvılcımını tutuşturmak, siyasetçilerin, işçi dostu maskesi altında Türk işçileriyle diğer işçiler arasında yarattıkları ayrımları gidermek olduğunu" açıkla-

---

(209) Çeşitli araştırıcıların belge ve değerlendirmelerinin birleştirilmesi bu sonuca vardırmaktadır.

(210) F. Adanır: "Makedonya Sorunu Ve Dimitar Vlahov'un Anılarında II. Meşrutiyet", Birikim Dergisi, sayı 9, Kasım 1975, s.23

(211) S. Velikov: A.g.y., s.39

(212) S. Velikov: A.g.y., s.33

mıştır.(213).

Meşrutiyet'in hemen ardından Istanbul'da kurulduğu ileri sürülen *"Sosyal Demokrat Parti"* ile ilgili bilgiler oldukça çelişkilidir. S. Velikov'a göre 1908'de Istanbul'da, 11 parti yöneticisinden 4'ü Rum (N. Janos ve St. Papadopulo), 2'si Türk, 2'si Ermeni (Kozikyan), 2'si Bulgar (Şivaçev), 1'i Yahudi olan bir "Sosyal Demokrat Parti" kurulmuştur. Aynı yıl, İzmir'de, daha önce sözü edilen "Irgat" adlı gazeteyi çıkaran "ünlü sosyal demokrat Mehmet Mezdet" de (Mecit yada Necdet olmalı *yazarın notu*)" de aynı çevredendir. (214). Dipnotta sözü edilen çeşitli savların değerlendirilmesi, 1908 Sonbaharı'nda veya 1909 İlkbaharı'nda, Istanbul'daki sosyalist çevrelerin bir sosyal demokrat örgütlenmeye gittikleri kanısını pekiştirmektedir. Ancak bunun hükümet tarafından tanınan, o dönemde kurulmuş "Fırka"lar türünden bir kuruluş olduğu kesin değildir. Yine İzmir "Irgat" çevresinin ve bu çevrenin önde gelen adı Mehmet Mezdet(?)'in sözü edilen örgütlenme ile organik bir bağ içinde olduğunu ka-

---

(213) S. Velikov: A.g.y., s. 37

(214) S. Velikov: A.g.y., s. 39 (Velikov dışında G. Harris 1909 yılı 1 Mayıs'ında Velikov'un sözünü ettiği Sosyal Demokrat Parti yöneticilerinden Kozikian'ın Hınçak yöneticisi olduğunu ve bu sosyalist merkezle ilişkili olduğunu ileri sürmektedir. Harris, Velikov'un Janos dediği Gionnios'un 1909'da " O Ergatis" adlı bir gazete çıkardığını da eklemektedir. "Origin of Communism in Turkey", s. 20 - 21. Mete Tuncay, Harris'in sözünü ettiği sosyalist merkezle Velikov'un sözünü ettiği Sosyal Demokrat Parti'nin aynı örgüt olabileceği görüşündedir.)

nıtlayan somut bir veri de yoktur. Eldeki çeşitli veri ve savların değerlendirilmesi, 1908 - 1909'larda Istanbul ve İzmir'de Türk, Ermeni, Rum, Yahudi ve Bulgar'lardan oluşan, Türkçe ve Rumca yayınları olan sosyalist nitelik yada "niyet"li, dar çevrelerin varlığını kanıtlasa da bunların tek ve bütünsel bir örgütlenmenin parçası olduklarını düşünmek, herhalde olguları zorlamak olacaktır.

Yine kimi kaynaklara göre, 1912 yılında Selanik'te *Türkiye Sosyalist Federasyonu* kurulmuştur.(215).

Bu örgütlenmeler dışında 1908 1913 arasında Selanik ve Istanbul başta olmak üzere işçi hareketinin ve düşünce akımlarının en yoğun olduğu bölgelerde "sosyalist kulüpler" ve "sosyal bilimleri araştırma grupları" oldukça yaygın biçimde ve çoğunlukla birbirleriyle örgütsel ilişkiler içinde gelişmişlerdir. Örneğin, daha önce sözü edilen Abraham Benoraya, 1908 Sonbaharı'nda, Selanik Sosyalist Federasyonu'ndan önce, daha çok yahudi aydınlarını ve birkaç işçiyi toplayan bir sosyalist eğitim çevresi kurmuştur. Kimi kaynaklara göre 1909'da, yine merkezi Selanik olan ve Bulgar sosyalistlerinin ağırlığında bir "Sosyal Bilimler Araştırma Grubu" kurulmuş, sosyalist ajitasyon ve propagandaya önem vermiştir. (216). Istanbul'da 1909'da Rum, Ermeni, Türk ve Yahudi'-

---

(215) Walter Z. Laqueur· Communism and Nationalism in the Middle East, s. 207

(216) A. Şnurov: "Kemalist Devrim ve Türkiye Proletaryası Türkiye'de Kapitalistleşme ve Sınıf Kavgaları", s. 40 (Şnurov, 1911'de Selanik'te yapılan işçi kuruluşları kongresini, Sosyal Bilimleri Araştırma Grubu'na bağlamaktadır ve bu grubun, Türkiye Sosyalist Partisi'ni örgütlediğini yazmaktadır. Şnurov, SBAD ile Sos-

lerden oluşan veya sadece Rumların, sadece Ermenilerin üye olduğu bir kaç sosyalist kulüp bulunmaktadır. Tüm bu kuruluş ve kulüpler 1910'da, yeni Cemiyetler Kanunu'ndan sonra bir yolu bulunarak kapatılmış, ancak görece bir gevşemenin doğduğu 1912 yılında gerek Selanik , gerekse Istanbul'daki tüm sosyalist veya sosyalizan örgüt ve çevreler yeniden ortaya çıkmışlardır.

1912 yılı sınıf bilincini geliştirmeyi, sosyalist ajitasyon ve propagandayı amaçlayan, siyasal yönleri ağır basan örgütler açısından yeni bir kıpırdanma yılı olmuştur. Bir dergideki habere göre "Galata Kulebi'nde yeniden açılan Sosyalist Kulübü, *Dersaadet Tetebbuat-ı İçtimaiye Cemiyeti*'nden (Istanbul Sosyal Bilimleri Araştırma Derneği) başka şu işçi derneklerinin birleşmesiyle kurulmuştur: Zenne ceketi işçileri, Şişli işçileri, döşemeci işçileri, mücellitler, erkek terzileri, değirmenciler, berberler, ticaret ve sanayi işçileri, bira fabrikaları işçileri, eczane ameleleri, sigara işçileri, Cibali Reji işçileri."(217). Galata Sosyalist Kulübü'nün temel ögelerinden olan Dersaadet Tetebbuat-ı İçtimaiye Cemiyeti, Istanbul'lu Rumların ağırlıkta olduğu, Selanik Sosyal Bilimleri Araştırma Derneği yapısında bir sosyalist çevredir. Gerek Selanik'teki, gerekse Istanbul'daki sosyal bilimleri araştırma derneklerinin İkinci Enternasyonal ile kimi bağlar içinde oldukları varsayılabilir.(218).

---

yalist Federasyon'u karıştırmış görünmektedir. Sözünü ettiği 1911 1912'lerde varlık gösteren Türkiye Sosyalist Partisi'nin izine ise bir başka kaynakta rastlayamadık.

(217) İştirak Dergisi: Sayı 2, yıl 1912

(218) Bu konu için bak.: Mete Tuncay: A.g.y., s.59-dipnot 65; s. 85, dipnot 129

Tüm bu örgüt ve çevrelerle ilgili veriler oldukça karışık ve çelişkili olsa da, 1908 - 1909'larda, Rum, Ermeni, Türk, Bulgar, Yahudi aydınlarının oluşturduğu sosyalist ajitasyon ve propagandayı hedefleyen grupların ortaya çıktığı kesindir. Bunlar işçilerle küçümsenmeyecek bağlar kurmuşlar; yayın faaliyetine girişmişlerdir. Bunların en önemlileri, II. Enternasyonal'le ilişki kurmuşlar, kendi aralarında da ad benzerliğinden haberleşmeye kadar varan bir takım organik bağlara sahip olmuşlardır.

Bu türden örgütlenmeler Osmanlı Devleti içindeki çeşitli milliyetlerden sosyalistleri içermekte ve başlıca amaçlarından biri olarak, çok uluslu Osmanlı işçi sınıfı arasında, sınıf bilincini milliyetçi duyguların önüne geçirmeyi, milliyetçi önyargıların işçi hareketinde yarattığı bölünme ve dağınıklığı gidermeyi koymaktadır. 1910 sonlarında yada 1911 başlarında kapatılan ve çalışmaktan engellenen bu örgütlenmeler ve çevreler, 1912'den, 1913 ortalarına kadar sürecek yeni bir eylem ve canlanma dönemine girmişlerdir. Ama Mahmut Şevket Paşa suikastından sonraki ağır baskı ortamında büyük ölçüde dağılmışlardır.

Genel olarak marksist ideolojiye, sosyalizm fikrine bağlı bu türden örgütlenmeler ve çevreler dışında, 1908'lerde "Osmanlı solculuğu"* çerçevesi içinde yer alan bazı "cemiyet" ve "fırka"lar da ortaya çıkmıştır. Bunlar, genel olarak "amele davası" güden, sosyalizm konusunda çelişkili ve yer yer bulanık kavramlara sahip örgütlenmelerdir. Aralarında en sağda, Osmanlı Demokrat Fırkası'nın, en solda ise "İştirakçi Hilmi"nin Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın yer aldığı bu "sol" örgüt ve partiler, tüm muhalefet hareketleri ve

---

* *"Osmanlı Solculuğu" deyimi Mete Tuncay'dan aktarılmıştır.*

partileriyle birlikte 1913'de kapatılmışlar, yöneticilerinin çoğunluğu tutuklanmış ve sürgün edilmiştir.

Bu türden örgütlenmelerden haklarında belge ve veri bulunabilenler arasında *Osmanlı Terakki-i Sanayi Cemiyeti*'ni saymak gerekir. Kimi verilere göre, bu "Cemiyet" 1895'lerin gizli Osmanlı Amele Cemiyeti'nin legale çıkmasıdır.(219). Ancak, Cemiyet'e askerler de katılmış olduğundan ve 1909'da çıkarılan yeni "Cemiyetler Kanunu"na uygun görülmediğinden uzun ömürlü olamamış, kapatılmıştır.(220). Yerine bir yıl kadar sonra 1910 Nisan'ında *Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti* kurulmuştur. 1910'larda oldukça eski (15 yıllık) bir geçmişe sahip görünen bu Cemiyet'in sınıf ideolojisiyle yüklü bir işçi sınıfı örgütü olmaktan çok Jön Türk geleneğinden kaynaklanan, genel "hürriyetçi" bir yapıda olduğunu düşünmek gerekir. Elde kesin veriler olmamakla birlikte, Osmanlı Amele Cemiyeti, daha sonra, II. Meşrutiyet döneminde onun devamcısı sayılan Osmanlı Terakki-i Sanayi Cemiyeti ve onun da kapatılmasından sonra kurulan Osmanlı Sanatkâran Cemiyeti, Selanik ve diğer Rumeli kentlerindeki, Istanbul ve İzmir'deki Bulgar, Rum, Ermeni, Yahudi sosyalistleriyle ciddi bağlar kuramamıştır. Bu "Cemiyet"in işçi sınıfı ve 1908 sonrası işçi hareketi ve örgütlenmesiyle bağını gösterebilecek bir belgeye rastlanmamıştır.

---

(219) Erişçi, Sülker ve diğer bazı kaynaklar bu bilgiyi Aydınlık Dergisi, sayı 3'deki Agâh'ın Konferansı'ndan aktararak vermektedirler. Cemiyet'le ilgili başka bir belgede bulunmamaktadır.

(220) Aydınlık Dergisi: sayı 3, yıl 1921, Agâh'ın Konferansı

Kuruluş hazırlıklarına meşrutiyetin ilanının hemen ardından başlanmış, 6 Şubat 1909'da resmen kurulmuş olan *Osmanlı Demokrat Fırkası* gerek kurucuları ve gerek programında yer alan işçi ve çalışma hayatı ile ilgili maddeler, gerekse 1918 sonrasında yeniden ortaya çıkması açısından, üzerinde durulmaya değer bir örgütlenmedir. Osmanlı Demokrat Fırkası'nın kurucuları arasında, başta Hereke Fabrikaları sermakinisti Rıza Bey olmak üzere, 1906 1907'lerde İttihatçı'larla kimi ilişkiler içinde kurulmuş gizli Selamet-i Umumiye Kulübü'nün üyeleri ve yöneticileri vardır. Fırkanın 1909 başlarında yayınlanan siyasal programının dördüncü maddesi şöyledir: "Fabrikalar, taşocağı ve kumpanyalar ile sair erbab-ı mesainin işlediği yerlerde efrad-ı sermayedaran tarafından duçar-ı taaddi edilmemesi için Fırka, kumpanya ve sermayedaran ile işçiler ve esnaf ve amele heyetleri arasında teşebbüsatta bulunacaktır." Programın beşinci maddesi de şöyledir: "Vatanın ihtiyac-ı mübremesini istihzar eden çiftçi, amele, esnaf ve sair erbab-ı sanayi ve köylülerden alınan vergilerin tenkisi ve bilakis sefahat ve mükeyyifat ile istifade edilmeyen müdahhar servetlerden alınan vergilerin tezyidine bezl-i mesai edilecektir."(221). Osmanlı Demokrat Fırkası'nı işçi sınıfının bir sınıf partisi saymak olanaklı değildir. Ancak hele dönemin diğer siyasal kuruluşlarıyla karşılaştırıldığında emekçilere dönük "popülist" yapısı, "sosyal adalet" kavramına yakınlığı dikkati çekmektedir.

Aynı dönemde, benzer bir "fırkalaşma" girişimi, eski İttihatçı Dr. Hasan Rıza Bey ve arkadaşlarının 1912'de *"Osmanlı İşçi ve Çiftçi Fırkası"*nı kurma çabalarıdır. Dr. Hasan Rıza Bey, İttihat ve Terakki Ce-

---

(221) T. Zafer Tunaya: Siyasi Partiler, s. 260, madde 4 5

miyeti'nden 1911 başlarında istifa etmiş ve "Osmanlı İşçi ve Çiftçi Fırkası"nı kurma girişimine başlamış, ancak hükümet, partinin kuruluşuna izin vermemiştir. O tarihlerde, Dr. Hasan Rıza, Fransız Sosyalist Partisi ile ilişkiye geçmiş, bu parti aracılığıyla Enternasyonal'e üye olmak üzere başvurmuş, daha sonra bu istek üzerine Enternasyonal'e örgütlenme çalışmalarıyla ilgili raporlar göndermiştir.(222).

1908 1918 döneminin "Osmanlı solculuğu" çerçevesindeki en önemli örgütlenme girişimi kuşkusuz Hüseyin Hilmi (İştirakçi Hilmi) çevresi ve *Osmanlı Sosyalist Fırkası*'dır.(223). Osmanlı Sosyalist Fırkası 1910 Eylül'ünün ilk haftasında kurulmuştur.(224). Partinin kurucuları Hüseyin Hilmi, Baha Tevfik, İbnül Tahir İsmail Faik'tir. Partinin kuruluşu, aynı çevrenin 1910 başından beri oldukça yoğun yayın faaliyetinin sonucu olmuştur. "Hürriyet"in ilanından bir yıl kadar önce İzmir'de, Serbest İzmir adlı bir gazete çıkaran ve eski bir polis olduğu ileri sürülen Hüseyin Hilmi, Baha Tevfik'in etkisiyle sosyalist düşünceye ve harekete ilgi duymuş ve kimi anılarda aktarıldığına göre babasından miras kalan evi satarak çıktığı Romanya gezisi sırasında, Romanya'da işçi gösterileri ve sosyalist akımların etkisi altında kalmıştır. Hüseyin

---

(222) G. Haupt ve P. Dumont: Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler, Belge. 67

(223) 1908 1922 döneminin en ilginç kişilerinden biri sayılabilecek Hüseyin Hilmi konusunda fazla bilgi için, bak: Mete Tuncay: A.g.y., s 37-55, 58 60, 70 83 ve M. Tuncay'da atıf yapılan kaynaklar.

(224) Parti'nin kuruluşu 8 Eylül tarihli İştirak'de haber verildiğine göre, çeşitli tahminler arasında en doğrusu Eylül'ün ilk günleri olmalıdır.

Hilmi'nin ünlü *İştirak Dergisi* ilk kez 26 Şubat 1910'da çıkmış, 16 sayı sürmüş, 17. sayıda Divan-ı Harb-i Örfi tarafından kapatılmış, 18 Ağustos'ta aynı çevre *İnsaniyet*'i çıkarmış, 1 Eylül 1910'da Divan-ı Harb-i Örfi'nin yeniden izin vermesi üzerine İştirak Dergisi 18. sayıdan itibaren yeniden çıkmaya başlamış, 8 Eylül'de çıkan 19. sayısında Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kuruluşunu haber vermiş, 20. sayısında da Parti'nin "Beyanname ve Programı"nı yayınlamış, ancak bu sayıda yeniden kapatılmıştır. Hüseyin Hilmi ve Osmanlı Sosyalist Fırkası çevresi, İştirak yerine Sosyalist'i , o da kapatılınca yerine hemen İnsaniyet'i yeniden yayınlamaya başlamışlar, İnsaniyet iki sayı sonra kapatılınca 14 Aralık 1910'da *Medeniyet*'i yayına sokmuşlar, Medeniyet de iki sayı yaşayabilmiş, 1911 yılı boyunca, 1912 ortalarına kadar, iktidarın ağır baskıları yüzünden Osmanlı Sosyalist Fırkası yayın yapamaz hale gelmiş ve sesi duyulmaz olmuştur. 1912 Haziran'ında, sol akımlara, görece daha elverişli bir ortam doğduğunda, İştirak'in ve O.S.F'nın da yeniden ortaya çıktığı görülmektedir. İştirak, 27 Temmuz 1912'den itibaren haftalık dergiden, haftada iki kez yayınlanan ve parti organı bir gazeteye dönüşmüştür. Bu haliyle 1912 yılı Ekim sonlarına kadar devam eden İştirak Gazetesi'nin izine bu tarihten sonra rastlanmamaktadır. O.S.F. ve Hüseyi Hilmi çevresinin siyasal eylemleri ise 1913 yazında, Mahmut Şevket Paşa suikastı sonrasında, İttihat ve Terakki tarafından bütün muhalefet hareketlerine en sert biçimde son verilirken, tümüyle durdurulmuş, Hüseyin Hilmi 200'den fazla muhalif ile birlikte Bahr-i Cedit vapuruyla Sinop'a sürgüne gönderilmiş, 1918 sonlarına, yani Mütareke'ye kadar da sürgünde kalmıştır.

Bu ilk kuruluş döneminde O.S.F'nın işçi sınıfı ve işçi hareketleriyle anılmaya değer bir bağı olduğu ko-

nusunda herhangi bir belgeye rastlanamamaktadır. O.S.F. çevresinin çeşitli yayınlarının taranması da, işçi sınıfı arasında belli bir etkinliğin varlığına dair ipuçları vermemektedir. Zaman zaman kimi işçi haberlerine rastlanmakta; O.S.F'nın kuruluşundan sonra işçilere O.S.F'nın desteğiyle sendikalar kurmaları öğütlenmekte, ekonomik savaşımın siyasal savaşıma bağlanması zorunluğu anlatılmaya çalışılmaktadır. Ancak çeşitli yazılardan bu amaca varmanın güç olduğunun kavrandığı ve O.S.F. çevresinin henüz işçi hareketini denetleyebilmekten çok uzak olduğu, işçi içinde örgütlenme çalışmaları yapamadığı anlaşılmaktadır. (225). O.S.F'nın 1910 1911 dönemine bakıldığında sosyalizm konusunun son derece ilkel kavrandığı, yayınlardaki fikirlerin çelişkili bir paçal niteliği taşıdığı, sosyalist bir özden çok özgürlükçü, burjuva liberal bir havada olduğu görülmektedir. 1912'de İştirak ve O.S.F. çevresi yeniden ortaya çıktığında, gerek sosyalizmi kavrayışta, gerekse Ermeni sosyalistleri ve Istanbul'daki sosyalist kulüp ve çevrelerle ilişki kurmakta ileri adımlar atılmıştır. İştirak 1912'de yeniden yayınlanmaya başladığında, dergide eski yazar kadrosunun yanısıra o zamanki sosyalist kulüplerin üyelerinden Rumlar'ın, Ermeniler'in yazıları da yer almaktadır. Aynı sıralarda Hüseyin Hilmi ve O.S,F., Fransız sosyalistleri ve özellikle Jean Jaurès ile ilişkiye geçmiştir. Yine de O.S.F. ve Hüseyin Hilmi'nin, Mütareke öncesi faaliyetleri henüz işçi sınıfı arasında yankı bulmaktan uzak ilk adımlar sayılmalıdır.

Hüseyin Hilmi'nin kişiliği ve O.S.F'nın programın-

---

(225) Bu konuda, Sosyalist, sayı 1 (11 Teşrinsani 1326), sayı 2, İnsaniyet, (ikinci seri) sayı 1 (18 Teşrinsani 1326)'da, vb. çeşitli makaleler vardır.

dan kısaca söz etmek, bu kişi ve partisinin 1919'dan sonra işçi sınıfı hareketi içindeki küçümsenmeyecek yeri gözönünde bulundurulursa yararlı olur.

Hüseyin Hilmi ve fırkası ile ilgili çeşitli kaynaklar, özellikle hatıralar "İştirakçi Hilmi", "Sosyalist Hilmi" diye de tanınan O.S.F liderinin kişiliği ile ilgili bilgilerde, onu ciddiyetten uzak, cahil, maceraperest olarak gösterme eğilimindedirler. Başka kaynaklarda ise doğruluk payı oldukça fazla olarak Hüseyin Hilmi, İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanlığı'nın ajanı diye tanıtılmaktadır. Eldeki veriler Hüseyin Hilmi'nin "karışık" bir kimse olduğu kanısını pekiştirmekle birlikte, onu sadece basit bir ajan veya sosyalizmi geçim aracı haline getirmiş bir maceraperest olarak görmenin doğru olmadığını ortaya koymaktadır. O, kızıl yeleği, yakasında kızıl karanfili, ağzından düşürmediği "cepte metelik kalmadı" sözü, herkesle senlibenliliği, babayani tavırları ile ilk bakışta sosyalist bir liderin gerektirdiği ciddiyetten uzaktır. Sosyalizmin bilimine yabancı, teorik konularla ilgilenmeyen bir kişiliğe sahip olduğu da ortadadır. İştirak ve O.S.F'nın diğer yayınlarında Hilmi'nin hemen hemen hiç bir ağırlıklı yazısı yoktur. Mütareke sonrasında, kimi grevler ve işçi hareketleri sırasında, özellikle Fransız Tramvay Şirketi'ne karşı eylemlerde İngiliz İşgâl Komutanlığı'nın desteğini aldığı, böylece İngilizler hesabına çalıştığı oldukça kesindir. İşçi sınıfının savaşımını hiç bir zaman üçlü bütünlüğü içinde görememiş, dar sendikalist bir savaşım anlayışının sınırlarını aşamamış, bu sendikal eylemi sürdürmek için de her türlü yola, hatta işgalci düşmanla işbirliğine gitmekten çekinmemiştir. Ancak, Hüseyin Hilmi, özellikle 1910 1913 arasında, o dönemdeki deyişle "gözünü budaktan sakınmayan" bir muhalefet yapmaktan da çekinmemiş; sık sık tutuklanmış, 1913'den sonra yıllarca sürgünde kalmış yi-

ne de yoluna devam etmiştir. 1919 sonrasında, Mütareke döneminde, tüm yanılgıları, dar sendikalizmi, sosyalist bilinçten yoksunluğuna rağmen, Istanbul'da işçi sınıfıyla en fazla içiçe girmiş hareket Hüseyin Hilmi'nin *Türkiye Sosyalist Fırkası*'dır. Bu niteliğiyle işçi sınıfının savaşımına verdiği zararlar da büyük olmuştur. 1920'lerde Istanbul'da işçi hareketinin sosyalist bir temel üzerinde toparlanamamasında Hüseyin Hilmi'nin savaşım anlayışı ve kişiliğinin payı vardır. Yarattığı hareket ve örgütlenme sağlam bir temele dayanmadığından, günübirlik bir siyaset izlediğinden, sınıf savaşımının gereklerini bilmediği ve uygulamadığından, sınıf düşmanları ile işbirliği yaptığından, kısa süreli başarıları büyük bir çöküş izlemiş, bu çöküş 1920 - 1921'lerde, en önemli işçi merkezi olan Istanbul'da işçi sınıfının hareket ve örgütlenmesine dağınıklığın, kopmaların, savrulmaların egemen olmasına yol açmıştır.

Hüseyin Hilmi'nin sonu yaşamına uygun olmuş, Parti'nin çöküşünden sonra 1922 sonunda bir gece Bozdoğan Kemeri'nde Haydar adlı bir kişi tarafından tabancayla vurularak öldürülmüştür. Haydar'ın, Polis Müdürü Hasan Tahsin'in kiralık katili olduğu sanılmaktadır.*

Fırka'ları "sosyalist" adını taşımasına rağmen Hüseyin Hilmi ve O.S.F çevresinin 1913'lere kadarki faaliyeti özgürlükçü, liberal bir muhalefetle sınırlıdır. O.S.F'nın aşağıdaki Program'ı bu çizginin oldukça açık bir anlatımı sayılabilir:

"Hayat-ı içtimaide en mağdur bir kısmı teşkil eden

---

* *Fazla bilgi için bak: Çapanoğlu: Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 74 75*

amelenin ve bunlardan pek geri kalmayan avamın hukuk-u hayatiye ve siyasiyesi temin edilmek ve şu aheng-i umumi-i terakkide kendilerine bir şehranı salâh ve refah istihzar eylemek üzere Fırka bunun için âtideki programı tanzim eylemiştir:

Madde:

1- Her türlü intihabatın bilâvasıta ve rey'iâm usulü ile icrası,
2- Matbuat ve içtimaatı umumiyeye hürriyet-i kâmile verilmesi,
3- İdam cezasının ref'i,
4- İnsanların ihtiyac-ı tabiiyesinden olan mevaddan alınan vergilerin lağvı,
5- Resm-i müterakkinin kabulü,
6- Şimendiferler, bankalar, madenler, sigorta kumpanyalarının millileştirilmesi ile her türlü inhisarın ref'i,
7- Bir Osmanlı'nın, Türkiye'nin her tarafında intihaba hakkı olması,
8- Tevsii mezuniyetin kabulü,
9- Vakt-i hazerde, kuvve-i askeriyenin milislerden teşkili,
10- Tecavüzi bilumum muharebelerden mücanebet olunması,
11- Nokta-i nazarı sulh ve sükun olmayan bilumum ittifaklara iştirak edilmemesi,
12- Meclis-i Mebusana âza intihabı için fikri mücadelât-ı siyasiyeye girişilmesi,
13- Sosyalistliğin terakkisine hâdim bilumum faydalı nümayişlere iştirak,
14- Amelenin hukuk-u sarihasını pâyimâl edercesine tertip edilen grev ve sendika kanunlarının ref-ü ilgası,
15- Talim ve tedrisin her sunuf-u içtimai için meccanen olması,

16- Bilcümle masarifat-ı adliyenin ref'i,
17- Bilumum amelenin haftada bir gün istirahat etmesi,
18- Evkat-ı mesainin günde sekiz saate hasredilmesi,
19- On dört yaşından ufak erkek ve on altı yaşından küçük kızların amelelikten men'i,
20- Bir Amele Nezareti teşkili,
21- Dahili ve harici bilumum sosyalist kongrelere iştirak edilmesi,
22- Bütün amele sendikalarına manen ve maddeten muavenet edilmesi,

Bu programa göre Osmanlı Sosyalist Fırkası Beyannamesi daha ileri bir öze ve daha sosyalizan bir havaya sahiptir. Bu "Beyanname"de şöyle denmektedir:

Sosyalizm mutlaka adalete mugayir olan hal-i hazır-ı iktisadiyi tashih etmek ister. Sosyalizm sermayenin mahdut ve behemahal müstebit kimseler elinde bulunmasına itiraz ile 'herkese hakkı kadar' kaidesini vâzeder. Niçin milyonlarca adamlar, birkaç kişinin esiri olsun ? Bir taraftan milyonların temin ettiği ezvak gunagunun sine-i huzurunda tembelce zevk ve sefaya dalan sermayedaranı, öbür tarafta onların emr-i arzusuna tâbi binlerce aç ve sefil, hastalıklı ameleyi düşünelim..... Vicdan-ı mefruzu karartan lâyenkati iddia olunan ve cemiyet-i balâyı saadete is'al edeceği zannolunan, ahlâka çıkmaz lekeler, kirler süren bu levha sosyalizmin hedef-i tarizi, isabetgâh-ı tiğ-ı tenkididir.

Osmanlı Sosyalist Fırkası, memleketimizde anasır-ı muhtelife arasında ittihat, uhuvvet, müsavat esaslarına hadim yagâne esbab-ı tefrika olan münaferat ve suitefehhümatı kavmiyenin izalesine sâidir. Makasıd-ı esasiyesinden birincisi resmi programında beyan olunduğu üzere ekseriyet-i azamiyeyi teşkil eden fıkara-i ahali ve amele sunufunun muhafaza-i hu-

kuk ve terfi-i hayatı, ikincisi ise yine aynı makasıdın daha ziyade teshil-i husulü için tekmil yeryüzündeki işçilerle teşrik-i mesai ve tevhid-i hareketleridir."

Aynı dönemlerde Paris'te bulunan Dr. Refik Nevzat da orada 1911'de Beşeriyet adlı aylık, litograf baskısı bir Türkçe gazete yayınlamaya başlamış ve 1912 Şubat'ında Osmanlı Sosyalist Fırkası'nı kurmuştur. Refik Nevzat'ın Paris'te kurduğu Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın, Hüseyin Hilmi'nin O.S.F'nın Paris şubesi olup olmadığı tartışmalıdır. Eldeki bilgilerin değerlendirilmesi, başlangıçta Refik Nevzat'ın bağımsız hareket ettiği, ancak daha sonra Hüseyin Hilmi ile temasa geçerek kendi örgütünü O.S.F'nın Paris bürosuna dönüştürdüğü izlenimini vermektedir. 1918 sonrasında Hüseyin Hilmi, Türkiye Sosyalist Fırkası'nı kurduktan sonra Refik Nevzat onunla yeniden ilşkiye geçmiş ve resmen T.S.F'nın Avrupa Murahhası (yetkilisi) sıfatını kullanmaya başlamıştır. Yine kimi verilere göre Refik Nevzat, 1911 yılında Türkiye'de baskılar ağırlaşıp sol örgütlenmeler kapandığı yada faaliyetlerini tatil etmek zorunda kaldıkları zaman, Hüseyin Hilmi ile anlaşarak O.S.F merkezini Paris'e taşımış; bir süre esas O.S.F Paris'te çalışmıştır.(226).

Her ne olursa olsun, O.S.F ve onun Paris şubesi, 1913'lere kadar İttihat ve Terakki'ye karşı, genel özgürlükçü ve demokratik bir muhalefetle ve bu doğrultuda bir yayın faaliyeti ile sınırlı kalmışlar, Türkiye işçi sınıfı içinde, örneğin Rumeli sosyalistlerinin etkinliğini gösterememişlerdir. 1913 1918 arasında ise İttihat ve Terakki istibdadı tüm sol örgütlenme ve mu-

---

(226) OSF Paris Şubesi yada Refik Nevzat'ın OSF'si ile ilgili en iyi derlenmiş bilgi Mete Tuncay'ın araştırmasındadır. Bak: A.g.y., s.55 - 58 ve dipnotlar

halefete ciddi bir darbe indirmiştir.

İdeolojik Savaşım: 1908 - 1918

İşçi sınıfının ekonomik ve siyasal savaşımının mutlaka ideolojik savaşımla tamamlanması gereği, ideolojik savaşımın özü, biçimi ve yöntemleri Lenin tarafından1902'de "Ne Yapmalı ?" yapıtında tüm boyutları ile ortaya kondu. O günden bu yana ideolojik savaşım ayağının bulunmadığı yada yetersiz bulunduğu her durumda işçi sınıfı hareketinin ciddi güçlükler, yanılgılar içinde boğulduğu, zafere ulaşamadığı görüldü.

İşçi sınıfının ideolojik savaşımı, onun, egemen sınıfın egemen ideolojisi olan burjuva ideolojisine ve işçi sınıfına yabancı tüm diğer ideolojilere karşı savaşımıdır. İdeolojik savaşım, ekonomik savaşım çerçevesi içinde kendiliğinden siyasal bilince varamayacak olan işçi sınıfına kendi sınıf ideolojisini öğretme, benimsetme, onu sağlam bir siyasal bilinçle donatma ve burjuva ideolojisinin keskin saldırılarına karşı silahlandırma savaşımını da içerir.

Türkiye işçi sınıfının savaşım tarihinin bir özelliği, ideolojik yanının nesnel koşullar gereği güçsüz ve yetersiz kalmış olmasıdır. Örneğin Çarlık Rusyası'nda marksizm, aydın çevrelerde daha 1870'lerde yankı bulmaya başlamış, marksist çevreler 1870 1880 arasında ortaya çıkmış, Plehanov gibi büyük marksist teorisyenler yetişmiş ve 1900'lerde Lenin, marksizm leninizmin temellerini atmaya başlamıştır. Böylece Rusya'da işçi sınıfının ekonomik ve siyasal savaşımı daha başlangıçtan ideolojik ortamını ve çerçevesini bulmuş, kendi sınıf ideolojisi temeli üzerinde gelişmiştir. Bulgaristan işçi sınıfı hareketi benzer bir gelişme göstermiştir. Buna karşılık, tüm Batı'ya açılma çabalarına karşın Doğu İslâm kültürü çerçevesini aşamayan ve her çeşit düşünce ve bilim akımının son derece

dar bir Osmanlı aydınları kümesi içinde kaldığı Osmanlı toplumunda benzer bir gelişme görülmemiştir. Daha önce de değinildiği gibi, 1908'lere kadar sosyalizmin bilimi, geniş işçi ve emekçi yığınlar bir yana en ileri Osmanlı aydınına bile yabancı kalmış, Jön Türk hareketi ve onun içindeki tüm kanatlar burjuva demokratik düşüncelerin sınırını aşamamışlardır. Bunun temel nedenleri hiç kuşkusuz Osmanlı toplumunun kendine özgü tarihsel gelişmesinde ve yapısında, Osmanlı sanayiinin ve ona bağlı olarak işçi sınıfının nicel güçsüzlüğünde aranmalıdır.

Osmanlı devleti sınırları içinde daha önce de değinildiği gibi sosyalist düşünceler ilk kez Rumeli kesiminde Bulgar ve Rum sosyalistleri arasında yayılmış, Ermeniler, Yahudiler, Istanbul ve İzmir Rumları da sosyalist düşünce akımlarıyla ilk karşılaşan ve bunları ilk benimseyenler olmuşlardır. Bunun nedeni sözü edilen kesimlerin her türlü Batı düşüncesine daha açık olmasında, dinsel baskı ve bağnazlıkların etkisini daha az duymalarında, görece daha ileri bir kültür düzeyinde bulunmalarında ve özellikle Rumeli kesimindeki Bulgar sosyalistleri ve Anadolu'daki Ermeni sosyalistleri açısından, bunların ulusal ezgiye karşı tepkilerini akıtmak için sosyalizmde sağlam bir düşünsel temel bulmalarında aranabilir. Öteyandan Rumeli kesiminde kapitalist ilişkilerin daha erken gelişmesi ve işçi sınıfının daha gelişkin olması, buralarda mutlakçılık rejiminin baskısının görece daha az duyulması, sosyalist akımların bu kesimde daha elverişli bir ortam bulmalarını açıklayabilecek nedenlerdendir.

İşçi sınıfının ideolojisinin tanınmaya, öğrenilmeye başlanması; ideolojik savaşımın ilk belirtileri, Osmanlı toplumunda II. Meşrutiyet'in ilanına rastlar. Yukarıda sözü edilen bir dizi örgütlenme (sendikalar, kulüpler, partiler) ve yayın (gerek Rumeli kesimindeki, gerekse

Istanbul ve İzmir'deki çeşitli sol yayınlar) kendi güç ve bilinç düzeyleri çapında bir ideolojik savaşımı güç koşullar altında sürdürmeye çalışmışlardır. Öteyandan bu dönemde ilk 1 Mayıs kutlamaları, ilk siyasal protesto mitingleri ve eylemleri görülür. İşçi sınıfının ideolojisini benimsemiş aydınlar ve Rumeli kesiminin sosyalist işçi liderleri, olanaklar ölçüsünde bir ajitasyon ve propaganda çalışması sürdürmüşler, bu amaçla Meclis-i Mebusan kürsüsü de olanaklar ölçüsünde kullanılmıştır. Tüm bu çaba ve çalışmalar henüz oldukça zayıf ve ilkel düzeyde kalmakla birlikte küçümsenmemesi gereken ilk adımlardır.

II. Meşrutiyet döneminde burjuva ideolojisi ana çizgileriyle İttihat ve Terakki'nin düşünsel platformunda somutlanır. Bu ideoloji, bugün de Türkiye burjuvazisinin bir kanadının ideolojisi sayılabilir: Devleti sınıflardan bağımsız bir güç halinde görme ve gösterme çabası; burjuvaziye hizmet ederken emekçi sınıflarla egemen güçlerin çıkarlarını bağdaştırır görünmek, kısaca bir tür bonapartizm... Bu yapısıyla sözkonusu ideoloji işçi sınıfının bilincinin köreltilmesini kolaylaştırmıştır. Örneğin İttihatçılar, Tatil-i Eşgâl Kanunu Meclis'te tartışılırken, bu yasanın işçilerin lehine olduğunu ve devletin işçileri korumak istediğini iddia edebilmişlerdir.

Öteyandan işçi sınıfının sınıf bilinci kazanabilmesinin ilk adımları olan tek tek işyerlerindeki patronlara karşı tepki ve savaşım da Osmanlı işçi sınıfı açısından kimi elverişsiz özellikler taşımıştır. Osmanlı işçi sınıfı, karşısında somut patron yerine çoğu zaman Devlet'i yada bir "gâvur" yetkili de somutlanan yabancı şirketi bulmuştur. Bunun sonucunda burjuvazi, işçi sınıfının savaşımını saptırabilecek kimi yeni araçlara sahip olmuştur. Örneğin sağlam bir sınıfsal bilinç temeline oturmayan antiemperyalist eğilimler ya-

bancı düşmanlığına, oradan da çok uluslu Osmanlı işçi sınıfı içinde, ulusal ayrılıkların büyütülmesine ve işçi hareketini bölmeye vardırılabilmiştir. Sınıf bilinci ve kini, sermayeye karşı genel tepki, "gâvur" yöneticiye karşı tepkiye dönüştürülmüş; yabancı sermaye ile işbirliği içindeki İttihat ve Terakki'ciler, yabancı şirketlerle işbirliği içinde, işçiyi koruyan "kerim devlet"in sözcüleri görünümü altında sınıf savaşımını çarpıtabilmişlerdir.

Osmanlı işçi sınıfının çok uluslu yapısı da siyasal-ideolojik savaşımı güçleştiren etkenlerden biri olmuştur. İşçi sınıfı ideolojisiyle ilk ilişkiye geçen, ilk sınıf örgütlenmelerine ve sosyalist ajitasyon ve propagandaya başlayanlar, büyük çoğunlukla "gayri müslim tebaa"dan geldiklerinden, Türk işçilerin, hele Anadolu'nun çeşitli küçük kentlerine kapanmış olanların sınıfsal bilincine erişebilmeleri büsbütün güçleşmiş, Osmanlı egemen sınıfları ve özellikle İttihatçılar, "imparatorluğu bölmek isteyen 'gâvur' azınlıklara karşı(!)" işçi yığınlarını tahrikten, böylece işçi sınıfı ideolojisinin yayılmasını bu yolla da engellemekten geri durmamışlardır.

Tüm bu güçlüklere, engellere ve olumsuzluklara karşın 1908 ve onu izleyen yıllarda işçi sınıfının ideolojik savaşımı kimi zaman 1908 yılında olduğu gibi güçlenerek, kimi zaman 1911, özellikle 1913 sonrasında olduğu gibi geri çekilerek sürmüştür.

1908'de, II. Meşrutiyet'ten sonra işçi hareketinin yükselişi, imparatorluk'ta bir işçi sınıfının varlığını açıkça ortaya koymuş ve "amele meselesi" Osmanlı egemen güçlerinin olduğu kadar meşrutiyet sonrasında peşpeşe kurulan siyasal partilerin de dikkatini çekmiştir. Bu dönemde kurulan siyasal partilerin programlarında "amele meseleleri"nin nasıl ele alındığına bir göz

atmakta yarar vardır.

Bir siyasal hareketin programında "sınıf" terimi, kaynaklara göre ilk kez 1902'de Prens Sabahattin'in kurduğu "Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti" programında yer almıştır. Jön Türk'ler hareketinden daha o sıralarda ayrılan ve Jön Türk hareketi içindeki farklı akımlardan birinin temsilciliğini yapan Prens Sabahattin Bey'in "programı"nda "Osmanlı memleketlerinde uygulanacak siyasal ıslahatın, sınıfların ve tebaanın ayrıcalıksız bütününü kapsayacak şekilde olacağı" ilk maddede belirtilmektedir.(227).

1908'de, Hürriyet'in ilanından sonra yapılan seçimlerde önemli bir çoğunluk kazanarak iktidara adım atan, II. Meşrutiyet sonrasının gerçek gücü olan İttihat ve Terakki'nin Ekim 1908'de hazırlanan siyasal programının 13. maddesinde de "Amelelerle patronların hukuk ve vezaif-i mütekabilelerini tayin edecek kanunlar vâz-ı teklif olunacaktır" denmektedir.(228). (Ittihat ve Terakki'nin sermaye emek ilişkileriyle ilgili görüşlerine ve işçi siyasetine daha önceki bölümlerde değinilmiştir.)

Dönemin siyasal partilerinden, 14 Eylül 1908'de kurulan *Osmanlı Ahrar Fırkası*'nın 1 Eylül 1908'de yayınlanan programının 23. maddesinde ise şöyle denmektedir "Terk-i eşgâl ve buna mümasil halâtta havayic-i zaruriye-i memleketin hükümet tarafından temin-i cereyanı ve icabat-ı iktisadiye ve menafi-i umumiye ihlâl edilmemek şartıyle amelenin terfi-i hali ve

---

(227) K. Sülker Türkiye'de Grev Hakkı ve Grevler, s. 46.

(228) T Z. Tunaya: Siyasi Partiler, s. 209, 'madde 13 (İttihat ve Terakki'nin sermaye emek ilişkileriyle ilgili siyasetine daha önceki bölümlerde genişçe yer verilmiştir.)

ameleler ile usta ve sermayedaranın hukuk ve vezaif-i mütekabilelerinin tayini marazında kanunlar vâz'ı ve Ticaret ve Nafıa Nezaretlerine merbut olmak üzere bir eşgal-i umumiye şubesi tesisi ve memurin-i hükümetin terk-i eşgâl için sendikalar tesis edememeleri teklif edilecektir."(229).

1909 sonlarında kurulan *Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası* (Osmanlı Radikal Fırkası) da programının 42. maddesinde "Patronla sermayedarana karşı ameleyi himaye edecek kavanin ile müşareket-i mütekabile sandığı tesis ve kazalara karşı sigorta ihdası"nı (230) öngörerek sosyal siyaset önlemlerine yabancı kalmayacağını göstermiştir.

Ahali Fırkası (21 Şubat 1910) programının 9. maddesinde işverenlerle işçilerin karşılıklı ilişkileri hakkındaki yasanın işçilerin temel haklarını sağlayabilecek hale getirilmesi için değiştirilmesinin önerileceğine yer vermiştir.(231)

Osmanlı Sosyalist Fırkası ve *Osmanlı Demokrat Fırkası*'nın işçi ve emek sermaye ilişkisine nasıl baktıklarından daha önceki bölümde söz edilmiştir.

Görülüyor ki dönemin tüm siyasal kuruluşları işçi sınıfının varlığını görmek ve tanımak zorunda kalmışlar ve bu alanda kendi sınıfsal niteliklerine uygun siyasal çizgiler benimsemişlerdir.

Osmanlı egemen güçlerinin ve burjuva partilerinin görüş ve çizgileri karşısında, işçi sınıfının ideolojik savaşımı Meclis-i Mebusan içinde dar bir sosyalist grup tarafından, dışarıda ise, daha önce değinilen çeşitli

---

(229) T. Z. Tunaya: A.g.y., s.249, madde. 23

(230) K. Sülker: Türkiye'de Grev Hakkı ve Grevler, s. 49

(231) K. Sülker: A.g.y., s.50

çevreler tarafından sürdürülmüştür. Meclis-i Mebusan içindeki sosyalist sesler, o dönemin ideolojik savaşımının yapısını ve düzeyini göstermesi bakımından ilgi çekicidir.

II. Meşrutiyet sonrasında açılan Birinci Meclis-i Mebusan'da Ermeni Sosyal Demokrat Partisi (Taşnak) çevresinden sosyalist mebuslar da yer almıştır. Bunlardan Zohrap, Vartkes, Hamparsum, Dagavaryan, Vahan Papazyan ve Pastırmacıyan, Ermeni milliyetçiliği ağır basmakla birlikte Meclis'te bir sosyalist çevre kurmayı başarmışlardır. Bulgar sosyalisti Vlahov da Meclis içindeki sol muhalefetin önemli adlarından biridir.

II. Meşrutiyet'in ilk Meclis'ine, 1908 Ağustos seçimlerinde Rumeli'den seçilen Bulgar sosyalisti Dimitar Vlahov özellikle 1910 1911 yıllarında Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda, çevresine sosyalist eğilimli Ermeni, Bulgar ve Rum mebusları toplayarak küçümsenmemesi gereken bir sol muhalefet yapmıştır. Vlahov Efendi'nin 1910 yılında İttihatçı Maliye Nazırı Cavit Bey'e karşı yaptığı bütçe konuşması, Tatil-i Eşgâl Kanunu'nu ve Cemiyetler Kanunu'nu eleştirmek üzere yaptığı konuşmalar kayda değer. Vlahov Efendi, Meclis-i Mebusan'ın 1. Dönem, 3. Yıl, 12. Toplantısı'nda (24 Teşrinsani 1326 7 Aralık 1910) şöyle seslenmektedir.

"Fakat biz ameleler için şimdiye kadar hiç bir şey düşündük mü ? Ameleler için bir şey yaptık mı? Geçen sene Halep Mebusu Artin Efendi tarafından Meclis'e bir layiha takdim olunmuş idi. O layiha amelenin ahvalini iyileştirmek için bazı teklifi havi idi. O layiha bir komisyona tevdi olundu. Komisyon o layihayı kabul etti ve Meclis'e tekrar gönderdi. Meclis, o layihayı müzakere edeceği zaman, Kabine Reisi bir kürsüye çıkarak söyledi: ' Bizde amele meselesi yoktur. Bizde daha erkendir. Böyle kanunlar tertip etmek lüzumu

hasıl olduğu vakit tabii hükümet bunu düşünecek ve böyle bir kanun layihasını Meclis'e tevdi edecektir.' Evet, amele meselesi yoktur. Fakat biz odalarımızda oturup hiç mütalaatta bulunmuyoruz, etüd yapmıyoruz efendiler. Nefs-i Istanbul'da amele var mı yok mu ? Onların ihtiyacı nedir ? Istanbul'da istihsalat-ı azimede çalışan 40 binden fazla amele var. 341 fabrika var. Daha ötede yirmişer, otuzar kişi çalıştığı gibi ticarethanelerde, limanda 4 5 bin amele var. Reji'de yalnız 4 5 bin amele mevcuttur. Bu amelenin yekunu 100 120 bin kadardır. Aileleriyle birlikte Istanbul halkının nısfını teşkil ederler. Biz, amele meselesi yoktur, diyoruz, fakat bu adamların ihtiyacı nedir ? Ahvali nedir ? Günde kaç saat çalıştırılıyorlar ? Bunu tetkik etmedik. Teneffüssüz, paydossuz gündeliği üç kuruşa, beş kuruşa çalıştırılıyorlar. Bu ameleler için kanun tanzim etmeliyiz. Bu adamlar bizim ordumuzu teşkil ediyorlar; bu adamlar bizim Redif ve Nizamiye askerimizi teşkil ediyorlar. Ordu için çalışıyorlar. Bundan başka Rumeli'de, Selanik'te, Drama'da, İskeçe'de ve diğer yerlerde küçük kızlar işliyorlar. Bunlar 8, 9, 10 yaşlarındadır. Bunlar hakkında biz bir kanun tertip etmeliyiz. Fakat biz böyle kanunlar yapmamakla beraber bilâkis amele aleyhine kanun tanzim ediyoruz. Biliyorsunuz ki Meşrutiyet ilân olunur olunmaz, iki gün sonra, ameleler aleyhine bir Tatil-i Eşgâl Kanunu tertip olundu. O kanun kimlere karşı idi ? Tabii şimendiferlerde, tramvaylarda, limanlarda çalışan ameleler hakkında idi..."(232).

Vlahov Efendi'nin savaşımı bu türden Meclis konuşmalarıyla sınırlı kalmamıştır. Çeşitli örgütlenmelere katılmış, çeşitli mitinglerde, toplantılarda konuş-

---

(232) Meclis-i Mebusan Zabıtları. 1. devre, 3. yıl, 12. oturum. Takvim-i Vekayi, 12 Teşrinsani 1326

malar yapmış, Trablusgarp ve yaklaşan Balkan Savaşı'nı önlemek için bu savaşlara karşı enternasyonalist ruhtaki konuşmaları o dönemde büyük ilgi toplamıştır.(233).

Ermeni sosyalistlerinin çeşitli yerlerdeki ajitasyon eylemleri hakkında az veri bulunmakla birlikte, bazı gazete haberleri böyle bir eylemin sürdürüldüğünü ortaya koymaktadır. 10 Eylül 1910'da çıkan bir habere göre, Hınçak Komitesi'nden Setrak Kalaycıyan, 21 Ağustos'ta Yenice köyüne gelmiş, işçilerle konuşmak istemiş, köy ihtiyar heyeti üyeleri ve köydeki kilisenin papazları bunu engellemeye kalkışmışlar, ancak sözü geçen kişi köydeki işçileri kilise avlusunda toplayarak onlarla konuşmuştur. Bu arada köyden, merkeze haber gönderilmiş, jandarma kuvvetleri ve askerler İnegöl Kaymakamı ile birlikte köye gelerek Setrak Kalaycıyan'ı tutuklamışlardır. Kalaycıyan, işçileri greve kışkırtmakla suçlanmaktadır.(234). Sözü edilen Setrak Kalaycıyan'ın, 1910 Ağustos'unda Bursa'da ipek işçileri grevine de adının karışmış olması, o yörelerde bir ajitasyon ve örgütlenme çalışması sürdürdüğünü düşündürmektedir.

Rumeli kesiminde işçiler arasında ajitasyon çalışmasının yoğun olduğu, bu durumun hükümetin de dikkatini çektiği daha önce belirtilmiştir. 1912 yılının bir gazete haberi bu açıdan ilginçtir. Habere göre " Sosyalist fikirler, işçilerin çeşitli derneklerde örgütlendikleri Selanik'te gittikçe gelişmektedir. Bu durum yerel yöneticilerin dikkatini çektiğinden, merkezden bu konuda ne yapmaları gerektiğini sormuşlardır.Dahiliye Nezareti'nin cevap olarak, Kanun'da dernekler

---

(233) Vlahov Efendi ile ilgili daha fazla bilgi için bak: Mete Tuncay: A.g.y., s. 51 53

(234) The Levant Herald: 10 Eylül 1910

hakkında yeterli tedbirin bulunduğunu ve yöneticilerin bunları uygulamaları gerektiğini bildirdiği öğrenilmiştir."(235). Yine Rumeli kentlerinde, özellikle Selanik'te, ayrıca Istanbul'da,kısmen İzmir'de varlıkları bilinen ve ideolojik mayalanma ve savaşımın küçük merkezleri haline getirilmek istenen sosyalist kulüpler de hükümetler tarafından sürekli baskı altında tutulmuşlar ve zaman zaman kapatılmışlardır.

İdeolojik savaşımın bir aracı da kuşkusuz yayın faaliyetidir. Bu açıdan, 1908 - 1913 arasının, tüm eksiklik ve yetersizliklerine rağmen oldukça yoğun bir dönem olduğu söylenebilir.

Öncelikle Selanik'te ve diğer Rumeli kentlerinde Bulgar, Yahudi, Rum sosyalistlerinin önayak olduğu sol yayınlardan, işçi sınıfına seslenen gazete ve dergilerden söz etmek gerekir. Çeşitli sendikaların ve birliklerin bültenleri dışında (örneğin İslimiye Dokuma İşçileri Sendikası Bülteni) 1908 - 1909 yıllarında merkezi yayınlar işçi sınıfının ideolojik savaşımına katkılı olmuşlardır. Bu yayınların ilki *Rabotniçeski Vestnik* (İşçi Gazetesi) olmalıdır.(236). 1909 yılı Sonbaharı'nda Abraham Benoraya'nın kuruluşuna önayak olduğu Selanik Sosyalist Federasyonu'nun dokuz sayı çıkan haftalık yayın organının Bulgarca adı da Rabotniçes-

---

(235) The Levant Herald: 29 Haziran 1912

(236) Çeşitli kaynaklarda, örneğin titiz araştırıcı M. Tuncay'ın kitabında "Rabotniçeski Vestnik" 1909 Sonbaharı'nda Benoraya'ya bağlı olarak çıkan bir yayın biçiminde yer almaktadır. (s. 49). Ancak S. Velikov, makalesinde sık sık 1908 Eylül'ünde 17. sayısı çıkmış olan Rabotniçeski Vestnik'e atıf yapmaktadır. Bir tarih yanılgısı yoksa, aynı adlı iki yayının varlığı söz konusudur.

ki Vestnik'tir. Bu yayının ilk dört sayısı Bulgarca, Rumca, Yahudice ve Türkçe (*Amele Gazetesi*) yayınlanmış, daha sonraki sayılar ise sadece Bulgarca ve Yahudice çıkmıştır. 1909 yılının 1 Ocak'ından itibaren Sofya'da Bulgar Sol Sosyalistleri'nin organı olarak çıkmaya başlayan *Rabotniçeski Iskra* dergisi ise amacının Makedonya ve Edirne çevresi işçilerinin bilinçlenmesine yardımcı olmak, onlar arasında sosyalist kıvılcımı tutuşturmak, politikacıların, Türk işçileri arasında yarattıkları ayrımları gidermek olduğunu daha ilk sayısından açıklamaktadır.

Bu dönemde, işçi sınıfının bilim ve ideolojisi temeline oturan örgütlenme ve yayınların karşılarındaki en önemli sorunlardan biri Osmanlı işçi sınıfının çok uluslu olması ve Türk işçilerinin şoven propagandalara açık bulunmalarıdır. Bu yüzden dönemin ideolojik faaliyetlerinde baş sıraları çeşitli ulus ve milliyetten işçiler arasında sınıf kardeşliği bilinci yaratma, enternasyonalist ruh aşılama çalışmaları almaktadır. Bu alanda yer yer başarı kazanıldığı, çeşitli eylemler sırasında işçiler arasında meydana gelen birlikten anlaşılmaktadır.

1908'lerin sol yayın faaliyetleri arasında, kimi kaynaklara göre 1908'de Istanbul'da kurulmuş bulunan Sosyal Demokrat Parti'nin yayınlarını saymak gerekir. Çeşitli kaynaklarda adı geçen *O Ergatis* adlı Rumca gazete, bazı araştırmacılarca bu çevreye bağlanmakta, yine 1908'de İzmir'de çıktığı bilinen *Irgat* da aynı çevrenin Türkçe yayını olarak kabul edilmektedir.

Dönemin en yaygın yayın faaliyeti kuşkusuz, Hüseyin Hilmi çevresinin temeli "*İştirak*" dergisi ve gazetesi olan, İştirak kapandıkça başka yayınlarla takviye edilen uğraşıdır.(237). Ayrıca bu çevre, ilki Dr.

---

(237) Sözkonusu çevrenin yayın faaliyeti konusunda fazla bilgi için bak. Mete Tuncay: A.g.y., s. 39 - 60

Refik Nevzat'ın "Sosyalizm ve Rehber-i Amele" olan bir "Sosyalist Amele Kütüphanesi Külliyatı" yayınına da girişmiştir.

İştirak dergisi, Hüseyin Hilmi tarafından Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kuruluşundan yedi ay önce yayınlanmaya başlanmıştır. Yayın faaliyetinde, çevrenin ideologu gibi görünen ama siyasal eyleme girmeyen Baha Tevfik'in etkisi büyüktür. İlk sayısı 26 Şubat 1910'da çıkan *İştirak*, gazeteci Ahmet Samim'in İttihat ve Terakki parmağıyla öldürülmesini protesto eden 17 sayısında Divan-ı Harb-i Örfi tarafından kapatılmış; aynı çevre 18 Ağustos 1910'da *İnsaniyet*'i çıkarmaya başlamış, iki sayı çıkan İnsaniyet'ten sonra İştirak'e yayın izni verilmesi üzerine 1 Eylül 1910 tarihinde İştirak'in 18. sayısı yayınlanmış; 19. sayısında Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın kuruluşunu haber vermiş, 15 Eylül 1910'da çıkan 20. sayısında Fırka'nın beyanname ve programını yayınladıktan sonra sıkıyönetimce yeniden kapatılmıştır. İki ay aradan sonra aynı çevre *Sosyalist*'i çıkarmaya başlamış, iki sayı sonra kapatılınca yedek yayın olan İnsaniyet, 1 Aralık 1910'dan itibaren yayınlanmış; 3. sayısında süresiz kapatılan İnsaniyet'in yerini 14 Aralık 1910'da *Medeniyet* almış ve sanıldığına göre bu yayın da ancak iki sayı yaşayabilmiştir. 1912'nin görece elverişli ortamında İştirak'in 20 Haziran'dan itibaren yeniden yayınlanmaya başladığı görülmektedir. Bu dönemde İştirak haftada iki kez çıkan bir parti organı olarak, kimi aksaklıklarla 20 sayı yayınlanabilmiştir.

Hüseyin Hilmi ve O.S.F. çevresindeki bu yoğun yayın faaliyeti işçilere seslenmek niyetinde olmakla birlikte, ana çizgileriyle, dönemin koşullarının zorladığı özgürlükçü bir muhalefet niteliği taşımaktadır. Sosyalizmin bilimi ile ilgili teorik yazılarda çevrenin sosyalizm bilgisinin yetersizliği ve işçi sınıfı ideolojisine

duygusal ve popülist yaklaşımı görülür. Buna karşılık her sayıda işçi haberi verilmekte, işçilere yönelik ajitasyon ve propaganda yazıları yer almaktadır.(238). Yayınlarda Ermeni, Rum, Yahudi açık yada müstear imzalar göze çarpmaktadır. Özellikle 1912'de sosyalist kulüplerle ilişkiler sıkılaştırıldıktan sonra bu özellik daha da belirginleşmektedir.

Bu yayınların dışında, 1908 sonrasında sol düşünce ile ilgilenen bağımsız Osmanlı aydınları da olmuş, bunlar çeşitli yayınlar ve çeviriler yapmışlardır.(239).

Rumeli kesiminde, Bulgar sosyal demokratlarının yayınları dışında, bu yayın faaliyetinin tümünün işçiye varmaktan uzak kaldığı, dar bir Osmanlı aydınları çevresinde yankı bulduğu açıktır. Yine özellikle İştirak ve O.S.F çevresi yayınlarının sağlam bir ideoloji ve bilim temeline oturmadığını, zaman zaman burjuva ideolojisinin ağır bastığını, el yordamlı bir arayışı yansıttığını yinelemekte yarar vardır.

Dönemin ajitasyon ve propaganda çalışmalarının sonuçlarının belli bir alandaki somutlanması 1908 sonrasının 1 Mayıs kutlamalarıdır. 1 Mayıs uluslararası işçi sınıfının birlik ve dayanışma günü olduğundan, 1 Mayıs kutlamaları, işçi sınıfının sınıf bilinci ve örgütlenme düzeyinin yansıması olarak kabul edilebilir.

Eldeki oldukça yetersiz belgeler 1 Mayıs'ın "İşçi Günü" olarak 1909 yılında sadece Üsküp'te kutlandığını, 1910'dan sonra diğer Rumeli kentlerinde de kutlanmaya başladığını göstermektedir. Ancak, dönemin en büyük 1 Mayıs kutlaması 1911 yılında Selanik'te yapılmış, Yahudi, Türk, Bulgar, Rum 10 bin kadar işçinin katıldığı gösterilerde, aralarında Vlahov Efen-

---

(238) Fazla bilgi için bak: Aynı kaynak, aynı yer
(239) Fazla bilgi için bak: M. Tuncay, A.g.y., s. 60-65

di'nin de bulunduğu sosyalist liderler konuşmalar yapmışlar, işçiler ellerinde pankartlar ve bayraklarla dolaşmışlar, kentte bir bayram havası esmiştir. Istanbul'da 1 Mayıs kutlamalarıyla ilgili ilk belge 1912 yılına aittir. 1912'de yeniden yayınlanmaya başlayan İştirak Dergisi'nin 2. sayısında yeralan bir fotoğrafın altında *"Pangaltı'daki Belvü Behçesi'ndeki efrenci 1912 senesi Mayıs'ının birinci günü Osmanlı sosyalistleri tarafından idare edilen 1 Mayıs Bayramı"* yazısı vardır. Fotoğrafta ise çoğunun aydın olduğu anlaşılan küçük bir grup görülmektedir. Aynı yıl Selanik'te 1 Mayıs yine binlerce işçinin katılmasıyla ve gösterilerle kutlanmıştır. Istanbul'da ve Anadolu'da 1 Mayıs geleneğinin benimsenmesi için 1920 sonrasını beklemek gerekecektir.

Yine salt ekonomik amaçlı olmayan işçi hareketleri arasında 6 Haziran 1909'da Meclis'te tartışılmakta olan Tatil-i Eşgâl Kanunu'nu ve Cemiyetler Kanunu'nu protesto etmek için Selanik'te düzenlenen büyük miting hatırlanması gereken bir olaydır. Her dinden, milliyetten ve işkolundan 5 bin kadar işçinin katıldığı bu protesto mitingi sırasında beş dilde bildiriler dağıtılmış, çeşitli dillerde konuşmalar yapılmış, işçiler örgütlerini güçlendirmeye ve birliğe çağırılmıştır.(240).

Hareketin ideolojik düzeyinin bir başka göstergesi enternasyonal bilinç ve bağlardır. 1908 1913 arasında gerek Rumeli kesiminde, gerekse Istanbul Osmanlı sosyalistleri çevresinde İkinci Enternasyonal ile ilişki kurma eğilimi yaygındır. Selanik Federasyonu ve Rumeli'deki akımların II. Enternasyonal'le ciddi bağları olmuştur. Buna karşılık Istanbul Tetebbuat-ı İçtimaiye Cemiyeti; 1918 sonrasında Osmanlı Sosyal Demok-

---

(240) S. Velikov: A.g.y., s. 44 (Rabotniçeski Iskra, No. 12, 15 Haziran 1909)

rat Fırkası'nı kuracak olan, 1912'lerde İttihatçılardan ayrılmış ve sol arayışlar içinde bulunan Dr. Hasan Rıza ve O.S.F. çevresi, II. Enternasyonal ile ilişki aramışlar, Hüseyin Hilmi, Jaures'le ilişkiye geçmiş, hatta kimi verilere göre bizzat görüşmüştür. 1910'larda II. Enternasyonal'de henüz bir Türkiye Seksiyonu yoktur ama kurulması düşünülmekte ve hazırlık olarak Ermeni Alt Seksiyonu, Selanik Yahudi Alt Seksiyonu kurulmuş bulunmaktadır. Nitekim 1910 Kopenhag Kongresi'ne Türkiye'den, iki Taşnak Ermeni temsilci katılmıştır.

İşte ekonomik, siyasal ve ideolojik savaşımın kısaca gözden geçirilmeye çalışılan tüm özellikleri, 1908 - 1918 döneminin Türkiye işçi sınıfının ilk sınıfsal savaşım adımlarını attığı bir dönem olarak nitelenmesine olanak tanımaktadır. Aslında bu dönem, savaşım açısından 1908 - 1913 arasındaki beş yılla sınırlıdır. 1913 yazından itibaren sınıfsal savaşımda daha ilk adımlarını atan Türkiye işçi sınıfı, İttihat ve Terakki'nin amansız baskıları ile karşılaşmış, 1909 Tatil-i Eşgâl Kanunu, onun hemen ardından çıkarılan Cemiyetler Kanunu sosyalist savaşım ve örgütlenmeyi, hatta işçi sınıfının ekonomik örgütlenmesini hemen hemen yok etmiştir. Bu genel baskı ve engellemeler yanında 1911 Balkan, 1912 Trablusgarp savaşları ve daha sonra Birinci Dünya Savaşı'na girilmesiyle sınıfsal savaşım büsbütün baskı altına alınmış, İttihat ve Terakki yönetimi tüm muhalefetle birlikte işçi hareketini de 1913'den sonra sessizliğe mahkum etmiştir. İşçi sınıfının o dönemdeki örgütlenme ve savaşım gücünün düzeyi böyle bir baskıyı delip geçmeye yeterli değildir. Kısaca, tarihi boyunca, savaşımının her yükseliş döneminde, yükselişin boyutlarıyla orantılı ağır baskılarla karşılaşan Türkiye işçi sınıfı, sınıfsal savaşımın ilk ciddi adımlarında çağdaş sınıf savaşımı terimleriyle burjuvazi-

nin sınıfsal baskısını ilk kez İttihat ve Terakki eliyle duymuştur. Yine 1908 döneminde İttihat ve Terakki'nin işçi sınıfına karşı önceleri sinsi ve iki yüzlü, sonraları açık baskı siyaseti, Türkiye işçi sınıfının günümüze değin karşısında gördüğü yerli yabancı egemen güçler işbirliğinin ilk somutlanmalarıdır.

1908 1918 dönemi, Mütareke sonrası döneme, işçi sınıfının savaşımının örgütsel devamlılığı ve kadroları açısından ilk bakışta sanıldığından daha az bir birikim aktarmıştır. 1918 1919 sonrasında nesnel koşullarda bundan sonraki bölümde daha ayrıntılı ele alınacak köklü değişiklikler olmuş, Osmanlı işçi sınıfı, en bilinçli kesimleri olan Rumeli işçi sınıfından, Bulgar ve Rum sosyalistlerden soyutlanmış; işçi sınıfı hareketinin ve kadrolarının en güçlü olduğu yöreler Osmanlı topraklarından ayrılmıştır. Bu bakımdan, 1919'dan itibaren Türkiye işçi sınıfının örgütlenme ve savaşımının büyük ölçüde yeniden başladığı söylenebilir.

II. Meşrutiyet'i izleyen ilk beş yıl, olumlu olumsuz, tüm yönleriyle ele alındığında, Türkiye işçi sınıfının sınıfsal savaşımının ilk önemli adımıdır. Ama ikinci ve üçüncü adımlarla sürdürülemeyen, kesintiye uğrayan, 1918 sonrasında, farklı bir ortamda, farklı koşullarda, yeniden atılması gereken bir ilk adım

1919 - 1923 Yol Ayrımı

1919 1923 dönemi, Türkiye işçi sınıfının savaşım tarihi açısından belirleyici dönemlerden biridir. 30 Ekim 1918'de "Harb-i Umumi"den yenik çıkan Osmanlı Devleti'nin Mondros'ta imzaladığı mütareke "Osmanlı"nın sonu, "geleceğin" başlangıcıdır. 1919 1923 arasında geçen süre, yeni toplumun biçimlenmesinde, gelişme yönünün saptanmasında belirleyici olmuştur. Eski'nin yerini alacak olan "yeni"nin sınıf güçlerinin

ve konumlarının ne olacağı; 1917 Büyük Ekim Devrimi'nden sonra dünya sahnesine tüm gücüyle çıkmış bulunan sosyalizmle emperyalistleşmiş kapitalizm arasındaki tercihin ne yönde yapılacağı; eski toplumun yıkılan egemen güçleriyle hesaplaşmanın ne ölçüde, ne oranda olacağı; kısaca Cumhuriyet'in siyaseti ve ideolojisi aslında ana çizgileriyle 1919 - 1923 arasındaki kısa dönemde ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan 1919 - 1923 ara dönemi tüm Türkiye tarihi açısından olduğu kadar Türkiye işçi sınıfı tarihi açısından da en önemli dönemlerden biri sayılmalıdır.

1919 1923 döneminde atılan toplumsal temelleri, belirlenen tercihleri ve Türkiye toplumunun daha sonraki gelişme çizgisini kavrayabilmek için 1919 1923 döneminin dünyasını hatırlamak gerekir. Emperyalist güçler arasında, dünya pazarlarını ve nüfuz bölgelerini yeniden paylaşma savaşı olan Birinci Dünya Savaşı, Almanya ve müttefiklerinin (bu arada Osmanlı Devleti'nin) yenilgisiyle sona ererken, Rusya'da çarlık yıkılmış ve dünyanın ilk proletarya devleti kurulmuştur. Yeni bir çağ başlatan 1917 Büyük Ekim Devrimi ile işçi sınıfı ilk kez siyasal iktidarı ele geçirmiş, dışarıda emperyalist güçlere, içerde sömürücü sınıflara karşı amansız ve yiğit bir savaş başlatmıştır. Dünyayı kökünden sarsan bu olay, dönemin ulusal kurtuluşçu akım ve hareketleri üzerinde de belirleyici ve kesin bir etkiye sahiptir. 1919'da "Bolşevik Rusya" ile sınır komşusu olan Türkiye'de başlatılacak herhangi bir ulusal kurtuluş hareketinin 1917 Devrimi ve onun ideolojisine yabancı kalması nesnel koşullar gereği olanaksızdır. Nitekim Kurtuluş Savaşı ve onun doğal sonucu olarak Cumhuriyet, 1917 ile zorunlu bir hesaplaşmanın izlerini taşır. Bu, aynı zamanda Türkiye burjuvazisinin, Türkiye işçi sınıfıyla da hesaplaşmasıdır.

1918 1919 yılları sadece Avrupa'da değil tüm

dünyada büyük toplumsal sarsıntı ve değişim yıllarıdır. Dört yıl süren Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği altüstlük ve yıkım içinde, toplumsal bunalım heryerde kendini gösterirken, Almanya'da, Macaristan'da, Finlandiya'da, kimi başka Avrupa ülkelerinde yenik düşen proleter devrimleri, halk ayaklanmaları görülür. Asya'da ise yüzlerce yıllık sömürge boyunduruğunun sonunun gelmekte olduğu, Moğolistan, Çin, Türkiye, İran vb. örnekleriyle, bu ülkelerdeki ulusal kurtuluş hareketlerinin ve ulusal kurtuluşçu düşünce akımlarının gelişmesiyle kendini gösterir.

1917 Devrimi'nin verdiği örnek, o dönemlerin deyimi ile "mazlum halklar"a gerçek bir esin kaynağı olmuş, sınıfsal özü ve ideolojik temeli kavranmasa da ezilenlerin "boşeviklik"de simgesini bulan savaşımı, büyük ilgi ve sempatiyle karşılanmıştır. Dünya proletaryası ise 1917 Devrimi'nde ve onu izleyen yılların zorlu, acılı ama şanlı savaşımında, yüz yıllık ülküsünün somutlanmasını görmüş, bu ona cesaret ve inanç vermiştir.

Bu önemli gelişmeler, Batı'ya ne kadar yabancı ve kapitalistleşme sürecinin ne kadar gerisinde olursa olsun Türkiye işçi sınıfının, Türkiye halkının ve "devleti kurtarma" geleneğinin devamcısı 1919'lar Türkiye aydınlarının, dünya işçi sınıfının savaşım ve ideolojisiyle ilgilenmelerine ve yakınlık duymalarına yada onunla hesaplaşmaya girişmelerine yol açmıştır.

Dış koşullar böyleyken, içeride Osmanlı düzeni ve Osmanlı Devleti son darbeyi de yemiş, çökmüş durumdadır. 1908 1918 arası on yıla kesin damgasını vurmuş olan İttihat ve Terakki, yenilginin kesinleşmesinden sonra Ekim 1918'de son kongresiyle kendi kendini fesh etmiş, İttihatçı liderler Avrupa'ya kaçmışlar ve meydan İttihatçılar'ın eski ve amansız rakipleri olan Hürriyet ve İtilâf Partisi ile onlara dayanan diğer

siyasi kadrolara kalmıştır. İttihatçı Hükümet'in yıkılmasıyla birlikte, 1913'lerde sürülmüş, tutuklanmış siyasal liderler dönmüşler, Mondros Mütarekesi'ni izleyen aylarda otorite boşluğunun yarattığı hürriyet havası ülkeyi sarmış, bu hava içinde, 1918 sonu ve 1919 başlarında 50'yi aşkın siyasal örgüt ortaya çıkmıştır. 1919 İlkbaharı'ndan itibaren Osmanlı toprakları galip devletler tarafından paylaşılmaya başlanmış, 1919 Mayıs'ında İzmir ve Ege toprakları, 16 Mart 1920'de Istanbul ve yine aynı yıllarda Güney ve Güneydoğu bölgeleri İngiliz, Fransız, İtalyan emperyalistleri ve onların desteğindeki Yunan orduları tarafından işgâl edilmiştir.

Mondros Mütarekesi'nin hemen ardından Birinci Meclis-i Mebusan dağıtılmış, Damat Ferit Paşa kabinesi kurulmuş, 1919 sonlarında genel seçimler yapılmış, ancak 16 Mart'ta Istanbul'un işgalinden sonra 17 Mart 1920'de Meclis-i Mebusan, Sultan tarafından tatil edilmiştir. Yine aynı dönemlerde, 1919 İlkbaharı'nda Mustafa Kemal, Anadolu Hareketi'ni başlatmak üzere Samsun'a, oradan Anadolu içlerine gelmiş, 23 Nisan 1920'de ilk Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Ankara'da kurulmuştur. Böylece 1920 İlkbaharı'ndan itibaren Türkiye toprakları üzerinde iki ayrı hükümet, iki ayrı iktidar sözkonusudur: Istanbul Hükümeti ve Ankara Hükümeti. Bu iktidar ikiliğinin işçi sınıfının savaşımının ve örgütlenmesinin sonraki gelişmesinde küçümsenmemesi gereken etkileri olacaktır. İşçi sınıfının ekonomik ve siyasal savaşımının birliğinin uzun süreler sağlanamamasında Anadolu işçi sınıfı ile Istanbul işçi sınıfının ayrılığının etkisi büyüktür.

1919 1923 Türkiye'sinde olup bitenler sınıf pusulası ile nasıl değerlendirilir ? Yenik İttihatçılar, Sultan adına iktidara koşan Hürriyet ve İtilâfçılar, Anadolu Hareketi'nin kadroları, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın li-

derleri kimler adına, neyin sözcülüğünü yapmaktadırlar ? Bir başka deyişle 1919 1923 Türkiye'sinde verilmekte olan savaşımın ardındaki sınıf güçleri nelerdir ? Türkiye işçi sınıfının 1919 sonrası gelişme çizgisini kavrayabilmek için bu sorunun cevaplandırılması gerekir.

1919'da Anadolu'da başlatılan ve 1923'de Cumhuriyet'in ilanı ile zaferle noktalanan ulusal kurtuluş hareketi, 1908 Burjuva Demokratik Devrimi'nin yeni ve tamamlayıcı bir adımıdır. 1919 1920'lerde, 1908'lere oranla görece gelişme göstermiş bulunan ulusal burjuvazi artık iktidara ağırlığını koymak ve aracı (komprador), işbirlikçi nitelikli levanten burjuvazinin ekonomik egemenliğini yıkarak kendi ekonomik ve siyasal egemenliğini kurmak istemektedir. Bu yönüyle bakıldığında 1908 hareketinin sınıfsal özünün pek farklı olmadığı görülür. Her iki toplumsal hareket de tüm güdüklüğüne, bağımlılığına ve çarpıklığına rağmen gelişmekte olan kapitalist ilişkilerin ve bu ilişkilerin taşıyıcısı sınıfların kapitalizm öncesi yapıları ve bu yapıların somutlanması olan Osmanlı mutlakçılığını, merkezi Osmanlı feodalitesini sarsma ve yıkma denemeleridir. Osmanlı toplumunun kendine özgü yapısal özellikleri, en başta ulusal burjuvazinin bu yapısal özelliklerden kaynaklanan güçsüzlüğü, burjuva devriminin Batı'daki klasik örneklerden farklı bir gelişme yolu izlemesine neden olmuştur. Yine aynı özellikler, yerli kapitalizmi geliştirme ve ulusal burjuvaziyi güçlendirme hatta yaratma niyetleriyle ortaya çıkan ve bunun yolunu devlet kapitalizminde gören İttihat ve Terakki'nin bu amacına ulaşamamasına, sonunda Alman emperyalizmiyle bütünleşmesine yol açmıştır. Bu yönüyle ele alınırsa 1919 1923 Hareketi, İttihat ve Terakki'nin başaramadığını, yeni koşullarda ve daha radikal yöntemlerle başarma denemesidir.

Emperyalist savaş, bu savaşın sonucunda Osmanlı topraklarının parçalanması, düşman işgali, büyük yenilgi ve çöküntü güçsüz ulusal burjuvazi adına hareketa geçen Kurtuluş Savaşı kadrolarını nesnel ve kaçınılmaz olarak antiemperyalist bir konuma getirmiş, Anadolu Hareketi, antiemperyalist, bağımsızlıkçı, millici bir öz kazanmıştır.

Başta Mustafa Kemal olmak üzere, Kurtuluş Savaşı'nın ve daha sonra Cumhuriyet Türkiyesi'nin yönetici kadroları, adına hareket ettikleri sınıflar kadar, çözüm bekleyen temel sorunu "devleti kurtarma" biçiminde kavramalarıyla, Batı dünyasına, Batı yaşam ve kültürüne (yani özünde kapitalizme) yakınlık ve hayranlıklarıyla da Jön Türk Hareketi ve İttihat ve Terakki çizgisinde yer alırlar. 1908 ve 1919 1923 hareketlerinin burjuva devrimi sürecinin farklı aşamaları olduğu kavranırsa, aradaki benzerlikler yadırgatıcı olmaz.

1908 Hareketi gibi 1923 Hareketi de ülkenin kurtuluşunu ulusal burjuvazinin yetiştirilmesinde ve **güçlen**dirilmesinde görmüştür. Her iki hareket de bu amaçla ve zorunlu olarak devlet eli ve desteğiyle burjuva yaratılması ve palazlandırılması siyaseti izlemiştir. Her iki hareket de kapitalistleşme süreci içinde tüm farklı niyetlere ve millici, bağımsızlıkçı çabalara rağmen emperyalizmle işbirliği noktasına varmaktan kurtulamamıştır. Komintern'in 4. Kongresi'nde, daha 1922 yılında, böyle bir gelişmeyi açıklayabilecek ipuçları verilmektedir: "Yarı sömürge ülkelerde, Çin, İran yada bağımsızlık için savaşmakta olan ülkelerde (Türkiye) burjuva milliyetçiliğinin bir emperyalist devletle yada birbiriyle çatışan bir kaç emperyalist devletle uzlaşması tehlikesi, sömürgelerde olduğundan çok daha büyüktür. Bunun nedeni buralarda emperyalistler arası rekabetin de büyük olmasıdır. Bu türden anlaşmaların her biri, iktidarın, yerli hakim sınıflar ile emper-

yalizm arasında hiç de eşit olmayan bir biçimde bölüşülmesi anlamına gelir ve ülkeyi biçimsel bir bağımsızlık kisvesi altında gene dünya emperyalizminin hizmetinde olan eski yarı sömürge tampon devlet olma durumunda bırakır."(241).

Türkiye'de burjuva devrimi sürecinin tüm aşamalarında devrimin ve yönetici kadroların çıkmazı, adına hareket edilen yerli (ulusal) burjuvazinin güçsüzlüğü, kapitalizmin bağımlı gelişmesi, ilkel sermaye birikiminin yeterince sağlanamamış olmasıdır. 1908'de İttihatçılar'ın saplandığı bu çıkmazdan 1923 Cumhuriyet kadroları da kurtulamamışlardır.

Mütareke'den Cumhuriyet'e kadar uzanan dönemde Türkiye'nin toplumsal yapısı, bir yanda geniş yoksul köylü yığınları, kimi kentlerde kümelenmiş işçi sınıfı; ortada küçük esnaf ve zenaatkâr, geniş bir küçük ve orta devlet memurları (bürokrasi) kümesi, aydınlar; öteyanda Osmanlı feodal aristokrasisinin ve Osmanlı üst bürokrasisinin temsilcileri, toprak beyleri, Anadolu eşrafı, liman kentlerinin işbirlikçi, komprador nitelikli burjuvazisi ve iktidara adaylığını koymuş bulunan yerli (ulusal) burjuvaziden oluşmaktadır. 1919'larda sınıf ayrımlaşması ve sınıf savaşımı Batı'da yada aynı dönemlerde Rusya'da görülen boyutlara ulaşmamış olmakla birlikte, 1908'den beri İmparatorluk'ta gözlenen tüm siyasal gelişme ve çalkantılar, yukarıda sözü edilen sınıfların hesaplaşmasından ve boy ölçüşmesinden başka bir şey değildir.

Bu hesaplaşma sırasında işçi sınıfının güçsüzlüğü,

---

(241) Komintern tutanakları: 5 Kasım - 5 Aralık 1922 4. Kongre, "Doğu Meselesi Üzerine Tezler", Almanca baskı, s. 1639. (Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi derlemesinden)

Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda öncülüğü burjuvazinin ve ulusal burjuvazinin vurucu gücü konumundaki küçük burjuva bürokratlarının, orta katman aydınlarının almasına neden olmuştur. Öteyandan ulusal burjuvazinin güçsüzlüğü, zaferden kısa süre sonra emperyalizme yeniden adım adım teslim olunmasına yol açmıştır.

Ulusal burjuvazinin bu güçsüzlüğü, burjuva devriminin görevlerinin eksiksiz yerine getirilmemesini doğururken, burjuvazi adına hareket eden kadrolara da bir çeşit sözde bağımsızlık görünümü kazandırmıştır. Toplumun tüm sınıfları arasında "adil" denge kuran, sınıflarüstü devlet yanılgısı, bir ölçüde bundan kaynaklanmıştır. Hele Kurtuluş Savaşı'nın, saray çevreleri ve kimi işbirlikçi kesimler haricinde tüm toplum katlarının ortak ulusal savaşı olması, sınıfsal savaşımı geriletmek ve saptırmakta burjuvazi tarafından başarıyla kullanılmıştır.

1919 1923 arasında işçi sınıfının yoğun olduğu, işçi hareketinin belli bir deney birikimine sahip bulunduğu Istanbul ile sınıf savaşımının çok daha geri düzeylerde bulunduğu Anadolu arasında, işçi sınıfının savaşımına elverişli ortam bulma açısından - genel geçer yargıların aksine Istanbul lehine önemli bir fark vardır. Istanbul'da nesnel ortam ve koşullar 1922 sonlarına kadar sınıfsal bilincin gelişmesine, sınıf savaşımının sürdürülmesine daha büyük olanak tanımıştır. Buna karşılık Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın tüm sıcaklığı ile yaşandığı Anadolu kesiminde sınıfsal savaşım kimi zaman kendiliğinden, çoğu kez de baskıyla hep ikinci plana atılmış, engellenmiştir. Mustafa Kemal ve Kurtuluş Savaşı'nın sağlı "sol"lu kadroları ulusal kurtuluş savaşımının sınıfsal (sosyal) kurtuluş savaşımına dönüşmesini tüm güç ve araçlarla engellemeye çalışmışlardır. Kurtuluş hareketinin sınıfsal özü hatırlanacak olursa, bu durumun yadırganmaması gerekir. Bu-

na karşılık kurtuluş savaşı veren ve savaşın ateşleri içinden geçen Anadolu'nun yoksul, ezilmiş halkı işçi sınıfının devrimine, savaşına, o zamanın deyimiyle "Bolşeviklik"e tahmin edilebileceğinden daha büyük bir yakınlık ve sevgi duymuş, onun sınıfsal özünü kavramamak ve benimsememekle birlikte Rusya'daki proleter iktidarını, ezilenlerin kurtuluşunun ve egemenliğinin simgesi olarak görmüştür. O dönemlerde sadece yoksul ve ezilmiş halk yığınlarına değil, Kurtuluş Savaşı'nın kimi kadrolarına da "Bolşeviklik" tutunulacak bir dal gibi görünmüştür. Bu gerçekler hesaba katılırsa, Mustafa Kemal'in 1919 1922 arasında Sovyetler Birliği ile sürdürdüğü dostça ilişkiler, sadece Sovyetler'den yardım almak ve emperyalist güçlere şantaj yapmak için atılmış siyasal adımlar olarak değerlendirilmemelidir. Bu türden yönelimlerde bir bölüm aydınların, halk yığınlarının ve - tüm güçsüzlüğüne rağmen işçi sınıfının zorlamasının da payı bulunmaktadır. 1920'lerde Doğu Cephesi'nde pek yaygın olan "yoldaş" hitabı, kızıl kalpaklar, umulmadık kişi ve kanatlardan yükselen "Bolşeviklik" övgüleri, bir yanıyla geçici bir "moda" ise de öteki yanıyla aynı arayış ve zorlanmanın ifadesidir. Ancak her zaman olduğu gibi sonucu belirleyen, harekete egemen olan güçlerin sınıfsal yapısı, hareketin öncülerinin sınıfsal istemleri olmuş, ulusal kurtuluş, toplumsal kurtuluşla tamamlanamamıştır. Bu, başka bir deyimle, işçi sınıfının savaşımının baskı altına alınması ve boğulması anlamına gelir.

Siyasal Gelişmeler ve Akımlar

Dönemin siyasal gelişmeleri, düşünce akımı ve örgütlenmeleri, yukarıda sözü edilen karmaşık ve çelişkilerle dolu toplumsal yapıyı yansıtmaktadır. Sadece Istanbul'da, 1919 başlarında kurulan 30'u aşkın siyasal

parti ve örgüt; bunların çarpıştığı 1919 sonu seçimleri; sol akımların gelişmesi ve örgütlenmesi; işçi hareketinin varlığını ve gücünü duyurmaya başlaması; işgal yıllarının direniş çevreleri; Anadolu'da ulusal kurtuluş hareketinin örgütlenmesi; Büyük Millet Meclisi'nin açılışı ve Ankara Hükümeti'nin kuruluşu; Kurtuluş Savaşı kadrolarının arasındaki çatışma ve hesaplaşmalar; sol örgütlenmelerin güç kazanması, Meclis'te yankı bulması; Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı'nın kadroları ve çeşitli kanatları arasında denge siyaseti; İttihatçılar'ın yeni girişimleri ve nihayet burjuva devriminin genel yönelişlerine yabancı, sağ ve solda kalan kanatların temizlenmesiyle Anadolu hareketinin kendi yörüngesine oturması; İzmir İktisat Kongresi ve Cumhuriyet'in ilanı, 1919 - 1923 döneminin kilometre taşlarıdır. Tüm bu gelişmeler arasında, Türkiye işçi sınıfının tarihi açısından en önemli sayılması gerekenlerden biri, hiç kuşkusuz, çeşitli komünist kümelerin, çevrelerin ortaya çıkması ve Türkiye Komünist Partisi'nin kuruluşudur.

Dönemin düşünce akımları, siyasal çizgi ve örgütlenmeleri, her biri kendi içinde farklılaşan üç ana öbekte toplanabilir: Hilâfetçi saltanatçı akım, ulusal kurtuluşçu millici akım ve "sol" akımlar.

Hilâfetçi saltanatçı akımın kendi içindeki ayrışmalar diğerlerinden daha fazla ve daha karmaşıktır. İslamcı ve batıcı kanatların, batıcı kanat içinde Alman emperyalizminden yana kanatlarla Fransız - İngiliz emperyalizmi yandaşlarının ve Amerikan mandacılarının ortak paydası, Mondros koşullarını ve işgali veri kabul etmek, kurtuluşu bu çerçeve içinde, Batı emperyalizmiyle yeni koşullarla birleşmede aramaktır. Ulusal kurtuluşçu akımın iç ayrışmaları ise iki ana noktada ortaya çıkar: Feodal yapının tasfiyesinde ne ölçüde radikal olunacağı, hangi noktada durulacağı; öteyan-

dan 1919 1923 hareketinin itici gücü olan burjuvazi ve onun adına hareket eden aydın bürokrat kadrolarla emekçi sınıflar arasındaki güç dengesinde terazinin hangi kefesinin ağır basacağı... Genel olarak "sol" kavramı altında toplanan çeşitli siyasal çizgi, akım ve örgütlenmelere gelince, bunlar II. Enternasyonal'e bağlı sağ çizgideki hareketlerden, Yeşil Ordu ve Çerkes Ethem'in islâmcı, popülist, antimarksist sosyalizminden, Komintern üyesi Türkiye Komünist Partisi'ne kadar varan geniş bir yelpaze içinde yer alırlar.

1919'dan 1923'e doğru tüm bu akımlar tarih sahnesine çıkmışlar, savaşım içinde çerçevelerini belirlemişler, başlangıçtaki bulanıklıklardan, arayışlardan, belirsizliklerden kurtularak netleşmişlerdir.

Türkiye burjuvazisi ile Türkiye işçi sınıfının, yani çağdaş toplumun iki temel sınıfının karşıt ideolojileri de bu süreç içinde biçimlenmeye başlamış; kendi özgün çizgilerini, renklerini kazanmıştır. Kuşkusuz 1919-1923 dönemi, burjuvazinin ve proletaryanın ideolojik oluşmaları açısından henüz bir arayış ve başlangıç dönemidir. Ancak Türkiye işçi sınıfının günümüze kadar gelen kimi yapısal özelliklerinin ve gelişme çizgisinin kökleri Kurtuluş Savaşı yıllarında aranabilir. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda zafer kazanan Türkiye burjuvazinin ve onun vurucu güçlerinin ideolojisi "kemalizm" rengine bürünürken, işçi sınıfı ve onun siyasal hareketi de kemalizmden etkilenmekten kurtulamamış, bu etki kimi zaman sert bir hesaplaşma ve kopma, kimi zaman ödün verici bir bağlaşıklık çizgisine varmıştır. Türkiye işçi sınıfının, Kurtuluş Savaşı ve özellikle Cumhuriyet sonrası tarihi, Türkiye burjuvazisinin gelişme özelliklerinden ve kemalizmden bağımsız ele a-

lındığında pek çok nokta açıklanmamış olarak kalacak, çeşitli soru işaretleri cevap bulamayacaktır.

1919 1923 dönemini ve sonrasını kavrayabilmek için hatırlanması gereken bir başka nokta, Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı'nda Rumeli topraklarının büyük bir bölümünün kaybedilmesiyle buralardaki gelişkin siyasal ideolojik akımların etkisinin artık kendini duyuramaz olmasıdır. Bu, özellikle sol akımlar, bunlar içinde de bilimsel sosyalist çizgide yeralan hareketler açısından önemlidir. Bu durum işçi sınıfı hareketinde bir çeşit kopmaya yol açmış, 1918'den sonra gelişen sol hareketler geçmişin mirası üzerinde kurulmak yerine, çoğunlukla yeni başlangıçlar olarak ortaya çıkmıştır. Hatta 1908 döneminden kimi liderler ve kadrolar bile 1919 sonrasında, 1908'den farklı konumlarda ve tutumlarda görünmektedirler. Bu durum bir yanıyla deneyim eksikliğine, yetişmiş kadro yoksulluğuna, gelenek yoksunluğuna yol açarken, bir yanıyla da geçmişin tortularından arınmış olma, 1917 Devrimi'nin taze ve sağlam temeli üzerinde kurulma üstünlüğünü getirmiştir.

Olumlusu, olumsuzu, artısı eksisi, gücü güçsüzlüğü ile 1919 1923 dönemi, Türkiye işçi sınıfının savaşımına ve gelişmesine damgasını vurmuş, onun yönünü belirlemiş olan kilit bir dönemdir.

1919 - 1923 Döneminde İşçi Sınıfının Nicel - Nitel Varlığı ve Koşulları

1914 1918 dönemi boyunca süren savaş, kuşkusuz en fazla emekçi yığınlara, başlıca da işçi sınıfına vurmuştur. Cephelerde kırılmaya onlar gönderilmiş, "vatanın âli menfaatleri uğruna" günde 14, 16 saat

çalışmaya onlar zorlanmıştır. Erkek işçilerin cepheye gönderilmeleri dokuma, iplik vb. hafif sanayide kadın ve çocuk işçi oranını artırmış, bu oran 1919'larda yaklaşık yüzde 50'yi bulmuştur. Tütün'de kadın ve çocuk işçi oranı yüzde 50'yi aşarken, iplik sanayiinde yüzde 95'e varmaktadır. Örneğin Oriental Carpet Manufacture Limited Şirketi'nde 15 bin kadın ve çocuk işçi çalışmaktadır. Bunların çoğunluğu 1,6 kuruş gündelik almakta, işgünü ise 14 saati bulmaktadır.

Savaş yıllarında sanayide çalışan kadın ve çocuk işçi sayısı artarken ve sömürü yoğunlaşırken, kalifiye işçilerin bir bölümü de Alman savaş sanayiinde çalışmak üzere yurt dışına, Almanya'ya göçmüştür. (242). İşsizlik görülmemiş boyutlara varmış, bu işçi sınıfının sefaletini artırmıştır.

Her türlü işçi hareketine, grevlere ve örgütlenmeye son verildiği savaş yılları, beklenebileceği gibi işçi sınıfının yaşam ve çalışma koşullarının olağanüstü ağırlaştığı yıllar olmuştur.

Bu yıllarda, savaş gerekçesiyle iş saatlerinin uzatıldığı; aynı zamanda işgâlci durumunda bulunan İngiliz, Fransız vb. sermayeli işyerlerinde maddi ve manevi baskıların çok ağır boyutlara vardığı, örneğin Fransız sermayeli Tramvay Şirketi'nde işgününün 18 saate kadar çıkarıldığı, özellikle müslüman Türk işçilerinin her türlü baskı ve hakarete uğradığı görülür. Kadın ve çocuk emeğinin artışı ücretleri doğal olarak düşürürken, kimi işyerlerinde nominal ücretler de düşürülmüştür. Tüm bu ağır koşullara karşılık hiç bir sosyal güvenlik önleminin bulunmadığı, işkoşullarını dü-

---

(242) L. Erişçi: Türkiye'de İşçi Sınının Tarihi, s. 13

zenleyen hiç bir yasanın var olmadığı dikkati çeker. 1921'de Zonguldak kömür havzası için getirilen ama uygulanmayan düzenleyici bir nizamname çok ağır işkoşulları nedeniyle işçiler arasında hastalıkların, kazaların, ölümlerin artması ve üretimin düşmesi nedeniyle zorunlu olarak çıkarılmıştır.

1919 1923 döneminde, Türkiye işçi sınıfının nicel varlığı da önceki döneme oranla belli bir gerileme göstermiştir. Bunun başlıca nedenleri, işçi sınıfının yoğun olduğu Rumeli kentlerinin İmparatorluk'tan kopması, bir kısım sanayi kuruluşlarının savaş yıllarında kapanması, bir kısım işyerlerinde işçi sayısında azaltma yapılmasıdır. O dönem için, işçi sınıfının nicel varlığı ile ilgili kesin veriler bulunmamakla birlikte kimi bölük pörçük istatistikler tahminlere olanak sağlamaktadır. Sovyetler Birliği Ulusal Ekonomi Komiserliği'nin Bülteni'ne göre 1923 yılı sonbaharında Türkiye sanayiinde toplam 80 bine yakın işçi çalışmaktadır. Bunların 35 bin 316'sı tekstilde, 8 bini aşkını metalurjide, 18 bin civarı ayakkabı yapımında çalıştırılmaktadır. 15 Bin kadarı da besin, taş ve kil, ağaç işleme ve kimya sanayiine dağılmaktadır.(243). Ulaşım ve madencilik alanlarında çalışan işçiler, yapı işçileri, Reji tütün işçileri, İmalat-ı Harbiye'nin kimi kollarında çalışan işçiler bu toplama dahil değildir. Başka kaynaklara göre 1923 öncesinde tütünde 10 15 bin işçinin, madenlerde 25 bin civarında işçinin, kara ve deniz ulaştırmasında 15 bin civarı işçinin, inşaat dalında 10 bini aşkın işçinin çalıştığı hesaba katılacak olursa, 1919 1923 döneminde Türkiye işçi sınıfının

---

(243) Yalçın Küçük: Türkiye Üzerine Tezler, I, s. 45 (M. Pavloviç, V. Gurka, Kryaşin ve Raskolnikov'un "Bağımsızlık Mücadelesinde Türkiye" yapıtı, s. 127'den)

nicel varlığının, görece büyük sanayide 150 - 160 bine vardığı, küçük atelyelerde, halı tezgahlarında ve örgütsüz küçük sanayide çalışanlarla birlikte bu sayının iki yüz bini aştığı söylenebilir.

1923'lerin hemen öncesinde, yılda en az iki vardiya ile 750 işgünü çalışan ve en az 5 beygir gücünde makine kullanan sanayi işletmesi sayısı 308'dir. Bunlar arasında 163 tarım ürünleri işleyen fabrika ve atelye, 52 tekstil fabrikası ve 7 istihraç (maden çıkarma) işletmesi vardır. Sadece bu 308 işletmedeki işçi sayısı 20 bin civarında tahmin edilmektedir.(244).

Sözkonusu dönemde işçilerin nicel olarak ağırlıklı bölümü Istanbul'da, başta Bursa ve Eskişehir olmak üzere Marmara bölgesinde, İzmir, Edirne vb.'de yoğunlaşmıştır. Anadolu kesiminde işçi yoğunlaşması Eskişehir, Ankara, Adana gibi İmalat-ı Harbiye fabrikalarının bulunduğu kentlerle dokuma iplik sanayii merkezleri dışında tütünde, tarım ürünleri yapım sanayiinde, maden çıkarma bölgelerinde ve demiryolu ulaşımı alanında görülür. Ankara hükümetinin egemen olduğu Anadolu kesiminde işçi sınıfının nicel varlığı diğer bölgelere oranla çok daha zayıftır. Bunun tek istisnaı maden ve kömür işletmeleridir. Bu durum, Türkiye işçi sınıfının ekonomik ve siyasal savaşımını etkilemiş, ulusal burjuvazinin işçi hareketini ezmesini yada denetimi altına almasını kolaylaştırmıştır.

Savaşımım Yükselişi, Grevler ve İşçi Hareketleri

Mondros Mütarekesi'ni izleyen günler, özellikle de 1919 yılı işçi sınıfının savaşımında yeni bir yükseliş dönemini haber verir. Savaş yılları, bu yıllarda emekçi halk ve özellikle işçi sınıfı üzerinde yoğunlaşan ekonomik ve siyasal baskılar işçilerin içinde bulundukla-

---

(244) İstatistk Yıllığı, cilt 7, Ankara 1934 - 1935

rı yoksulluğu, ezilmişliği artırmış ve onları tıpkı 1908 yılında, "Hürriyet'in ilanı"ndan sonra görüldüğü gibi patlamaya hazır bir hale getirmiştir.

İşçi eylemlerinin yeni bir yükseliş dönemine girmekte olduğuna ilişkin ilk haber 5 Ocak 1919 tarihli gazetelerde yer alır: " Şirket-i Hayriye, memur ve müstahdemine vermekte olduğu ekmeği kesmiş, bunun üzerine 68 numaralı vapur mürettebatı kat'i olarak çalışmayacaklarını bildirmişler ve güç halle yatıştırılmışlardır." (245). 21 Ocak'ta telefon memurlarının ücret artışı istedikleri, istemleri yerine getirilmediği takdirde greve gidecekleri haberi vardır.(246). 19 Şubat'ta Reji işçilerinin zam isteğiyle greve gittikleri bildirilmekte, ancak işverenin de fabrikayı kapattığı (günümüz terimiyle lokavt yaptığı) eklenmektedir.(247). 23 Şubat'ta grevci Reji işçilerinin, başlarında bir Rum işçi kız olduğu halde Reji Paket Basımevi'ne gelerek çalışan işçileri greve çıkmaya zorladıkları yazılmaktadır.(248).

İşçi sınıfının yeni bir kıpırdanış içinde olduğu sadece grev hazırlıklarından değil, diğer eylemlerden de anlaşılmaktadır. Mayıs 1919'da İzmir'in işgali üzerine, çeşitli yörelerde yapılan ve yüzbinlerce işçinin katıldığı protesto mitinglerinde işçilerin yığınsallığı, o dönemlerde dahi dikkati çekmektedir. Özellikle 30 Mayıs 1919 Sultanahmet Mitingi'ne binlerce işçi katılmıştır.

Temmuz ayı içinde grev haberleri birbirini izler: Tanzifat emelesi toplu halde olmasa da tek tek iş bırakmakta, bunlardan boşalan yerlere İzmit'te oturan

---

(245) İkdam: 5 Ocak 1919
(246) İkdam: 21 Ocak 1919
(247) İkdam: 19 Şubat 1919
(248) İkdam: 23 Şubat 1919

kadın muhacirler konulmaktadır. İşçilerin işi bırakma nedeninin ücretlerin düşüklüğü olduğu ancak bu kesimde henüz toplu grev yapabilecek bir bilinç ve örgütlenmeye varılamadığı anlaşılmaktadır.(249). 13 Temmuz'da Hisar İskelesi hamallarının greve gittikleri haberi yer almakta, 21 Temmuz'da Haliç vapurları müstahdeminin maaşlarının artırılması için grev tehdidiyle idareye başvurdukları haber verilmektedir. 25 Ağustos'ta gazetelerin verdiği bir haberde, "Türkiye Sosyalist Fırkası tarafından Bahriye ve Dahiliye nezaretlerine verilen layiha sureti"yer almaktadır. Bu layihada "Bahriye Nezareti'ne bağlı fabrikalarda çalışanlar, aralarında bir tesanüd ve muvenet-i mütekabile maksadıyla bir cemiyet halinde toplanarak Fırka'mızın Kasımpaşa Şubesi'ni teşkil eden amelenin müracaat ve ricalarının kabul olunacağı ümid edilir." denmekte ve istemler şöyle sıralanmaktadır:" Mesai saatlerinin günde 8, haftada 48 saate indirilip haftada bir gün tatil verilmesi; Emekli Sandığı'nın düzene konması ve Denetleme Kurulu'nda işçi temsilcilerinin de bulunması." (250)

Görüldüğü gibi, bu olayda, işçiler başvurularını daha önce yaptıkları biçimde kendi işyeri örgütlenmeleri yada temsilcileri kanalıyla değil bir siyasal örgüt kanalıyla yapmaktadırlar. Söz konusu siyasal örgüt, ilerideki bölümlerde etraflıca söz edilecek olan Hüseyin Hilmi'nin 1919'da yeniden kurulan Türkiye Sosyalist Fırkası'dır. Ekim 1919 ortalarında Tersane Fabrikaları'nda çalışan 1300 kadar işçi yukarıdaki istemleri yineleyerek greve gitmişlerdir. Bu grev, eldeki verilere göre işçilerin istemlerinin çoğunun kabul edilmesiyle,

---

(249) İkdam: 4 Temmuz 1919
(250) İkdam: 25 Ağustos 1919

yani başarıyla sona ermiştir.(251).

12 Ağustos 1919'da Adana'da mürettipler grev yapmıştır.(252). Aynı yılın Ekim ayında işçi hareketinin yeni bir hız kazandığı ve kamuoyunda yankı bulmaya başladığı görülür. Ekim ayında hamalların, fırın işçilerinin tatil-i eşgal edecekleri haberinden hemen sonra, 25 Ekim 1919'da, Istanbul'da işçi temsilcilerinin önemli bir toplantı yaptıkları bildirilmekte, işçi sınıfının bu dönemdeki siyasal sınıfsal savaşım ve örgütlenmesinden söz ederken etraflıca açıklanacak olan bu toplantı,gazetelerde ayrıntılarıyla aktarılmaktadır. (253). 26 Eylül'de bir gazetede bu olayla ilgili haberin başlığı şöyledir: " Istanbul'da Amele Hareketi Başlıyor." O hafta içinde söz konusu toplantıyla ilgili haberler gazetelerde sürekli olarak yer bulmuştur.

30 Ekim'de bir süre önce greve gidecekleri bildirilen hamalların işi bıraktıkları, 16 Aralık'ta Şirket-i Hayriye memurlarının greve gidecekleri haber verilmektedir. Şirket-i Hayriye memurlarının istemleri: Maaşların artırılması, emeklilik süresinin 25 yıla inmesi, iş saatlerinin sınırlandırılması, on günde iki gün izin, hasta olanlara şirket tarafından bakılması, tedavi masraflarının şirketçe üstlenilmesidir.(254).

1919 yılının saptanabilen bu ilk grevleri, çoğunlukla 1908'lerin kendiliğinden işçi hareketleri çizgisinde yer almakla birlikte daha örgütlü eylemlerin ilk adımlarının atılmakta olduğu, kimi siyasal kuruluşların işçilerin eylem hazırlıklarını ve eylemlerini yönet-

---

(251) Tayyip Gökbilgin: Milli Mücadele Başlarken, Kısım II, s. 136

(252) K. Sülker: Türkiye'de Grev Hakkı ve Grevler, s. 142

(253) İkdam: 25 29 Ekim 1919

(254) İkdam: 16 Aralık 1919

meye başladıkları görülmektedir.

1920 yılı, Haliç Vapur Şirketi ile Tramvay Şirketi işçi ve memurlarının greve gidecekleri haberiyle açılır. (255). 10 Nisan günlü habere göre, 15 maddelik bir dilekçe ile gerekli yerlere başvuran tramvay işçileri istemleri kabul edilmezse 12 gün içinde tatil-i eşgâl edeceklerini bildirmişlerdir.(256). 17 Nisan'da Rumca ve Fransızca basılan gazetelerin mürettiplerinin greve başladıkları haberi yeralır.(257). 23 Nisan'da Tünel işçileri de greve hazırlanan tramvay işçilerine katılmışlardır. 11 Mayıs'ta tramvay işçilerinin grevi başlar. 1920 yılının en önemli işçi hareketlerinden biri olan tramvay işçileri grevini Türkiye Sosyalist Fırkası yönetmektedir Olayla ilgili haberde "Tramvay amelesi bugün tatil-i eşgâl ediyor. Tramvay ve Tünel amelesinin İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası ile teşrik-i mesai ettikleri bazı gazetelerde yazılmış ise de tamamen hilaf-ı hakikattır" denmektedir.(258). O günlerde Hüseyin Hilmi'nin Sosyalist Fırkası'nın Istanbul'daki en önemli işçi hareketlerine ve grevlere hakim olduğu bilinmektedir. Tramvay Şirketi grevinde de TSF'nın etkinliği açıktır. Bu etkinlik aşağıdaki yazıdan da anlaşılmaktadır:

Hilmi Arkadaş'a, Tramvay Kumpanyası'ndaki vatman Kenan Efendi diye birisi müracaat etti. Kenan Efendi, amele arasında bir ittihat ve toplanma için teşebbüste bulunduğundan, yardım istiyordu. Kenan arkadaş, Tramvay Kumpanyası'ndaki amelenin feci vaziyetini gördüğü zaman, vatman arkadaşlarıyla birlikte Vatman İttihadı namıyla bir cemiyet teşkiline

---

(255) İkdam: 7 Ocak 1920
(256) İkdam: 10 Nisan 1920
(257) İkdam: 17 22 Nisan 1920
(258) İkdam: 11 Mayıs 1920

teşebbüs etmiş, bilahare, cemiyeti teşkil ettikten sonra, cemiyet namına Sosyalist Fırkası'na giderek Hilmi arkadaş ile görüşmüştür. Hilmi arkadaş, tramvay amelesinin murahhasıyla birlikte İngiliz İşgâl Kumandanı'na başvurdu ve yardımını istedi. Kumandan işçiyi haklı buldu ve 100 kuruş yevmiye verilmesini istedi. Kumpanya bunu dinlemeyince 10 Mayıs 1336 tarihinde amele ilk grevi ilan etti..... Hilmi arkadaşla başa çıkamayacaklarını anlayan kumpanyadakiler, amelenin metalibini kabul edeceğini amele murahhaslarına bildirmişlerdir..... Bütün bu muvaffakiyetlerden sonra her gün 100 aza kayıt etmeye başlayan Sosyalist Fırkası, Merkez-i Umumi için Divanyolu'nda bir konak tutmuş ve Reis Bey'in rükubuna mahsus olmak üzere bir de otomobil tahsis etmiştir."(259).

1920 tramvay greviyle ilgili olarak günlük gazetelerde çıkan haberler de Sosyalist Fırkası'nın bu haretketki etkinliğini kanıtlamaktadır. 13 Mayıs'ta tramvay ve Tünel işçilerinin grevlerinin devam ettiği, grevci işçi sayısının 700'ü bulduğu ve 14 Mayıs'ta "Şehrimizdeki diğer amele cemiyetlerinin tramvay grevini takdir ettikleri ve bütün kuvvetleri ile kendilerine müzaharet edeceklerini bildirdikleri" yazılmaktadır. (260). Tramvay grevi 4 gün 3 saat sürmüş 15 Mayıs'ta sona erdirilmiştir. "Sadrazam'ın da delaletiyle günde 9 saat mesai, haftada bir gün tatil esaslarının kabul edildiği, vatmanların asgari 130, azami 160 kuruş, diğer amelenin de 70 - 100 kuruş yevmiye almalarının kararlaştırıldığı" bildirilmektedir. "Dün akşam Sosyalist Fırkası bir beyanname ile durumu ilan etmiştir." (261). Tramvay Şirketi anlaşmaya uymayınca 20 - 21

---

(259) Zeki Cemal: Meslek Dergisi, sayı 24, yıl 1925
(260) İkdam: 13 14 Mayıs 1920
(261) İkdam: 16 Mayıs 1920

Mayıs'tan itibaren işyerinde yeniden huzursuzluklar çıkmış, sonunda Şirket, işçi istemlerinin büyük çoğunluğunu kabul etmek zorunda kalmıştır. Gerek bir sosyalist parti tarafından yönetilmesi, gerekse işgâl Istanbul'unda Fransız sermayeli Tramvay Şirketi'nde çıkması açısından önem taşıyan tramvay işçileri grevi, o sıralardaki ve daha sonraki değerlendirmelerde çeşitli yorumlara konu olmuştur. Bu grevle ilgili olarak bir kaynakta şunlar okunmaktadır: " Şunu da belirtmek lazımdır ki bu grevin karakteri kat'iyen marksist değil, herşeyden önce milli idi. Çünkü talimat, Parti'nin haberi olmaksızın, milli kurtuluşçu gizli teşekküllerden geliyordu."(262).

O dönemde Istanbul'da Fransız ve İngiliz sermayeli işyerlerinde patlak veren grevlerin, Anadolu hareketine destek verme amacı taşıdığı, en azından önde görünmemekle birlikte bu grevlerde oldukça etkin bulunan komünist çevrelerin, militanların amaçlarının bu olduğu bilinmektedir. Bu türden grevler arasında sayılan tramvay işçileri grevinin, ulusal kurtuluş hareketi ile bağlantılı örgütlerden geldiğini kanıtlayabilecek herhangibir belge yoksa da Fransız Şirketi'ni hedef alması ona antiemperyalist bir öz kazandırmaktadır. Öteyandan Hüseyin Hilmi bu grevi yönetirken Fransız ve İngiliz işgâl güçleri arasındaki rekabetten yararlanmış olmalıdır. İngiliz İşgâl Komutanlığı bu sıralarda Hüseyin Hilmi'ye, özel olarak da tramvay grevine maddi yardım ve çeşitli destek sağlamıştır.

Aynı sıralarda yine TSF çevresinin ve şahsen Hüseyin Hilmi'nin yönettiği iki grev daha bilinmektedir. Bunlar Kazlıçeşme Debbağhane işçileri grevi ve Ka-

---

(262) Enver Esenkova: Le Communisme en Turquie, s. 14 21 (Tevetoğlu. Türk Kültürü, sayı 47, s. 1006'dan)

sımpaşa Tersanesi işçileri grevidir. Aşağıya aktarılan yazı bu iki grev ve genel olarak TSF'nin 1920 işçi hareketlerindeki etkinliği konsunda gerekli bilgileri içermektedir:

"Sosyalist Fırkası, amele arasında büyük bir sevinç tevlid etmiş ve Tramvay Şirketi, Şirket-i Hayriye, Haliç Vapur Şirketi, Kazlıçeşme debbağ ameleleri Sosyalist Fırkası'na karşı büyük bir temayül göstererek kaydolmaya başlamışladır..... Kazlıçeşme Debbağhane Fabrikası'ndaki amele kendi kendilerine, bilâ sebep grev ilan ederek Sosyalist Fırkası'na iltica ettiler (90 kişi kadar). Hilmi arkadaş, meçhul bir menbaıdan 800 altın lira bularak Sosyalist Fırkası merkezine geldiği zaman ameleye bir nutuk irad etti ve ameleye 'sabrediniz, ben sizin karnınızı doyuracağım, haydi Veliefendi Çayırına' dedi. Amele 10 gün kadar greve devam etti. Nihayet fabrika sahipleriyle müzakeratta bulunan Hilmi arkadaş, amelenin lehine olmak üzere bir itilâfname tanzim ve imza etti. Grev bitti. On gün karınlarını doyuran amele, Sosyalist Fırkası'na olan şükran borçlarını ödemek için müttehiden Sosyalist Fırkası'na kaydedildi. Grev muvaffak olunca Istanbul amelesi arasında Sosyalist Fırkası'na karşı büyük bir teveccüh başgösterdi..... Bu grevden 5 10 gün sonra Kasımpaşa Tersane Fabrikası'nda çalışan amele birden grev ilan ettiler ve derhal Sosyalist Fırkası'na iltica ettiler. Hüseyin Hilmi, amelenin evvelce teşkil ettiği bir taavün sandığında külliyetli miktarda para olduğunu öğrendi. Hilmi arkadaş derhal bu parayı Sosyalist Fırkası'na naklettirerek, amelenin her gün paralarını almalarını emretti. Tersane Fabrikaları Müdürü ile müzakerata başlandı....."(263).

Tramvay grevinin sona ermesinden bir kaç gün son-

---

(263) Zeki Cemal: Meslek Dergisi, sayı 24, yıl 1925

ra 1 Haziran 1920'de Reji müstahdemininin grev yapacaklarını Nafıa Nezareti'ne bildirdikleri haber verilmektedir. 2 Haziran'da gazetelerde Elektrik ve Terkos (su) Şirketi işçilerinin zam istekleri yer almakta, 15 Haziran'da bunlara fırın işçileri katılmaktadır. Reji'de ise yüzde 50 ücret zammını kabul etmeyen ve yüzde 100 zam isteyen 1400 işçi işten çıkarılmıştır.(264).

Temmuz sonlarında Deniz Maden Kömürü Cemiyeti amelesi (Şirket-i Hayriye ateşçileri), temsilcileri yoluyla Nafıa Nezareti'ne başvurarak yevmiyelerinin artmasını aksi takdirde greve gideceklerini bildirmişlerdir. (265). 9 Kasım 1920 tarihli bir haberden aynı işyerinin işçilerinin Mayıs 1920'de de işi bıraktıkları öğrenilmektedir.(266).

10 Kasım 1920'de Tramvay işçileri 28 maddelik bir istemler listesiyle yeniden Şirket yönetimine başvurmuşlardır. İstemlerden bazıları şunlardır: Yüzde 100 zam, kumpanya yöneticilerinden sekiz kişinin bir daha işe alınmamak üzere işten çıkarılmaları, işe alınacak yada çıkarılacak işçiler hakkında İşçi Kurulu tarafından karar verilmesi, işçi hastanelerinin kurulması, Şirket'in yabancı bir şirketle ortaklık kurmaması, işçi çocukları için bir okul açılması ve bu okulun öğretmenlerinin işçiler tarafından seçilmesi, 8 saatlik işgünü, gece çalışmasında iki kat ücret..."(267). Görüldüğü gibi bu istemler örgütlü bir hareketin ileri düzeydeki istemleridir. Aralarında, yabancı şirketle ortaklık kurulmaması gibi nesnel olarak antiemperyalist bir öze sahip olanlar da vardır.

İşgâl altındaki Istanbul'da yoğun bir grev yılı ola-

---

(264) İkdam: 8 11 Haziran 1920
(265) İkdam: 24 Temmuz 1920
(266) İkdam: 9 Kasım 1920
(267) İkdam: 10 Kasım 1920

rak yaşanan 1920, Elektrik Şirketi işçilerinin yüzde 100 zam istemiyle kapanırken 1921 yılının ilk ayında gazeteler yaygın bir grev "tehlikesinin" yakın olduğunu haber vermektedirler. 3 Şubat'ta bir süre önce zam isteğinde bulunan Elektrik Şirketi işçileriyle Şirket arasında anlaşma olmadığından grevin başlayacağı haber verilmekte, 9 Şubat'ta anlaşma imzalandığı bildirilmektedir. 15 Mart'ta Şirket-i Hayriye işçileri 28 maddelik bir istemler bildirisi ile Şirket yönetimine başvurmuşlardır.(268). Şirket-i Hayriye işçilerinin istemlerinin ve bunların kaleme alınış tarzının tramvay işçilerinin istemler bildirisine benzemesi ve olayların gelişme biçimi, Şirket-i Hayriye işçileri üzerinde de Hüseyin Hilmi ve TSF'nin etkinliğiyle ilgili bilgileri doğruladığı gibi, örgütsel olarak ortada görünmemekle birlikte komünist çevrelerden militanların bu grevlerde zaman zaman yönlendirici rol oynadıkları varsayımını pekiştirmektedir.

31 Mart tarihli gazetelerde yer alan bir haberde Kadıköy Havagazı Şirketi işçilerinin de Şirket'ten istemlerde bulundukları yazılmaktadır. Bu istemler şunlardır: İş saatlerinin 8 saate indirilmesi; ücretlere yüzde 50 zam; yılda bir defa bir maaş ikramiye; günde 1 kilo ekmek verilmesi; eskiden olduğu gibi kömür ve elbise verilmesi; gece mesaiinde iki kat yevmiye; üç ay çalışmış olan işçiye hastalık sigortası; ücretli hafta tatili; sağlığa uygun koğuşlar yaptırılması,; ustabaşıların keyfi işçi çıkarmalarına son verilmesi; arabacıların gündeliklerinin, kömür taşımadıkları günlerde de ödenmesi.(269).

16 Nisan'da önemli bir grev dalgasının daha yaklaştığı haber verilmektedir: " Sekiz gün içinde anlaşma-

(268) İkdam: 16 Mart 1921
(269) İkdam: 31 Mart 1921

lara uyulmazsa, Elektrik, Tünel ve Tramvay şirketlerinin işçileri greve gideceklerini bildirmişlerdir."(270). 29 Nisan tarihli bir haberde 15 Mart'ta çeşitli istemlerde bulunmuş olan Şirket-i Hayriye işçilerinin isteklerinin kabul edildiği, ancak elebaşı durumundaki 72 işçinin işten çıkarıldığı açıklanmaktadır. Habere göre işçiler, işten çıkarılan arkadaşları 48 saat içinde geri alınmazlarsa greve gideceklerini bildirmişler, bunun üzerine Şirket, 72 işçinin işe yeniden alınacağı yolunda söz vermiştir.(271).

19 Temmuz 1921'de bir süreden beri grevde bulunan Zeytinburnu Fabrikası işçilerinin işbaşı yaptıkları haber verilmektedir.(272).

1921 yılı Ağustos'unun ikinci yarısında, işgâl altındaki Istanbul'da kamuoyunu en fazla ilgilendiren konulardan biri de genel grev olup olmayacağıdır. 10 Ağustos'a doğru genel grev söylentileri yaygınlaşmıştır. Buna karşılık grev tehdidiyle karşıkarşıya bulunan şirketlerin çabalarını işçi eylemlerindeki etkinliği iyice görünen TSF'yi çökertmeye yada onunla uzlaşmaya, öteyandan işçi önderlerini işten atmaya ve etkisizleştirmeye yoğunlaştırdıkları dikkati çekmektedir. Eylül başlarında genel grev ihtimalinin gitgide azaldığı anlaşılmaktadır. Bir gazete haberinde "Evvelsi gün, Türkiye Sosyalist Fırkası murahhasları davet edilerek istekleri hakkında yapacakları son fedakârlık kendilerinden sorulmuştur. Hükümet, greve mani olacak tedbirleri aldığından ve Sosyalist Fırkası da amele arasında tam birliği temin edemediğinden grev ilan edilmeyecektir" denmektedir.(273). Bu habere rağmen

---

(270) İkdam: 16 Nisan 1921
(271) İkdam: 29 Nisan 1921
(272) İkdam. 19 Temmuz 1921
(273) İkdam: 2 Eylül 1921

20 Eylül 1921'de tramvay işçileri greve çıkmışlar, ancak Hüseyin Hilmi'nin çökmekte olan hareketine yeniden güç kazandırmak üzere zorladığı bu eylem başarısızlıkla sonuçlanmış ve bu başarısızlık TSF'yi kaçınılmaz sonuna biraz daha yaklaştırmıştır. Habere göre,"Vatmanlar kendi yerlerine acemi vatmanların işlemesine mani olmak için tatil-i eşgâl etmişler ve elektrik cereyanını da kestirmişlerdir. Polis Müdürlüğü'ne verilen emir üzerine elektrik cereyanını kesenlerle arabasını terkeden vatmanlar cezalandırılmak üzere aranmaya başlanmıştır."(274). 2 Ekim'de, 36 saat süren bu grevin geçici olarak sona erdirildiği bildirilmektedir.

9 Ekim 1921'de dönemin bir başka grevi Çatalca Bölgesi demiryolları işçilerinin hareketidir. Çatalca demiryolu işçileri aşağıdaki istemlerle greve çıkmışlardır: Harb-i Umumiye kadar tekaüdiye diye kesilen paranın altın olarak iadesi; Mösyö Sakaleriyo'nun memuriyetine iadesi; saat-ı mesainin 8'e tenzili, Kumpanya'nın her memura senede 21 gün mezuniyet vermesi; idareden 4 5 kiçinin ihracı... Bu grevin hikâyesi ise şöyle anlatılmaktadır: "Yunanlılar, Trakya'yı işgâl ettikten sonra, merkezi Istanbul'da bulunan ve *Müstahdemin-i Himaye Cemiyeti* namını taşıyan şimendifer müstahdemini cemiyeti, Istanbul Edirne namıyla iki kısma ayrılmıştır. Grev ilan eden Edirne şubesidir. Kumpanya hasılatın azalması yüzünden müstahdeminden bir kısmına yol vermiştir. Bunlar meyanında bulunan müfettişlerden Sakaleriyo, Edirne'ye gelerek orada Cemiyet'in Edirne Şubesi riyasetine geçmiş ve grevi tertip eylemiştir. Kumpanya'ya göre grevin asıl sebebi Trakya'daki Yunan memur-u askeriyesinin şimendiferin beynelmilel kontrol altında tutulmasını ar-

---

(274) İkdam: 30 Eylül 1921

zu etmemeleridir."(275). Yunan işgâl çevrelerince desteklendiği anlaşılan ve daha çok Rum işçilerin katıldığı sanılan bu grevin niteliğinin diğerlerinden farklı olduğu anlaşılmaktadır.

1922 yılının 26 Ocak'ında 1500 tramvay işçisi greve başlamıştır. Konuyla ilgili olarak İkdam Gazetesi, işçi, Şirket ve Nafıa Nezareti yetkili ve temsilcileriyle görüşmüş; işçilerin 8 saatlık işgünü, ikramiyelerin eskisi gibi ödenmesi, iki ay önce işten çıkartılmış olan altı işçinin yeniden işe alınması istemlerinde direndiklerini; Şirket'in "amele greve çıkabilir, Şirket de istediği gibi hareket eder" dediğini; Nafıa Müsteşarlığı'nın ise 8 saatlik işgünü istemi dışında diğer istemlerde işçilerin haklı olduğunu kabul ettiği saptanmıştır. (276). Anlaşıldığına göre Tramvay Şirketi, grevin ikinci gününden itibaren tramvayları acemi işçi ve vatmanlarla yürütebilmiş ve grevci işçiler buna engel olamadıklarından işçilere karşı belli bir direnme gücü elde etmiştir. İşçilere 1 Şubat'a kadar işe dönmezlerse işe alınmayacakları bildirilmiş, bu uyarıya rağmen 31 Ocak'ta hâlâ işbaşı yapan olmamıştır. 4 Şubat tarihli bir haber grevin başarısızlığının işaretidir: " Bazı amele, Kumpanya'ya müracaat etmiş olmakla birlikte bunların miktarı mahduttur. Mütebaki amele grevde ısrar etmektedir. Hariçten işçi bulunduğundan hemen her hatta seyr-ü sefer temin edilmiştir. Grevci amelenin açıkta kalması muhtemel görünmektedir."(277). 7 Şubat'taki haber tramvay grevinin başarısızlığı kadar TSF'nin de çöküşünü göstermektedir: "Grevci amelenin durumu dün son derece feci bir şekle girmiştir. Grevci amele bunun farkına vararak elebaşı o-

---

(275) İkdam: 14 Aralık 1921
(276) İkdam: 27 Ocak 1922
(277) İkdam: 4 Şubat 1922

lanlara hücum etmiş, kendilerinin bu hale gelmelerine sebep olduklarından dolayı tahkir ve Fırka'dan ihraç etmişlerdir. Amele 8 saatlık işgününden vazgeçmekle birlikte diğer şartlarda ısrar etmektedir."(278). Bu grev 9 Şubat'ta gerçek bir başarı elde edilemeden sona ermiştir.

Tramvay grevinin son bulduğu 9 Şubat günü 1000 kadar tanzifat amelesi greve çıkmıştır. Ancak 1922 İlkbaharı'ndan 1923 ortalarına kadar geçen sürede, Istanbul gazeteleri taramalarında yeni bir grev haberine rastlanmamaktadır. Bu dönemin, Anadolu hareketinin kesin zafere gittiği, bunu Istanbul Hükümeti'nin de iyice kavradığı ve nihayet Istanbul'un kurtarıldığı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin yönetimine geçtiği bir dönem olduğunu hatırlatmakta yarar vardır.

1919 1923 döneminde, 1923 ortalarından itibaren yeni bir grev dalgası görülür. 1923 ortalarına kadar giden dönemde, elimizdeki kaynaklarda saptayamadığımız, başka kaynaklardan aktardığımız birkaç işçi hareketinden daha söz etmek gerekir. Bunlar, 1921'de Sadık Usta'nın yönettiği mürettipler grevi, 21 Ekim 1920'de Tokat, Ankara, Yozgat ilk ve orta öğretim öğretmenlerinin grevleridir.(278). Öteyandan sıcak savaşı yaşayan Anadolu kesiminde, Ankara Hükümeti'nin baskısı çok daha fazla duyulduğundan ve işçi sınıfı büyük ölçüde ulusal kurtuluşçu hareketi desteklediğinden, ulusal bilinç, sınıfsal bilincin önüne geçtiğinden grev hareketleri çok seyrek olarak görülmüştür. Bunların tümü hakkında elimizde yeterli veri olmamakla birlikte, Eskişehir'de demiryolu işçileri ve Ankara İmalat-ı Harbiye işçileri arasında yapılan grev ajitasyonunun başarı sağlamadığı, Adana - Mersin çevre-

---

(278) K. Sülker: A.g.y., s. 142 ve 149

sinde kimi küçük özel işyerlerindeki iş bırakmaların genel bir görünüm kazanmadığı anlaşılmaktadır.

1921 ve 1922 Yıllarında 1 Mayıs'lar

1919 1923 döneminde işçi sınıfının yükselen hareketi sadece ekonomik savaşımla ve grevlerle kısıtlı kalmamıştır. Bu konuda, özellikle 1 Mayıs gösterileri ve kutlamaları anılmaya değer.

1 Mayıs 1920, Istanbul'da düşman ordularınca işgâlinin hemen ardına rastlamış, Istanbul işçileri - belki de bir çeşit protesto olarak 1 Mayıs'ı kutlamama kararı almışlardır. İkdam Gazetesi, 1 Mayıs 1920'de şöyle yazmaktadır: " 1 Mayıs tatilinin her sene memleketimizde az çok bir inikâsı mevcut olduğu halde, bu sene amele sınıfı, fevkalâde ahvali nazar-ı itibare alarak tatilden sarf-ı nazar etmişlerdir."

Eldeki veriler ilk yığınsal 1 Mayıs gösterilerinin 1921 yılında yapıldığını ortaya koymaktadır. 1 Mayıs 1921, Istanbul'da işgâl koşullarında, işgalci emperyalistlere işçi sınıfının başkaldırışını simgeleyen bir biçimde kutlanmıştır. İşgâl kuvvetleri, 1 Mayıs gösterilerini engellemek amacıyla yasaklamalara başvurmuşlar, gözdağı vermişler ama gösterileri engellemeyi başaramamışlardır. 1 Mayıs 1921'de Beyn - el Müttefikin Zabıta Komisyonu Reisi Miralay Ballar'ın yayınladığı bildiride şöyle denmektedir: " Gerek 1 Mayıs münasebetiyle ve gerek herhangi sair bir tarih için nümayişler tertibi zımnında vuku bulacak herhangi bir müracaat nazar-ı itibare alınmayacaktır. Hernevi siyasi ve diğer alaylar tertibi, askeri kumandanın emriyle kat'i suretle yasaktır. Bu emre her türlü muhalefet ciddiyetle nazar-ı itibare alınarak, cür'et edenlerin şiddetli cezaya duçar olacağı ahaliye beyan edilir." O günlerde, gazetelerde de aynı doğrultuda bildiriler yayınlanmak-

tadır: " 1 Mayıs günü her nevi esnaf ve şirketler amelesi daima çalışma haklarını muhafaza etmektedirler. Beyn el müttefikin zabıta onların masuniyetini kat'i surette temin eyleyecektir. Istanbul'un askeri işgal altında bulunması dolayısıyla hernevi suikast ve siyasi nümayişlerle fabrikalarda alat ve edavatı tahrip veya ameleyi işinden men gibi hareket askeri suç şeklinde telâkki edilerek failleri askeri mahkemelere sevk olunacaklardır."(279).

Tüm bu engellemeler ve sert tehditler, 1921 yılı 1 Mayıs'ının parlak bir biçimde kutlanmasının önüne geçememiştir. 1921 yılı 1 Mayıs kutlaması, Türkiye işçi sınıfının sınıfsal savaşımla ulusal kurtuluş savaşımını, sınıfsal bilinçle ulusal bilinci tek bir potada yoğurup kaynaştırmasının en eski ve en iyi örneklerinden biri sayılabilir.

Eldeki belgeler, 1 Mayıs 1921'in, o dönemlerde Istanbul işçi hareketi içinde en etkin kuruluş olan Türkiye Sosyalist Fırkası çevresinde, ancak TSF'yi kat kat aşan bir sınıfsal bilinçle kutlandığını göstermektedir.

TSF'nin 1 Mayıs bildirisinde şöyle denmektedir: "Mayıs'ın birinci günü amelenin en mukaddes bayram günüdür. Bu mukaddes bayramın kutlanması bütün amele için bir vazifedir ve bu mesut gün şerefine kanuni müsaedat dairesinde ameleler istirahat haklarını muhafaza edebilirler..... Fırka, memleket inzibatıyle alâkadar bulunan elektrik amelesinin çalışmalarına müsaade eylemiştir."(280).

---

(279) Ahmet Seren: "Türkiye İşçi Sınıfı ve Tarihte 1 Mayıslar", Yurt ve Dünya, sayı 3, 1977 Mayıs s. 398 399

(280) Ahmet Seren: A.g.y., s. 399

TSF bildirisi görüldüğü gibi işgâl komutanlığının bildirilerine kafa tutmaktadır. Nitekim 1 Mayıs 1921 günü Şirket-i Hayriye, Haliç Şirketi, Baruthane, Feshane, Zeytinburnu Fabrikaları, Tramvay Şirketi ve pekçok başka şirket ve işyeri işçileri işbaşı yapmamışlar, TSF'nin Divanyolu'ndaki merkezinde bayramlaşılmış, Kağıthane'de ve kimi kaynaklara göre Hürriyet-i Ebediye Tepesi'nde törenler, eğlenceler düzenlenmiştir. 2 Mayıs'ta gazeteler 1 Mayıs'la ilgili şu türden haberler yayınlamışlardır: " Şehrimizde işçi bayramı dün işçiler tarafından tesit edilmiştir. Şirket-i Hayriye, Haliç ve Tramvay Şirketleri amelesi çalışmadıklarından vesait-i nakliyenin büyük kısmı muattal kalmıştır. Ameleden bir kısmı, bayramlarını tesit için mavi işçi gömlekleri giydikleri, kırmızı boyunbağı taktıkları gibi hepsi de kırmızı rozetleri hamil idiler. Amelenin bindiği bazı otomobillere de kırmızı bayrak takılmıştı. Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Babıâli'deki merkezinde tören yapılmış, saat 10'dan 1'e kadar muzıka Enternasyonal'i çalmıştır. İşçiler arasında dün işret menedilmiş olduğundan hiç kimse sarhoş olmamış, hiç bir vak'a zuhur etmemiştir."(281).

Bir başka kaynakta, 1 Mayıs 1921 şöyle anlatılmaktadır: " Gösteri yürüyüşü uzun sürdü. Istanbul semtlerinden, Haliç'ten gelen işçi kolları Karaköy'den, Beyoğlu'ndan geçtiler Türk bayraklarını, kırmızı savaş bayraklarını omuzlarında taşıdılar. Ellerinde 'Bağımsız Türkiye' yazılı pankartlar vardı. Kurtuluş şarkıları, işçi türküleri söylediler. Yürüyüş kolları Hürriyet Tepesi'nde toplandı. Burada, Komünist Partisi adına, o zamanki Merkez Komitesi üyelerinden Sadrettin Celâl konuştu."(282).

1 Mayıs 1921'in TSF dışında, o dönem Istanbul'un-

---

(281) İkdam: 2 Mayıs 1921, Alemdar: 2 Mayıs 1921
(282) TKP: Doğuşu, Gelişme Yolları, s. 9

da varolan diğer işçi kuruluşlarıyla bir eylem birliği biçiminde kutlandığı ve Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası (Aydınlık) çevresinden Sadrettin Celal'in konuştuğu konusunda herhangi başka bir haber ve veriye rastlanmamıştır. Ancak o dönemlerde Sadrettin Celal'in TSF ile TİÇSF'nin eylem birliğinden yana olduğu bilindiğine göre, dış görünüşüyle TSF etkinliğinde geçen, aslında komünistlerin etkin olabileceği 1 Mayıs 1921 kutlamalarında konuşma yapmış olması olanaklıdır.

1921 yılı 1 Mayıs'ı konusunda, olaylara dışarıdan gözlemci olarak bakan bir yazarın izlenimleri de ilginçtir. Refik Halit (Karay) o günlerde şunları yazmaktadır: " Evvelki gün 1 Mayıs, Istanbul'da ilk defa amele bayramı yapılmış, Şirket ve Haliç vapurları, tramvaylar işlememiş. Bunu haber aldığım zaman, kendi kendime 'kimbilir, İştirakçi şimdi ne kadar memnundur, etekleri zil çalar' dedim ve tanıdıklarım arasında gayesine eren bu yegâne bahtiyar adamı ta yüreğimin içinden samimiyetle tebrik ve takdir ettim.

İşte o gün nihayet geldi. İştirakçi, evvelki gün, işlemeyen vapurları, tütmeyen bacaları ve kırlarda şad-ü handan dolaşan amelelerini seyrederek 1 Mayıs'ı nihayet istediği gibi tesit etti..... Fakat bakalım bu bayramın sonu nasıl gelecek..."(283).

1922 İlkbaharı'nda, Istanbul'da işçi hareketi artık TSF'nin ve Hüseyin Hilmi'nin etkinliğinden çıkmış görünmektedir. 1922 yılı 1 Mayıs'ı öncesinde Istanbul'daki işçi örgüt ve kuruluşlarının önemli bölümü bir araya gelmiş, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası (TİÇSF), Türkiye Sosyalist Fırkası, Türkiye İşçi Derneği, Beynelmilel İşçiler İttihadı, Ermeni Sosyal De-

---

(283) Çapanoğlu: Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, s. 78 79, 82 83

mokrat Fırkası ve diğer kimi kuruluşlar komisyon halinde çalışarak kutlama programını hazırlamışlardır. O günlerin gazetelerinde yayınlanan 1 Mayıs Hazırlık Komisyonu bildirisinin sonuç bölümü şöyledir:

1- Istanbul'da mevcut bütün işçiler, kadın, erkek ve bir teşkilâta mensup olsun olmasın bu bayrama davetlidirler
2- Toplanma merkezi Pangaltı'dır Bayrama iştirak edecek bütün arkadaşlar, saat 11'de Pangaltı'da bulunacaklar ve kollarında kırmızı pazubentler bulunan tertip heyeti tarafından karşılanacaklardır
3- Grup halinde gelecekler şehir dahilindeki yürüyüşlerinde hiçbir türlü nümayiş yapmayacaklar ve proletarya şuuruna yakışacak bir vakar ve sükunetle geçeceklerdir
4- Bayram Pangaltı'da başlayacak ve bütün gruplar toplu olarak saat on bir buçukta, önde muzika olduğu halde Pangaltı'dan hareketle Kâğıthane'ye gidecekler ve arkadaşlar muzika ile birlikte işçi şarkıları terennüm edeceklerdir
5- Kâğıthane'de 1 Mayıs Bayramı'nın ehemmiyeti ve tarihi hakkında söz söyleyecek arkadaşların nutukları dinlenecek, bayram saat beşe kadar devam edecek ve beşten sonra arkadaşlar gene sükun ve vakarla dağılacaklardır.
6- 1 Mayıs Komisyonu polise karşı bütün mes'uliyeti deruhte etmiş olduğundan bütün arkadaşların tertip heyetinin ihtarlarını iyi karşılaması ve işbu program haricine çıkılmaması bilhassa rica olunur "(284).

1 Mayıs günü işçiler Sultanahmet Meydanı'nda top-

---

(284) Ahmet Seren. A.g.y., s. 100 (Dili yazar tarafından sadeleştirilmiştir.

lanmış, yürüyüş kolu Pangaltı'ya kadar gelerek burada Galata kesimi işçilerine kavuşmuş ve "Saat 1'de amele kitlesinin önünde bir bando - muzıka olduğu halde, kırmızı pazubentli heyet azasının nezareti altında amele Kâğıthane'ye yollanmıştır. Yolda ameleye muhtelif beynelmilel mesai marşları terennüm ettirilmiş, Kâğıthane'de hatipler tarafından emek ve emeğin kıymeti hakkında, muhtelif mevzular üzerine konferanslar verilmiştir."(285).

Kâğıthane'deki bu mitinge Şirket-i Hayriye, Haliç Şirketi, Tramvay Kumpanyası, Tünel Kumpanyası, Elektrik Fabrikası, Seyr-ü Sefain İdaresi ve Mürettibin-i Osmaniye Cemiyeti işçileri katılmıştır. Öteyandan bir yıl önce 1 Mayıs'ı tümüyle denetimi altında bulunduran, ancak artık kesin çöküş ve bozgun dönemine girmiş bulunan TSF merkezinde de tören ve bayramlaşma düzenlenmiştir.

1922 İlkbaharı'nda Anadolu'da, halk ve bir kısım aydınlar arasında oldukça yaygınlaşmış bulunan "bolşeviklik sempatisi", öteyandan Sovyet Rusya ile Ankara Hükümeti arasındaki ilişkilerin en sıcak döneminin yaşanıyor olmasının etkisiyle 1922 yılı 1 Mayıs'ı Ankara'da da yarı resmi törenlerle ve coşkulu biçimde kutlanmıştır. Ankara Hükümeti'nin resmi sözcüsü sayılabilecek Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, Ankara'daki tören ve gösterileri şöyle anlatmaktadır: " 1 Mayıs sabahı saat dokuzda İmalat-ı Harbiye amelesi istasyon civarındaki eğlence mahalline toplanmışlardı. Saat 10 raddelerinde mürettipler bir grup halinde geldiler, sonra şimendifer ve dekovil amelesi de iltihak etti. Saat on birde fabrika haricindeki meydanlıkta umum işçiler toplanmışlardı. İzmir mebusu Yunus Nadi Bey, Menteşe mebusu Tevfik Rüştü bey , Istanbul mebusu Numan Bey ile Ticaret Müdür-i Umumisi Vehbi, Fab-

---

(285) Vakit Gazetesi: 3 Mayıs 1922

rika Müdürü Nuri Beyler, Rus Sefarethanesi'nden bazı memurlar ve matbuat müntesibi hazır idiler. Evvelâ Istanbul mebusu Numan Efendi bir nutuk irad ederek 1 Mayıs'ın umum amele için şuurlu bir gün olarak tesit edildiği bu günden maksat, amelenin içtimaı ve amele hukukunun muhafazası olduğunu söyledi. Menteşe mebusu Tevfik Rüştü Bey söze başladı. 1 Mayıs Bayramı'nın tarihçesinden ve ihtilâllerden bahs ile gerek memleket dahilinde ve gerek haricinde ölen işçilerin ruhuna bir vesile-i hürmet olmak üzere iki dakika ayakta sükutu teklif etti ve kabul olunarak bu sükut hazirun üzerinde derin bir tesir husule getirdi. Badehu bir amele ittihadı ve bir istihlâk kooperatifi teşkilini teklifte bulundu ve amelenin hukukunu muhafaza eden bir hükümetimiz olduğundan ona müzaheret edildiğini ve edileceğini beyanla sözlerine nihayet verdi. Esliha Fabrikaları sucu ustası Osman Alp Efendi de nutuk irad ederek bu toplanmadan dolayı Hükümet'e teşekkür ile bugünkü Hükümet'in emperyalizmle kapitalizme karşı mücadele ettiğinden amelenin gayesine muvafık olduğunu, bunun için köylü ve işçinin mücadeleye devam edeceğini ve Hükümet emperyalizmle çarpıştıkça ordusunun ön saflarında köylü ve amelesini bulacağını izah etti. Rus Sefarethanesi memurlarından yoldaş Zornberg, Rusya Şuralar Cumhuriyeti ve amelesi namına bayramı selamlayarak burada emperyalist ve kapitalistlerle çarpışılırken Rusya'da da bunlara karşı mübareze olunduğunu söyledi....."(286).

Aynı gün 1 Mayıs Sovyet Elçiliği'nde de kutlanmış ve dönemin Sovyet Büyükelçisi Aralov'un anılarına göre, elçiliğe 200'den fazla ziyaretçi gelmiş, Ankara İmalat-ı Harbiye ve başka atelye temsilcileri tebrike gelmişler, ayrıca gece düzenlenen kabul resminde Sağlık Bakanı Tevfik Rüştü Bey, TBMM üyeleri, öğretmenler,

---

(286) Hakimiyet-i Milliye, 3 Mayıs 1922

doktorlar, subaylar bulunmuştur.(287).

1922 yılında Ankara'daki 1 Mayıs kutlamaları, Ankara Hükümeti'nin, işçi hareketi karşısında o dönemdeki tavrını ortaya koyar niteliktedir. Bu tavrın özü, işçi hareketini kontrol altında bulundurmak, bilinen bir deyişle "komünizm gerekiyorsa onu da biz yaparız"dır.

Ankara'dan "Türkiye İşçiler Birliği Murahhası Numan" imzasıyla Istanbul'daki TSF'ye, TİÇSF'ye, Istanbul Mürettipler Cemiyeti'ne, Bakırköy İşçi Derneği'ne ve çeşitli gazetelere çekilen telgrafta "Zalim emperyalizm ve kapitalizmle mücadele eden dünya işçilerinin 1 Mayıs Bayramı'nı Anadolu işçileri derin bir samimiyetle kutlarken, siz yoldaşlarını da hürmetle selamlar."(288) denmektedir.

Bu telgraf da Anadolu Hükümeti'nin bir çeşit resmi işçi temsilcisi durumunda olan Numan Usta kanalıyla Istanbul işçi hareketiyle bir bağ kurma ve bunları da denetim altına alma siyasetinin bir adımı sayılabilir. Kurtuluş Savaşı lider kadrolarının ve başta Mustafa Kemal'in işçi siyaseti 1922 yılında artık oldukça biçimlenmiştir. Bu siyasetin özünü, ulusal bilincin öne çıkarılması ve sınıfsal bilincin köreltilmesi, başka bir deyişle işçi sınıfını ulusal burjuvazinin ve genel olarak burjuvazinin kuyruğuna takma siyaseti olarak açıklamak olanaklıdır. 1922 yılı 1 Mayıs'ı için Ankara Hükümeti'nin görüşlerini dile getirdiği varsayılabilecek bir yazar şöyle yazmaktadır: "Yarı aç Türk amelesi ile büsbütün aç Türk burjuvası arasındaki bu zoraki kavgaya memlekette hüküm süren asıl sermaye bıyık altından gülüyor..... Eğer 1 Mayıs, bu memlekette ser-

---

(287) S. İ. Aralov: Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatırları, s. 122

(288) Hakimiyet-i Milliye: 3 Mayıs 1922

maye tahakkümüne karşı ecir sınıfın bayramı ise, ey bütün vatan ehli, kadın, erkek, bey, ağa, hepimiz dağlara çıkalım ve kırlara düşelim. 1 Mayıs, 10 Temmuz'dan da daha canlı bir bayram günümüz olur."

Bu satırlar kemalizmin sınıf savaşımını saptırma siyasetinin en özlü anlatımı olan "İmtiyazsız, sınıfsız kaynaşmış bir kitleyiz" biçimindeki belginin bir başka anlatımıdır. 1922'de emperyalizme karşı Kurtuluş Savaşı'nın zafere yürüdüğü günlerde bu savaşın sınıfsal dayanağı olan ulusal burjuvazinin ve onun vurucu gücü olan küçük burjuva aydın kadroların işçi sınıfının savaşımına bu türlü yaklaşımları yadırgatıcı olmadığı gibi doğaldır da. Kaldı ki ilerideki bölümde de görüleceği üzere Türkiye işçi sınıfının öz örgütü Türkiye Komünist Partisi'nin Kuruluş Kongresi'nde aldığı kararlar ve daha sonra bölük pörçük biçimde de olsa izlenen çizgi, ulusal kurtuluş savaşımını tüm gücüyle destekleme çizgisidir. İşçi sınıfının sınıfsal savaşımının tüm gelişme süreci boyunca, burjuvazi açısından sorun, bu doğru stratejinin kendi lehine saptırılması; işçi sınıfı açısından ise sorun, bu doğru stratejinin sağa sola yalpalamadan *doğru* uygulanması olmuştur.

Geçiş Yılı 1923

1922 İlkbaharı'nda geri çekilen grev dalgası 1923 yazından itibaren yeniden yükselir. Ancak, bir geçiş yılı sayılabilecek 1923 grevleri ve işçi hareketleri kimi özelliklere sahiptirler. Bunlar artık emperyalizme karşı zafer kazanmış bir ulusun proletaryasının hareketleridir ve bu nitelik 1923'ün hemen tüm önemli işçi hareketlerine damgasını basar.

1923 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında Zonguldak Maden işçileri, İzmir incir toplama işçileri, 2 Eylül'de Aydın şimendifer işçileri, 7 Eylül'de Istanbul matbaa işçileri, bir kaç gün sonra Bomonti Bira Fab-

rikası işçileri grev yapmışlardır. Ekim - Kasım aylarında patlak veren ve en önemlileri Şark Şimendiferleri Şirketi (Edirne hattı), Istanbul tramvay işçileri, Terkos işçileri ve Dolmabahçe Gazhanesi işçilerinin grevleri olan bu hareketler ekonomik savaşımın yanısıra yenik düşmana, emperyalist sermayeye karşı tepkinin de güçlüce dile geldiği hareketlerdir.

1923 yılı Ekim Kasım ayları boyunca süren Şark Şimendiferleri Şirketi grevinin temelinde iki neden vardır Ücretlerin düşüklüğü, işkoşullarının kötülüğü ve yabancı kumpanyaya karşı tepki... Şark Şimendiferleri Kumpanyası işçilerinin grev geleneği bilindiği gibi eskilere dayanmakta, bu işyerinde oldukça deneyimli işçiler çalışmaktadır. 1923 Sonbaharı'nda, Kumpanya yeni bir ücret sistemi getirmiş ve bu yeni sisteme göre işçilerin ücretleri beşte bir oranında azaltılmak istenmiştir. "Şark Şimendiferleri Müstahdemin Teavün Cemiyeti" adlı işyeri işçi derneği, bu yeni uygulamayı reddetmiş, yeni koşullarla verilecek ücretlerin alınmamasına karar vermiştir. İşçilerin hiç biri ücretlerini almamış, bazı olaylar çıkmış, derneğin ağır basmasıyla Şirket tam ödeme yapmak zorunda kalmıştır. İşyerinde ortaya çıkan gerginlik, ücretlerin tam ödenmesiyle de sona ermemiş, İbrahim adlı bir Türk işçiye musevi "şefdötren"in hakaret etmesi ve dövmesi üzerine açılan soruşturma sonucu yine musevi bir müfettişin, İbrahim'i suçlu görerek işinden atması üzerine gerginlik olağanüstü yükselmiş, Cemiyet bir bildiri yayınlayarak üç musevinin işten atılmasını ve İbrahim'in hemen işe alınmasını istemiştir. Gittikçe gerginleşen hava içinde Ekim ayında işçiler Cemiyet'leri kanalıyla 18 maddelik bir istemler bildirisini Şirket'e vermişler, 16 Kasım'da tarafların temsilcilerinin katıldığı bir toplantıda Şirket istemlerin çoğunu reddetmiş, bunun üzerine grev kararı alınmış ve grev 18 Kasım 1923'de başlamıştır. 18 madddelik istemler

bildirisi, artık zaferin kesinleştiği ve Cumhuriyet'in ilan edildiği 1923 Sonbaharı'nda işçi hareketlerinin havasını göstermesi bakımından ilginçtir:

" 1- Ermeni komitelerine cebren iane toplayan hainlerin, fabrika duvarlarına Konstantin Venizelos'un resimlerini yapıştırıp, 'bunları Türklere öptüreceksiniz' diyen küstahların, muhterem kumandanlarımıza hakaret etmiş olan hainlerin zaman kaybetmeden Şark Şimendiferleri Kumpanyası'ndaki memuriyetlerinden suret-i kat'iyede uzaklaştırılmaları.

2- Yevmiyelerde icra edilen tenakuzatın hayatın fevkalâde pahalılığı dolayısıyla bilâ istisna iadesi.

3- Umum müstahdemin yevmiyelerine yüzde 30 nisbetinde zam yapılması.

4- Yol amelesinin mesaiinin 8 saat olarak tesbiti ile yevmiyelerin iki sene evvelki miktara iblağı.

5- Hafta tatilinin ücretli olarak tatbiki.

6- Tatil günlerinde mecburen çalıştırılanlara çift yevmiye itası.

7- On iki saatten on beş saate kadar hizmet gören müstahdemlerin servislerinin bir haddi makule indirilmesi ve kat'i bir istirahat bahşolunması.

8- Atelyelerde ve depolarda sabahtan akşama kadar amade tabip bulundurulması, eczahanelerin noksanlarının ikmali ve yol amelesinin bunlardan istifadesinin temini.

9- İşbaşında duçar-ı kaza olanlara tedavisi ikmâl oluncaya kadar çalışanlar gibi yevmiye itası.

10- Hasta olan müstahdeminin hastalığı vazifesine mani olduğu Kumpanya doktorunun taht-ı tasdikinde bulunduğu takdirde hastalığın devamı müddetince nısıf yevmiye verilmesi.

11- Vazife uğrunda herhangi bir uzvunu zai eden, dolayısıyle sakat kalan işçilere bir senelik ma-

aşlarının tazminat olarak verilmesi.

12- Vazifesi uğrunda vefat edenlerin ailelerine, üç senelik maaşı nisbetinde bir ikramiye itası ile çocuklarının kumpanya memuriyetlerine terçihan tayini.

13- Sene nihayetinde işçilere bir maaş nisbetinde ikramiye itası usulünün ihdası.

14- Senede 13 gün ücretli mezuniyet verilmesi.

15- Pek haksız olarak işten el çektirilen Kırkkilise makasçısı Mehmet Ali Efendi'nin vazifesine iadesi.

16- Badema bir kabahati yüzünden işten el çektirilmesi suretiyle tecziyesi lâzım gelen müstahdeminin Kabul-ü İlticaziye Cemiyeti'nin murahhasları huzurunda muhakemesinin yapılması.

17- Şark Şimendiferleri Müstahdemini Teavün Cemiyeti'ne def'aten 5 bin lira itası.

18- Yüzde 4 kasasının müntesiplerinin tadil edilmiş olduğu suretle aynen kabulü."

Bu istemlerden 6, 8, 9, 15 ve 18. maddeler oldukları gibi, 1. madde Hükümet'in konuyu ele alması koşuluyla, 2, 4, 7, 10, 11 ve 12. maddeler değiştirilerek kabul edilmiş, diğerleri kabul edilmeyince grev başlamıştır. Greve, demiryolunun 1400 işçi çalıştırılan kesiminden 1200 işçi katılmıştır. Bunların bini Türk işçiler, diğerleri greve sonradan katılan gayri müslim işçilerdir. Bu grev 10 gün sürmüştür. Grev süresince işçiler cephane ve asker taşıyan katarları işletmişler, Edirne'nin kurtuluşuna giden resmi erkânı göndermişler, Cumhuriyet Hükümeti'ne her konuda yardımcı olmuşlardır. Grev, Hükümet'in aracılığıyla ve işçilerin istemlerinin büyük çoğunluğunu kabul ettirmeleriyle yani başarıyla sonuçlanmıştır.(289).

---

(289) Akşam Gazetesi: 16-17 Ekim 1923 (Ayrıca bu greve katılmış olan Üzeyir Kuran'ın Üzeyir Baba bilgisine başvurulmuştur.)

1923 Ekim ayının diğer bir önemli işçi hareketi de Istanbul tramvay işçilerinin grevidir. Onlar da istemlerini altı maddede toplamışlardır. Bu istemler arasında "gayri müslim amelenin idareden ihracı" isteminin de yer alması dikkat çekicidir.

Yine aynı tarihlerde Istanbul Terkos işçileri de benzer istemlerle Terkos Şirketi'ne başvurmuşlardır. Terkos işçilerinin istemleri arasında "gayri müslim amelenin işten çıkarılması" birinci maddede yer almaktadır Yine Kasım ayında Gazhane işçileri benzer istemlerle Gaz Şirketi'ne başvurmuşlar ve greve başlamışlardır.(290).

1923 yılının ikinci yarısında başlayan bu grevlere, o dönem için büyük bir rakam sayılan 32 bin işçi katılmıştır. Istanbul matbaa işçileri ve Şark Demiryolları grevlerinde komünistler etkin olmuş, grevleri büyük ölçüde yönlendirmişlerdir. Bir kaynağa göre grevlere katılan işçi sayısı ve grev süreleri şöyledir: Istanbul Bomonti Fabrikası grevine 300 işçi katılmış, grev 8 gün sürmüştür; Istanbul matbaa işçileri grevine 100 işçi katılmış ve 8 gün grev yapmışlardır; Şark Demiryolları'nda 1400 işçi 8 gün, Aydın demiryolu'nda 1600 işçi 10 gün işi bırakmıştır. Zonguldak kömür işçilerinin ilk kısmi grevinde 10 bin kadar işçi 3 gün, 25 Temmuz 6 Ağustos arasında tüm havzaya yayılan grevde 12 bin işçi 12 gün grev yapmışlardır. Ekim ayında Istanbul liman işçilerinden 5 bin kadarı bir hafta greve çıkmıştır.(291).

(290) Sedat Toydemir: A.g.y., s. 54 55, Akşam Gazetesi: Kasım 1923

(291) P. Kitaygorodski: "Türkiye'de İşçi Hareketi" Komünist Enternasyonal Dergisi, Özel Sayı, 1925 Aralık, s. 75 84 (Enternasyonal Belgelerinde Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi kitabından...)

1923 Sonbaharı grevlerinin ortak yanı, 1919 - 1922 hareketlerinin aksine herhangi bir siyasal örgütün yönetiminde olmaması, 1908 ve 1919 başının kendiliğindenliğine bir dönüş izlenimi yaratmalarıdır. Yine bu grevlerde savaş boyunca ezilmişliğin körüklediği şoven duyguların izleri görülmektedir. Bu grevler bir siyasal örgütün kesin denetiminde olmamakla birlikte, Istanbul komünistlerinin bunlardaki etkinlik payı ve kısmi yönlendiricilikleri gözardı edilmemelidir. Özellikle Şark Demiryolları -grevinde, bir süre sonra işçiler arasında birliğin sağlanmasında, gayri müslim işçilerin de greve katılmasında ve ileri istemlerde komünistlerin payı olduğu düşünülebilir.

"Geçiş yılı" olarak nitelenebilecek 1923'de 1 Mayıs'ın kutlanışı da gelecekteki gelişmeler konusunda ipuçları vermesi bakımından önemlidir. Artık TBMM Hükümeti'nin yönetimine geçmiş olan Istanbul'da, 1-Mayıs'ta oldukça yaygın bir "tevkifat" başlamıştır. Daha sonraki yıllarda adeta bir "gelenek" olarak sürecek olan 1 Mayıs tevkifatlarının ilki 1923 yılında Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası çevresine vuran tevkifat sayılabilir.

1923 yılı 1 Mayıs'ı Istanbul dışında Ankara, İzmir ve Adapazarı'nda kutlanmıştır. Istanbul'da iki ayrı siyasal çizginin temsilcileri olan iki ayrı "birlik" törenler ve gösteriler düzenlemiştir. *Istanbul Umum Amele Birliği*'nin düzenlediği gösteriye bu Birlik'in Aksaray, Şişli, Pangaltı, Topkapı, Kalafatyeri, Galata rıhtımı, Boğazkesen, Beşiktaş, Arap Camii, Tophane şubelerinden işçiler bayraklar ve flamalarla katılmışlar; saat on birde Sultanahmet'te Umum Amele Birliği merkezi önünde toplanmışlardır.

Bir gazete haberi gösteri ve törenleri şöyle anlatmaktadır: "Dünkü kutlama merasimine Su ve Elektrik Şirketleri amelesinin yalnız bir kısmı ve diğer amele

derneklerinin bütün efradı ve ayrıca muhtelif cemiyetlere mensup hususi müesseselerde müstahdem amele iştirak etmişlerdir..... Boyacı, marangoz, kazancı, kunduracı, rapeci, tahmil ve tahliye amelesi zaruri ihtiyaçlarla alâkadar bulunmadıkları için tamamen merasimde bulunmuşlardır. Bayrama ameleden başka muhtelif zevat da iştirak etmiş ve göğüslerine kırmızı kurdelâlar takarak tezahüratta bilfiil hazır bulunmuşlardır. Amele dünkü merasimde muhtelif surette hazırladıkları kırmızı gömlekleri giymiş ve siyah boyunbağı takmışlardır."(292). İşçiler, Umum Amele Birliği'nin Genel Merkezi önüne geldiklerinde bando başta Enternasyonal olmak üzere çeşitli işçi marşları çalmış, işçi grupları karşılıklı dayanışma gösterilerinde bulunmuşlar, Umum Amele Birliği Reisi Mehmet Bey, yaptığı konuşmada cihan proletaryasının bayramını tebrik etmiş, onun ardından Genel Sekreter Rasim Bey, 1 Mayıs'ın önemini anlatmış, çeşitli konuşmalardan sonra Mustafa Kemal'e ve III. Enternasyonal'e birer telgraf çekilmesine karar verilmiştir. Mustafa Kemal'e çekilen telgraf şöyledir: " Istanbul Umum Amele Birliği'nin Sultanahmet Meydanı'nda içtima eden binlerce azası 1 Mayıs Bayramı vesilesiyle milyonlarca insanı esaretten kurtararak kendilerine siyasi hürriyet bahşeden Türkiye halk ihtilâlinin reisi sıfatıyla âli zatlarına şükranlarını takdim eder ve amele evlatlarınızı da sulhün akdiyle beraber iktisadi esaretten kurtaracaklarından ümitvar olduklarını arzeder."(293).

Aynı toplantıda her iki Enternasyonal'e hitaben de birer telgraf çekilmiş, özellikle "Türkiye topraklarına insani bir sulh gününün biran evvel gelmesi için Avrupa proletarya aleminin sesini yükseltmek ve Istanbul'un yabancı ordular işgalinden biran evvel tahliye edi-

---

(292) İkdam: 2 Mayıs 1923
(293) Ahmet Seren: A.g.y., s. 403

lerek Türkiye işçi alemine soluk aldırılmak üzere teşebbüste bulunulması için" ricada bulunulmuştur. Bu toplantıda Hükümet'ten başlıca talep "Mesai Kanunu"nun düzenlenmesidir.

Istanbul Umum Amele Birliği dışında çeşitli işçi kuruluşlarının ve çevrelerinin oluşturdukları *"Istanbul İşçi Teşkilâtları Heyet-i Müttehidesi"* de komünistlerin etkin olduğu Mürettibin Cemiyeti'nde bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıya Türkiye İşçi ve Çiftçi Fırkası, Türk Mürettibin Cemiyeti, Elektrik, Tramvay ve Tünel Amele Cemiyeti, Hükümet Fabrikaları Heyet-i Murahhasası, Ekmekçi İşçi Cemiyeti, Reji Amelesi Cemiyeti, Istanbul Liman Emval-i Ticariye Deniz İşçileri Cemiyeti, Silahtarağa Elektrik İşçileri Cemiyeti, Seyr-ü Sefain Fabrikası İşçileri Cemiyeti, Yaprak Tütün Amelesi Cemiyeti,Yedikule Şimendifer Fabrikası İşçileri Cemiyeti, Haliç İdaresi İşçileri Cemiyeti temsilcileri katılmışlardır. Daha dar bir toplantı niteliğindeki tören sırasında TİÇSF Başkanı Şefik Hüsnü ve yöneticilerden Sadrettin Celal ile Istanbul mebusu Numan Efendi konuşmalar yapmışlar, işçi sorunları görüşülmüş ve 1923 başlarında yapılan İzmir İktisat Kongresi'nde Türkiye Amele Grubu tarafından Genel Kurul'a intikâl ettirilen ilkelerin, İşçi Teşkilâtları Heyet-i Müttehidesi tarafından da benimsenmesi karara bağlanmıştır. Toplantı sonunda, katılan işçi temsilcilerince şu karar alınmıştır: "Atide vaz'ı ül imza Istanbul'un belli başlı amele teşkilâtlarına mensup murahhaslar, 1 Mayıs Amele Günü'nde Mürettibin Cemiyeti'nde tesid ve muhadenetlerini ilan için biliçtima bayramlaştıktan sonra Istanbul amelesinin bu seneki 1 Mayıs dilekleri olmak üzere İzmir İktisat Kongresi'nde Türkiye'nin dört bir tarafından gelmiş yüz amele murahhasının müttefikan Kongre'ye teklif ve kabul ettirdikleri esasları tahakkuk ettirmekte ve bu hususta her türlü fedakârlığı göze alarak Istanbul İşçi

Teşkilâtları Heyet-i Müttehidesi etrafında müttefikan gayret etmeye ahd-ü peyman ederler ve Heyet-i Müttehide'ye isnat edilen komünistlerin aleti olmak gibi müfteriyatı kemal-i nefretle reddederler. Memleketi harici emperyalist düşmanlardan kurtaran ve işçi sınıfına imkân-ı inkişaf bahşeden milli hükümetin kazanılmış inkılâbı muhafaza ve irtica kuvvetlerine karşı yapacağı mücadelede en kuvvetli müzahirleri olacaklarını kabul ederler."(294).

İlerideki bölümde, işçi sınıfının 1919 1923 örgütlenmesinden söz edilirken Istanbul'da iki ayrı 1 Mayıs kutlaması düzenleyen iki kuruluşun konumları ve çizgileri ayrıntılı olarak açıklanacaktır. Ancak her iki 1 Mayıs kutlamasının ortak noktalarına değinmek de yararlı olur. Öncelikle 1923 yılında işçi sınıfı hareketinin genel çizgisinin sağıyla "sol"uyla TBMM Hükümeti'ni desteklemek olduğu gözlenmektedir. Öteyandan bu tutum sadece destekle kalmamakta, işçi sınıfı ve onun örgütleri kurtuluşu Mustafa Kemal'den ve TBMM Hükümeti'nden beklemektedirler. Bunun tek ve görece istinai TİÇSF gibi legal bir kuruluşun ardındaki illegal Türkiye Komünist Partisi çekirdeğidir ki 1 Mayıs'ın hemen ertesi günü bu çevre, Ankara Hükümeti'nin ilk darbesini yiyecek, geniş tutuklamalar yapılacaktır.

1 Mayıs 1923 kutlamalarında dikkati çeken bir başka nokta, sermayenin ve Hükümet'in uydusu Istanbul Umum Amele Birliği'nin de o dönemin iç ve dış koşulları gereği işçiye güven verebilmek ve konumunu güçlendirmek için "Enternasyonal" söylenmesi, 1 Mayıs'ın gerçek anlamının açıklanması, kızıl karanfil, pazubent yada kurdelâlar takılması gibi, uluslararası proletaryanın 1 Mayıs geleneklerine sadık kalmak zorun-

---

(294) Vakit Gazetesi: 2 Mayıs 1923 (1339)

da bulunmasıdır. Yine dikkati çeken bir başka nokta Istanbul İşçi Teşkilâtları Heyet-i Müttehidesi'nin, içinde TİÇSF çevresinden komünistler kadar Numan Efendi gibi Hükümet'in "muteber" işçi temsilcilerinden birini de barındıran, gerçekten de geniş bir eylem birliği örgütlenmesi olduğudur Nitekim toplantı sonunda ilan edilen karar tasarısında "komünistlerin aleti olma" söylentilerinin bir iftira olduğu vurgulanmaktadır. Demek ki komünistler legal eylemleri sırasında olanaklar ölçüsünde geniş ve kucaklayıcı olmaya, eylem birlikleri sağlamaya o dönemler önem vermişlerdir

1 Mayıs tutuklaması, Şefik Hüsnü ve diğer TİÇSF yönetici ve militanlarını, özünde illegal TKP örgütlenmesini vurmuştur 1 Mayıs'tan hemen önce 1 Mayıs bildirileri dağıttıkları gerekçesi ile Bedros, Vanlı Kazım ve İstavridis adlı üç kişi tutuklanmış, daha sonra tevkifat genişletilmiştir.(295). 1 Mayıs günü, bir yandan 1 Mayıs kutlanırken öteyandan kimi gazetelerde şöyle bir haber yer almaktadır: " Türk zabıtası amele bayramına tesadüf eden Mayıs'ın birinci Salı günü Istanbul'da idare-i hazıraya karşı bir kıyam zuhuru için bir bolşevik suikastı meydana çıkarmıştır. Bunlara önayak olanların Türk ve Rum komünistleri olduğu rivayet olunuyor Bazı şahıslar tevkif edilmiştir. Suikast milliyetperverlerin ıskatından sonra bir komünist idare tesisi maksadına matuf bulunmuştur."(296).

Bu tevkifat, Türkiye işçi sınıfı açısından açılmakta olan yeni dönemin habercisi sayılabilir. Artık Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı kazanmış muzaffer burjuvazi ile hâlâ ondan çok şeyler umud eden işçi sınıfı karşıkarşıyadırlar. 1 Mayıs 1923'de Hükümet'i yıkmak ve bol-

---

(295) Mete Tuncay A.g.y., s. 325 330 ve dipnotlar
(296) Ahmet Seren A.g.y., s. 407

şevik casusluğu ile suçlanmaya kalkışılanlar, bir buçuk ay gibi kısa süre içinde, hukuksal bazı açıklardan yararlanarak tahliye edilmişlerdir. Bu tahliyede, henüz burjuvazinin kurmakta olduğu düzenin tam oturmamasının ve Cumhuriyet kadroları ve burjuvazinin çeşitli kanatları arasındaki çelişkilerin payı olmuştur. Yine de gelecek günlerde burjuvaziyle proletarya arasındaki savaşımın bürüneceği havanın ilk belirtisi 1923 yılı 1 Mayıs tutuklamasıdır. Bu tutuklamada burjuvazi yanılmamış, akı karadan ayırmasını bilmiş ve bıçağın sivri ucunu komünistlere yöneltmiştir.

1919 - 1923 Sınıfsal - Siyasal Örgütlenme

1908 1918 döneminin 1919 1923 dönemine ciddi bir örgütlenme mirası bıraktığı söylenemez. Bunun başlıca nedeni 1908 1913 arasında hız kazanmış olan sınıfsal siyasal örgütlenmenin o dönemde Selanik gibi Rumeli kentlerinde yoğunlaşmış olması ve buradan yönetilmesi, bu örgütlenmelerde Bulgar, Rum, Ermeni, Yahudi sosyalistlerinin etkinliği, 1918 sonrasında ise bu kesimlerin İmparatorluk'tan ayrılması, bunun sonucunda işçi sınıfının en ileri kesimlerinin Istanbul, İzmir ve Anadolu işçilerinden büyük ölçüde kopmalarıdır. Istanbul, İzmir gibi kentlerdeki sosyalist kulüpler en geç 1913'de kapatıldıktan sonra, kadrolarının dağıldığı anlaşılmaktadır. 1913 yılı ortalarında tüm muhalefetle birlikte işçi örgütlerine de vuran ve sendikaları dahi yasaklayan İttihat ve Terakki'nin baskısı hareketin gençliği ve henüz ilk adımlarında olduğu gözönünde bulundurulursa 1913 sonrasında, işçi sınıfının savaşım ve örgütlenmesinde bir boşluk ve gerileme yaratmıştır. Sadece demiryolları, Şirket-i Hayriye, Tramvay Şirketi vb. savaşım geleneği en eski ve güçlü olan işyerlerinde, ekonomik savaşımı amaçlayan örgütler "sendika" adı altında olmasa da "dayanışma sandığı" "yardım sandığı" vb. adlarla varlıklarını bir

ölçüde sürdürebilmişlerdir. 1919 - 1923 döneminde sınıfsal yanı ağır basan, siyasal ve ideolojik savaşıma yönelen örgütlenmelerin, 1908 örgütlenmeleriyle organik bağı yoktur. Bunun tek istisnaı sayılabilecek olan, Hüseyin Hilmi'nin *Türkiye Sosyalist Fırkası*'nın bir önceki dönemle bağı ise yöneticisinin aynı kişi olmasından ibarettir.

1919 - 1923 döneminde Türkiye işçi sınıfının sınıfsal- siyasal örgütlenmesinin ve savaşımının, ana çizgileriyle 1917 Büyük Sosyalist Ekim Devrimi'nin ve Komintern'in (III. Enternasyonal) etkisi altında geliştiğini söylemek yerinde olur. Kimi siyasal çizgi ve örgütlenmeler Komintern'e bağlanırken, burjuvazi tarafından Komintern'e karşı-ağırlık amacıyla kurulmuş ve geliştirilmiş örgütlere de rastlanır. Ne olursa olsun, Türkiye işçi sınıfı, dünya proletaryasının bir parçası, bir küçük müfrezesi olduğunu ilk kez 1919'u izleyen dönemde ciddi ve yaygın biçimde kavramış, örgütlenme ve eylemlerini bu yolda geliştirme savaşımına girişmiştir.

1919 1923 döneminde işçi sınıfının savaşımıyla onu vesayet altına almaya çalışanların bu uğurdaki çabaları ve güçler çatışması, daha sonraki dönemlere oranla çok daha yoğun ve serttir. Türkiye Komünist Partisi'nin ilk Başkanı, ilk Genel Sekreteri ile ilk Merkez Komite üyelerinden önemli bölümünün Karadeniz'de burjuvazi tarafından boğdurtulduğu 15'ler cinayeti; 1921 başında, 1922 Sonbaharı'nda ve 1923 İlkbaharı'nda yoğunlaşan komünist tevkifatları; sol örgütlenmelerin ve seslerin baskıyla susturulması; öteyandan işçi sınıfının örgütlenme çabalarının yükselmesi, cinayetlere kadar varan baskılara rağmen Türkiye Komünist Partisi'nin 1922 sonları, 1923 başlarından itibaren yeniden toparlanması, Ankara ve Istanbul çevrelerinin birleştirilmesi; önemli işçi hareketleri ve grevler, 1 Mayıs kutlamaları 1919 1923 dönemi sı-

nıf savaşımının boyutlarının kimi göstergeleridir. Bu dönemde, ekonomik ve siyasal savaşım örgütleri çoğu zaman içiçe gelişmiş, özellikle bilimsel sosyalist çizgiyi izleyen kadroların temel çabası işçi sınıfının birliğinin sağlanmasına yönelmiştir. Bu kadrolar, daha 1918 sonlarından başlayarak, karşılarında sadece burjuvazinin ve işçi hareketini vesayeti altına almaya çalışan ulusal burjuvazinin vurucu gücü küçük burjuva bürokratlarının örgütlerini ve güçlerini değil, aynı zamanda sınıf savaşımını dar sendikalist eylemler içinde yozlaştırmaya, onu burjuvaziyle doğrudan işbirliğine sürüklemeye yada II. Enternasyonal çizgisine bağlamaya çalışan kimi çevreleri de bulmuşlardır. Kimisi II. Enternasyonal'e organik bağlarla bağlı yada bağlanmaya çalışan, kimisi bu düzeyde bir ideolojik tercihe bile sahip olmayan, sadece kabaran işçi hareketinden yararlanmayı amaçlayan bu çevreler, 1919 1923 döneminde önem kazanmışlar, oldukça faal görünmüşler, bunların bir bölümü kısa bir süre için işçi hareketini etkinliği altında bulundurmuş, tüm birleşme çabalarını baltalamış ve böylece Türkiye işçi sınıfı hareketinin çok daha sağlam temeller üzerinde kurulup gelişmesini engellemişlerdir.

1919 1923 döneminin en önemli örgütlerinin kuruluş ve faaliyetlerini belli bir tarihsel ortama oturtabilecek kronojik bir tablo vermek, bu dönemin örgütsel bağ ve ilişkilerini daha iyi kavrayabilmek açısından yararlı olacaktır.

30 Ekim 1918	*Mondros Mütarekesi*
1 Kasım 1918	*İttihat ve Terakki'nin kendi kendini feshi ve İttihatçı liderlerin Avrupa'ya kaçışı*
23 Aralık 1918	*Sosyal Demokrat Fırkası'nın kuruluşu (Istanbul)*

17 Ocak 1919	*Osmanlı Mesai Fırkası'nın kuruluşu (Istanbul)*
19 Şubat 1919	*Türkiye Sosyalist Fırkası'nın kuruluşu (Hüseyin Hilmi'nin liderliğinde), (Istanbul)*
Mart 1919	*Komintern'in I. Kongresi*
19 Mayıs 1919	*Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışı*
22 Eylül 1919	*Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın kuruluşu (Şefik Hüsnü liderliğinde), (Istanbul)*
Aralık 1919	*TİÇSF yöneticilerinden ve çevresinden bir bölümünün Anadolu'ya geçmesi*
Aralık 1919	*Istanbul'da genel seçimler*
16 Mart 1920	*Istanbul'un işgâli*
17 Mart 1920	*Meclis-i Mebusan'ın lağvı*
23 Nisan 1920	*Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışı*
Mayıs 1920	*Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Kuruluşu (Ankara)*
Mayıs 1920	*Gizli 'Türkiye Komünist Partisi'nin Ankara Eskişehir çevresinde örgütlenmesi*
Temmuz 1920	*II. Enternasyonal'in Cenevre Kongresi*
23 Temmuz	
7 Ağustos 1920	*Komintern'in II. Kongresi*
8 Eylül 1920	*Baku'da Doğu Halkları Kurultayı*
10 Eylül 1920	*Türkiye Komünist Partisi'nin kuruluş Kongresi (Başkan: Mustafa Suphi), (Baku)*
Ekim 1920	*Yeşil Ordu'nun feshi*
18 Ekim 1920	*Resmi Türkiye Komünist Fırkası'nın kuruluşu (Ankara)*
7 Aralık 1920	*Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın kuruluşu (Anadolu TKP'-*

	nin legal plandaki örgütlenmesi) (Ankara)
Aralık-Ocak 1921	*Çerkes Ethem olayı*
Ocak-Şubat 1921	*Komünistler ve sol güçler üzerine büyük baskılar. Mustafa Suphi ve 14 yoldaşının Karadeniz'de boğdurulması, THİF çevrelerinin tutuklanması*
16 Mart 1921	*Moskova Anlaşması (Türk Sovyet dostluk anlaşması)*
Mayıs 1921	*Amele Siyanet Cemiyeti'nin kuruluşu (Istanbul)*
1 Haziran 1921	*Aydınlık Dergisi'nin yayınlanmaya başlaması (Istanbul)*
22 Haziran	
12 Temmuz 1921	*Komintern'in III. Kongresi*
Eylül 1921	*Sakarya Zaferi*
12 Ekim 1921	*Türkiye İşçi Sosyalist Fırkası'nın kuruluşu (Istanbul)*
Mayıs 1922	*THİF'nin yeniden faaliyete geçmesi (Ankara - Eskişehir)*
12 Haziran 1922	*Müstakil Sosyalist Fırkası'nın kuruluşu (Istanbul)*
Ağustos 1922	*Müstakil Amele Fırkası'nın kuruluşu (Istanbul)*
Ağustos 1922	*THİF Kongresi (TKP'nin II. Kongresi sayılır), (Ankara)*
30 Ağustos 1922	*Büyük taarruz ve zafer*
Ekim 1922	*THİF'nın kapatılması, yöneticilerinin tutuklanması*
2 Kasım 1922	*Lozan Konferansı'nın başlaması*
5 Kasım-	
5 Aralık 1922	*Komintern'in IV. Kongresi*
17 Şubat -	
4 Mart 1923	*İzmir İktisat Kongresi (kapitalist yolla kalkınma tercihinin, liberal*

	ekonomi politikası izleme kararlılığının netlik kazanması
1 Mayıs 1923	*Aydınlık ve TİÇSF çevresi tevkifatı (Istanbul)*
Temmuz 1923	*Lozan Konferansı'nın sona erişi*
29 Ekim 1923	*Cumhuriyet'in ilanı*

Türkiye işçi sınıfının 1919 1923 dönemi ekonomik ve siyasal örgütlenme tablosunu ana çizgileriyle üç büyük öbekte toplamak olanaklıdır:

1- *II. Enternasyonal paralelinde görünen örgütlenmeler*: Sosyal Demokrat Fırkası, Türkiye Sosyalist Fırkası, TSF'dan ayrılan Müstakil Sosyalist Fırkası, Türkiye İşçi Sosyalist Fırkası ve bunlara bağlı işçi dernekleri, sendikalar, birlikler...

2- *Burjuvazinin işçi hareketini denetim altına almak üzere kurdurduğu örgütler*: Osmanlı Mesai Fırkası, Resmi Türkiye Komünist Fırkası, Amele Siyanet Cemiyeti, Istanbul Umum Amele Birliği, çeşitli işyeri dernek ve birlikleri...

3- *Komintern ve Profintern çizgisindeki örgütler*: Türkiye Komünist Partisi, Halk İştirakiyun Fırkası, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası ve bunların denetimindeki işçi birlikleri, sendikalar, dernekler...

II. Enternasyonal Paralelinde Görünen Örgütlenmeler:

Mondros Mütarekesi'nden sonra kurulan ilk sosyalizm iddialı parti *Sosyal Demokrat Fırkası*'dır. 1911 yılında İttihat ve Terakki'den istifa etmiş ve daha o zamanlar II. Enternasyonal'le bağ kurmaya çalışmış eski bir İttihatçı olan Dr. Hasan Rıza'nın 1918'in son günlerinde kurduğu SDF, hümanizmle sosyalizmi karıştıran, işçi sınıfına bir asgari program çerçevesinde çeşitli vaadlerde bulunan, kurucularının çoğu emekli

Osmanlı bürokratları olan, kendisini II. Enternasyonal'e bağlı gören bir örgüttür. Kurucuları arasında bulunan ve kısa süre sonra Ankara gizli TKP saflarında görülecek olan Ziynetullah Nuşirevan, daha sonra bu Fırka'yı değerlendirirken yöneticileri, "şahsi menfaat için fırka teşkiline iştirak etmiş büyük burjuva yamakları, uşakları, küçük burjuva olmaya çalışan yardakçılar" diye nitelemektedir.(297). Dr. Hasan Rıza ve diğer yöneticilerin işçi sınıfıyla bağlar kuramadıkları, işçi hareketinde etkin olamadıkları, belki de - bunu amaçlamadıkları yada beceremedikleri açıktır. 1922 yazında Fırka parçalanmış ve daha sonra da izine rastlanmaz olmuştur.

1919 1923 döneminin II. Enternasyonal'e bağlı kuruluşları arasında en önemlisi, kuşkusuz *Türkiye Sosyalist Fırkası*'dır. Hüseyin Hilmi'nin 19 Şubat 1919 tarihinde Osmanlı Sosyalist Fırkası yerine kurduğu TSF, 1919'u izleyen ilk iki yıl içinde Türkiye işçi sınıfı hareketine verdiği zararlar açısından bile üzerinde durulmaya değecek bir örgütlenmedir. Kişiliği hakkında 1908 1918 dönemiyle ilgili bölümde kısaca bilgi aktarılan Hüseyin Hilmi, Mütareke sonrasında sürgünden Istanbul'a gelmiş ve TSF'yi kurmakta gecikmemiştir. Ancak TSF'yi tam anlamıyla OSF'nin organik bir devamı saymak yerinde olmaz. İdeologları gibi kurucu kadroları da Hüseyin Hilmi hariç hemen hemen tümüyle değişmiştir. Savaş yıllarında Avrupa'da eğitim görmekte olan kimi genç sosyalistler, Hilmi'nin çevresine toplanmışlardır. Bu değişiklik, kendisini TSF'nin programında da göstermekte, TSF programı, 1910'daki OSF programına oranla çok daha ileri bir öz taşımaktadır. Programdaki ana fikir ve istem, üretim ve dağıtım araçlarının devletleştirilmesi ile benzer amaçlı kuruluşlarla enternasyonal dayanışmadır. Parti'-

---

(297) Zenon (Ziynetullah Nuşirevan): Mustafa Suphi ve Yoldaşları, s. 73

nin Anadolu hareketiyle bağları olmadığı, Istanbul Hükümeti'nin genel çerçevesi içine yerleştiği ve kurtuluşu emperyalist ülkelerle yapılacak anlaşmalara bağladığı açıktır.

TSF kuruluşundan itibaren II. Enternasyonal'le temasa geçmiş, Paris Şubesi'ni sürdüren Dr. Refik Nevzat bu ilişkilerde başrolü oynamış, TSF delegeleri 1919 Şubat'ında II. Enternasyonal'in Bern Kongresi'ne, Ağustos 1919'da Amsterdam Kongresi'ne ve 1920 Cenevre Kongresi'ne katılmışlardır.

1919 Yazı'ndan 1921 ortalarına kadar giden dönem TSF'nin parlak dönemi sayılabilir. Ancak Hüseyin Hilmi'nin kişiliğinin de etkisiyle, başta Parti'yi desteklemiş olan aydınların daha ilk yıl Parti'yi terketmeye başladıkları, bunların bir bölümünün 1920 yılında Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'na geçtikleri anlaşılmaktadır Örneğin TSF'nin 1919 sonu seçimlerindeki iki adayından biri olan Sadrettin Celal daha sonra TİÇSF ve Aydınlık çevrelerinin önde gelen kişilerinden biri olacaktır. Yine de 1919 1922 grevleri bölümünde görüldüğü gibi, özellikle 1920 İlkbaharı'ndan itibaren TSF Istanbul'daki tüm önemli grevlere ve işçi hareketlerine egemen olmuş, İngiliz İşgâl Komutanlığı'na dayanan Hüseyin Hilmi, kişisel becerikliliği ile ve her aracı kullanarak bu grevlerin çoğunu geçici ve temelsiz başarılara götürmüştür. Fırka'nın Istanbul işçileri arasında bir güç haline gelmesi 1919 Ekim ayı grevleriyle başlar. Bu dönemde, Tersane, Şirket-i Hayriye gibi önemli grevlerin sözcülüğünü TSF yapmaktadır. 1920 yılının ilk yarısındaki Debbağhane, Tersane, Tramvay, Tünel vb. grevleri, bunların yöneticisi konumunda görünen TSF'ye ve özellikle Hüseyin Hilmi'ye, Istanbul işçileri arasında gerçekten de önemli bir sempati sağlamıştır. Fırka'ya hergün yüzlerce işçinin kaydolmaya başlaması, Divanyolu'nda Parti'nin Genel

Merkezi için konak tutulması, Hilmi'ye özel bir kırmızı otomobil alınması bu döneme rastlar. "Kırmızı otomobilinde Sosyalist Fırkası'na ait bayrağını dalgalandırarak dolaşan Hilmi arkadaş, lütfen bir tramvay arabasına binmiş olsa, bütün kondüktörler, vatmanlar onun etrafında pervane gibi dönmeye başlarlar. Sosyalist Fırkası Reisi, ameleler arasında bu derece kuvvet sahibi olduğu gibi sermayedarlar arasında da kuvvet ve kudretini göstermeye başlamıştır."(298).

Gerçekten de çeşitli haber ve belgeler, TSF'nin işçi arasındaki etkinliğini artırması üzerine kimi şirketlerin müdür düzeyindeki yetkililerinin bile Fırka'ya kaydolmaya başladıklarını göstermektedir. Bunlar arasında Şirket-i Hayriye İdaresi Müdürü bile vardır. Aslında sermaye yanılmamış, TSF'nin gerçek kimliğini iyi teşhis etmiş, Hüseyin Hilmi'yi satın almaya çalışmış, daha sonra çeşitli nedenlerle gücü azalınca da öldürücü darbeyi indirmiştir.

1920 yılında işçiler, özellikle Tramvay Şirketi, Şirket-i Hayriye, Haliç Şirketi işçileri Parti'yi desteklemekte ve üye olmaktadırlar. 1921 başında Haliç Vapurları Amelesi Cemiyeti TSF'ye tümüyle üye olmuş, Şirket-i Hayriye işçileri hemen hemen tümüyle Fırka'ya girmiş, Fırka'nın Aksaray, Ayvansaray, Kasımpaşa, Beşiktaş, Kadıköy şubeleri ile daha sonra Eskişehir ve Edirne şubeleri de açılmıştır. Yine TSF'nin parlak döneminin bir başka göstergesi 1 Mayıs 1921 kutlamalarıdır. Aşağıdaki gazete haberi belli abartmalarla da olsa TSF'nin ve Başkanı Hüseyin Hilmi'nin 1921 başlarında Istanbul işçi sınıfı arasındaki gücünü göstermektedir: " Memleketimizin en hakiki ve en kuvvetli fırkasını teşkil eden Sosyalist Fırkası ile beraber çalışan binlerce amele vardır. Bunların adetleri pek mevsuk o-

(298) Zeki Cemal: Meslek Dergisi, sayı 24, yıl 1925 "Memleketimizde Amele Hareketleri"

lan tahkikatımıza göre 17 bini tecavüz etmektedir." (299).

TSF bir siyasal "fırka" olmakla birlikte 1919 - 1922 eylemlerinde siyasal iktidarı, sosyalist bir parti olduğuna göre de işçi sınıfının iktidarını hedeflemekten uzaktır. Programında, çeşitli belgelerinde, liderinin konuşmalarında bol bol sosyalizmden söz edilmesine ve sosyalizm ile enternasyonalizm övgüleri yapılmasına rağmen işçi sınıfının bilimi Parti'ye rehberlik etmemektedir. Hüseyin Hilmi etrafında gelişen ve bir ölçüde de onun kişiliğinin damgasını yiyen hareket en iyimser bir değerlendirme ile ilkel sendikalizmle (tredünyoncu politika ile) yetinmektedir. TSF kısa süren ömrü boyunca işçi örgütleri, sendikalar kurdurtmaya yönelmemiş, bizzat kendisi bir sendika gibi çalışmış, Fırka'nın şubeleri birer sendika şubesi, hatta kimi zaman işyeri sendikası niteliğinde olmuşlardır. Bazen işyerlerinde mevcut işçi dernekleri tüm üye ve mal varlıklarıyla Fırka'ya katılıp, onun bir şubesini meydana getirmişler, bazen Fırka Şubesi, sendika olarak çalışmıştır. Üstelik de bu dar ve ilkel sendikalist anlayış tredünyonculuğun gerektirdiği maddi ve düşünsel temellerden de yoksun olduğundan, günübirlik iş hallet-me anlayışının ötesine geçilememiş, bu da çöküşü hızlandırmıştır.

TSF, özellikle Hüseyin Hilmi'nin etkisiyle komünist kadro ve çevrelerin etkin olduğu Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın işçi hareketini birleştirme, işçi sınıfının birliğini sağlama çabalarına hep karşı çıkmış, bu türden görüşme ve eylemlere katılmamıştır. Ancak böyle bir tutumu sadece Hüseyin Hilmi'nin kariyerizmine, ikbâl hırsına, liderliği paylaşmaya yanaşmamasına bağlamak yanlış olur. Aslında çatışma 1919 1923'ler Türkiye'sinin özel koşullarında, III. Enter-

---

(299) Alemdar Gazetesi: 28 Nisan 1921

nasyonal çizgisiyle II. Enternasyonal çizgisinin, yani işçi sınıfının gerçek sınıfsal savaşımıyla işçi sınıfını burjuvazinin kuyruğuna takma siyasetinin çatışmasıdır. Nitekim, aynı çatışma TSF'nin yıkılışı ve Hüseyin Hilmi'nin öldürülmesinden sonra da belli ölçülerde sürüp gitmiştir.

TSF'nin Istanbul işçi hareketinde önemli güç haline geldiği 1921 yılının ortalarından itibaren, işgâl kuvvetleri arasındaki kimi çelişkiler yumuşamış, en önemlisi de TSF, yabancı şirketlere korku vermeye, en azından onları huzursuz etmeye başlamıştır. Hüseyin Hilmi'nin, ilk adımda sanıldığı gibi, eline bir kaç kuruş sıkıştırılarak işçiyi pasifize etmesi sağlanabilecek bir kişilikte olmadığı da anlaşılmış, burjuvazi açısından hareketin önünün kesilmesi zamanı çoktan gelmiştir. Bunun ilk adımı hareketi içeriden bölmeye çalışmak olmuş, TSF'nin en güçlü olduğu Tramvay Şirketi'nde daha 1921 Mayıs'ında "Amele Siyanet Cemiyeti" adlı bir dernek kurdurulmuş, Şirket, bu derneğe yardıma başlamış ve işçiler derneğe üye olmaya zorlanmışlardır. TSF'ye yakın bir gazetenin haberi, Amele Siyanet Cemiyeti'nin kuruluşunu şöyle anlatmaktadır: " Haber aldığımıza ve ayrıca vuku bulan tahkikatımıza nazaran gerek Şirket-i Hayriye, gerekse ameleyle doğrudan doğruya alakadar olan diğer bazı müessesat-ı tüccariye son zamanlarda pek ziyade kuvvetlenen ve bu kuvvetini muvaffakiyetlerle müsbet bir şekilde irae eden TSF'na muarız bir kuvvet ve mevcudiyet teşkil eylemek üzere 'kontr parti' bir Amele Siyanet Fırkası teşkil ettiriyorlar..."(300). Amele Siyanet Cemiyeti'nin 800 kadar üyesi olduğu ve 2500 tramvay işçisinden sadece 800'ünü içerdiği sanılmaktadır.(301).

---

(300) Alemdar Gazetesi: 4 Mayıs 1921

(301) 24 Ağustos 1338 tarihli el yazması rapor, Türk İnkilâp Tarihi Enstitüsü arşivi

TSF'nin bölünmeye ve etkisizleşmeye doğru gittiği, 30 Ekim 1921 tarihli bir haberden de anlaşılmaktadır: " Şehrimizde amele cemiyetleri tarafından tesis edilen Sosyalist Fırkası'ının reisi ile bazı mensubini arasında zuhur eden bazı münaferetten dolayı fırka ikiye münkasim olmuş, hatta bir hayli amele ve bilhassa Şirket-i Hayriye amelesi Sosyalist Fırkası'ndan ayrılmıştır. Sosyalist Fırkası Reisi Hilmi Bey, evvelki gün vuku bulan bir davet üzerine Büyükdere'ye gitmiş, saat 4.30 raddelerinde Büyükdere'den, Şirket'in 69 numaralı vapuruna binmiştir. Vapur mürettebatından olup da Fırka'dan ayrılmak isteyen işçiler bunu öğrenince Fırka'ya kayıt varakalarını Hilmi Bey'e iade etmişlerdir. Hilmi Bey, Arnavutköy'de iskeleye çıkıp polisten vapurun kaptanının tevkifini istemiş, fakat polis reddetmiştir..... Şirket-i Hayriye müstahdeminden 638 kişi, evvelce Sosyalist Fırka'ya kayıtlıyken Resi Hilmi Bey'den hoşnutsuzluk yüzünden 420 müstahdem fırkayı terkederek yeni teşekkül eden fırkaya girmiştir."(302).

1922 tramvay grevi bozgunundan sonra TSF büsbütün çökmüştür, 26 Şubat 1922 tarihli bir gazete haberinde şöyle denmektedir: " Sosyalist Fırkası Reisi Hilmi Efendi'nin taht-ı tevkife alınması üzerine, fırka işleri heyet-i idare tarafından görülmekteydi. Fırka'nın vaziyet-i hazırasını ve ileride alacağı şekil hakkında kendisiyle görüşen muharririmize Reis Vekili Hamdi Bey, 'gerek sinnim, gerekse bazı meseleler dolayısıyla bu mevkii işgâl etmek istemezdim, fakat Fırka'nın, dolayısıyla amelenin geçirmekte olduğu buhranı nazar-ı itibare alarak bu teklifi reddedemezdim, vekaleten ka-

---

(302) İkdam: 30 Ekim 1921 (Yeni teşekkül eden bu fırka, Türkiye Sosyalist Fırkası'dır. Bu noktaya dikkatimi çeken Mete Tuncay'a teşekkür borçluyum.)

bul ettim' demiştir."(303). 1922 Sonbaharı'nda Fırka'nın artık bir tabeladan ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Aynı yılın sonunda Hüseyin Hilmi'nin öldürülmesinden sonra ise TSF'nin adı bile duyulmaz olmuştur.

O dönemde TSF'nın çözülüşü ve çöküşü ile ilgili olarak yapılan kimi yorumları aktarmakta yarar vardır. Tramvay grevinin başarısızlığa uğradığı günlerde bir yorumcu şöyle demektedir: "Fırka niçin bu vaziyete düştü ? Burada yapılan yolsuzluklar haddini tecavüz etmiştir. Bir tarafta amele açlıktan kıvranırken, diğer taraftan türlü türlü israflar oluyordu. Sonra Hüseyin Hilmi'nin sürekli olarak başkan olması da yanlıştır. Sosyalist amelenin hukukunu müdafaa ve muhafazada en son müracaat edeceği silahı, hiçbir sebep yokken alelâde zamanlarda istimâl ederek ehemmiyetten düşürmesi suçtur. Grev yapılırken muhtemel olan herşey düşünülür ve bilhassa ameleyi aylarca idare edecek parası olur. Fırka'da bunun hiçbirisi yok iken grev ilan edilmiş ve tabiatıyla muvaffak olunamamıştır."(304).

20 Mart 1922'de Ahmet Cevdet'in Viyana'dan konuyla ilgili olarak gönderdiği yazıda da şöyle deniyor: " Amele fırkası demek, ne olursa olsun bir kısım ahaliden bahsetmek demektir. Bu fırka başına 'azledilmez' sorgusuz sualsiz bir kimse geçiyor. Neden bu imtiyaz! Çocukluğun derecesine bakın ki amele grev yapıyor ama sandığında para yok..."(305).

TSF'nin çözülmeye başlaması ve büsbütün yıkılması Ekim 1921'de *Türkiye İşçi Sosyalist Fırkası*'nın, Haziran 1922'de de *Müstakil Sosyalist Fırkası*'nın kurulmasına yol açmıştır. Kuruluş tarihi 12 Ekim 1921 olarak gösterilen *Türkiye İşçi Sosyalist Fırkası*'nı, TSF içindeki ilk kopmada ayrılanlar kurmuş olmalıdır. Fır-

---

(303) İkdam: 26 Şubat 1922
(304) İkdam: 26 Şubat 1922
(305) İkdam: 20 Mart 1922

ka'nın kuruluşuna terzi patronu Namık'ın önayak olduğu, Babıâli'de merkezi, bir de şubesi bulunduğu, II. Enternasyonal'e bağlı olduğu ileri sürülmektedir. Ancak bu Fırka, işçi arasında tutunamamış, Şirket-i Hayriye işçileri arasında sürdürmek istediği örgütlenme ve propaganda çalışmalarında başarıya ulaşamamış, 11 Ocak 1923'de kongre toplayarak adını değiştirmiş, "Türkiye İşçi Fırkası" olmuştur. Bu dönemde Aydınlık Dergisi çevresinin, özellikle Şefik Hüsnü'nün bu fırkaya ilgi gösterdikleri, hatta Şefik Hüsnü'nün 11 Ocak 1923 Kongresi'ne davetli olarak gelip bir de konuşma yaptığı bilinmektedir. Bu Kongre'yle ilgili olarak gazetelerde çıkan haberlerde, Reisliğe Ramiz'in, Kâtib-i Umumiliğe Şirket-i Hayriye'nin maaş kâtiplerinden Abdullah Vehbi'nin, Veznedarlığa Şirket-i Hayriye Kontrol Müdürü Necati Bey'in, azalıklara da Şirket-i Hayriye kaptanlarından Ali Efendi, 64 numaralı vapur makinisti Rıza, 55 numaralı vapur makinisti İsmail Usta, Köprü biletçilerinden Nuri Efendi, Şirket-i Hayriye Hasköy Fabrikası'nda tornacı Seyit Usta'nın seçilmiş oldukları yazılmaktadır. Kimi kaynaklarda TSF'nin kurucuları arasında, 1910 yılında yayınlanan Sosyalist'in Yazıişleri Müdürü Namık Hasan da gösterilmektedir.(306).

Müstakil Sosyalist Fırkası ise TSF'den ayrılan tramvay işçileri tarafından 12 Haziran 1922'de kurulmuştur. Bine yakın üyesi olduğu, programının TSF programını andırdığı bilinmektedir. Müstakil Sosyalist Fırkası'nın kuruluşuna TSF'de tüzük hükmü gereği Hüseyin Hilmi'nin "azledilmez Başkan" olmasına itiraz eden TSF Beşiktaş Şubesi üyeleri önayak olmuşlardır. Fırka, özellikle Beşiktaş ve Aksaray hattı tramvay işçileri arasında örgütlenmiştir.(307).

---

(306) M. Tuncay: A.g.y., s. 91, dipnot 143 ve s. 322, dipnot 36

(307) M. Tuncay: A.g.y., s. 91 - 92, dipnotlar

Türkiye Sosyalist Fırkası'nın yükselişi ve çöküşü, Türkiye işçi sınıfının 1919 sonrasında yaşadığı ilk önemli deneyimlerden biri sayılabilir. Gerçekte sendikalizm bile sayılamayacak, işçi sınıfının bilimine dayanmayan, liderin kişiliğinin damgasını yiyen, kadrolarının bilinç düzeyi düşük, günübirlik işlerle yetinen, siyasal savaşımı ekonomik savaşımla birleştirmeyen bir hareketin işçi sınıfına verebileceği zararların tümü TSF deneyinde yaşanmıştır. TSF'nin çöküşünü izleyen dağınıklık; onun yerine kurulan ve TSF geleneğine uygun olarak her biri bir sendika şubesinden başka bir şey olmayan yeni "fırka"ların güdük ve etkisiz kalışı; en bilinçsiz işçilerin, bu deneyimin verdiği ürküntüyle geri çekilmeleri ve savaşımı terketmeleri, böylece daha sağlıklı hareketler açısından kaybolmaları TSF deneyinin sonuçları sayılmalıdır. Buna karşılık, aynı yıllarda Istanbul'daki komünist çevreler 1920 1921'de henüz Istanbul işçilerini TSF ağından kurtarıp yığınsal olarak sınıf savaşımına, doğru çizgiye çekebilecek güçte görünmemektedirler. 1919 1922 arasında aydınların ağırlıkta olduğu dar bir çevre olan TİÇSF çevresi, o dönemlerde işçilerle henüz ciddi bağlar kuramamıştır. Bilinen bir deyişle, işçi sınıfının ekonomik hareketiyle sosyalizm henüz buluşamamış, aynı yatakta akmaya başlayamamıştır. İşçi sınıfı ideolojisine ve III. Enternasyonal'e bağlı çevrelerin 1919'larda başlayan ve 1923'lerden sonra da sürecek olan temel çabası bu birleşmeyi, bu buluşmayı sağlamak olmuştur.

Burjuvazinin Açık Desteğindeki Örgütlenmeler

1919 1923 döneminde ikinci öbekte toplanabilecek çeşitli işçi kuruluş ve örgütleri doğrudan doğruya sermayenin veya burjuvazi adına küçük burjuva bürokrat kadrolarının işçi hareketini denetim altına alma ve kendi peşine takma amacıyla kurdurup desteklediklе-

ri yada ele geçirdikleri kuruluşlardır. Ancak bu siyasetin diğer yüzü, bu türden örgütlenmeler içinde sosyalist kadroların, komünist militanların yaptıkları çalışmalar, bu çabalar sonucunda, bunlardan bir bölümünün işçi sınıfının çıkarlarını savunur hale gelmesidir.

Bu öbekteki örgütlenmeler çeşitli derneklerden, işçi birliklerinden, sendikal örgütlerden siyasal partilere kadar uzanır. Siyasal parti niteliği taşıyanlar arasında önemi açısından olmasa da kuruluş tarihi açısından ilki *Osmanlı Mesai Fırkası*'dır. Osmanlı Mesai Fırkası'nı,ilerideki yıllarda siyasal sahnede yeniden söz sahibi olabilmek için işçi sınıfını kullanmayı amaçlayan bir kısım İttihatçı , 29 Ocak 1919'da kurmuştur. Bu Fırka, İttihatçılar'ın tüm 1919 1923 dönemi boyunca, dönemin iç ve dış koşullarının zorlamasıyla işçi sınıfı yanlısı ve "sol" görünümlü siyasal hareketler yaratma ve bunları kendi amaçları için kullanma çabalarının ilki sayılabilir. Osmanlı Mesai Fırkası işçi hareketi içinde etkin olamamış, işçi sınıfıyla bağ kuramamış, ama 1919 sonu Istanbul seçimlerinde Zeytinburnu Fabrikası'ndan aday gösterdiği Numan Usta'yı, İttihatçı ikinci seçmenlerin oylarıyla Istanbul mebusu seçtirebilmiştir. Numan Usta daha sonra Ankara Hükümeti ile çalışmaya başlamış, TBMM Hükümeti'nin ve Cumhuriyet'in ilk yıllarının bir çeşit "resmi işçi temsilcisi" niteliği de kazanmıştır.

Osmanlı Mesai Fırkası bir yana, İttihatçı Enver Paşa'nın başını çektiği ve özünde Sovyetler'e dost görünerek onlardan destek alıp Anadolu'da iktidarı ele geçirme hevesini yansıtan yada daha samimi olan- bir tür devlet kapitalizmini sosyalizmle karıştıran "İttihatçı solu", işçi sınıfıyla gerçek bağlar kuramadığı, onu etkileyemediği, zaten bu amacı gütmediği için konumuzun dışındadır.

İncelenen dönemin işçi sınıfının savaşımını ve ör-

gütlenmesini denetim altına alma amacı taşıyan en önemli girişimi kuşkusuz Mustafa Kemal'in kurdurduğu resmi nitelikli "*Türkiye Komünist Fırkası*"dır. 18 Ekim 1920 tarihinde Ankara'da kurulan Türkiye Komünist Fırkası, doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa'nın girişim ve emrinin sonucudur. Mustafa Kemal'in böyle bir kuruluşa gerek duymasının nedeni çoğunlukla sanıldığı gibi tümüyle dış koşullarda, örneğin emperyalist ülkelere şantaj ve Sovyetler'e hoş görünme niyetlerinde değil, ağırlıklı olarak sınıf savaşımının iç koşullarında aranmalıdır.

Aşağıya küçük bir bölümü aktarılan yazı, o günlerde Anadolu'nun havasını canlı bir biçimde yansıtmaktadır: " Bazı mebus arkadaşların komünizm ilan edilmemesinden dolayı canları sıkılıyordu. 'Daha ne bekliyoruz, niçin komünizm ilan edip halkımıza yeni bir ruh, yeni bir heyecan aşılamıyoruz; hangi mal, hangi servet kaldı ki korkalım ?' diyorlardı..... Komünizmin işareti sayılan kızıl renk moda haline gelmişti. Bilerek, bilmeyerek bu rengi kalpaklarında taşıyanlar çoktu. Kravatları kırmızı olanlar da az değildi."(308). Bizzat Mustafa Kemal, 1920 Şubat sonlarında Talat Paşa'ya yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: " vatanımızı parçalanmak ve milletimizi İngiliz boyunduruğu altında görmek ihtimâl-i meş'umu karşısında bolşevik prensiplerini fiilen tatbik etmekte çare-i halâs tahmin olunursa cihet-i tatbikiyesindeki müşkilâta rağmen bugün hakim olduğumuz kuvvete istinaden o hususa da tevessül etmek lâzım gelebilir." (309). Bir Osmanlı aydını ise, Ankara'daki arkadaşı Yunus Nadi Bey'e "Yunan'ın defedilmesi hesabına, vicdanen kani

---

(308) Damar Arıkoğlu: Hatırladıklarım, s. 151 152

(309) İlhan Tekeli - Selim İlkin. "Talat Paşa'nın Mustafa Kemal'le Mektuplaşması", Milliyet Gazetesi, 21 Mayıs 1976

olmadığım bolşevikliğin memleketimizde hüküm sürmesine ve bütün mal ve mülkümüzden bizlere bir zerre kalmamasına razıyım."(310) diye yazıyordu.

Istanbul'dan gelen haberler, burada aydınların kurtuluşu bolşeviklikten bekledikleri, öteyandan işçi hareketinin güç kazanmakta olduğu yolundaydı. Istanbul'a kadar gitmeye gerek yok, Anadolu'da, özellikle Ankara, Eskişehir çevresinde ilk komünist örgütlenmeler boy vermeye başlamış, 1920 İlkbaharı'nda buralarda TKP adını taşıyan bir kuruluş, yarı gizlilik koşullarında örgütlenmiş, nizamnamesini bastırmış ve kimi kaynaklara göre bu sırada Ankara Hükümeti'nin desteğini görmüş, örneğin bu örgütlenmeye yardımcı olan Sovyet resmi temsilcilerinden Şerif Manatov'a maaş bile bağlanmıştı. Yine 1920 Mayıs'ında kurulan Yeşil Ordu Cemiyeti bir çeşit islâm sosyalizminden yana görünüyor, Yeşil Ordu'cular, Büyük Millet Meclisi'nde de "Halk Zümresi" adı verilen güçlü bir meclis grubuna sahip bulunuyorlardı. En önemlisi, 1920 yılı Eylül'ünde Baku'da Türkiye Komünist Partisi'nin Kuruluş Kongresi yapılmış, bu kongrede Anadolu'daki ve Istanbul'daki dağınık komünist çevrelerin birleştirilmesine doğru ilk adım atılmıştı. TKP Başkanı seçilen Mustafa Suphi'nin, Anadolu'ya geçme hazırlığı içinde olduğu biliniyor ve Mustafa Kemal, Mustafa Suphi ve TKP Merkez Komitesi'nin, ardlarında Sovyetler'in ve Komintern'in desteği olduğu halde Anadolu'ya gelmelerinin, inisiyatifin kendi elinden çıkmasını doğurabileceği kuşkusunu duyuyordu. Yine Mustafa Kemal'in bir gün mutlaka hesaplaşacağını bildiği Çerkes Ethem, Ağustos başlarında Yeşil Ordu Cemiyeti'ne katılmış, bu durum Yeşil Ordu'ya gerçek bir askeri güç sağlamış, Çerkes Ethem, 1920 Ağustos'u sonlarında Eskişehir'de "Seyyare-i Yeni Dünya" adlı bir ga-

(310) M. Tuncay· A.g.y., s. 106, dipnot

zete çıkarmaya başlamıştı. Bu gazetenin lejandında "İslâm Bolşevik Gazetesi" yazılıydı.

Resmi nitelikli TKF'nin kurdurulması böyle bir ortama rastlar. TKF'nin kurucuları TBMM'in Mustafa Kemal'e bağlı, radikal fikirli ancak milliyetçilik yanları ağır basan Yunus Nadi, Tevfik Rüştü, Mahmut Esat, Kılıç Ali, Hakkı Behiç, Refik (Koraltan) gibi üyeleridir. Hakkı Behiç'in sekreterliğini üstlendiği TKF merkezinden, Fırka'ya kaydolmaları istenen kişilere gönderilen yazılarda " yoldaş" hitabı yer almakta, Fırka'nın, "doğrudan doğruya III. Enternasyonal'e merbut ve onun programına dayanan" bir yapıda olduğu bildirilmektedir. Ankara Hükümeti'nin resmi organı sayılan Hakimiyet-i Milliye Gazetesi de Fırka'nın kuruluş haberini verirken, "Türkiye komünistlerini biraraya toplamak, onları müayyen bir program etrafında bir takım teşkilata rapteylemek üzere resmen bir TKF teşekkül etmiştir..... Yaptığımız tahkikata nazaran Fırka'nın programı bazı küçük tadilat ile III. Enternasyonal'in kabul ettiği program olup, bu programın tatbikat itibariyle memlekette geçireceği merhaleler Fırka tarafından ayrıca izah edilecektir." demektedir. (311). III. Enternasyonal'e bağlılığın bu ölçüde vurgulanmasının ana nedeni Sovyetler'e güven vermek olabilir.

Burjuvazinin, gelişip serpilmesinden korktuğu komünist hareketi deneti altına alma çabası diye değerlendirilebilecek TKF, aslında bolşevizmden de komünizmden de uzaktır. Bunu çeşitli yayınlarından, kurucularının ve liderlerinin söz ve yazılarından ve özellikle kuruluşuna önayak olmuş bulunan Mustafa Kemal'in, bolşeviklik ve komünizm konusunda o günlerdeki fikirlerinden anlamak olanaklıdır. Örneğin Fırka'nın

---

(311) M. Tuncay: A.g.y., s. 163, dipnot

resmi yayın organı Yeni Gün, "Halihazırda komünist fikirlerin teşkil ettiği program memleketimiz için sadece zararlı değil, aynı zamanda tahripkârdır.....(Türkiye'ye) bolşevizmi ancak Türkler getirebilirler ve bolşevizm ancak yukarıdan gelebilir." diye yazmaktadır. (312). Mustafa Kemal, TKF'nin kuruluşundan birkaç ay önce Meclis'te yaptığı bir konuşmada, "Bizim nokta-i nazarımız, bizim prensiplerimiz cümlece malumdur ki bolşevik prensipleri değildir ve bolşevik prensiplerini milletimize kabul ettirmek için de şimdiye kadar hiç düşünmedik ve teşebbüste bulunmadık." demektedir.(313). Gerek Mustafa Kemal'in konuşmalarında, gerekse TKF'nin resmi yayın ve sözcülerinin fikirlerinde zaman zaman açıkça ortaya çıkan çelişkiler, Fırka'nın "muvazaalı" karakterini olduğu kadar, adına hareket ettiği burjuvazinin tüm ağırlığını ve soluğunu ensesinde duyan küçük burjuva radikallerinin kaçınılmaz ve doğal çelişkileridir. Mustafa Kemal'in bolşevizm ve komünizm konusundaki fikirleri ise kimi taktik davranışlar ve planlar bir yana- başından sonuna kadar tutarlılığını korumuştur. Mustafa Kemal'e göre Sovyet Rusya'da uygulanan komünizm, Türkiye'de "kabil-i tatbik" değildir. İç ve dış koşulların zorlamasıyla benzer bir yapının kurulması zorunluğu doğarsa, onu da yine kendi denetimindeki millici kadrolar, küçük burjuva radikalleri kurmalıdır. Yani, "aşağıdan" halk tarafından değil, "yukarıdan" yönetici kadrolar tarafından kurulmalıdır. Ancak bu, tüm kapılar kapandığında başvurulacak olan en son çaredir. Nitekim Kurtuluş Savaşı döneminde, o anlamda tüm kapılar kapanmamış ve Cumhuriyet'e doğru giderken, daha 1923 başlarındaki İzmir İktisat Kongresi'nde kapitalist yol tercihi netlikle yapılmıştır.

---

(312) M. Tuncay, A.g.y., s. 166

(313) M. Tuncay A.g.y., s. 163, dipnot 118

TKF'nin kuruluş nedenlerini ve amaçlarını en iyi açıklayan sözler, yine Mustafa Kemal'indir. Mustafa Kemal, Ali Fuat Paşa'ya çektiği şifreli bir telgrafta şöyle demektedir: " Komünistliğin memlektimizde değil henüz Rusya'da bile kabiliyet-i tatbikiyesi hakkında sarih kanaatler hasıl olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber dahilden ve hariçten muhtelif maksatlarla bu cereyanın memleketimiz dahiline girmekte olduğu, vahdet ve sükununu muhil ahvalin hulusu da daire-i imkanda görülmüştür. En makul ve tabii tedbir olarak aklı başında arkadaşlardan, Hükümet'in malumatı tahtında bir Türkiye Komünist Fırkası teşkil ettirmek olacağı düşünüldü. Bu takdirde memlekette bu fikre müteallik bütün cereyanları bir muhassalaya irca etmek mümkün olabilir..."(314).

TKF, III. Enternasyonel'e bağlılığını sıksık tekrarlasa da Komintern'e yaptığı müracaat doğal olarakkabul edilmemiş ve Fırka, 1920 yılı sonlarında Çerkes Ethem isyanı bahanesiyle girişilen solu bastırma hareketi sırasında artık gereği ve işlevi kalmadığından ortadan kaldırılmıştır. TKF'nin işçi sınıfı arasında örgütlenme çabası olmadığından, amacı zaten farklı olduğundan konumuzla ilişkisi sadece dolaylıdır. Yine de işçi sınıfı hareketini, komünist örgütlenmeyi ve akımları denetleyebilmek için burjuvazinin kendi eliyle komünist örgütler kurdurmaya kadar gidebileceğini göstermesi bakımından ilginçtir.(315).

İşçi sınıfının *ekonomik* savaşım ve örgütlenmesini engellemeyi ve sermayenin dümen suyuna sokmayı amaçlayan örgütlenmeler ise daha çok 1922 yılında gö-

---

(314) Ali Fuat Cebesoy: "Milli Mücadele Hatıraları", s. 509

(315) Atatürk'ün kurdurduğu resmi TKF için en iyi ve derli toplu bilgi ve belge Mete Tuncay'ın sözkonusu yapıtındadır. S. 162 177

rülür. Bu yolda önceki bir girişim, Türkiye Sosyalist Fırkası'nı içinden yıkmak için kurdurulmuş olan *Amele Siyanet Cemiyeti*'dir. Çoğu Tramvay Şirketi'nin işçilerinden 800 civarında üyeye sahip bulunan Amele Siyanet Cemiyeti, TSF öncülüğündeki ekonomik savaşımı içinden bölmekte bir adım olmuş, bu bakımdan amacına ulaşmıştır.

Kurtuluş Savaşı'nın zaferi kesinleşip Ankara Hükümeti, Istanbul'da da etkili olmaya başlayana kadar, burjuvazinin işçi örgütlerini ele geçirme çabaları daha çok işyeri derneklerini, cemiyetlerini, sendikalarını kendi adamları eliyle yönetmekle sınırlı kalmış sayılabilir. Ankara Hükümeti ise Anadolu'da işçi hareketlerini denetim altında tutabilmek için, 1922'lere kadar karşı örgütlenmeler oluşturmaktan çok sayıca zaten az olan Anadolu kesimi işçilerine, stratejik önemi olan işkollarında görece yüksek ücret ödeme yolunu seçmiştir. Öteyandan işçi sınıfının da Ulusal Kurtuluş Savaşı'nı desteklemesi ve kendi sınıfsal savaşımından vazgeçmesi yönündeki ajitasyon da işçiler arasında bu dönemde önemli yankı bulmuştur. Ankara - Eskişehir TKP çevresindeki işçi sayısı, işçi kitlesinin tümünü etkinliği altına alabilecek düzeyde olmadığı gibi "komünist" işçiler arasında da ulusal bilinç daha öne çıkmaktadır. 1925 yılında Komünist Enternasyonal Dergisi'nde yayınlanmış olan bir yazıda şöyle denmektedir: "O günlerde Anadolu'da işçi hareketi tamamen kemalistlerin etkisi altındaydı. Anadolu işçi sınıfının en önemli gruplarını demiryolu işçileri, Mermi Fabrikası işçileri ve maden işçileri oluşturuyordu. Hükümet bu işkollarının akşamadan çalışmasını istediği için işçilere, özellikle de demiryolu ve Mermi Fabrikası'nda çalışanlara yüksek ücret (günde 3 liraya kadar) ödemekteydi."(316).

---

(316) P. Kitaygorodski: "Türkiye'de İşçi Hareketi"

1922'lerden sonra ise Anadolu'da, özellikle Zonguldak gibi önemli maden bölgelerinde, Ankara Hükümet'inin, her türlü örgütlenmeye karşı kendine yüzde yüz bağlı kişilerle kurdurduğu resmi işçi örgütleri oluşturma yoluna gittiği bilinmektedir. Bu, Türkiye burjuvazisinin önemli bölümünün ve küçük burjuva radikallerinin günümüze kadar izlemeye çalıştıkları genel işçi örgütlemesi siyasetinin ilk belirtileridir. Bir örnek olarak, Zonguldak havzasında tümüyle sermayenin güdümündeki Umum Türkiye Amele Birliği'nin bir şubesinin örgütlenmesine bile Hükümet'in izin vermediği, bunun yerine Hükümet'e doğrudan bağlı "Havza-i Fehmiye Amele Birliği" adı altında bir dernek kurdurtularak, işçilerin zorla bu derneğe üye yapıldığı hatırlanmalıdır. Bu, özellikle 1923 sonrası dönemde hükümetlerin genel işçi siyasetinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. 1923 sonlarına, 1924'lere kadar Kurtuluş Savaşı kadroları ve Ankara Büyük Millet Meclisi Hükümeti yukarıdaki kısmi önlemler dışında, işçi sınıfının ekonomik sendikal örgütlenmesini tümüyle ele geçirebilmek için kapsamlı ve genel bir girişimde bulunmamışlardır.

Buna karşılık 1923 başlarında Istanbul'da kurdurtulan ve işçi sınıfı hareketini sermayeye bağımlı kılmak, "komünizmle savaşmak" hedefine yönelen *Istanbul Umum Amele Birliği*'nden söz etmekte yarar vardır. Istanbul Umum Amele Birliği, 1922 yılı ve 1923 başları Istanbul'unda işçi sınıfının ekonomik örgütlenmesinde etkisini duyurmaya başlayan komünist kadro ve çevrelerin, bunların işçi hareketinin birliğini, toparlanmasını sağlamaya yönelen çabalarının önünü alabilmek için sermaye desteği ile kurulmuştur. An-

Komünist Enternasyonal Dergisi, Aralık 1925, Özel Sayı, s. 75 - 84 (Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi derlemesinden)

cak işçi sınıfının savaşım ve bilincini köreltmeye yönelen ve son çözümlemede burjuvazinin desteğinde olan bu Birlik, Mustafa Kemal'e ve Cumhuriyet Hükümetine yine de yeterince güven vermemiştir. Kurtuluş Savaşı'nın muzaffer yönetici kadroları kendi dışlarında hiçbir işçi örgütlenmesine tam güvenememekte, bu türden örgütlenmelerin bir süre sonra komünistler tarafından ele geçirilebileceği kaygusunu korumakta ve bunları baltalamaya hazır bulunmaktadır. Bu eğilim kavranmadıkça, 1922 Aralık sonunda kurulan Istanbul Umum Amele Birliği ve onun uzantısı olan Türkiye Amele Birliği'nin yapısının ve izlediği sınıf çıkarlarının kavranması da olanaksızdır. 1923 yılı Ocak ayının ilk günlerinde bir gazete haberinde şöyle denmektedir: "Istanbul'da ahiren umum amele toplanarak bir birlik vücuda getirmişler ve birlik riyasetine Türk Çalışma Cemiyeti azasından Mehmet Bey'i intihap eylemişlerdir. Umum Amele Birliği hiçbir maksad-ı siyasi ile teşekkül etmiş olmayıp, yegâne gayesi milli bir daire dahilinde şirketlere ve kumpanyalara karşı kendi hukuk ve menafiini müdafaa ve muhafazadan ibarettir..."(317). Istanbul komünistleri, Aydınlık çevresi, Istanbul Umum Amele Birliği'ni "son zamanlarda türeyen, müteveffa Sosyalist Partisi'ni andırır acaip bir cemiyet" olarak nitelemişlerdir.(318). Istanbul Umum Amele Birliği'nin 1923 başından 1923 Sonbaharı'na kadar giden ilk döneminde Genel Sekreteri Şakir Rasim'dir. Şakir Rasim'in Amele Siyanet Cemiyeti kurucusu olduğu, Aksaray Tramvay Deposu Müdürlüğü yaptığı sırada TSF'ye girdiği, daha sonra TSF'yi bölmek üzere kullanılan bir ajan konumunda olduğu ileri sürülmektedir.(319). O dönemlerde yerli sermayenin

---

(317) Tevhid-i Efkâr: 4 Kanunsani 1339 (1923)

(318) Aydınlık: Sayı 13, 10 Şubat 1923, s. 331

(319) P. Kitaygorodski: "Türkiye'de İşçi Hareketi" Aynı yer, s. 75 84

en önemli kuruluşlarından sayılabilecek Milli Türk Ticaret Birliği'nin yöneticilerinden Ahmet Hamdi Başar, Umum Amele Birliği'nden söz ederken, "Sınıflar arası işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla Türkiye Umum Amele Birliği'ni, Milli Ticaret Birliği'nin bulunduğu binada kurduk.....Amele Birliği Başkanı Şakir Rasim, Türkiye Amele Birliği'nin Türk Ticaret Birliği ile aynı gaye ve hedef etrafında elele çalıştığını açıkça ilan ederdi. Bizim de Amele Birliği'ne yardımcı olduğumuzu ve bütün davalarını, Tüccar Derneği olarak desteklediğimizi herkes bilirdi..." demektedir.(320).

Istanbul Umum Amele Birliği, 1923 Sonbaharı'nda (26 Kasım 1923) Istanbul'da, 250 delege, 34 sendika ve Istanbul'dan 19 bin, Zonguldak kömür havzasından 15 bin, Balya Karaaydın madenlerinden 10 bin işçiyi temsil ettiği ileri sürülen bir kongrede inisiyatifi ele geçirmiş görünmektedir. Eldeki verilere göre Kongre Başkanlığı'na Şakir Rasim seçilmiş, basına "Birlik sadece ekonomik amaçlar güder, sosyalizm yada komünizmle ilgisi yoktur, aşırı uçlara karşı savaşır" türünden demeçler vermiştir. Bu kongrede Türkiye Amele Birliği'nin kurulması kararı alınmış, Şakir Rasim, Halk Fırkası Istanbul Şubesi Kâtibi Dr. Refik İsmail'i Birlik Yürütme Kurulu İkinci Başkanlığı'na seçtirerek Hükümet'e karşı örgütü güvence altına almak istemiştir. Ancak Hükümet'in, Amele Birliği'ni 18 Aralık 1923 tarihinde Dahiliye Vekaleti'nin emriyle feshettiği anlaşılmaktadır. Şakir Rasim, bu fesh kararı karşısında şaşkınlığını dile getirirken, 20 Aralık 1922'de Umum Amele Birliği kurulurken Mustafa Kemal'in, Birlik'in kuruluşunu ateşli bir şekilde tebrik ettiğini de açıklamakta, "18 bin amelenin çalıştığı kömür havzasına

---

(320) A. H. Başar: Barış Dünyası, sayı 54 (Aktaran Doğan Avcıoğlu: "Türkiye'nin Düzeni", cilt I, s. 342

birçok muzır ve müfrit komünistlik cereyanının gireceğini düşünerek orada teşkilat yapmaya karar verdik. Ama biz Zonguldak'a gidince Birlik'in seddi emri gelmiş, bu nasıl olur ?" demektedir.(321).

Şakir Rasim'i şaşkınlığa düşüren ve çoğunlukla da kavranamayan olgu Kurtuluş Savaşı'nın lider kadrolarının ve cumhuriyet hükümetlerinin, burjuvazi adına hareket etmekle birlikte özellikle işçi hareketlerini denetim altına almakta görece bağımsızlıklarını elden bırakmaya hiç bir zaman yanaşmamalarıdır. Sermayenin koltuk altında bile olsa, işçi yığınlarını kendine çekebilmek için 1 Mayıs gösterileri düzenleyen, Enternasyonal çaldırtan, komünizme karşı olduğunu açıkça ilan etmesine rağmen zaman zaman işçi sınıfının savaşımından söz etmek zorunda kalan bir örgütlenme, Hükümet'i huzursuz etmiş, "işçi sınıfını örgütlemek gerekiyorsa, onu da biz yaparız" anlayışı ağır basmıştır.

Eldeki veriler yabancı araştırmacıların çoğunun yorumlarının aksine Şakir Rasim'in kemalistlerin aleti olmayıp genel anlamda burjuvazinin aleti olduğunu göstermektedir.(322). Kasım 1923'deki İşçi Temsilcileri Kongresi'nde, Istanbul Umum Amele Birliği'nden Türkiye Amele Birliği'ne dönüşmesi kararı alınan, ancak Hükümet tarafından tanınmayarak kapatılan Bir-

---

(321) Sina Çıladır: Zonguldak Havzasında İşçi Hareketlerinin Tarihi, s. 141

(322) O dönem işçi sınıfı örgütlenmesini, 1925'de "Türkiye'de İşçi Hareketi" adlı raporunda değerlendiren Komintern Türkiye Gözlemcisi P. Kitaygorodski ve 1923 ilkbaharında İnternational Presse Korrespondenz'de yer alan "Istanbul'dan Mektup" raporunun yazarı Hristo Kabakçıyef, Şakir Rasim'i kemalistlerin ajanı sayma kestirmeciliğine düşen iki örnektir.

lik, bir yandan komünistlerin etkinliğindeki işçi kuruluşlarının muhalefetiyle karşılaşırken, öteyandan Hükümet'in engellemesiyle de karşı karşıya gelmiş ve etkisizleşmiştir. Ancak yine de işçi sınıfını ve işçi hareketini bölme misyonunu bir ölçüde yerine getirdiği söylenebilir.

III. Enternasyonal ve TKP Çizgisi

1919 1923 dönemi işçi sınıfı tarihinde, ekonomik ve siyasal savaşım açısından en önemli yer III. Enternasyonal çizgisine aittir. Türk işçiler arasında ilk komünist kümelerin ve hücrelerin kurulmaya başlaması; aydınların genel bir sol ve sınıf özü olmayan bir sosyalizm anlayışından işçi sınıfının ideolojisini benimsemeye doğru gitmeleri; III. Enternasyonal'e bağlı ilk örgütlenme adımlarının Istanbul, Anadolu ve yurtdışında Sovyet Rusya'da atılması; nihayet 1920 Eylül'ülünde çeşitli komünist çevrelerin birliğinin sağlanarak Türkiye Komünist Partisi'nin kurulması; burjuvazinin cinayetlere kadar varan ağır baskı ve terörüyle hareketin daha ilk adımlarından itibaren büyük engellerle karşılaşması ve yeni bir dağınıklık dönemi yaşanması; işgal altındaki Istanbul'da ve Ankara Hükümet'inin etkinlik alanında kalan Anadolu'da iki komünist örgütlenmesinin ayrı ayrı yer alması, nihayet 1923'lerde hareketin birliğinin yeniden sağlanması, Enternasyonal'le olan bağların pekişmesi ve işçi sınıfının ekonomik siyasal örgütlenmelerine öncülük etme çabaları hep 1919 1923 döneminin ürünüdür. Bu dönemde legal ve illegal hareketin birleştirilmesi, işçi sınıfıyla bağlar kurulması, ulusal ve sınıfsal savaşımın uyumunun sağlanması gibi kilit konularda önemli deneyimler elde edilmiştir. Yine bu dönem, komünist hareketin, daha ilk adımlarında burjuvazinin en ağır darbelerinin yediği dönemdir. Ancak 1919 1923 döneminde tartışmasız olan nokta, Kurtuluş Savaşı'nın li-

der kadrolarının ve genel olarak burjuvazinin, komünist örgütlenmeyi, komünist hareketin doğrudan yada dolaylı ideolojik yönlendirmesi altındaki işçi hareketini her adımda hesaba katmak zorunda kalmış olmasıdır. Oysa bir kaç yıl sonra, 1925 hele 1928 sonlarında üzerindeki baskı ve terör bir an kaldırılmamakla birlikte taa 1960'lara gelinene kadar işçi sınıfının ve işçi hareketinin bu niteliği burjuvazi açısından bir ölçüde ortadan kalkmış görünmektedir.

Bu çizgiyi anlatırken, öncelikle işçi sınıfının siyasal örgütlenmesini ele almakta ve onu Istanbul Anadolu TKP örgütlenmeleri bağı içinde görmekte yarar vardır. Çünkü işçi sınıfının ekonomik örgütlenmesi bu dönemde siyasal savaşım ve örgütlenmenin ayrılmaz bir parçası olmuştur.

Türkiye komünist hareketi ve Türkiye Komünist Partisi, 1918 yılından itibaren yurt içinde ve yurt dışında filizlenen ilk komünist çevre, grup ve kişilerin 1917 Devrimi'nin ve Komintern'in yol gösterici ışığı altında birleşip örgütlenmelerinin ürünüdür. Türkiye Komünist Partisi'nin 10 Eylül 1920'de Baku'da yapılan Kuruluş Kongresi'ne kadar geçen birkaç yıllık dönemde, hareketi "yurtiçi" ve "yurtdışı" olarak ikiye ayırmak olanaklıdır. Yurtdışının bir kolu 1918 1919 yıllarında, yenik düşecek bir devrimci kalkışma dönemi yaşayan Almanya, özellikle Berlin'de; bir kolu 1917 Ekim Devrimi ile proletaryanın iktidara geldiği Sovyet Rusya'da; bir üçüncü kolu ise 1919 Macaristan'ının devrimci ortamında, canlı bir sosyalist düşünce hayatına sahip Fransa'da ve diğer Avrupa ülkelerindedir. Yurtiçinde ise hareket bir yandan Istanbul'da, öteyandan Ankara, Eskişehir, Karadeniz kıyıları, Adana, Mersin dolaylarında yoğunlaşarak Anadolu'da, ilk dönemler birbirinden oldukça bağımsız ve kopuk biçimde gelişmiştir. Istanbul Anadolu bağlantısızlığı-

nın, hatta bağımsızlığının ana nedeni I. Dünya Savaşı yenilgisini izleyen yıllarda, Türkiye'nin fiilen Padişah Hükümeti'nin bulunduğu işgal altındaki Istanbul ve Kurtuluş Savaşı vermekte olan Anadolu olarak ikiye ayrılmasıdır.

Yurtdışında komünist düşünce ve harekete ilgi duymaya başlayan çevrelerin, Türkiye'de komünist örgütlenmenin kurulup gelişmesinde çok önemli, zaman zaman da belirleyici etkileri olmuştur. Bu çevrelerden biri; I. Dünya Savaşı sırasında öğrenim, staj, ustalık eğitimi için Almanya'da bulunan Türk öğrenci ve işçilerinden oluşan Almanya, özellikle de Berlin çevresidir. Berlin'deki Türk gençleri, I. Dünya Savaşı sonrası Almanya'sındaki gelişmeleri, proletarya devrimine doğru yönelişi görmüşler, marksizmle tanışmışlar ve 1917 Ekim Devrimi Rusya'sındaki durumla ilgilenmişler ve kendileri de henüz oldukça ham ve şekilsiz bir sosyalizm anlayışı etrafında birleşmişlerdir.

1 Mayıs 1919'da Berlin'de Kurtuluş adlı tek sayı çıkmış bir dergi yayınlamaya başlayan Berlin çevresinin önde gelen adları Ethem Nejat, Mehmet Vehbi (Sarıdal), Ali Nizami, Vedat Nedim (Tör), Mustafa Nermi, İsmail Hakkı (Arap diye bilinir), İlhami Nafiz, Sadık Ahi, Mümtaz Fazlı (Taylan), Nurullah Esat (Sümer), Namık İsmail, Lem'i, Nihat, Hamit Sadi (Selen)'dir. Bu çevre, Almanya'da bir de *Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi* kurmuş, ancak gerek Berlin Kurtuluş'un çıkışı, gerekse Parti'nin kuruluşundan çok kısa süre sonra bir kaç hafta çevrenin büyük çoğunluğu Türkiye'ye dönmüştür. Mustafa Kemal'in Samsun'a çıktığı gün, Kurtuluş'çular da Akdeniz Vapuru ile Haydarpaşa'ya inmişlerdir.(323).

Almanya'dan gelenler 1919 yazını boşuna geçirmemişler, Istanbul'daki sosyalist bilinen kişilerle iliş-

(323) M. Tuncay: A.g.y., s. 298, dipnot

kiye geçmişler, eğitimini Fransa'da yapmış olan Şefik Hüsnü ile tanışmışlar, büyük ölçüde onun etkisi altında kalmışlar ve hazırlıklar sonucunda 1919'un 20 Eylül'ünde Kurtuluş Dergisi, bu kez Istanbul'da, "Sosyalizmden bahseder, İlim ve Sanat Mecmuası" lejandı ile aylık olarak yayınlanmaya başlamıştır.

Hemen ardından, 22 Eylül 1919'da, bir süreden beri Hükümet'e resmi başvurusunu yapmış ve beklemekte olan *Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası* resmen kurulmuştur. TİÇSF yöneticilerinin çoğunun Almanya grubundan olmasına karşın, fiili lideri Şefik Hüsnü'dür. 1918 Yazı'nda Şefik Hüsnü'nün Istanbul'daki dağınık ve çeşitli komünist hücrelerle bazı gevşek bağları olduğu bilinmektedir.

Yurtdışındaki hareketin diğer önemli ve Türkiye komünist hareketi açısından belirleyici kolu Sovyet Rusya'dadır. 1917 1918 yıllarında Sovyet ülkesinde, kimi savaş tutsağı olan, kimi özellikle Karadeniz Bölgesi'nden çalışmak için göç etmiş ve Rusya'nın çeşitli bölgelerine yerleşmiş önemli bir Türk nüfus bulunmaktadır. Bunların bir bölümü, özellikle savaş tutsakları ilk proleter devriminin büyük etkisi altında kalmışlar, komünizme yakınlık duymaya başlamışlar, kimileri Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ne üye olmuşlardır. TKP'nin kurucusu ve ilk Başkanı Mustafa Suphi de bunlardan biridir.

Istanbul'da Hukuk Mektebi'ni bitirdikten sonra Paris'te Siyasal Bilimler Okulu'nda okuyan Mustafa Suphi, daha sonra Türkiye'ye dönmüş ve gazeteciliğe başlamış; İttihat ve Terakki'nin baskılarına karşı kalemi ile savaşmış ve 1913'de Bahr-i Cedid Vapuru ile Sinop'a sürülen yüzden fazla muhalif arasında yer almıştır. Sinop'tan, 1914 yılında on kadar sürgünle birlikte bir tekneye binerek Rusya'ya kaçmış, burada bolşevikler ile ilişkiye geçmiş, kısa süre sonra Parti'ye girmiş ve

Türk savaş tutsakları arasında propaganda faaliyetine girişmiştir. Devrim'i izleyen günlerde Mustafa Suphi, Rusya'nın çeşitli bölgelerindeki Türk komünistlerinin örgütlenmesine önayak olmuş ve Doğu Halkları Merkezi Bürosu Başkanlığı'nda bulunmuştur. 25 Temmuz 1918'de, Moskova'da, Türk Sol Sosyalistleri Birinci Kongresi'ni hazırlamış ve buna başkanlık etmiş, III. Enternasyonal'in (Komintern) Mart 1919'da toplanan 1. Kongresi'ne Türkiye delegesi olarak katılmıştır. Mustafa Suphi, 1919 yılı boyunca bir yandan Anadolu'da ilk komünist çevrelerin kurulması için buralara çeşitli yayınlar, örgütçü ve istihbaratçı militanlar gönderilmesini örgütlerken, öteyandan Kırım, Odesa, Türkistan'ın çeşitli bölgelerinde komünist örgütler, bürolar ve yayınlar kurup geliştirmiştir. Azerbaycan'da proletaryanın iktidarı ele almasından sonra, 1920 Mayıs'ı sonlarında Baku'ya gelmiş, burada eski İttihat'çıların oluşturdukları sözde Komünist Fırkası'nı İttihat'çılardan arındırıp yeniden kurmuş ve bir süreden beri sürdürülmekte olan Türkiye örgütlenmesi çalışmalarını koordine etmek ve Türkiye Komünist Partisi'ni kurmak üzere çabalarını yoğunlaştırmıştır. Bu çalışmalar, Baku Kongresi'nde Mustafa Suphi'nin okuduğu Çalışma Raporu'nda özetle şöyle anlatılmaktadır:

Baku'dan başka Istanbul, Zonguldak, Trabzon, Rize, Nahcıvan, Kafkasya ve Anadolu'nun Karadeniz kıyılarında şubeler açılmış ve bu bölgelere partili militanlar gönderilmiştir. Türkiye'ye yollanan 34 istihbaratçı aracılığıyla Anadolu'daki genel durum, çeşitli toplumsal sınıfların konumları ve tutumları konusunda bilgi toplanmıştır. Temmuz ortalarından itibaren Türkiye'ye çeşitli bildiriler ve yayınlar düzenli olarak gönderilmeye başlanmıştır.(324).

---

(324) Mustafa Suphi ve Yoldaşları. s. 54 58

Eldeki oldukça yetersiz ama yine de ipuçları veren belgeler, daha 1918'den itibaren Türkiye'ye deniz yoluyla Sovyetler'den çeşitli propaganda yayınları ve örgütçü militanlar geldiğini göstermektedir. Yine, ileride görüleceği gibi Ankara Eskişehir çevresindeki komünist örgütlenmeye yardımcı olanlardan biri, Mustafa Suphi ile de çeşitli dönemlerde görüşmüş olduğu bilinen Sovyet resmi temsilcilerinden Şerif Manatov'dur. Mustafa Suphi'nin özellikle 1919 başlarında Kırım'da bulunduğu sıralarda, Anadoluya, hatta Istanbul'a yayınlar, bolşevik işçi ve asker örgütçüler gönderdiği anlaşılmaktadır. 19 Eylül 1919'da Damat Ferit Paşa, Trabzon Valisi Galip Bey'e "Bir takım bolşeviğin sevahil-i Osmaniye'ye geçerek Samsun ve Trabzon tarikiyle Anadolu'ya dahil oldukları anlaşılmaktadır..." şeklinde bir şifre göndermiştir.(325). Kuşkusuz, son derece karışık ve fırtınalı bir dönem olan 1918 1919'larda Sovyetler ile Türkiye arasında, komünistleri örgütlemeye yönelik bağlar sadece Mustafa Suphi kanalıyla kurulmamıştır. Devrim yıllarında Bolşevik Partisi'ne karışmış kimi Türk'lerin, 1918'lerde Türkiye'ye dönerek, küçük, bağımsız komünist örgütlenmelere giriştikleri sanılmaktadır. Ancak, Mustafa Suphi böyle bir örgütlenmenin en yetkili ve etkin kişisi görünümündedir. Nitekim, İngiliz Haber Alma Örgütü'nün 12 Mayıs 1920 tarihli bir raporuna göre, 13 Şubat 1920'de Istanbul'da toplanan Türk komünistleri, Hüseyin Seyid adlı birini Mustafa Suphi ile temas kurmak üzere Moskova'ya gönderme kararı almışlardır. Böyle bir istihbaratı doğrulayan bir başka belge, Doğu Halkları Bürosu'nda Mustafa Suphi ile birlikte çalışan Sultan Galiev'in, Mustafa Suphi'ye gönderdiği "Istanbul'dan Hüseyin Sayid, Baha Ali ve Patfi (?) adında üç yoldaş

---

(325) Kazım Karabekir: İstiklâl Harbimiz, s. 277

geldi. Buraya gelmen iyi olur" yolundaki telgrafıdır. (326).

Mustafa Suphi'nin kişisel etkinliğine rağmen Sovyetler'de örgütlenen Türk komünistlerinin önde gelenleri Mustafa Suphi'den ibaret değildir. Burada, 1919-1920'lerde gerek devrimci deneyim, gerekse ideolojik düzey açısından oldukça gelişkin Türk komünistlerinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Türkiye komünist örgütlenmesinin Sovyetler kolu, Türkiye Komünist Partisi'nin kuruluşuna da öncülük edecek ve TKP'nin 1917 Devrimi'nin ve Komintern'in sağlam temelleri üzerinde yükselmesinde büyük ve onurlu pay sahibi olacaktır.

Yurt dışındaki komünist çevrelerin bir başka kolu, çeşitli Avrupa ülkelerine dağılmış komünistlerdir. Bunlar arasında Şefik Hüsnü gibi, Fransa'da o dönemlerde Jaurès'in kişisel etkinliği altında gelişen hareketten esinlenenlerin yanısıra 1919 yılında Macaristan'da bulunan ve orada Macar Devrimi'ne ve Macar Sovyet Cumhuriyeti'nin korunmasına katılmış olan Türk komünist işçiler de vardır.

Türkiye komünist hareketi ve örgütlenmesinin yurt içi dalı ise 1919 1920'lerde Istanbul ve Anadolu olarak iki ayrı kolda ele alınmalıdır.

Istanbul örgütlenmesi konusunda henüz elde çok yetersiz bilgi bulunmakla birlikte ilk komünist çevrelerin 1918 Sonbaharı'nda ortaya çıktığı varsayılabilir. Bu kümelerden birinin Ekim 1918'de Halkalı Ziraat Mektebi'nde kurulduğu, Rus Çarlık Ordusu'ndan kaçmış "Bolşevik İvan"denilen bir demirci ustasıyla Almanya'da staj yapmış bir tornacı ustasının yönetici durumunda oldukları, bunların 30 Ekim 1918'de Ka-

---

(326) M. Tuncay: A.g.y., s. 203 204, dipnot 179

dırga'da Ahmet Usta'nın evinde toplandıkları, toplantıya demiryolu işçilerinin, Tramvay Şirketi işçilerinin ve Şirket-i Hayriye işçilerinin, marangozların katıldıkları, 1919 Şubat'ında bu çevreden tutuklananlar olduğu, kimilerinin de Anadolu'ya geçtiği ileri sürülmektedir. Aynı kaynağa göre Kumkapı, Kadırga, Galata, Yağkapanı, Haliç, Kasımpaşa semtlerinde de komünist hücreler kurulmaya başlamıştır. Haliç kümesine 1919'da Sovyet Rusya'dan dönen 516 kişilik "Bolşevikler Grubu" katılmıştır. Bunların başlarında "Baba" Mehmet vardır. Bunlar Mustafa Suphi'ye bağlıdırlar. Bu kümedekiler Mustafa Suphi'nin Kırım'da çıkarmakta olduğu *Yeni Dünya Gazetesi*'ni ve 1920'de işgal orduları askerlerine kendi dilleriyle yazılmış bildiriler dağıtmışlardır. Haliç grubunun kayıkçılarla, gemi adamlarıyla, demiryolu işçileriyle, posta, telgraf, telefon memurlarıyla bağı vardır. " Bu grup Bulgar, Macar, Fransız komünistleriyle işbirliği kurmuştu. Sonradan Istanbul komünist teşkilatına bağlandılar".(327). Aynı dönemlerde Istanbul'da bolşevikliği öven ve mazlum halkları Fransız Alman emperyalizmine karşı uyaran bildiriler dağıtıldığı, 1920 yılında TSF öncülüğünde gerçekleşen işçi hareketi ve grevlerde komünist militanların da rol oynadığı bilinmektedir.

TİÇSF, Eylül sonlarında resmen kurulmasının hemen ardından Istanbul işçi hareketini toparlamaya, öteki sol kuruluşlarla ortak bir cephe oluşturmaya önem vermiştir. Böyle bir ortak cephenin somutlanması, TİÇSF çevrelerine göre Aralık'ta yapılacak seçimler olacaktır. 25 Ekim 1919 tarihli bir gazetenin, "Istanbul'da amelenin ve işçinin hakkını müdafa yolunda ilk içtima" başlıklı haberinde şöyle denmektedir:

---

(327) Istanbul'da ilk komünist çekirdekler konusunda ana kaynak "TKP: Doğuşu, Kuruluşu, Gelişme Yolları" adlı broşür ve "hatıralar"dır.

Dün Şehzadebaşı'nda Ferah Tiyatrosu'nda muhtelif fabrikalar amele murahhaslarıyla TİÇSF'sı heyet-i idaresinden mürekkep komisyonun daveti üzerine Istanbul'da mevcut fabrika amele ve işçi murahhasları saat bir buçukta toplanarak hararetli müzakere ve münakaşalarda bulunmuşlardır. Hatipler nutuklarında, her memlekette amele sınıfının mevki-i içtimaisini ve bizdeki halini bilhakkın tasvir etmişler ve muvaffakiyyetlerinin ehemmiyetini anlatarak, haklarını müdafaa edecek mebusları intihap etmedikleri takdirde gelecek mebusların kanunlarda amelenin hayatiyle alakalı mevadı müdafaa etmeyeceklerini bildirmişlerdir..... Tophane Fabrikası ustalarından Süleyman Efendi demiştir ki: 'Istanbul'daki muhtelif amele gruplarının 20 kişiden mürekkep bir heyeti bir kaç gün evvel toplandı ve bir içtima ihzar etti. Burada bir amele kütlesi var. Bugün bizim intihap edeceğimiz heyetler 'Müttehit Amele Fırkası' teşkiline çalışacaktır..... Meclis-i Mebusan'a hak sahibi olduğumuzu anlatmak için bir murahhas göndermeliyiz..... Arkadaşlar, buraya entrika için geldiğimizi zannetmeyiniz. Burada ne bir zümrenin ne bir fırkanın entrikası var...' Daha sonra Ahırkapı Fabrikası'ndan Osman Usta konuşmuş..... 'Biz kendi kuvvetimizi bilmediğimiz için bugün esir kaldık.Ey ameleler, eğer siz de dünyada bir insan gibi yaşamak isterseniz birleşin !' demiş ve alkışlanmıştır. Osman Usta konuşmasına şöyle devam etmiştir: 'Dünyada görülmemiş bir harp hendekleri insan leşleriyle doldurdu ama sermayedarlar evlerinde rahat oturdu. Senin arkadaşların çalıştı, öldü. Harp kazanılsaydı sen ne olacaktın ? Onların cepleri dolacaktı. İster misiniz bundan sonra kadınlarınız fahişe olsun, çocuklarınız sokaklarda kalsın ? ('İstemeyiz!' sesleri)..... Birleşin arkadaşlar ! Memleket şimdi en tarihi anını yaşıyor..... Eğer sen hakkını muhafaza edecek mebus çıkaramazsan yarın sana 24 saati çok görürler ..... Amele içtimaı, bu

ilk defa değildir. Bedrettin Simavi'ler vakası, bunlar hep sınıf, amele kavgaları idi..... Sen Hürriyet ve İtilâf'a, Milli Ahrar'a rey verirsen sana hayat hakkı yoktur...' Sonra Sosyalist Fırkası namına Almanya'da tahsil görmüş Sadık Usta sahneye çıkmış ve demiştir ki: 'Ben Sosyalist Fırkası'ndan geliyorum. Dünya ilerliyor, değişiyor..... Biz sizin hakkınızı müdafaa ve sizi kurtarmak için birleşiyoruz.....' Sonra Berlin Darülfünun talebesinden Raif Bey demiştir ki: ' Amele sen düşmanını tanı. Düşmanın Rum, İngiliz, Fransız değildir. Dünyada senin düşmanın sermaye sahipleridir. Biz milliyetçi fırkalar istemiyoruz. Arkadaşlar, birgün kurtuluş günü gelecektir, birleşin"(328).

Yine aynı günkü haberde toplantıya 2 bin üyenin katıldığı ve oybirliğiyle şunların kararlaştırıldığı bildirilmektedir:

1- Bu seçim sistemi işçi sınıfının menfaatini koruyacak kişileri seçmeye elverişli olmadığından, seçimlerin eski sistemle yapılmasını protesto eder ve doğrudan oy kullanmaya ve nisbi temsile dayanan bir kanunun hemen çıkmasını isteriz.
2- Seçim Kararnamesi'nin 39. ve Talimatnamesi'nin 11. maddelerine göre, işçilere kolaylık olmak üzere fabrika ve işyerlerinde seçim sandıkları bulundurulmalıdır.
3- Kongrede bulunan işçiler, Hasan (Sadi Birkök), Vehbi (Sarıdal), Ali (Cevdet), Sadık Ahi (Mehmet Sadık Eti), Ethem Nejat, Dr. Şefik Hüsnü, Süleyman, Cevat, Ömer, Şaban, Faik, Osman Alp ve Agâh arkadaşlardan ve her fabrika ve işçi grubu için birer yetkili temsilciden meydana gelen bir kurul seçmiştir. Bu kurul, seçimlerde işçilerin haklarının gözetilmesine ve Istanbul'da en az üç işçi mebus çıkarılmasına çalışacaktır. İşçiler

---

(328) İkdam. 25 Ekim 1919

bu kurulun seçeceği ikinci seçmenlere (müntesib-i sani) reylerini vermeğe söz verirler.

4- Burjuva partileri mebus çıkarma olanağı elde ederlerse, işçiler çiğnenen haklarını almak için kendilerinin gerekli görecekleri hareketlere girişebilirler.(329).

26 Ekim tarihli bir haberde, Istanbul'da oldukça yankı yaptığı anlaşılan bu toplantıdan şöyle söz edilmektedir: "Istanbul'da amele hareketi başlıyor. Amele sınıfı kendi hukuk ve menfaatine yarar kanunların vaz'ını temin etmek üzere Meclis'e kendi mümessilerini göndermeğe ve reylerini doğrudan doğruya vermek usulünün ihtiyar ve kabul olunmasını talep ve iddia etmektedirler. Bu intihabatta muvaffak olması mümkün görünmemektedir. Bu içtimada diğer bir mühim nokta da amelenin bir sosyalist grubun rehberliğinde hareket etmesidir."(330).

24 Ekim Ferah Tiyatrosu toplantısıyla ilgili bir başka haber, o dönemde TİÇSF paralelinde bir *Türkiye İşçi Derneği*'nin varlığını kanıtlamaktadır: "Mebusan intihabında kendi sınıflarına ait hukuku müdafaa için görüşmek üzere amele, işçi, mavnacı, salapuryacı, küçük esnaf ve bilcümle erbab-ı mesai TİÇSF ve Türkiye İşçi Derneği tarafından Şehzadebaşı Ferah Tiyatrosu'nda 24 Ekim 1919 Cuma günü bir kongre halinde toplanmaya davet edilmiştir."

TİÇSF'in bu girişimiyle ilgili olarak bilinen bir başka nokta, TSF'nin bu toplantıya katılmadığı, Ferah Tiyatrosu toplantısından bir hafta sonra, kendisinin Şehzadebaşı Şark Tiyatrosu'nda bir başka toplantı için çağrı yaptığıdır. Böylece 1919 yılı Sonbaharı'nda, TİÇSF'nin Istanbul işçi hareketini toparlama, birleş-

---

(329) İkdam: 25 Ekim 1919
(330) İkdam: 26 Ekim 1919

tirme girişimi tam bir başarıya ulaşamamış ama yine de önemli bir eylem olmuştur.

1919'un son aylarında gerek TSF, gerekse TİÇSF saflarındaki bazı kişilerin, hareketin birliğini sağlamak için çalıştıkları bilinmektedir. Örneğin daha sonraları TİÇSF'e girecek ve Türkiye Komünist Partisi saflarındaki yerini alacak olan Sadrettin Celal, 1919 seçimlerinde TSF adayıdır. Kimi kaynaklar, örneğin Ziynetullah Nuşirevan, Sadrettin Celal'in bu dönemde TSF'yi içeriden ele geçirmek için TSF saflarında bulunduğunu ileri sürmektedir. Ancak, Sadrettin Celal'in o dönemde TSF'yi kendi anlayışına uygun bir sosyalist çizgide bulunan bir parti sanmış olması da olanaklıdır. Nitekim kısa süre sonra Sadrettin Celal, TİÇSF'e geçmiştir. Aynı şekilde ileride TİÇSF ve TKP saflarında yer alacak olan Ziynetullah Nuşirevan da TİÇSF'ye Sosyal Demokrat Parti'den ayrılarak, 1920 başlarında geçmiştir. Çeşitli verilerin birleştirilmesiyle yapılabilecek bir değerlendirme, 1919'un son aylarından ve 1920 başlarından itibaren, Istanbul'da artık çeşitli sosyalist partiler arasındaki ayrım çizgilerinin netleşmeye doğru gittiğini göstermektedir.

Ethem Nejat, 1919 Sonbaharı'nda TİÇSF'nin yapısını ve girişilen tek cephe hareketini şöyle değerlendirmektedir: " TİÇSF, Ethem Nejat Yoldaş'a göre de bir münevverler teşkilâtı olduğundan, daha ziyade halk kütleleri teşkilatı olan Sosyal Demokrat ve Sosyalist Fırkaları ile uyuşmak, birleşmek lazımdı. Benim kanatime göre de böyle bir ittihat vücuda gelmediği takdirde kütleyi yeni fırkaya çekmek zor olacağı gibi, ötekiler dahilinde de sırf onların rehberleri arasındaki o yarı burjuva ekseriyetleriyle amele menafiine pek büyük bir iş görmek mümkün olamayacaktır. İşte Ethem Nejat Yoldaş'ın her üç fırkada hüküm süren "Başkayımcılık" (separatizm) temayülatına rağmen, bu üç fır-

kanın birleşmesine bütün samimiyetiyle çalışması, onun gayet ameli ve musip bir nokta-i nazara malik olduğunu gösteriyor. Fakat çok yazık ki taa o günden itibaren Istanbul amelesi arasında bir cephe birliği vücuda getirecek olan bu teşebbüsümüzde biz muvaffak olamadık. Hüseyin Hilmi'nin, o günlerde yıkılmayan diktatörlüğü, Sosyal Demokrat Merkez-i Umumisi'nde kahir ekseriyetin küçük burjuvalar elinde olması, genç mahfeldeki bazı arkadaşların fazla sinirliliği, umumi sosyalist konferansı akdine vaziyet-i siyasideki buhranların ve hareketin gençliğinin müsaade etmemesi, bu lazım teşebbüsü neticesiz bıraktı..... 1919 senesinde muhtelif amele teşkilâtları ve muhtelif sosyalist fırkaları tarafından İntihabat Kanunu'nu protesto etmek üzere toplanan, Istanbul'daki ilk sosyalist ve amele mitinginde 'Azizim, bu miting bizim yapmak istediğimiz tek cephenin mukaddemesidir' diyen Ethem Nejat umutlanmıştır. Fakat bilahare tecrübe aldanmış olduğumuzu gösterdi."(331).

Bu ilk dönemlerde TİÇSF ile Mustafa Suphi'nin ve Istanbul'daki diğer komünist çevrelerin ilişkileri konusunda ancak bazı ipuçlarından hareketle varsayımlar kurmak olanaklıdır. Buna göre, Mustafa Suphi ile ilişkili Şerif Manatov, 1920 İlkbaharı'nda Ankara'ya gelmezden ve burada Anadolu TKP çevresinin örgütlenmesine yardımcı olmazdan önce Istanbul'a uğramış ve belki de Şefik Hüsnü ile bağ kurmuştur. Öteyandan daha önce de değinildiği gibi - kimi komünist çevreler 1919 Yazı'nda ve Güzü'nde Şefik Hüsnü çevresi ile ilişkiye geçmişler ama TİÇSF'yi fazla aydın kuruluşu bularak bu ilişkilerini örgütsel ilişkiler haline getirmemişlerdir. Bir bakıma 1919 sonları, 1920

---

(331) Zenon (Ziynetullah Nuşirevan): Mustafa Suphi ve Yoldaşları, s. 72 75

başlarında, komünist işçi çevreleriyle dirsek teması bulunmasına rağmen, TİÇSF'yi, Istanbul komünist örgütlenmesinin legale çıkması olarak değerlendirmek doğru olmaz.

1919 'un Aralık ayından sonra, Istanbul'daki seçimlerde başarı kazanılamaması ve umulan tek cephenin de gerçekleştirilememesi üzerine, TİÇSF'den yönetici konumdaki bazı kişiler (Genel Başkan Mehmet Vehbi, Sadık Ahi, Nafi Atuf vb.) Anadolu'ya geçmişler; Parti çevrelerinde Anadolu savaşımının desteklenmesi eğilimi ağırlık kazanmıştır. Proletaryanın yoğun olduğu Istanbul'dan ayrılmak istemeyen, savaşımı burada sürdürmeye kararlı olan Şefik Hüsnü gibi TİÇSF'liler ise 1919 sonundan 1921 ortalarına kadar geçen sürede bir yandan işçi hareketiyle bağlar kurma ve Istanbul işçilerini bir "birlik"-de örgütlemek çabalarını sürdürürlerken, bir yandan da Balkan partileri, örneğin Bulgaristan Komünist Partisi kanalıyla Enternasyonal'le ilişkiye geçmeye ve kendi varlıklarını kabul ettirmeye çalışmışlardır.

Istanbul'da bir komünist örgüt oluşturulmaya çalışıldığı bu ilk dönemde çoğunluğu gayri müslim işçilerden oluşan Beynelmilel İşçi İttihadı (Bİİ) ve Ermeni Hınçak örgütüyle de ilişkiler kurulmuş; Şefik Hüsnü ve bir kısım bilinçli işçiler "Türkiye İşçi Derneği"ni kurmaya çalışmışlardır. 1919'un Ekim ayında yapılan *Ferah Tiyatrosu Toplantısı*'nın çağrısında TİÇSF ve Türkiye İşçi Derneği'nin o dönemlerde henüz kuruluş halinde olduğunu ve örgütlenmesini tamamlamadığını düşünmek gerekir. 29 Aralık 1919 tarihinde yayınlanan Şefik Hüsnü ile yapılmış bir röportajda, Şefik Hüsnü, "Erbab-ı mesai arasında sınıf menafiini şuurlu hale getirecek teşkilât bu mesaimizin mihverini teşkil edecektir. Bizdeki *Umum Türkiye İşçiler Derneği* ile Fırka'mızın sıkı bir teması var-

dır" demektedir.(332). Daha sonra "Umum Türkiye İşçiler Derneği" adı, "Istanbul Umum Amele Birliği" ile benzerliği yüzünden değiştirilecek ve *Türkiye İşçi Derneği* olacaktır. 1919 sonlarında TİÇSF çevresinin komünist çevrelerle dirsek teması içinde başlattığı işçi derneği girişimlerinin gerçek anlamda ancak 1921'lerde sonuç verdiği bilinmektedir. 1920 yılında Istanbul işçi hareketi üzerinde Hüseyin Hilmi'nin TSF'sinin etkinliği kırılamamış, komünistler işçi sınıfının örgüt birliğinin sağlanmasında henüz somut başarıya ulaşamamışlardır.

Istanbul'da TİÇSF çizgisi Şefik Hüsnü önderliğinde böyle bir gelişme gösterirken 1920 ilkbaharından itibaren Ankara Eskişehir, Karadeniz yörelerinde yoğunlaşan bir komünist örgütlenme faaliyeti 1920 Haziran Temmuz aylarında kendisini ilk "beyanname" ve "program"ıyla ortaya koymuştur. 1920'lerin karmaşık ve özel koşullarında hükümete bildirim yapılmadan kurulmuş bulunan bu yönüyle illegalama başlangıçta faaliyetleri hükümetten gizli olmayan Anadolu *Türkiye Komünist Partisi*, gösterdiği evrim, Baku ile bağları, TKP'nin Kuruluş Kongresi'nden sonraki gelişme çizgisi, Şefik Hüsnü çevresiyle ilişkileri açısından Türkiye işçi sınıfının siyasal örgütlenme tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu bakımdan sonraları *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*'nı oluşturacak bu çevre üzerinde biraz daha ayrıntılı durmakta yarar vardır.

Anadolu'da 1920 ilkbahar ve yazında örgütlenen TKP ile ilgili dört belge, o dönemlerde Anadolu'da komünist hareket ve örgütlenmenin gelişmesini açıklayabilecek niteliktedir.

---

(332) İkdam: 29 Aralık 1919

İlk iki belge, "*Haziran 1920, Ankara, TKP Merkez-i Umumisi*" ibaresini taşıyan *TKP Nizamnamesi* ile *14 Temmuz 1920* tarihli "*Beyanname*"dir. Diğer iki belge, Baku'ya, Mustafa Suphi'ye gönderildiği ileri sürülen, 1920 yazında TKP'nin durumu ile ilgili bir rapor ile İngiliz Dış İlişkiler arşivinde bulunan, İngiliz Haberalma Teşkilâtı'nın yine 1920 yazına ait bir raporudur.(333). Bu belgeler, Anadolu TKP çevresini meydana getiren kişilerin kimlikleri ve daha sonraki yıllardaki konumları, yazılı, sözlü anı ve anlatımları ile birleştirilince, ilk adımda Eskişehir ve Ankara'da örgütlenmeye başlayan Anadolu TKP'nin ana çizgileriyle Mustafa Suphi'nin Anadolu örgütlenmesi çalışmaları çerçevesinde düşünülmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

1919 yazında ve güzünde Istanbul'da bulunan Şerif Manatov, 1920 ilkbaharında Anadolu'ya gelmiş, burada Eskişehir ve Ankara'da çeşitli çevrelerle temas kurarak, bir yandan "bolşeviklik" konusunda propaganda konferansları vermeye, bir yandan da örgütlenmeye yardımcı olmaya başlamıştır. İlk örgütlerin İmalât-ı Harbiye işçilerinin yoğun bulunduğu Eskişehir ve Ankara'da kurulduğu anlaşılmaktadır. Eskişehir'de 1920 başlarında kurulmuş olan Türkiye Sosyalist Fırkası Eskişehir Şubesi ve bu şubeye bağlı *İşçi Gazetesi* çevresi, Hüseyin Hilmi'nin denetiminden epeyce uzakta bulunan bu yörede, örgütün ilk çekirdeğini oluşturmuşlardır. Bu örgütlenme çalışmalarının önde gelen adları, Şerif Manatov'la birlikte, eski bir kaymakam olan Vakkas Ferit, Istanbul SDF çevrelerinden kopup Anadolu'ya geçmiş bulunan Ziynetullah Nuşirevan,

---

(333) Söz konusu iki belge ve iki rapor, ek bilgilerle birlikte Mete Tuncay'ın "Türkiye'de Sol Akımlar" araştırmasının 3. basımında, s. 177 185 ve s. 387 392'de yer almaktadır.

daha sonra Anadolu TKP örgütlenmesinin lideri olarak belirecek olan baytar Salih Hacıoğlu, Muallim Nuri vb.'dir.

Anadolu TKP örgütlenmesi 1920 ilkbaharı boyunca *Yeşil Ordu* örgütlenmesiyle içiçe yürümüş gibi görünmektedir. Ancak söz konusu olan, iki örgütün bütünlüğü değil, her iki kuruluşun da kendi örgütlenmelerini geliştirmek için birbirlerinden yararlanma çabaları ve iki örgütte birden ayağı bulunan kişilerin varlığıdır. Yeşil Ordu'nun Dr. Nazım gibi ileri gelenlerinden en sol kanatta yer alanlar, daha sonraki yıllarda Anadolu TKP örgütlenmesinin devamı olan Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın ön saflarında görüleceklerdir. Yukarıda sözü edilen raporlara bakılırsa 1920 yazında TKP işçi sınıfı arasında henüz ciddi bir çalışmaya girişememiştir. Ancak Meclis'te bir grup kurulmakta olduğu (Halk Zümresi'nin sol kanadı olmalı), bunlar kanalıyla işçi haklarını korumaya yönelik yasaların çıkarılmasının umulduğu bildirilmektedir. Yine 1920 yazında Ankara Eskişehir merkez olmak üzere Konya havalisi, Afyonkarahisar, Uşak ve Aydın'da örgütlenme girişimleri, hatta hücreler ve örgütler olduğu ileri sürülmektedir.

Parti'nin 25 maddelik Umumi Nizamnamesi'nin birinci maddesinde "Bütün beşeriyete refah ve saadet temin edecek olan cihan inkilâbının bir an evvel husulpezir olmasını temin ve sosyalizmi tesis için Türkiye'de bir Komünist, yani Bolşevik Partisi teşekkül etmiştir" denmektedir. Türkiye'de bir "şuralar hükümeti" kurulmasını amaç olarak koyan bu oldukça "sol" programın, o dönemlerde benzeri örgütlenmelerin programlarına oranla işçi sınıfının bilimine daha yakın, sosyalizmin temel ilkelerini daha iyi yansıtan bir program olduğu gözden kaçmamaktadır.

14 Temmuz 1922 Ankara tarihli bildiri ise, "Türki-

ye Köylü, Amele, Çiftçi, Asker ve Diğer Vatandaşlara, Beynelmilel Proletarya ve Komünistlere" diye başlamakta "Türkiye'de Merkez-i Umumi'si Ankara'da olmak üzere (Üçüncü) Enternasyonal'e merbut bir Komünist Partisi'nin teşkil olunduğu" bildirilmektedir. Bu belgenin en önemli yanı, 1920'nin ilk yarısının ürünü olan Anadolu TKP'nin, kendisini bir yandan "şerefsiz, haysiyetsiz, vicdansız, işbirlikçi Istanbul Hükümeti"nden ayırırken, öteyandan Kuvay-ı Milliye Hükümeti'nin de "burjuva elinde" bulunduğunu, "iğfal siyasetini elden bırakmadığını", "burjuvaların taht-ı tesirinde miiliyetperverlikten uzaklaşmadığı gibi Rusya'daki cereyanı alkışlamaktan da fari olmadığını" ama "aylardan beri eski idareyi muhafaza etmekle ve bilhassa komünizm cereyanlarına fiili müdahalelerle isbat ettiği gibi, iğfal siyasetini elden bırakmadığını da Rusya Sovyet Hükümeti'ne ve hatta Üçüncü Beynelmilel Kongre'ye maskeli milliyetperver siyasetçileri murahhas olarak göndermekle isbat ettiğini" açıklamaktadır. Parti, her iki hükümetle de hiç bir alakası olmadığını ilan etmekte, özünde ikisinin farkı bulunmadığını ileri sürmektedir.

Böyle bir yorum ve buna uygun bir strateji, Temmuz 1920'de toplanan Komintern'in II. Kongresi'nin ulusal burjuvazi ve ulusal kurtuluş hareketi konusunda saptadığı stratejiye uygun değildir. 1920 Eylül'ünde Baku'da toplanan TKP Kuruluş Kongresi'nde de, ulusal güçlerle bağlaşıklık ve Mustafa Kemal hareketine yardımcı olma stratejisi benimsenmiştir. Temmuz 1920'de yayınlanan bu "beyanname"nin havasının, ulusal kurtuluş hareketi ve ulusal burjuvaziye karşı komünistlerin stratejisinin henüz tam netleşmediği bir dönemin ürünü olduğu, konuyla ilgili netliğin ancak Komintern'in II. Kongresi'nde sağlandığı ve çeşitli partiler tarafından benimsendiği düşünülebilir. Ancak

daha sonraki gelişmelerde dikkati çeken bir nokta, 1923 başlarına kadar Istanbul TKP örgütlenmesinden bağımsız olarak gelişmiş olan Ankara Anadolu TKP (THİF) çizgisinin ulusal burjuvaziye, kurtuluş savaşı kadrolarına, Mustafa Kemal hareketine karşı her zaman Şefik Hüsnü çizgisinden daha solda yer almış olduğudur. Bu konuda 1922 sonlarında Komintern'in IV Kongresi sırasında, Anadolu TKP'nin ileri gelenlerinin de dahil olduğu Türkiye delegasyonunun dikkati çekilmiştir. Şefik Hüsnü, hareketin tarihini değerlendirirken, Anadolu TKP çizgisini ulusal kurtuluş hareketine karşı benimsediği "sol" konum ve "fazla bağımsızlık" yüzünden eleştirmiştir. Anadolu TKP'nin, Türkiye işçi hareketi açısından yerini saptamaya çalışırken hatırlanması gereken bir başka nokta, Baku Kuruluş Kongresi'nde 14 Temmuz 1920 tarihini taşıyan bildirinin "*Anadolu Geçici Merkez Komitesi*" tarafından çıkarılmış olduğunun resmen açıklanmasıdır. Bu açıklama, Anadolu TKP örgütlenmesinin Mustafa Suphi ile baştan beri varolan yada Baku Kongresi öncesinde kurulan bağları bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Anadolu örgütlenmesiyle Istanbul çevreleri arasında 1920 sonbaharına kadar örgütsel bir bağ kurulduğuna ilişkin bir veri yoktur. Ancak, Eylül'de Baku'da toplanacak olan TKP I. Kongresi'ne gitmek üzere Istanbul'dan yola çıkan Ethem Nejat'ın Ankara TKP çevrelerinden de itimatname aldığına dair söylentiler bulunmaktadır. 1919 sonu ile 1920 sonbaharı döneminde Istanbul ile Anadolu örgütlenmeleri arasında örgütsel olmayan, daha çok kişisel nitelik taşıyan, yoklamalar, konuşmalar, danışmalar yapılmış, ilişkiler kurulmuş olmalıdır. Bu dönemde işçi hareketi ve örgütlenmesi içinde rakip kuruluşlara karşı savaşım vererek gelişmeye, hareketin birliğini sağlamaya çalışan Istan-

bul komünistleri ile Meclis'teki sol kanat (Halk Zümresi, özellikle sol kanadı), Yeşil Ordu gibi kuruluşlardan yararlanarak "siyaset yapmaya" uğraşan belki de Anadolu kesiminin toplumsal yapı özellikleri yüzünden işçi örgütlenmesini ikinci plana atmış bulunan Anadolu TKP çevreleri arasında çok konuda farklılıklar bulunduğu varsayılabilir.

Istanbul ve Anadolu'daki kimisi bağımsız, kimisi Mustafa Suphi'ye bağlı bu ilk örgütlenmelerin en azından biçimsel birliği 10 Eylül 1920'de Doğu Halkları Kurultayı'nın hemen ardından Baku'da toplanan TKP Kuruluş Kongresi'nde sağlanmıştır. *Türkiye Komünist Partisi*'nin kuruluş tarihi, bu birliğin simgesi olarak 10 Eylül 1920 olarak kabul edilmiştir. Bu kongrenin Anadolu'da, Ankara'da yapılması istenmiş, ancak Ankara Hükümeti buna izin vermeyince Baku'da toplanması yoluna gidilmiştir. Kongreye 15'i aşkın örgütten 32'si kesin, diğerleri danışma oyuna sahip 74 delege katılmıştır. Istanbul, Ankara, İnebolu, Zonguldak, Ereğli (Karadeniz), Samsun, Sivas, Kars, Trabzon, Rize, Erzurum, Eskişehir, Konya'dan delegeler gelmiş, işgâl yüzünden İzmir ve Adana delegeleri kongreye ulaşamamışlardır. Kongrede Ethem Nejat'ın teklifiyle "Türkiye komünist teşkilâtlarının birleştirilmesi" kararı alınmıştır. "*Birinci ve Umumi Türk Komünistleri Kongresi*" adını alan bu kongrede Parti'nin tüzüğü, programı, strateji ve taktikleri karara bağlanmıştır. Bunlar arasında en önemlilerinden biri Komintern'in II. Kongre tezleri ve kararları doğrultusunda, Anadolu'da yürütülen kurtuluş hareketinin emperyalizme karşı bir hareket olarak kabul edilmesi, bu harekete olumlu gözle bakılması ve "emperyalizme karşı milli kurtuluş hareketinin derinleşmesine yardımcı olmak, bununla birlikte işçi sınıfının gerçek ve son amacı olan emekçilerin egemenliğini kurmak için, gereken duru-

mu, koşulları, zemini hazırlamaya çalışmak" kararı alınmasıdır. Yine kongre, "Türkiye İşçilerine Çağrı"sında emperyalist saldırıya karşı tek cephenin kurulması gerektiğini, TKP'nin bu cepheye girmeye hazır olduğunu belirtmiş ve işçi sınıfının asgari taleplerini sıralamıştır.

Türkiye komünist ve işçi hareketinin birleşmesinde ve örgütsel bir bütünlüğe doğru gitmesinde çok önemli bir adım sayılması gereken Baku'daki TKP I. Kongresi'nde Mustafa Suphi'nin başkanlığa, Ethem Nejat'ın sekreterliğe seçildiği kesinlik taşımaktadır. Ancak ilk Merkez Komitesi'nin tam ve güvenilir listesi bugüne kadar araştırıcıların eline geçmemiştir. Çeşitli kaynaklarda sözü geçen çeşitli adlar arasında, Ankara Anadolu TKP örgütlenmesinin Dr. Nazım, Salih Hacıoğlu, Vakkas Ferit, Mustafa Nuri gibi önde gelen kişilerinden hiçbirine rastlanmamış olması dikkati çekmektedir. Bir kısım kaynaklarda ileri sürüldüğü gibi, bu çevre kongreye nesnel koşulların olanak tanımaması yüzünden mi gelememiş, yoksa bir söylentiye göre Ethem Nejat'a vekâlet vermekle yetinip "bekle gör" politikası mı uygulamıştır ? Baku Kongresi'ni zamansız mı bulmuş, yoksa kendisi baş çekmek mi istemiştir ? Daha önemlisi ulusal kurtuluş hareketinin desteklenip desteklenmemesi gibi temel stratejik bir konuda Baku Kongresi'nde etkin olan çevreler, özellikle Mustafa Suphi ile anlaşmazlığa mı düşmüştür ? Eldeki veri ve belgeler bu sorulara doğru bir cevap getirme olanağını henüz vermemektedir.

TKP'nin Kuruluş Kongresi'nde alınan kararların doğal sonucu, Mustafa Suphi ve Merkez Komitesi'nin Türkiye'ye, Anadolu'ya taşınması, Mustafa Suphi'nin de Mustafa Kemal'le ilişkiye geçerek Anadolu hareketini desteklemek ve örgütlenme çalışmaları yapmak üzere Anadolu'ya gelmesi olmuştur.

Mustafa Suphi ile Mustafa Kemal arasındaki haberleşmenin kimi belgeleri bugün elde bulunmaktadır. Mustafa Suphi'nin Mustafa Kemal'le ilişki aramasının 1920 Haziran'ı ortalarına rastladığı, o tarihte yazılmış bir mektuba Mustafa Kemal'in 13 Eylül 1920'de cevap verdiği, bu cevabında "Türkiye İştirakiyun Teşkilâtı'nın da aynı kanaat ve gaye ile çalışmakta olmasını büyük bir memnuniyetle kabul ettik..... Gaye ve prensip itibariyle bizimle tamamen müşterek olan Türkiye İştirakiyun Teşkilâtı'ndan maddeten ve manen müstefit olabilmekliğimiz için teşkilâtınızın münhasıran BMM Riyaseti'yle tesis ve muhafaza-i irtibat eylemesi lazımdır" dediği bilinmektedir. Mustafa Suphi, Türkiye'ye dönme kararı aldıktan sonra Kasım 1920'de Mustafa Kemal'e gönderdiği mektupta ise geniş bilgilendirmelerden sonra "Teşkilâtımız, Baku Kongresi'nde bir program ve teşkilât nizamnamesi kabul ile fırka haline geçtikten sonra, memlekette takip edeceği siyaseti tayin eylemiştir. TKF'nin BMM Hükümeti'ni emperyalist devletlerle mübarezede bulunduğu müddet zarfında bütün kuvvetiyle müzaherete, harp cephelerinde zaaf ve teşettüde sebep olacak her türlü ifratkârlıktan tevakkiye karar verdiği gibi, zulm ve iğtisaba karşı mübareze hislerinin halk sinesinde derinleşmesini temin etmek üzere fırka faaliyetine geçmeğe lüzum görmüştür ki bunun şekl-i kanunide cereyanı için BMM Hükümeti'nce diriğ-i müsaade olunmayacağı memul edilmektedir. TKP hakkında mektubumuzu takdim eden yoldaş malumat verecektir. Emperyalizm esaretinden ve BMM Hükümeti'nin bu yolda açılan inkilâp cephesinde mevki-i şeref tutmaya muvaffakiyetini temenni ve teyid-i ihtiram eyler." demektedir. Mektup, Merkez Heyeti Reisi Mustafa Suphi ve Kâtibi Ethem Nejat imzalarını taşımaktadır.

Mustafa Suphi, yanında eşi, Merkez Komitesi'nin

pek çok üyesi ve diğer yoldaşlar, Ankara'ya yeni atanan Sovyet Sefiri Mdivani ile birlikte Aralık'ta yola çıkmış olmalıdır. 28 Aralık'ta Kars'a geldikleri bilinmektedir. TKP Merkez Heyeti'nin geleceğinden Ankara Hükümeti'nin ve bizzat Mustafa Kemal'in haberi olduğu gibi izinleri de vardır. Mustafa Kemal'in "Eğer komünizm kabul edilmek lazımsa bunu ancak Millet Meclisi kabuledebilir. Bir takım talep ve ihtilâllerle olmaz. Bunu Baku'ya da bildirdim ve başka bir şey yapılmasına meydan verilmeyeceğini de anlattım. Onlar kabul ve Ankara'ya gelmek için Millet Meclisi'nden müsaade istedi ve kabul olundu."(334) şeklindeki yazısı bu bilgi ve izni açıklamaktadır.

Ne var ki TKP Merkez Komitesi'nin çoğunluğunun Başkan Mustafa Suphi ve Sekreter Ethem Nejat'la birlikte Anadolu'ya gelişleri Türkiye Komünist Partisi tarihinde burjuvazinin komünistlere karşı ilk ve belki de benzeri görülmemiş vahşetiyle sonuçlanmış, Mustafa Suphi ve 14 yoldaşı, 28 Ocak'ı 29 Ocak'a bağlayan gece Karadeniz'de boğdurtulmuştur. Bu cinayet, son yıllarda tüm yazılanlara rağmen hâlâ karanlıkta kalan ve araştırıcısını bekleyen bir olaydır. Çeşitli kaynaklar cinayetin gerçek sorumluluğunu Kazım Karabekir'e yüklemekte, kimileri Enver Paşa ve adamlarını, yani eski İttihatçı'ları sorumlu tutmakta, kimileri cinayet emrini Mustafa Kemal'in verdiğini iddia etmekte, hatta Mustafa Suphi ve kadrosunu bizzat Sovyetler'in ortadan kaldırdığını ileri sürmeye kalkışanlar bile olmaktadır.

Apayrı bir araştırma konusu olan bu cinayetle ilgili eldeki verilerin derlenmesi, Mustafa Suphi ve 14 yoldaşı cinayetinin, 1920 Ocak'ı Anadolu'sunun genel siyasal ortamı ve güçler çarpışması çerçevesine o-

---

(334) K. Karabekir: İstiklâl Harbimiz, s. 384

turtulması şöyle bir yorum denemesini olanaklı kılmaktadır. 1920 Ekim'inden itibaren Yeşil Ordu'yu kapattırmış olan ve kendisi resmi bir TKF kurdurmak zorunda kalan Mustafa Kemal, 1920 sonunda ve 1921 yılının ilk ayında Çerkes Ethem isyanı üzerine tüm solu dağıtma ve susturma operasyonuna başlamıştır. Bu bakımdan, Anadolu'ya geçen Mustafa Suphi ve heyetinin Ankara'ya gelmesinin engellenmesini istemiştir. Kazım Karabekir, ne yolla engelleyeceğini kendisine bildirdiği zaman verdiği cevapta da onun bu işi iyi çözümleyeceğine olan güvenini ve çözüm yollarıyla "mutabakatı"nı belirtmektedir. Büyük olasılıkla Mustafa Kemal bu yollar arasında cinayeti düşünmemiş ve böyle bir emir vermemiştir. Bu anlamda Kazım Karabekir'in bile cinayet emrini verdiğini söyleyebilmek güçtür. Muhtemelen düşünülen çözüm, halkın kendilerini istemediği havası yaratılarak heyetin geri dönmesini sağlamaktır. Ancak Mustafa Suphi'nin Ankara'ya gelmesinin engellenmesi kararı açıktır. Türkiye burjuvazisi ve onun adına hareket eden güçler, 15'ler cinayetinin doğrudan yada dolaylı sorumluluğunu taşımaktadırlar. Öteyandan Türkiye komünist hareketi ve Türkiye işçi sınıfı, bu cinayetle çok derin ve sert bir darbe yemiş, bu darbenin izlerini uzun süreler üzerinde taşımıştır.

TKP'nin Kuruluş Kongresi ile 15'ler cinayeti arasında geçen dört buçuk aylık süre, Anadolu komünist hareketi açısından da belirleyici önemdedir. 1920 ilkbahar yazında örgütlenen Ankara gizli TKP çevreleri, Baku Kongresi'nden sonra 7 Aralık 1920'de *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası*'nı resmen kurmuşlar, Parti tüzüğü, Hükümet tarafından biraz savsaklama ve zorla da olsa onaylanmıştır. THİF'nin kurucuları arasında Anadolu TKP ve Yeşil Ordu çevrelerinden Tokat mebusu Dr. Nazım, Şeyh Servet, Afyonkarahisar mebusu Mehmet Şükrü, baytar binbaşı Salih Hacıoğlu ve

Ziynetullah Nuşirevan vardır. Parti, ilk bildirisinde Halk Zümresi ile "hafi" (gizli) Komünist Partisi'nin birleşmesinden kurulduğunu açıklamaktadır. O sırada Mustafa Kemal tarafından kurdurulmuş olan resmi TKF, bu açıklamaya tepki göstermiş, Yeşil Ordu ve Halk Zümresi'nin resmi TKF'ye dahil olduğunu, THİF yöneticileri arasında Halk Zümresi'nden birkaç mebus ile birkaç Yeşil Ordu yöneticisinin bulunmasının Halk Zümresi ile Yeşil Ordu'nun THİF'ye girdikleri anlamına gelmeyeceğini bildirmiştir. THİF, resmi çevrelerde baştan beri iyi karşılanmamış, bir "oldubitti" ve Mustafa Kemal'in resmi TKF'sine karşı bir başkaldırı sayılmıştır.

Ankara'da THİF'nin kuruluşu Baku Kongresi sonrasına rastladığına göre, bu kuruluşun, Baku Kongresi'nde yada kongre sonrasında Merkez Komitesi tarafından alınan bir karara bağlı olup olmadığı konusunda elde kesin veriler yoktur. Fırka'nın Mustafa Suphi ve TKP merkezinin bilgi ve talimatı dışında, ona rağmen kurulmuş olabileceğini ileri sürmek ise güçtür. THİF'nin program ve çizgisi, TKP'nin 1. Kongresi'nde kabul edilen programından farklılıklar göstermekte, yer yer islâmi renkler kazanmakta, köylülük vurgusu daha fazla yapılmakta, Anadolu hareketine karşı ise çok daha mesafeli durulduğu gözlenmektedir. THİF bu ilk kuruluş döneminde bir yandan TKP örgütlenirken bir yandan da legal olanaklardan, Meclis'teki Halk Zümresi'nden, Yeşil Ordu'nun prestijinden yararlanmak üzere merkezi örgütlenme stratejisi dahilinde kurulmuş bir örgüt, daha sonraları, Şefik Hüsnü'nün değerlendirmesinde sözünü ettiği gibi "zamansız bir legale çıkma" girişimi mi, merkezi örgütlenme dışında bir "baş çekme" adımı mıdır ? Eldeki verilerle kesin değerlendirme yapmak olanaksızdır. Şu var ki THİF'nin ömrü, bu ilk dönemde zaten fazla sürmemiş, Çer-

kes Ethem isyanını izleyen günlerde, Ocak ayı içinde Anadolu'daki tüm komünist ve sol akımlar kan ve zulümle ezilirken, THİF çevreleri de tutuklanmıştır.

Anadolu'da 1921 yılının hemen başında işçi sınıfının siyasal örgütlenmesi üzerindeki baskılar yoğunlaşırken, Istanbul'da işçi sınıfını örgütleme çalışmaları sürmekte ve epeyce dağınık da olsa ürünlerini vermiş görünmektedir. Bu dönemde, Istanbul Anadolu ikiliği, Baku Kongresi'nin tüm örgütleri birleştirme kararına rağmen sürmüştür. Örneğin Ankara'da, kimi kaynaklara göre 12 örgütün katılmasıyla ikinci kez kurulan THİF'ye Istanbul'dan katılan olmamıştır. Şefik Hüsnü, o dönemler THİF hareketinin kesinlikle dışında kaldığı gibi, daha sonraki yarı resmi sayılabilecek değerlendirmelerinde, Salih Hacıoğlu'nun siyasal çizgisini sert biçimde eleştirmiş, TKP'nin Mustafa Suphi ve yoldaşlarının öldürülmesini izleyen yıllarda yeniden toparlanışını da ana çizgileriyle hep Istanbul TKP çevresine bağlamış, çekirdek örgüt olarak Istanbul'u göstermiştir.

Istanbul TKP çevresinin bir yayın etrafında ortaya çıkışı 1921 yılı 1 Haziran'ına rastlar. Bu dönem, Anadolu'da tüm solun susturulduğu, THİF yöneticilerinin 15 yıla kadar varan ağır hapis cezalarına çarptırıldığı bir dönemdir. Hareketin dağınıklığı ve baskıların ağırlığı 22 Haziran 12 Temmuz 1921 tarihlerinde toplanan Komintern'in III. Kongresi'ne, ne Anadolu, nede Istanbul'dan delege gidememiş olmasından da anlaşılmaktadır. III. Kongre'de Türkiye'yi, Mustafa Suphi çevresinden olan ve Sovyet Rusya'da kalmış bulunan Süleyman Nuri temsil etmiş; kemalistlerin komünistler üzerindeki ağır baskılarını sert bir dille yererken ve Mustafa Kemal'i Sultan Hamid metotları kullanmakla suçlarken, emperyalizme karşı ulusal kurtuluş hareketinin herşeye rağmen destekleneceğini; Türk ulusu-

nun, en kötü düşman olan İtilâf devletlerine karşı savaşı sürdürdüğü sürece Kemal'i destekleyeceğini bildirmiştir.

Böyle bir ortamda çıkan Aydınlık Dergisi, bölük pörçük ve yerel yayınlardan işçi sınıfının ilk görece merkezi yayınına geçilmesini simgeler. O sıralarda TİÇSF fazla önde görünmemekte, yayın organı etrafında toplanmış çevre görünümü ağırlık kazanmaktadır.* Şefik Hüsnü, Sadrettin Celal, Ali Cevdet, daha sonra Vedat Nedim, Şevket Süreyya bu çevrenin önde gelen adlarıdır. Harekete asıl yön verenin ise Şefik Hüsnü olduğu, onun Aydınlık Dergisi'nin ideologluğunu üstlendiği anlaşılmaktadır.

Aydınlık çevresi 1920 ve 1921 yıllarını Istanbul'da işçi sınıfını örgütleme, ekonomik ağırlıklı örgütlenmenin birliğini sağlama çalışmalarıyla geçirmiş olmalıdır. 1919 sonunda Şefik Hüsnü'nün varlığını yada kuruluş çalışmalarını haber verdiği Türkiye İşçi Derneği, 1921 yılında artık kurulmuştur. Ancak eldeki veriler derneğin henüz bir varlık gösteremediğini somutlamaktadır. 1921 yazı işçi hareketlerinde Türkiye İşçi Derneği adı fazla geçmez. Bu dönemde derneğin kurulduğu ve faaliyet gösterdiği, yayınladığı bazı bildirilerden anlaşılmaktadır. 1921 sonbaharında dernek adına yayınlanan bir bildiride şöyle denmektedir:

---

* *Aydınlık'ın aralıklarla 1925 Mart'ına kadar süren yayın hayatında savunduğu taktik ve stratejik çizginin ayrıntılı inceleme ve değerlendirmesi konumuzun dışında kalmaktadır. Burada Aydınlık Dergisi ve çevresi, sadece Türkiye işçi sınıfının savaşım ve örgütlenmesini doğrudan ilgilendirdiği oranda ve bu yönleriyle ele alınacaktır.*

" 1- Dünyanın her tarafında erbab-ı sây-ı amelin bütün içtimai kıymetleri meydana getiren yegâne faideli unsurlar olduğu halde gani sefalet ve mahrumiyet içinde yaşamalarına mucip olan ve insanların insanlar, milletlerin milletler tarafından soyulması esasına istinat eden hal-i hazır esaret-i içtimaiye ve hukukiyesini Kongre protesto eder.

2- Bu protestoya verilecek en ameli ve müessir şekil, aynı feci maişete mahkum olan işçilerin elele vererek müşterek menfaatlerini ittihadın verdiği kuvvetle müdafaa etmek olduğunu idrak eden Kongre, Türkiye proletaryasının müttehit burjuvazi kuvvetlerine karşı aynı teşkilât etrafında müttehit, kudretli bir cephe teşkil etmesini ve ilk imkân husulünde mümasil dernek ittihatlarıyla temasa gelmesini temenni eder.

3- Kongre, bu şuurlu tezahüratın cihan proletaryasına iblâğını kararlaştırır. Onları, Türkiye işçileri namına selamlar ve içtimai inkılabın babası Karl Marks'ın meşhur, 'bütün dünya işçileri birleşiniz !' hitabını tekrar eder. Yaşasın bütün dünya işçilerinin sermayedarlığa karşı beynelmilel ittihadı !"(335).

Bildiriden de anlaşıldığına göre 1921 yılının Ağustos'unda Türkiye İşçi Derneği, çeşitli işçi derneklerini birleştirerek kongresini yapmıştır. Bu dönemde Şefik Hüsnü'nün liderliğindeki Aydınlık çevresinin amacı tabanda, işçi sınıfı içinde örgütlenmek, Komintern'le ilişki ve bağları güçlendirmek, daha sonra oldukça dağılmış, yediği darbe ile lider kadrolarının pekçoğu tutuklanmış yada eylemsiz kalmış Anadolu TKP'yi to-

---

(335) Aydınlık: Eylül 1921, s. 3, "İşçi Dernekleri Kongresi" yazısı

parlamak ve TKP'yi yeniden örgütlemektir.

Istanbul'da bu çalışmalar sürerken, Anadolu'da 1921 sonbaharında, Sakarya Savaşı'ndaki başarının ardından sol akımlara, görece elverişli bir ortam bir kez daha doğmuştur. Ankara Hükümeti bu sırada, Sakarya'dan sonra, kesin zafer için Sovyet yardımına her zamankinden daha çok muhtaçtır. İçeride komünizmi ezerek Batı ülkelerine karşı bolşevikliğe düşman görünmenin, yani Londra Konferansı öncesindeki siyasetin bir yararı olmadığı Londra Konferansı'ndan bir sonuç alınamamasıyla ortaya çıkmış, Mustafa Kemal bu kez Sovyetler'e gerçekten ve açıkça yaklaşma gereğini duymuştur. 13 Aralık 1921'de Kırım'daki Kızıl Ordu'nun Başkomutanı Frunze, Ukrayna Sovyet Hükümeti ile Ankara Hükümeti arasında bir dostluk anlaşması için Ankara'ya gelmiş, Ankara Hükümeti ile Sovyetler arasındaki ilişkilerin en dostça ve sıcak dönemi başlamıştır. 1922 Ocak'ı sonunda Sovyet Büyükelçisi Aralov'un Lenin'in talimat ve uyarılarıyla yüklü olarak Ankara'ya gelmesi bu yumuşak ve dostça havayı güçlendirmiştir.(336).

Sakarya Zaferi'nin hemen ardından bu yumuşak havanın işareti olarak, 1921 başının baskı rüzgârları ara-

---

(336) Aralov'a Moskova'dan ayrılmadan önce Lenin tarafından verilen iki talimat özetle şöyledir "Mustafa Kemal Paşa sosyalist değildir, fakat öyle görünüyor ki iyi bir teşkilâtçı, akıllı bir devlet adamı, ilerici yönelimleri olan bir insan, bir milli burjuva devrimi yapıyor..... Sovyet Rusya'nın lehinde bir tutumu var. Saldırganlara karşı bir kurtuluş savaşı yönetiyor..... Biz de ona, yani Türk halkına yardım etmeliyiz. Sizin işiniz bu..... Türk Hükümeti'ne, Türk halkına saygı gösterin, işlerine karışmayın..."

sında tutuklananlar, özellikle Yeşil Ordu'cular, THİF yöneticileri vb. için af çıkarılmış, solcular serbest bırakılmıştır. Çeşitli yorumcular, bunun Sovyetler'in isteği ve hatta diplomatik bir şart koşması sonunda yapıldığı inancındadırlar. Ankara'da 1 Mayıs 1922'nin adeta resmi biçimde parlak törenlerle kutlanması da aynı döneme rastlar.

Serbest bırakılan THİF yöneticileri (yani Anadolu TKP çevreleri) Mart 1922'den itibaren THİF'yi yeniden canlandırmışlar, eski üyelerini kayıt tazelemeğe davet etmişler, Fırka'nın beyannamesini Hükümet'e vererek çalışmalarına başladığını bildirmişlerdir. Çevrenin yayın organı olarak Yeni Hayat çıkarılmaya başlamış, 1922 baharı ve yazında THİF çevresi bir yandan Komünist Enternasyonal'e bağlı olduğunu vurgularken, öteyandan "milli hükümet"e karşı bu kez, ilk kuruluş döneminden oldukça değişik bir tutum takınmıştır. "Askerlere, işçilere, köylülere, emekçi halka" yayınladığı çeşitli bildirilerde, milli hükümetin desteklenmesi, metanetle savaşılması, muktedir kumandanlara ve Millet Meclisi'ndeki "sizin vekillerinize" güvenilmesi istenmektedir. Böyle köklü bir tutum değişikliği, 1922 baharında yeniden faaliyete geçerken, THİF çevresinin, Komintern'in ulusal burjuvazi öncülüğündeki kurtuluş savaşları ve Mustafa Kemal hareketi karşısındaki strateji ve talimatlarına uygun davranma kararının sonucu sayılabilir. Yeni Hayat'ta çıkan bir yazıda, "... Fırka halli kabil-i tehir olmayan mesail-i dahiliyeyi bugünkü istiklâl mücadelesi karşısında iskat ve imhale taraftardır ve emperyalistlere karşı memleketin istiklâlini muhafazaya âzim olan bugünkü hükümete, bu azminde sabit kaldıkça müzaharet kararındadır." denmektedir.(337).

---

(337) Yeni Hayat: 14 Ağustos 1922, sayı 19, s 9 - 10 (M. Tuncay A.g.y.'den)

THİF'nin, bir başka deyişle Anadolu TKP'nin ikinci kez legale çıkışı, Türkiye'de Istanbul ve Anadolu TKP olmak üzere iki ayrı örgütün, en azından iki ayrı çevrenin varolmasını doğurmuştur. Bu olgunun, Istanbul ve Anadolu'nun 1922'de halen ve resmen iki ayrı hükümetin yönetimi altında olması hesaba katılarak Komintern tarafından da kabul edildiği, Komintern'in IV. Kongresi'ne sunulan bir Üye Kontrol Komisyonu Raporu'ndan anlaşılmaktadır. Raporun ilgili bölümünde şöyle denmektedir: "Türkiye'de bugün Istanbul Partisi ve Ankara Partisi olmak üzere iki parti bulunmaktadır. Ankara'daki Parti'nin 300 üyesi vardır. Kongreye iki delege çağrılmıştı, altı delege geldi. Bunlardan ikisine oy kullanma hakkı tanınmış, ikisine konuk kartı verilmiş, geri kalan ikisi de kongreye kabul edilmemiştir. Istanbul'daki Parti'nin üye sayısını bilmiyoruz. Oradan da iki delege çağrılmıştı, üç delege geldi. Bunlardan ikisine oy kullanma hakkı tanındı, üçüncüsüne ise söz hakkı verildi."(338).

Bu dönemde Istanbul ile Anadolu'nun kopukluğunu artık nesnel koşulların zorladığı bir bağlantı kuramama olarak düşünmek olanaklı değildir. Yüzeysel bir bakışta, Istanbul ve Anadolu örgütlerinin ideolojik doğrultuları, özellikle ulusal burjuvaziye, onun hükümetine, kemalistlere karşı tutumları yakınlaşmış gibi görünse de aralarındaki ayrılıkların arttığı, Istanbul'un, THİF'nin bütün çağrılarına rağmen Ağustos ayında Ankara'da yapılacak kongreye katılmayı reddetmesinden, buraya gözlemci dahi yollamamasından ve daha sonra Şefik Hüsnü'nün THİF'nin 1922 sonbaharındaki siyasetini, özellikle ulusal hükümete karşı tutumunu

---

(338) Komünist Enternasyonal IV Kongresi Tutanağı, 17 Kasım 1922 (Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi derlemesinden)

defalarca açık şekilde eleştirmesinden anlaşılmaktadır. (Örneğin, Şefik Hüsnü kadrosu, THİF'nin 1922 Ağustos 'unda toplanacak kongresini zamansız ve belki de tüm örgütlerin birleştirilmesi açısından yeterince çalışma yapılmadan girişilmiş bir oldu bitti kongresi saymaktadır.) THİF'nin 1922 yazında yayınladığı bildirilerde ve diğer resmi yayınlarında açıkladığı stratejisine rağmen millici hükümete, kemalistlere karşı, Istanbul kanadından çok daha sol bir politika izleme yanlısı olduğu, işçi sınıfının bağımsız hareket ve örgütlenmesini daha fazla vurguladığı ve zaman zaman resmi yayınlarında ortaya koyduğu stratejik hattın da soluna düşen kimi faaliyetlere giriştiği söylenebilir.

TKP'nin II. Kongresi sayılan THİF'nin I. Kongresi'nin 15 Ağustos 1922'de Ankara'da toplanması kararlaştırılmış, Hükümet, kongrenin toplanmasına çeşitli yollardan engel olmak istemiş, son anda Komintern gözlemcilerinin ve diğer yabancı konukların kongreye katılmalarının yasal olmadığı gerekçesiyle kongre iptal edilmiş, kongrenin toplanacağı sinema salonu, polis tarafından kundaklanmış ve bu koşullarda THİF I. Kongresi (TKP'nin II. Kongresi) saptanan tarihten daha geç, muhtemelen Ağustos sonunda gizli olarak yapılmıştır. Bu kongre ile ilgili belgelerde, TKP'nin II. Kurultayı'na 303 parti üyesi ve 110 aday üyeyi temsilen 28 delegenin katıldığı; Kurultay öncesinde Komintern temsilcisinin Ankara'ya gelerek gerekli talimatları ilettiği; okunan rapora göre, Kurultay öncesinde Parti'nin 500 üyesi olduğu ancak Istanbul ve Doğu Anadolu temsilcilerinin Ankara'ya bırakılmadığı; yapılan seçimlerde TKP Merkez Komitesi büro üyeliklerine Salih Hacıoğlu, A. Nâzım, Affan Hikmet (listeden), Şefik Hüsnü (listeden), Ata Çelebi, Mehmet Adip vb.'nin seçildiği bildirilmektedir. Merkez Komitesi'ne Ahmet Hilmi, Mehmet Ali, Behram Lütfü de seçilmiş ol-

malıdır.(339).

Kongreye Istanbul örgütü katılmadığı halde Şefik Hüsnü'nün de listeden Merkez Komitesi'ne seçilmiş olması, herhalde özellikle Komintern'in tavsiye ettiği ve zorladığı birleşmeyi gerçekleştirmek için bir adım olmalıdır. Öteyandan kongreye Komintern temsilcileri ve Komitern'e bağlı partilerden temsilciler gelmiş olduğu ve bunların kimlikleri de kesinlikle bilinmektedir. Demek ki THİF'nin I. Kongresi gerçekten de TKP Kongresi sayılmış ama Istanbul ile Anadolu örgütlerinin tam örgütsel, ideolojik, siyasal birliği yönünde - o sıralarda - tam bir başarı sağlayamamıştır.

THİF'nin I. Kongresi'nde alınan ve Komintern delegelerince de onaylanan kararlar arasında "milli burjuva hükümeti ile olan ilişkiler"le ilgili karar önemlidir. Bu kararda, hükümetin ancak belirli bir noktaya kadar savunulabileceği, kemalistler arasında gericiliğin başkaldırmakta olduğu ve bunların emperyalizmle uyuşmaya can attıkları değerlendirmesi yapılarak, bu durumda işçi ve köylüler "içtimai inkılabın ikinci merhalesini" başlatmaya, gericiliğe karşı demokratik savaşıma çağrılmaktadır. Kararın üslubunda da milli hükümete karşı Istanbul örgütüne göre çok daha sert bir tutum ve işçi sınıfı hareketinin bağımsızlığına çok daha keskin bir vurgu gözlenmektedir.

Bu kongreden kısa süre sonra, Ekim 1921 başlarında, THİF Merkez Komitesi'nin Mersin'de Ata Çelebi'nin evinde toplandığı; burada bir Genel İşçi Birliği'nin kurulması kararı alındığı; aynı toplantıda Ankara 'daki hükümetin gerici siyasetinin de kınandığı ileri sürül-

---

(339) Çeşitli kaynaklar; derli toplu olarak M. Tuncay: A.g.y., s. 276 - 278

mektedir.(340). Yine aynı günlerde, bu toplantıdan hemen önce yada sonra (kimi kaynaklara göre 2 Ekim günü) Mersin'de, Adana ve Tarsus'tan gelen işçi delegelerin de katıldığı bir işçi konferansı düzenlenmiştir. Profintern kayıtlarına geçtiğine göre bu toplantı da Komintern Profintern çevrelerinin resmen tanıdığı bir toplantıdır. Profintern kayıtlarına göre, işçi örgütlerinin kurulmasının tartışıldığı bu toplantıda alınan bir kararda şöyle denmektedir: "Batı emperyalizmine karşı mücadelesinde hükümeti destekleyen, bu mücadelede oğullarını veren Türkiye işçi sınıfı, iç reformları yavaşlatmaya devam ettiği takdirde, işçi sınıfının, hükümetten desteğini çekmek zorunda kalacağını açıklar. İşçi sınıfı kendisine diğer sınıflarla eşit haklar tanınmasında kararlılıkla ısrar eder."(341).

THİF, I. Kongresini yaptıktan kısa süre sonra Rauf Bey Hükümeti'nce yasadışı ilan edilmiştir. THİF'nin kapatılmasının ve yöneticileriyle üyeleri hakkında casusluk suçundan kovuşturmalara girişilmesinin tarihi Eylül veya en geç Ekim olmalıdır. (Kimi kaynaklara göre 12 Eylül). Bu koğuşturmadan önce aralarında Salih Hacıoğlu ve Ziynetullah Nuşirevan'ın da bulunduğu altı Komintern delegesi Moskova'ya gitmişler, böylece tutuklamadan kurtulmuşlardır. 1922 Ekim'ini izleyen günlerde Parti'nin Ankara, Eskişehir, Adana, Mersin vb. örgütlerinden çok sayıda militanın yakalandığı ve mahkum olduğu bilinmektedir.

1922 yılının Ekim Kasım aylarında toplanan Komintern IV Kongresi, bir bakıma Istanbul Anadolu

---

(340) Şişmanov Raporu ve G. Harris (M. Tuncay: A.g.y., s. 272, dipnot 256'dan)

(341) R. P. Korniyenko Türkiye'de İşçi Hareketleri: 1918 1963 (Y. Küçük, A.g.y., s. 39'dan)

TKP'nin birliğinin sağlanmasında dönüm noktası olmuştur. Komintern tutanaklarından da anlaşıldığı gibi IV. Kongre'ye Anadolu ve Istanbul örgütlerinden ayrı ayrı ikişer delege çağrılmıştır. Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu Doğu Seksiyonu Başkanlığı'ndan THİF'ye yapılan IV Kongre'ye katılma çağrısından da anlaşılabileceği gibi, Komintern THİF'yi Anadolu'daki komünist parti olarak tanımaktadır. IV. Kongre'de "Doğu sorunu"nun önem kazanacağı bildirilmekte, Türkiye'nin ulusal kurtuluş hareketinde çok önemli bir rol oynadığı belirtilerek, Doğu sorunu üzerine etraflı bir rapor hazırlanmasında THİF'nin mutlaka çok katkılı olması gereğine değinilmektedir.(342).

1922 sonbaharı, Anadolu hareketi açısından son derece kritik bir dönemdir. Ulusal kurtuluş hareketinin başarısı henüz kesinleşmediği gibi, savaşın sonunun nasıl geleceği konusunda da kuşkular belirmiştir. Geleceğin henüz tam açıklığıyla görülmediği böyle bir ortamda Komintern'in Istanbul ve Anadolu örgütlerini ayrı ayrı tanımış olması olanaklı ve doğaldır. Eldeki belgelerin ve ipuçlarının birleştirilmesi, Komintern'in THİF'nin yeniden örgütlenmesinde yol gösterici olduğunu, Parti'nin I. Kongresi'ne gözlemci gönderdiğini, bu Parti'nin gelişmesine çalıştığını kanıtlamaktadır.

Komintern'in IV. Kongresi'ne THİF, Komintern'ce kendisine tanınan önemin verdiği ağırlık ve güçle katılırken, Istanbul örgütünün de 1922 yılı boyunca Istanbul işçi sınıfının örgütlenmesinde attığı küçümsenmeyecek adımlardan, işçi sınıfı arasında etkinlik elde etmeye başlamasından ve özellikle Şefik Hüsnü kanalıyla kurulmuş enternasyonal ilişkilerden gelen bir önemi vardır. Komintern IV. Kongresi'ne iki ayrı örgüt ola-

---

(342) Yeni Hayat: Sayı 19, (14 Nisan 1338), s. 14

rak çağrılmış, kendi delegelerini ayrı ayrı seçmiş olan Istanbul ve Anadolu örgütleri delegasyonlarının, Komintern Kongresi sırasında tek bir Türkiye delegasyonu haline geldikleri görülmektedir. THİF lideri Salih Hacıoğlu'nun başkanlık, Aydınlık çevresi yöneticilerinden Sadrettin Celal'in (Orhan takma adıyla) sekreterlik yaptığı Türkiye delegasyonunun sunduğu raporlarda iki örgütün faaliyetleri ve durumu "Istanbul" ve "Ankara" örgütleri olarak, ama aynı bütünlük içinde ele alınmıştır. TKP Istanbul ve Anadolu örgütlerinin birleştirilmesi yolunda IV. Kongre sırasında, Komintern'in desteklediği, önayak olduğu önemli bir adımın atıldığı daha sonraki gelişmelerden anlaşılmaktadır.

THİF'nin kapatıldığını, Anadolu komünistlerinin üzerine yeni bir baskı rüzgârı estirildiğini, THİF yönetici ve üyelerinden önemli bölümünün casuslukla suçlanarak tutuklandığını, Komintern IV. Kongresi'ndeki Türk delegeleri, Moskova'da bulundukları sırada öğrenmişlerdir. "Türkiye Partisi" adına konuşan Sadrettin Celal (Orhan), bu tutuklamaları ve baskıları, Istanbul'da da Aydınlık paralelindeki Türkiye İşçi Birliği'nin kapatıldığını Kongre'ye yansıtmış, Ankara Hükümeti'nin yeni yönelimlerini şöyle özetlemiştir: "Kemalizmin yeni yönelimini özetlerken, Londra Konferansı'nda emperyalizme karşı nefret dolu olan milli burjuvazinin, şimdi Türkiye'nin emekçi kitlelerinin sömürülmesinden kendisine de pay çıkarma olanağını gözleyerek, azimli savaş politikasını bir taviz ve ihanet politikasıyla değiştirdiğini söyleyebiliriz. Londra Konferansı'ndan beri milli burjuvazi artık devrimci değildir..... Gördüğünüz gibi, Ankara Hükümeti de, kapitalizmin proletaryaya ve komünistlere karşı genel saldırısının dışında kalmamıştır..... Mustafa Kemal Hükümeti toplu tutuklamalar yaparken, hapsedilen yoldaşlarımızı Sovyet Rusya hesabına casusluk etmek

ve dolayısıyla vatana ihanetle suçlamıştır. En son alınan haberlere göre tutuklamalar hâlâ devam etmektedir; 200'den fazla yoldaş tutuklanmış bulunmaktadır. Istanbul'da bile Türkiye İşçi Birliği kapatılmıştır ve komünistler koğuşturulmaktadır..... Yoldaşlar, şimdi söylediklerimden görebileceğiniz üzere Türkiye Komünist Partisi ve Istanbul parti örgütü, Komünist Enternasyonal'in talimatlarına uymuşlar ve ulusal kurtuluş hareketini her zaman desteklemişlerdir..... Fakat burjuva milliyetçi hükümet sürekli olarak Parti'ye baskı yapmıştır. Bugün de bu Hükümet'in devrimci komünist hareketini silip süpürme kararlılığına tanık oluyoruz....."(343).

Komintern IV Kongresi, Sadrettin Celal'in teklifi üzerine Türkiye komünistlerine ve emekçi halkına bir dayanışma açık mektubu yazılmasını kabul etmiştir. Ancak Türkiye delegasyonuna, milli hükümete karşı dile getirdikleri öfke ve protestoları gemlemeleri zorunluğu vurguyla anlatılmış, Doğu sorunu üzerine yapılan tartışmalarda milli burjuvazi ve kurtuluş hareketlerine karşı strateji defalarca gündeme gelmiş ve açıklanmıştır. Örneğin Radek şöyle demektedir:

Sözkonusu sorun Türkiye'de komünistlerin koğuşturulması ve Çin'de Wu-Pei—Fu askeri birliklerinin grevcileri bastırmalarıyla güncel bir önem kazandı.

1847'nin Komünist Manifestosu'nda Marx, Alman işçilerine, güttüğü politika devrimi ilerlettiği ölçüde burjuvazinizi destekleyin, demişti. Aynı şekilde, Polonya devrimcilerini de köylü sorununda devrimci bir tavır takınan toprak sahibi soyluları desteklemeye çağırmıştır. Burjuvazinin burjuvazi olarak kalacağını, Polonya soyluluğunun niteliğinin değişmeyeceğini el-

---

(343) Komünist Enternasyonal'in IV. Kongre Bülteni: Sayı 17, s.28 29 (İngilizce'den)

bette biliyordu. Genç işçi hareketinin bu karşı sınıflarla dövüşmesi gerekeceğini elbette biliyordu. Ama, o tarihi anın, sınıf mücadelesinin çıkarları adına burjuva devrimci hareketinin desteklenmesini gerektirdiğini de görmüştü. Yoldaşlar, Türkiye'de komünistlere yapılan baskılar Türkiye'de daha yeni yeni gelişmeye başlayan sınıf mücadelesinin bir parçasıdır. Yalnızca işçi sınıfıyla burjuvazi arasında değil, egemen klik kampının kendi içinde de bir mücadele olmak zorundadır..... Sorun devrimci ögelerin egemen sınıflara boyun eğip eğmeyecekleridir. Eğerlerse, Kemal Paşa yönetiminin işi bitmiş olacak ve Türk halkını en yüksek fiyatı verene parça parça satmayı öngören yeni bir politika uygulayacaktır..... Hangi tarafın kazanacağını bilemeyiz, fakat Türk komünistlerine, Türkiye'deki ulusal kurtuluş hareketini desteklemelerini salık verdiğimizden ötürü bir an bile pişman olmadık..... Bu baskı anında bile Türk komünistlerine diyoruz ki ' İçinde bulunduğunuz zaman, sizi yakın geleceğe karşı kör etmesin'. Uluslararası devrimcilik açısından son derece önemli olan Türkiye'nin bağımsızlığının savunulması henüz gerçekleşmemiştir. Kendinizi, size baskı yapanlara karşı koruyun. Size vurulunca siz de vurun; fakat özgürlük kavgasının henüz bitmediğini ve önünüzde daha bir süre Türkiye'nin öteki devrimci ögeleriyle birlikte yürümeniz gereken bir yol olduğunu unutmayın."(344).

Komintern'in IV. Kongresi'nde ağırlık kazanan ve II. Kongre'de Lenin'in Doğu üzerine tezleri çizgisinde yer alan böyle bir stratejinin kabulü tartışmasız olmamıştır. Özellikle Türkiye ve Çin örneklerinin tartışıldı-

---

(344) Komünist Enternasyonal IV. Kongre Bülteni: Sayı 20, 20 Kasım 1922 Moskova, s. 13 15 (İngilizce'sinden)

ğı; kimi delegelerin Türkiye gibi işçi sınıfının zayıf, köylülüğün nicel gücünün büyük olduğu ülkelerde hemen köylü sovyetleri kurulmasını istedikleri Kongre'de, üzerindeki tüm baskılara ve bu baskıları protesto eden, altında Salih Hacıoğlu ile Sadrettin Celal'in de yani hem Istanbul, hem de Anadolu komünist hareketinin önde gelenlerinin imzasını taşıyan sert bir dille kaleme alınmış bir bildiriye rağmen, TKP, Komintern tarafından saptanan stratejiyi kabul etmiştir. Sonraki yıllarda, gerek Türkiye Komünist Partisi, gerekse diğer Doğu ülkeleri partileri için en büyük güçlük, "bıçak sırtı" niteliğindeki ve ne sağa, nede sola bir milim kaymayı kabul etmeyen bu doğru stratejinin aynı doğrulukla uygulanması olmuştur.

Komintern IV Kongresi'nden dönülürken, artık Türkiye işçi sınıfının bağımsız siyasal örgütlenmesinin birliği yolunda önemli bir adımın atıldığı, THİF lideri Salih Hacıoğlu'nun Istanbul'a gelerek burada Şefik Hüsnü ile birlikte çalışmaya başlamasından da bellidir. 1922 yılı sona erip 1923 yılı açılırken artık Kurtuluş Savaşı'nın kaderi de belli olmuş, kesin askersel zaferler kazanılmış, iş diplomasi alanındaki zaferlere kalmış, kısaca Kurtuluş Savaşı, millici güçlerin zaferiyle sonuçlanmıştır.

1922 1923 Ekonomik Örgütlenme Çabaları

İşçi sınıfının siyasal örgütlenmesi alanında bu önemli gelişmelerin yer aldığı 1922 1923 yıllarında ekonomik örgütlenme çabaları hangi aşamadadır ?

1919 yılından beri kurulması için uğraşılan komünistlerin etkinliğindeki *Türkiye İşçi Derneği*, 1921'de faaliyete geçmiş olmalıdır. Bu dernek, Aydınlık Dergisi'nde Eylül 1921'de haber verildiği gibi ilk kongresini 6 Ağustos'ta yapmış, Profintern'e de üye olmuş-

tur. Türkiye İşçi Derneği'nin o sıralarda Istanbul devlet fabrikalarında örgütlü olduğu ve 500 kadar üyesi bulunduğu bilinmektedir. Aydınlık çevresinin amacı, genel olarak Istanbul işçilerini, özel ve ilk adım olarak da Osmanlı Mürettipler Cemiyeti, Reji Tütün İşçileri Cemiyeti, Şirket-i Hayriye, Tramvay şirketleri vb. işçilerinin işyeri birliklerini, derneklerini Türkiye İşçi Derneği etrafında toplamaktır.

O sıralarda Istanbul'da sınıf temeline dayanan bir başka işçi kuruluşu da *Beynelmilel İşçiler İttihadı*'dır. Komintern'in Kızıl Sendikalar Birliği'ne (Profintern) bağlı olan Beynelmilel İşçiler İttihadı'nın (Bİİ) üyelerinin büyük çoğunluğu Rum, Ermeni, Yahudi azınlıktan işçilerdir. Örgütün belkemiği olan üç sendika: 2000'i aşkın üyesinin 500'ü Türk olan ve 9 şubesi bulunan Beynelmilel Bina İşçileri İttihadı, 300'ü Türk 1500 üyeli Beynelmilel Deniz İşçileri İttihadı ve çoğunluğu Rum, 250 üyeli Beynelmilel Sanayi-i Haşebiye İşçileri (marangozlar) İttihadıdır.

Bİİ, kimi araştırıcılara göre 1920 yılı sonunda kurulmuştur. Şefik Hüsnü, Istanbul TKP çevresini örgütlemeye çalışırken Bİİ'den destek görmüş, ancak 1922 yılında Aydınlık çevresinin denetimindeki Türkiye İşçi Derneği ile Bİİ arasında, nedenleri bizce - açık olmayan kimi anlaşmazlıklar çıkmıştır. Komintern IV. Kongresi'nde Türkiye delegesi Sadrettin Celal, 1922 yazında komünistlerin giriştikleri tek cephe çalışmasından söz ederken, Bİİ'nin çeşitli nedenler, özellikle de henüz vaktin erken olduğunu, işçilerin eğitilmesi gerektiğini ileri sürerek "bu girişimi maalesef sabote ettiğini" aktarmaktadır. Bİİ'nin ne zaman kapatıldığı konusunda bir kesinlik yoktur. Türkiye İşçi Derneği'nin 1922 yılı sonbaharında Istanbul'da başlatılan sol üzerindeki genel baskılara paralel biçimde kapatıldığı Komintern IV. Kongresi'nde açıklanmıştır. Bİİ'nin de

bu tarihte kapatılmış olması en akla yakın ihtimaldir.

1922 yılında işçi sınıfının birliğini sağlamak üzere yapılan çalışmalara Aydınlık grubu ve onların denetimindeki Türkiye İşçi Derneği'nin önayak olduğu görülmektedir. Temmuz ayında Türkiye İşçi Derneği, Istanbul'daki bütün işçi kuruluşlarına ve sol partilere bir çağrı yapmış ve hepsini birlik görüşmeleri için davet etmiştir. Amele Siyanet Cemiyeti ve o sıralarda artık çökmekte olan TSF çağrıya katılmamışlar, üç büyük sendikasıyla Bİİ, Müstakil Sosyalist Fırkası, Ermeni Sosyal Demokrat Fırkası, Mürettipler Cemiyeti davete uymuşlar ve 21 Temmuz 1922'de "tek cephe" girişimi için toplanmışlardır. Ana çizgileriyle merkezi bir konfederasyon kuruluşuna gitme kararı alınmış, bu konuda inceleme yapmak üzere bir komisyon kurulmuş, Vanlı Kazım (o dönem Istanbul TKP çevresinin önde gelen adlarından) bir program hazırlamış ve bu program komisyon tarafından kabul edilmiştir. Komisyonun çalışmaları sürdürmek üzere toplanmasına ve bu sırada, işçiler arasında bir konfederasyonun gereğiyle ilgili propagandanın sürdürülmesine karar verilmiştir. Henüz bir sonuç alınamamış olmakla birlikte 1922 yazındaki bu çalışmalar, Istanbul ve Türkiye işçi sınıfının örgütlenmesi ve birliğinin sağlanmasında küçümsenmemesi gereken adımlar olmuştur.

1922 sonbaharında, 30 Ağustos 1922'de zaferin kesinleşmesinden ve ulusal kurtuluş hareketinin önünde yeni perspektiflerin açılmasından sonra, genel olarak solu bastırma politikasının ve bunun Istanbula da yansımasının sonucu, legal görünümü Aydınlık çevresi olan TKP'nin işçi sınıfını örgütleme çabaları kısmi darbeler yemiştir. Ama yine de Anadolu'da sol hareketin bütünüyle bastırılmasına karşılık Istanbul'da belli ölçülerde sürdürülebildiği gözlenmektedir.

1923 yılı açılırken Istanbul'da işçi sınıfını örgütle-

me çalışmaları iki kanaldan sürdürülmektedir. Bir yanda *Istanbul Umum Amele Birliği*; öteyanda "Milli Hükümet"in "resmi" işçi temsilciliğini üstlenmiş Numan Usta'nın girişimiyle kurulmuş görünen, aslında komünistlerin etkinliğindeki *Istanbul İşçi Teşkilâtları Heyet-i Müttehidesi*...

1923 yılının Ocak ayı başlarında, eski TSF'li ve Amele Siyanet Cemiyet'li Şakir Rasim'e kurdurtulan Istanbul Umum Amele Birliği, daha önce de belirtildiği gibi, Istanbul büyük sermaye çevrelerinin kesin denetimindeki bir örgüttür.(345). Bu "sarı" örgütün ortaya çıkışının hemen ardından, Aydınlık'çıların etkin olduğu işçi kuruluş ve çevrelerinden, Istanbul Umum Amele Birliği ile hiçbir bağları ve ilişkileri olmadığı yolunda tepki ve açıklamalar gelmiştir. Yine o dönemlerde Şefik Hüsnü çevresinin işçi sınıfının örgütsel birliğini ilk adımda bir ekonomik örgüt etrafında sağlama çabalarında onlarla işbirliği yapmakta olan Istanbul mebusu Numan Efendi (Usta) de bu yeni Birlik'le hiçbir ilgisi olmadığını açıklamıştır.

O günlerde (1923 Ocak'ı) legal görünümü "Aydınlık" olan TKP, Istanbul'daki çeşitli çizgilerden işçi kuruluşlarını birleştirme ve tek bir örgüt etrafında toplama çalışmalarını yoğunlaştırmış, bu amaçla 1922 yılının son aylarında, çeşitli işçi birlik, dernek ve örgütlerinin temsilcilerinden oluşan bir *Birlik Meclisi* kurulmuş, çalışmalara ve tüzük hazırlıklarına başlanmıştır.

1923 yılı 18 Ocak'ında bir gazetede yayınlanan şu haber, sözkonusu çalışmaları anlatmaktadır: "Bir amele ittihadı tesis için her çeşit amelenin bilintihab gönrerilmiş murahhaslarından mürekkep bir heyet epeyi zamandan beri Tophane'deki Umum Tahmil ve Tahli-

---

(345) Bak. dipnot 317

ye Amele Cemiyeti merkez-i umumisinde içtimalar aktetmektedir. Dün gece Mürettibin-i Osmaniye Cemiyeti murahhası Hayrullah Hayri arkadaş riyasetinde dördüncü içtimaını akteden murahhaslar, işçi ve amele sınıfının münferit kalması hasebiyle sermayedarlar tarafından ezilmekte bulunduğu ve muayyen bir gayeye müteveccih ittihadın elzem bulunduğu, Avrupa'da yüzlerce yıl evvel başlamış bulunan işçi hareketinin, bizde henüz başlayacağı ve bu teşebbüsün amelenin içinden yetişmiş muktedir mütehassıslar tarafından idaresi muvaffakiyetine delil bulunduğu, geç kalmış olmasına rağmen sürat ve ciddiyetle intac edilecek bir ittihadın herhalde memleketimiz hayat-ı iktisadiyesinde mühim bir teşebbüs addedileceği dermeyan edilmiş ve ruzname mucibince Hayrullah Hayri, Aziz Avni, Hakkı, Kâzım, Şefik Hüsnü ve Şakir arkadaşlardan mürekkep bir nizamname komisyonu teşkil edilmiştir.(346).

1923 ilkbaharında Istanbul İşçi Teşkilâtları Heyet-i Müttehidesi içinde yeralan örgütlerin belli başlıları: Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası (TİÇSF), Türk Mürettibin Cemiyeti, Elektrik, Tramvay ve Tünel Amele Cemiyeti, Reji Amelesi Cemiyeti, Hükümet Fabrikaları Heyet-i Murahhasası (Aydınlık çevresinin Istanbul İşçi Derneği'ne dahil örgütler), Ekmekçi İşçi Cemiyeti, İnşaat-ı Bahriye İşçileri Cemiyeti, Istanbul Liman Emval-i Ticariye Deniz İşçileri Cemiyeti, Silahdarağa Elektrik İşçileri Cemiyeti, Seyr-ü Sefain İdaresi İşçileri Cemiyeti, Yaprak Tütün Amelesi Cemiyeti, Yedikule Şimendifer Fabrikası İşçileri Cemiyeti, Haliç İdaresi İşçileri Cemiyeti, Umum Tahmil ve Tahliye Amele Cemiyeti'dir.

Istanbul İşçi Teşkilâtları Heyet-i Müttehidesi, bir

---

(346) Vakit: 18 Ocak 1923 (18 Kânunsani 1339)

bakıma 1922 yazında Istanbul TKP çevrelerinin çabalarıyla oluşturulmuş *Komisyon*'un daha kapsamlı bir devamı sayılabilir. Istanbul'un yönetimi ulusal hükümete geçtikten sonra çabalara yeni bir biçim verilmiş ve en önemlisi bağlaşıklıklar genişletilmiş, özellikle ulusal hükümetin "işçi mebusu" Numan Usta'nın etkinliğinden yararlanmaya, onu da hareketin içine katmaya önem verilmiştir. 1922 sonlarında, 1923 başlarında oluşturulan *Birlik Meclisi*'nin çağrısını Numan Usta yapmış, eski *Komisyon*'un yerine, yeni katılımlarla bir "*Birlik Meclisi*" kurulmuştur. Birlik Meclisi'nde Aydınlık çevresi etkinliğini korumakta ama çeşitli belirtilerden de anlaşılabileceği gibi örgütsel birlik çabalarının başarısı ve cephenin genişletilebilmesi uğruna Numan Usta'nın temsil ettiği ulusal burjuvazi kanadına ve onun denetimindeki örgütlenmelere önemli ödünler verilmektedir.(347).

TKP çevrelerinin planına göre önce sendika niteliğindeki "dernek"ler kurulacak, varolan derneklerin yapısı düzeltilecek, örgütlü olmayan işkolları ve işyerleri derneklerde örgütlenecek, daha sonra sanayinin bulunduğu her il ve bölgede, bu bölgenin derneklerini toplayan birer *amele dernekleri birliği* oluşturulacak, amele dernekleri birliklerinin birleşmesiyle de bir *Türkiye Dernek Birlikleri İttihadı*'na varılacaktır. Aydınlık çevresi, böyle bir örgütlenmenin ilk adımda Istanbul'da 15 bin kadar işçiyi toplayabileceği, daha sonra Ankara, Adapazarı, Mersin, İzmir, Zonguldak gibi işçi sınıfının görece yoğun ve savaşım deneyiminin görece eski olduğu illerdeki işçi kuruluşlarının Birlik'e katılacakları görüşündedir.(348). İşte 1923 yılının ilk ya-

---

(347) Bak. dipnot 293'de sözü edilen telgraf metni

(348) Aydınlık: Sayı 14, s. 390 393 (Şefik Hüsnü'nün "Türkiye'de Dernek Birlikleri Teşekkülü" yazısı)

rısında Istanbul İşçi Teşkilâtları Heyet-i Müttehidesi bir yandan bu çalışmaları yürütmekte, öteyandan sermaye güdümlü Istanbul Umum Amele Birliği'ne karşı da savaşım vermektedir.

İşçi sınıfını örgütleme girişimleri, zafer kazanan ulusal burjuvazinin vakit geçirmeden sert baskı önlemlerine başvurmasıyla büyük ölçüde gerilemiş, 1 Mayıs 1923 tevkifatından sonra ilk hızını kaybetmiştir Kısa süre tutuklu kalmış ve tahliye edilmiş olmakla birlikte komünist işçi liderleri, serbest bırakıldıktan sonra eskisi kadar rahat çalışamaz olmuşlardır. Çevrelerinde örülen "Moskova casusu", ulusal hükümete karşı komploya girişmiş "münafıklar" duvarını kolay kolay aşamamışlardır. Elde kesin veriler olmamakla birlikte, bu dönemde Numan Usta'nın da Şefik Hüsnü ve Aydınlık çevresinden uzaklaştığı, komünistlerle arasına mesafe koyduğu düşünülebilir.

Çeşitli baskılara, olumsuzluklara, hükümetlerin tutumunun işçi örgütlenmesine elverişli olmamasına rağmen, Kasım 1923 sonlarına doğru Istanbul'da 250 delegenin hazır bulunduğu bir işçi kongresi toplanmıştır. Bu kongrenin toplanabilmiş olmasında Aydınlık çevresinin 1919 sonlarından beri sürdürmekte olduğu çaba ve çalışmaların payı vardır. Ancak, Istanbul'dan 19 bin, Zonguldak kömür havzasından 15 bin ve Balya Karaaydın kurşun madenlerinden 10 bin, yani toplam 45 bine yakın işçiyi temsil ettiği ileri sürülen kongrede Aydınlık çevresi ağırlıkta değildir. Özellikle Zonguldak ve Balya Karaaydın'dan gelen işçi temsilcileri Şakir Rasim'in Umum Amele Birliği'nin etkisi altında bulunmaktadırlar. Kongre başkanlığına Şakir Rasim seçilmiş; kongreye Beynelmilel İşçiler İttihadı çevrelerinden katılmış olan Rum, Ermeni azınlıklardan işçilerin, kongreden çıkarılması için uğraşmış; gerek kongre sırasında gerekse sonrasında, kurulacak birliğin sa-

dece "iktisadi" amaçlar güttüğünü, aşırı cereyanlarla mücadele edeceğini tekrarlamıştır. Bu kongrede *Türkkiye Amele Birliği*'nin kurulması kararlaştırılmış, komünistler başta içinde çalışarak etkin olmak içinkarşı bir güç oluşturmaya girişmemişler, ancak Türkiye Amele Birliği'nin örgütlenme çalışmaları sırasında komünistlerin etkinliğindeki tahmil tahliye işçileri, mürettipler, demiryolu işçileri, tramvay işçileri Birlik'e girmemişlerdir.

Hükümet, Yürütme Kurulu İkinci Başkanı Halk Fırkası Istanbul Saymanı Dr. Refik İsmail olan Türkiye Amele Birliği'nin ilk çalışmalarına göz yumduysa da daha sonra içinde komünistlerin etkin olmaya başlayacaklarından ve denetimden çıkacağından korkarak ve Şakir Rasim'e de fazla güvenmediği için Birlik'i engellemiş, kuruluşundan bir ay sonra Birlik, Dahiliye Vekaleti'nin emriyle feshedilmiştir. Ancak, bu fesih kararından bir ay sonra, bu defa İktisat Vekaleti'nden gelen bir emirle, Birlik'in çalışmalarına devam edebileceği bildirilmiş, ama polis, derneği tanımamakta diretmiştir.(349).

Komünistlerin etkin olduğu en önemli işçi örgütlerinin katılmadıkları ama içinde yer yer komünistlerin de çalıştığı Türkiye Amele Birliği'nin macerası, burjuvazinin kendi iç hesaplaşmalarını yansıtmaktadır. Mustafa Kemal'in, Amele Birliği'nin ilk kuruluşu ve sonraları, 1924 başında yeniden çalışmaya başlaması sırasında Birlik'e ilgi gösterdiği, Türkiye Amele Birliği'ni komünistlerin, işçi sınıfını bir örgüt etrafında birleştirme çabalarına karşı denge unsuru ve engel olarak kullanmak istediği anlaşılmaktadır.(350). Türkiye A-

---

(349) Cumhuriyet: 20 Mayıs 1924 (1340)

(350) Mustafa Kemal'in Istanbul Umum Amele Birli-

mele Birliği, 1923 1924 döneminde II. Enternasyonal'le ciddi bağlar kurmaya çalışmış, II. Enternasyonal çizgisinin Türkiye'deki temsilcisi olma eğilimleri göstermiştir. Türkiye Amele Birliği'nin kapatılma biçimi, hükümet çevrelerindeki güçler çatışmasında, işçi sınıfının örgütlenmesi konusunda, gerici kesimlerin ağırlık kazandığını göstermektedir.

Özetle 1919 1923 döneminde çeşitli sınıfsal - siyasal güçler açısından ana sorun, işçi sınıfının ilk ekonomik örgütlerini oluşturmak ve bunları bir birlik içinde toplamaktır. 1922 1923 yıllarında örgütlenme çalışmalarının merkezi Türkiye'nin bütünlüğüne kavuşması, Istanbul Anadolu ayrımının giderilmesiyle artık Istanbul olmuştur. III. Enternasyonal çizgisindeki çevrelerin, gitgide Parti'nin birliğinin sağlanmasıyla Türkiye Komünist Partisi kadrolarının temel uğraşı 1919 sonlarından başlayarak bölgesel federasyon yapısında bir Sendikalar (dernekler) Birliği oluşturmak, işçi sınıfının ekonomik örgütlenmesini öne almak, oluşacak böyle bir birlikte etkinlik sağlamak, daha sonra bu temel üzerinde işçi sınıfını tabandan kazanmaktır. Bu uğurda, özellikle ulusal burjuvazinin ilerici kanadının işçi temsilcileriyle, onların denetimindeki kişi ve örgütlerle birlik çalışmalarına girişilmiş; kısaca, 1924'lere kadar giden bu dönemde, öncelik, tepede eylem birliğine, tepeden örgütlenmeye verilmiştir. Komünistlerin işçi yığınları arasında yeterli etkinliğe sahip bulunmadıkları, yığın bağlarının çok zayıf olduğu hatırlanacak olursa, böyle bir yöntem yadırgatıcı olmaz.

Bu dönemde birbirinin devamı sayılabilecek örgüt-

ği kurulurken gönderdiği telgraf metni için bakınız. Gündüz Ökçün: Türkiye İktisat Kongresi s. 160, ayrıca, Vakit Gazetesi: 7 Şubat 1924 ve 21 ve 23 Ocak 1924

ler; bu örgütleri birleştirme çabaları, birlik kongreleri, komisyonlar birbirini izler. Ancak, atılan bunca adıma rağmen bu konuda kalıcı bir başarı sağlandığı söylenemez. Bu çabalar, karşılarında her zaman, burjuvazi tarafından doğrudan ve dolaylı denetlenen rakip kuruluşları bulmuşlar, birlik adımları bunlar tarafından sabote edilmiş, meydana gelen dağınıklık içinde işçi sınıfı da dağılmış, kimileri örgütlenme girişimlerinden soğumuş, savaşımdan uzaklaşmıştır.

Cumhuriyetin kuruluşu ile sonuçlanan bu dönemde cumhuriyet rejimi ve onun sınıfsal dayanakları henüz tam bir dengeye kavuşmamışlar, Kurtuluş Savaşı'na katılan ve öncülük edenler, sınıfsal kozlarını henüz paylaşmamışlardır. Çeşitli kanatlar arasındaki gerçek iktidar savaşımı sürmektedir. Böyle bir ortamda galip burjuvazinin çerçevesi kesinlikle çizilmiş, belirli bir işçi siyaseti olmamış; ana eğilim, işçi sınıfının sınıf bilinci kazanıp sınıfsal savaşıma girmesine yol açabilecek her türlü örgütlenmeyi ve çabayı engellemek biçiminde ortaya çıkmıştır.

Tüm bunlara karşılık 1919 - 1923 döneminde, özellikle Istanbul işçilerinin ve genel olarak işçi sınıfının - savaşım ve örgütlenme eğiliminin yüksek olduğu söylenebilir. İşçi sınıfının sınıfsal bilincini aşındırmaya, köreltmeye yönelen tüm yoğun çabalara ve baskılara karşın 1923 yılında patlak veren grevlerin önü kolay kolay alınamamış; işçi sınıfının, özellikle ulaşım işçileri (demiryolları, tramvay, denizyolları vb.) gibi savaşım ve örgütlenme geleneği eski olan müfrezelerinin örgütlenme çalışmaları, tüm baskılara ve dağınıklığa rağmen sürmüştür.

Dönemin bir başka özelliği, komünizmin, burjuvazinin propagandasıyla, henüz yığınların gözünde bir "umacı" haline getirilememiş olmasıdır. Aksine, sonraki yıllarda komünizm yaftası ile yasaklanacak ve göz-

den düşürülmeye çalışılacak tüm proleter gelenekler: Enternasyonal marşı, kızıl bayrak ve kızıl renk, 1 Mayıs kutlamaları vb. o dönemlerde, sermayenin dümen suyundaki gerici örgütlerin bile işçileri kendi çatıları altında toparlayabilmek için kullanmak zorunda kaldıkları simgeler haline gelmiştir. Ulusal Kurtuluş Savaşı kadroları ve burjuvazi çoktan unutmuş bile olsa, Türkiye işçi sınıfı, Kurtuluş Savaşı'na ilk dostluk elini uzatan ülkeyi, Sovyet ülkesini, onun yardımını unutmamıştır. Kurtuluş Savaşı'na öncülük eden ulusal burjuvaziyi ve onun vurucu gücü küçük burjuva bürokratlarını, işçi sınıfının her çeşit sınıfsal örgütlenmesini en sert biçimde engellemeye iten ana nedenlerden biri de Türkiye işçi sınıfının henüz burjuva propagandasının etkisinde kalmamış, olumlu tohumların yetişmesine elverişli bakir bir toprak olmasıdır.

İdeolojik Savaşım: Kemalizmin Ezici Ağırlığı

1919 1923 dönemi, işçi sınıfının ideolojik savaşımı açısından belirleyici ve kilit bir dönem sayılabilir. Çünkü gerek işçi sınıfı gerekse Türkiye burjuvazisi, kendi çerçevesini ilk kez bu dönemde çizmeye başlamış; işçi sınıfı ve burjuva ideolojisine Türkiye'ye özgü kendi renklerini ilk kez henüz fırça darbeleriyle ve taslak halinde de olsa bu dönemde kazandırmıştır. Kısaca, bir netleşmeden söz etmek olanaklı değilse de modern toplumun iki temel sınıfının ideolojilerinin, Türkiye koşullarındaki özgün şekillenmesinin başlangıcı, 1919 1923 dönemine, özellikle de 1923 yılına gider.

Gerek Türkiye burjuvazisinin, gerekse Türkiye işçi sınıfının ideolojik gelişmesinin ayrıntılı bir çözümleme ve değerlendirmesini yapmak bu çalışmanın çapını, konusunu ve yetki sınırını aşmaktadır. Ancak, ana

konunun sınırları çerçevesinde yapılabilecek kabataslak bir değerlendirmenin ortaya koyduğu ilk gerçek, her iki ideolojinin de ulusal kurtuluşçu hareketin ve ulusal devrimin zaferinin izlerini taşıdığı, onun içinde biçimlendiğidir.

Yarı - sömürge Osmanlı Devleti'nde sömürgeci ve giderek emperyalist ilişki ve etkilerle başlayan bağımlı ve çarpık kapitalistleşme süreci, daha önce de görüldüğü gibi burjuva ideolojisinin ülkeye "batıcılık" biçiminde girmesine ve burada kendine bir toplumsal taban bulmasına yol açmıştır. "Batılılaşma" ve "çağdaşlaşma (muasır medeniyet)" Jön Türk'lerden başlayıp İttihatçı'lardan geçerek milli kurtuluşçulara, Cumhuriyet kadrolarına kadar, burjuva kapitalist filizlenmenin tüm aşamalarında, bu gelişimin tüm sözcülerinin ortak yönelimini meydana getirmiştir. Batılılaşmanın ve çağdaşlaşmanın temelini ülkenin kalkınmasında, ekonominin gelişmesinde, zenginleşmesinde ve kapitalist Batı toplumunun burjuva kurumlarının taklidinde gören bu anlayış daha başlangıçta, karşısında iki engeli bulmuştur: Osmanlı merkezi feodalitesinin egemen sınıf ve kurumlarını ve güçlü bir burjuvazinin eksikliğini...

Gerek İttihatçılar, gerekse ulusal kurtuluşçular için sorun sınıfsal güçler dengesi elverdiği ölçüde Osmanlı otokrasisinin egemenliğinden kurtulmak, öteyandan yerli (ulusal) burjuvaziyi güçlendirmek, hatta kimi zaman yaratmak olmuştur. Türkiye koşullarına özgü bir burjuva devriminin ilk adımı sayılabilecek II. Meşrutiyet ve İttihat Terakki iktidarı bu engellerden birincisini bir ölçüde de olsa aşabilmiş, en azından aşılması doğrultusunda adımlar atmış, ancak güçlü bir ulusal burjuvazi yaratma, ilkel sermaye birikimini sağlama ve kapitalizmi ulusal temeller üzerinde güçlüce geliştirme hedefinde doğal olarak başarısızlığa uğramış, em-

peryalizme teslim olmuştur. Ulusal kurtuluşçular bir bakıma İttihat ve Terakki'nin bıraktığı yerden başlamış sayılmalıdırlar.

20. yüzyılın ilk 20 yılı, özellikle de II. Meşrutiyet'ten 1918'e kadar giden dönem Osmanlı ülkesine, emperyalizmin ve onun kanalıyla kapitalist ilişkilerin daha yoğun biçimde girmesine yol açmıştır. Özellikle liman kentlerinde aracı acenta işbirlikçi nitelikli ve ezici çoğunlukla gayri müslim tebaadan oluşan bir burjuvazi önemli gelişme göstermiştir. 1920'lere varıldığında levanten burjuvazinin ortağı durumunda, onun gibi işbirlikçi karakterli bir müslüman Türk ticaret burjuvazisinin varlığından da söz edilebilir. Buna karşılık, gerek söz konusu kentlerde, gerekse Anadolu'da levantenlerin yerini almaya aday en azından istekli bir yerli (ulusal) orta burjuva katmanı da filizlenip gelişmektedir. İşbirlikçi büyük burjuvazi "milli" nitelikte olmadığı gibi, çürümüş kapitalist ilişkilere son verip yerine sağlam ve yerli bir kapitalist gelişmeyi koymaya doğası gereği yetenekli değildir. Buna karşılık, ulusal burjuvazi devrimci bir atılıma kalkışacak, klasik bir burjuva devrimini gerçekleştirebilecek güce sahip bulunmamaktadır. Öteyandan ekonomik yapıda yarı sömürge ilişkilerin ve zorlamaların yarattığı tahribat artık bağımlı ve çarpık kapitalizmin bile bir noktadan öteye gelişememesine, toplumun tam bir çürüme ve yıkıma girmesine yol açmaktadır.

Toplumsal gelişmenin şaşmaz yasalarının işleyişi 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye 'de olanca açıklığı ile gözlenir. Kapitalist gelişme, gelip tıkandığı noktada kabuğu, yani tüm toplumsal üst yapıyı sarsmakta, zorlamaktadır. Ancak, kabuğu çatlatması ve yeni düzeni kurması gereken ana toplumsal sınıf gerekli güce tarihsel toplumsal nedenlerle erişememiştir. Türkiye'de burjuva devriminin çeşitli aşamalarında, özel-

likle de Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet aşamasında sınıfsal öncülük konusundaki yanılgıların temeli bu noktada aranmalıdır. Gerek 1908, gerekse 1920 1923 burjuva devrimci adımlarında ilk bakışta öncülük genelde küçük burjuva kökenli "asker - sivil aydın" kadrolarda görünmektedir. Böylece örneğin Cumhuriyet'i bir küçük burjuva yada asker - sivil aydın devrimi ve iktidarı olarak görme ve gösterme yanılgısına varılabilmektedir. Böyle bir değerlendirme dönemin ideolojisine de küçük burjuva ideolojisi gözüyle bakılması sonucunu doğurmakta, Türkiye'de 1923'lerde şekillenmeye başlayan burjuva ideolojisinin özü kadar, kanımızca onun bir varyantı sayılması gereken kemalizmin kendine has çizgileri de unutulmakta, yeterince açıklıkla değerlendirilmemektedir.

Uzun temellendirme ve yorumlara girişilmeden söylenebilecek olan, gerek II. Meşrutiyet gerekse ulusal kurtuluş hareketi ve Cumhuriyet'in özünde burjuva-kapitalist gelişmenin ilk adımları olduğudur. Özellikle Mustafa Kemal hareketinin "ulusal burjuva devrimi" olma niteliği Komintern belgelerinde, Lenin'in değerlendirmelerinde ve Türkiye işçi sınıfının örgütlü gücünün çeşitli belgelerinde defalarca vurgulanmıştır. Zaten bu anlamda bakılacak olursa, tarih, küçük burjuvazinin, hele hele asker - sivil aydın kesiminin sınıflardan tümüyle bağımsız, *kendi adına devrimine* tanık olmamıştır. Yakın dönemlerde de sık sık görüldüğü gibi, ulusal kurtuluşçu hareketlere öncülük eden asker - sivil aydınlar (çeşitli Ortadoğu ve Afrika ülkeleri örnekleri) tarih sahnesine ulusal burjuvazi adına çıkmakta, görece güçsüz ulusal (yerli) burjuvazinin vurucu gücü ve sözcüsü haline gelmektedirler. Ulusal burjuvazi adına harekete geçen asker - sivil aydın kadroların *görece* bağımsızlıkları, radikalizmleri, burjuvazinin çeşitli kanatları arasında denge unsuru olma çabaları, sa-

vaşımın geçtiği toplumsal tarihsel koşullara göre sağa yada sola gidebilecekleri hesaba katılmadıkça, küçük burjuva aydın kadrolar tarafından yürütülen ulusal burjuva devrimlerinin özü ve bu devrimlerden doğan, burjuva ideolojisinin küçük burjuva radikalizminin izlerini taşıyan kendine has çizgileri kolay kolay kavranamaz.

İşte 1920 - 1923'lerde şekillenmeye başlayan burjuva ideolojisinin özelliklerini kavrayabilmek, bu ideolojinin genel çerçevesi içinde kalan çeşitli hesaplaşmaları, çelişkileri doğru değerlendirebilmek ve *kemalizmi* açıklayabilmek için yukarıda kısaca değinilen gerçekler hesaba katılmalıdır.

Türkiye'de 1920 1923'lerde özgün çizgilerle şekillenmeye başlayan burjuva ideolojisi, aynı kaynaktan fışkıran, iki ayrı kola ayrılan, ancak karşısına iki ayrı kolun aşamayacağı sarp bir engel çıkınca birleşen bir suya benzetilebilir. Ortak kaynak 1850'lere kadar geriye götürülebilecek bağımlı, çarpık kapitalist gelişmedir. Suyun bir kolu işbirlikçiliği ağır basan, kapitalizm öncesi egemen güçlerle bağlaşıklığa yatkın olan ve onların ideolojisinden izler taşıyan büyük burjuvazi koludur. Bunlar ayrıntılar bir yana kaba çizgileriyle her dönemde, gelişmek isteyen ulusal burjuvazinin, orta burjuvazinin, burjuva ideolojisine getirdiği kendine özgü renklere karşı çıkmışlar ve yine kaba çizgileri ile ele alınırsa geniş bir ekonomik liberalizmin savunucusu olmuşlardır. Suyun diğer kolu - hele başlangıçta - ulusal yanı ağır basan; kapitalizm öncesi egemen güçlerin etkinliğine karşı dönem dönem ve görece ödünsüz bir savaşıma niyetlenen; bağımsızlıkçı, (burjuva milliyetçiliği anlamında) ulusçu olan ulusal burjuvazi koludur. Bu kol, kendi güçsüzlüğünü, Türkiye toplumunun yapısal tarihsel özelliklerinden kaynaklanan özel bir yere sahip asker sivil aydın kadrolardan aldı-

ğı güçle, onunla yaptığı bağlaşıklıklıklarla gidermeye çalışmıştır. Böyle bir bağlaşıklık, burjuvazinin bu kanadını zaman zaman küçük burjuva bürokratlarının "vesayeti" altına sokmuş, zaman zaman buna karşı kimi patlamalar da görülmüştür. Bu kanat, güçlenip palazlanmak için ihtiyaç duyduğu sürece "devlet himâyesi"nden, "devletçilik"ten yana görünmüştür. Aynı kaynaktan çıkan suyun iki kolunun her seferinde birleştikleri nokta ise " işçi sınıfı " engelidir. Bu "engel" karşısında mülk sahibi sömürücü sınıflarla sömürülenlerin uzlaşmaz çelişkisi sonucu, burjuvazi iç ayrılıklarını, iç çekişmelerini ikinci plana iterek, temel amaç olarak "işçi sınıfı" engelinin aşılmasında bir araya gelmiştir.

1920 1923'lerde ulusal burjuvazinin küçük burjuva radikalizminin izlerini taşıyan ideolojisi diye tanımlanabilecek "kemalizm", kimi zaman sanıldığının aksine, kayıtsız şartsız egemen değildir. Burjuvazinin her ikisi de "batıcı" ve "çağdaş uygarlıktan yana" olan iki kanadı arasındaki hesaplaşma tüm Kurtuluş Savaşı boyunca olduğu gibi, 1923 - 1925'lerde de sertleşerek sürmüştür. Mustafa Kemal'in gerek kişi, gerekse savunduğu ideoloji olarak ağırlığını ve egemenliğini kabul ettirmesi, suikastlerden, İstiklâl Mahkemeleri'nden, siyasal temizlik hareketlerinden ve ince siyasal taktiklerden geçen, savaşım ve engellerle dolu uzun bir yolun aşılması bahasına olmuştur. 1922'yi izleyen yıllarda bu savaşımın keskinleştiği görülür.

En iyi temsilcisini Mustafa Kemal'de bulan küçük burjuva radikalizmi renklerine boyanmış ulusal burjuva çizgisi, daha 1923'lerde, diplomatik ve siyasal başarı elde edebilmek için - askeri alanda yenilgiye uğratılan emperyalizme kısmi ödünler verilebileceğini göstermiştir. Sınıf terimleriyle konuşulacak olursa, güçsüz ulusal burjuvazi ve yine güçsüz bir işçi sınıfı ile

gerçekleştirilen burjuva devrimi, küçük burjuva radikalizminin tüm "tam bağımsızlıkçı"lığına rağmen, nesnel koşullar gereği, emperyalizm ve onun işbirlikçileriyle bağlaşıklıklar kurmaya başlamıştır. Tüm bu gelişmelere rağmen, 1923'lerde işçi sınıfının karşısındaki en etkin ve ağırlıklı ideoloji küçük burjuva radikalizminin etkilediği ulusal burjuva ideolojisi, öteki adıyla "*kemalizm*"dir.

Daha önce de değinildiği gibi, kemalizm konusunda bu genelgeçer değerlendirmeyi aşan bir çözümleme denemesi bu araştırmanın sınırlarını aşmaktadır. Ancak, 1920 1923'lerde, işçi sınıfının savaşımının, karşısında nasıl bir ideolojik yapı bulduğu ve Türkiye işçi sınıfının savaşımının bundan nasıl etkilendiği sorusuna cevap getirebilmek için bir iki noktaya değinmek gerekecektir.

Egemen İdeoloji: Kemalizm

En kısa biçimde ifade edilmek istenirse kemalizm: *batıcılık* (çağdaş uygarlık), *ulusal bağımsızlıkçılık* ve *halkçılık* üç ayağı üzerinde yükselir. Ancak bu üç kavram da açıklanmaya muhtaçtır.

Batıcılık yada Mustafa Kemal'in tercih ettiği deyimle "muasır medeniyet"ten yana olmak, geri, köhne, çöküntü halinde ve yoksul bir toplumu *ileri* ve *zengin* bir toplum haline getirmektir. Atatürk, Söylev ve Demeçler'inde "Yeni Türkiye'nin eski Türkiye ile hiçbir alâkası yoktur. Osmanlı hükümeti tarihe geçmiştir. Şimdi yeni bir Türkiye doğmuştur" (351) derken, özlenen kopmayı ve değişmeyi dile getirmektedir. Yeni olmayan, Jön Türk düşünce geleneğinin devamı sayılabilecek bu batıcılık anlayışına göre "ileri" toplumu kurmak, kapitalist Batı'nın burjuva üst yapı kurumla-

(351) Atatürk: Söylev ve Demeçler, cilt III, s. 50

rını ve örgütlenmelerini ülke yapısına uydurarak benimsemek demektir. Laikliğin kabulü, Medeni Kanun'un Batı'dan aynen aktarılması, bilim, eğitim ve kültür alanlarında Doğu kültüründen kopup Batı kültürüne doğru sert bir virajla dönülmesi, "harf devrimi"nden "şapka devrimi"ne, hatta Cumhuriyet'in ilanına kadar bir dizi üst yapısal değişim, burjuva toplum düzeninin üst yapısını benimseme adımlarıdır.

Öteyandan çağdaş uygarlığa ulaşmanın öteki yüzü olan "zengin" ve "müreffeh" toplumun kurulmasının bir ekonomik kalkınma sorunu olduğunu ve işin düğümünün de burada olduğunu kemalistler iyi bilmektedirler. Bu bakımdan çoğunlukla sanılanın ve eleştirilenin tersine üst yapıda gerçekleştirilen "devrim"lerin kendi başlarına yeterli olduğu görüşü kemalizme yabancıdır. Mustafa Kemal başta olmak üzere tüm Ulusal Kurtuluş Savaşı kadrosu, köklü bir ekonomik atılımın zorunlu olduğunun bilinciyle vakit geçirmeksizin işe koyulmuştur. Ve izlenecek ekonomi politikası, "batıcılık"ın ve Kurtuluş Savaşı'nın sınıfsal bileşiminin zorunlu sonucu olarak özel girişimci kapitalist yol şeklinde belirlenmiştir.

Kemalizmin ikinci ana ögesi olan bağımsızlıkçılık, hem küçük burjuva radikallerinin, hem de adına hareket ettikleri ulusal burjuvazinin, özellikle fiili işgâl ve sıcak savaş gibi durumlarda vurguyla benimsedikleri bir çizgidir. Bu anlamda Kurtuluş Savaşı'nın ve kemalizmin ulusal bağımsızlıkçı, antiemperyalist yanı inkâr edilemez. Ancak ulusal bağımsızlığı herşeyden üstün tuttuğu söylenebilecek olan Mustafa Kemal'in ve genel olarak kemalizmin, bağımsızlık siyaseti, kapitalist Batı ile Sovyetler arasında dengede durma, gerek onların çelişkilerinden, gerekse kapitalist kampın kendi iç çelişkilerinden Türkiye'inin bağımsızlığını korumak için yararlanma düşüncesine dayanır. Tüm Kurtuluş Sa-

vaşı boyunca ve Cumhuriyet sonrasında Mustafa Kemal, Sovyetler ile iyi ilişkileri, Batı'yı uyarmak, emperyalist ülkelerin siyasal hak taleplerine daha güçlü karşı koyabilmek için kullanmıştır. Kurtuluş Savaşı'nın en sıcak ve en kritik günlerinde dahi, emperyalist güçlerle diyaloğunda, Sovyetler ile ilişkilerinin sınırları ve Türkiye'nin hiç bir zaman "bolşevikliği kabul etmeyeceği" konusunda Batı'ya güven vermeyi ihmâl etmemiştir. Bu güven verme, salt siyasal alanda değil aynı zamanda ekonomik alandadır. Kurtuluş Savaşı'nın en ateşli günlerinde yada "zafer"den birkaç ay sonra, 1923 başında toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde Batı ile ekonomik ilişkilerin sürdürüleceği sözle olduğu kadar, o sıralarda yapılan bazı ticaret ve ayrıcalık anlaşmalarıyla, örneğin en ünlülerinden biri "Chester Projesi" olan yabancı şirket ayrıcalıklarıyla vurgulanmıştır.(352). Atatürk'ün, Lozan görüşmeleri sırasında İzmit'te yaptığı bir basın toplantısında söylediği şu sözler bağımsızlık anlayışının özünü dile getirmektedir: "Ne Şark'a ne de Garb'a ehemmiyet vermeksizin, yalnız kendi mevcudiyetimize istinad olunabilir mi, suali de hatıra geliyor. Doğrusunu söylemek lâzım gelirse, bu dakikada emniyete şayan olan siyaset yalnız kendi mevcudiyetimize istinad etmektir."

Küçük burjuva radikalizminin ve ulusal burjuvazinin bağımsızlık anlayışını en iyi dile getiren bu sözlerin, yani "kendi gücüne güvenme"nin doğal sonucu hiçbir ülke yada tarafla düşmanlığa girmemek, yani "yurtta sulh, cihanda sulh", ama tüm ülke ve taraflarla gerekli mesafeyi herzaman korumaktır. Ne var ki bu

---

(352) Chester Projesi'yle bir Amerikan şirketine 9 Nisan 1923'de üç demiryolu yapımı için 99 yıllık ayrıcalık ve demiryolları bölgesindeki tüm madenlerin imtiyazı verilmiştir.

mesafe koruma tercihi sınıfsal ağırlıklardan bağımsız düşünülemez. Benimsenen özel girişimci kapitalist ekonomik kalkınma yolunda yürünürken, güçsüz ulusal burjuvazi en kısa zamanda işbirlikçi ilişkiler ararken, işbirlikçi burjuvazi giderek ağır basmaya başlarken, terazinin kefesinin eninde sonunda kapitalist - emperyalist Batı'dan yana eğileceği ve mesafenin korunamayacağı açıktır. Nitekim bu eğilim daha 1923'lerde açıkça görülmektedir.

Kemalizmin üçüncü ayağı olan *halkçılık*, "popülizm" ile karıştırılmamalıdır. Kemalizmin ve Cumhuriyet'in ideolojik temellerinin en önemlilerinden biri olan halkçılık, özünde Türkiye'de sınıflar bulunmadığı, Türkiye halkının "imtiyazsız, sınısız, kaynaşmış bir kitle" olduğu anlayışına dayanır. 1920'ler Türkiye'sinde, sınıf ayrışmasının keskinleşmemiş olduğu, özellikle modern sınıflar olan burjuvazi ve proletaryanın yeterince güçlü olmadığı bir gerçektir. O dönemlerde, benzer sömürge, yarı sömürge toplumlarda, temel çelişkinin sınıfsal değil ulusal olduğu, bu bakımdan Doğu halklarının kendi aralarında bir "mazlum halklar enternasyonali" kurmaları gerektiği, Komintern'in bu halkların sorunlarına çözüm sağlayamayacağı yolundaki görüşlerin, bu ülkelerin komünistleri, devrimcileri arasında yaygınlık kazanmaya başladığını da hatırlamak gerekir.(353). Ancak kemalizmin "imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kitle" görüşü, özünde ulusal burjuvazinin sömürülen sınıfların, sınıf savaşımını reddetme, yok sayma ve ulusal devrimde öncülük ettiği tüm sınıfları (halkı) kendi egemenliği ve ideolojisi et-

---

(353) O dönemlerde Sultan Galiev'in savunduğu bu sağ görüş, daha sonra ana çizgileriyle Çin tarafından benimsendi. Türkiye'de de çeşitli dönemlerde "sol" adına dile getirildi.

rafında birleştirme siyasetinden başka bir şey değildir.

1920'ler Türkiye'sinde baş çelişkinin ulusal olduğu bir gerçektir. Ancak bu durum gösterilmek istendiği gibi, sınıfsal çelişkinin var olmadığı anlamına gelmez. Aksine ulusal çelişkinin çözümlenme süreci içinde (kapitalizm gelişeceğinden) sınıfsal çelişki de güçlenecektir. İşte kemalizmin "halkçılık" ilkesi, ulusal burjuvazinin yukarıdaki gerçeğin bilincinde olmasından ve sınıfsal çelişkilerin güçlenmesini engelleme amacından kaynaklanır. "Halkçılık" ilkesi, sınıfsal çelişkinin öne geçmesini kimi zaman bu çelişkiyi bonapartist bir tutumla yumuşatarak, kimi zaman baskıyla engellemeye dayanır. Atatürk, " biz hayatını istiklâlini kurtarmak için çalışan erbab-ı sâyız, zavallı bir halkız"(354), derken kendi sınıfsal konumu ve adına konuştuğu sınıfların ideolojik bakış açısı çerçevesinde gerçekten de samimidir. Ona göre ezilen tüm halk, ezen de sömürgeci, emperyalist devletlerdir. Savaşım ve çelişki bunlar arasındadır. Bu çelişkinin çözümüyle toplumda yeni ilişkiler başlayacak, bu toplumsal ilişkilerde "halk", işçisi, işvereni, erbab-ı sâyı ve erbab-ı sermayesiyle birleşecek, hep beraber kalkınacaktır. "Bizim halkımızın menfaatleri yekdiğerinden ayrılır sınıflar halinde değil, bilâkis mevcudiyetleri ve muhassala-i mesaisi yekdiğerine lâzım olan sınıflardan ibarettir."(355). Yine aynı görüşe göre, olmayan (!) sınıf çelişkilerini ve savaşımını körükleyenler, "halk"ın mutluluğuna karşı çıkan bozguncular, zararlı unsurlardır.

Mustafa Kemal yada daha genel olarak ulusal burjuvazi ve küçük burjuva radikalleri Sovyetler'e en yakın

---

(354) Atatürk: Söylev ve Demeçler, cilt I, s. 191

(355) Atatürk: "İzmir İktisat Kongresi Açış Söylevi" Söylev ve Demeçler, cilt III, s. 112

oldukları dönemlerde bile yurt içinde işçi sınıfının bağımsız örgütlenmesine, savaşımına, ideolojisine, komünizme,bu nedenlerle en küçük bir olanak tanımak istememişler ve tanımamışlardır. Bu noktada burjuvazinin çeşitli kanatları her zaman birleşmişler, aralarındaki tek fark, yöntem farkları olmuştur.

Kanımızca kemalizmin özünde işçi sınıfına, işçi sınıfının savaşım ve örgütlenmesine, burjuvazinin öteki kanatlarından, örneğin işbirlikçi büyük burjuvaziden çok daha hoşgörülü ve yakın olduğu, ancak egemen güçler arasındaki iktidar savaşımında gerici büyük burjuvaziye taviz verme zorunluğu yüzünden işçi sınıfına sırt çevirdiği görüşü de eleştirilmelidir. Yüzlercesi arasından tek bir örnek verilmek istenirse, Atatürk'ün Nisan 1923'de hazırladığı ve CHP'nin ilk programı sayılabilecek "9 Umde" hatırlanmalıdır. Aynı zamanda, Mustafa Kemal'in iç huzursuzluklar, muhalefetler yüzünden yenilemekte yarar gördüğü Meclis seçimleri için 1923'de hazırlanmış bir seçim programı niteliği de taşıyan "9 Umde"nin iktisadi sorunlara değinilen bölümünde, iki ay önce toplanmış İzmir İktisat Kongresi kararlarının çoğu yer almakta, sadece bu kongrede işçi sınıfıyla ilgili olarak alınmış ve oldukça ileri sayılabilecek kararlar atlanmış bulunmaktadır. Mustafa Kemal'in en güçlü olduğu dönemlerden birinde hazırlanmış olan böyle bir temel programda, işçi sınıfının büyük burjuvazinin egemen olduğu İzmir İktisat Kongresi'nde bile kabul edilmiş haklarının yer almaması sadece denge politikası ve taktikle açıklanamaz.

En kestirme yorum, ulusal burjuvazi ve adına hareket eden küçük burjuva radikallerinin karşılarında işçi sınıfını görmeye başlamalarıdır. Bunun aksine bir tutumu olanaklı kılabilecek, küçük burjuva radikalizmini gerçekten de sola çekebilecek, ulusal burjuvaziyi nötralize edebilecek tek koşul, işçi sınıfının gücü ve

örgütlülüğüdür ki böyle bir koşulun 1920'lerde gerçekleşmemiş olduğunu bu araştırma boyunca gözlemek olanaklıdır.

İşçi Sınıfının İdeolojik Savaşımı

Türkiye işçi sınıfının ideolojik savaşımı, 1919-1923 döneminde daha sağlam temellere dayanan bir öz ve daha merkezi bir yapı kazanmıştır. Merkezi yapıyı, 1919 1923 dönemi boyunca kurulan çeşitli işçi sınıfı örgüt ve partilerinin propaganda çalışmalarından ve yayın organlarından izlemek olanaklıdır.

Bu dönemde, sosyalizmin genel ajitasyonundan işçi sınıfının çok daha netleşmiş ideolojik çizgisinin propagandasına ve bu çizgi doğrultusunda bir savaşıma geçilir. İdeolojik savaşım 1919 1923 döneminde, başlıca: a) gerici dinci feodal ideolojiye karşı ulusal burjuvaziyle ittifak halinde, b) genel olarak burjuva ideolojisine karşı verilmektedir. Ancak bu dönemde işçi sınıfının bağımsız ideolojik çizgisinin korunmasında ve bu çizgide savaşım verilmesinde egemen burjuva ideolojisinin yukarıda kısaca özetlenen kendine özgü yapısı önemli bir engel oluşturmuştur.

1919 1923 döneminde işçi sınıfının ideolojik çizgi ve savaşımını Türkiye Komünist Partisi'nin bu dönemdeki kuruluş, oluşma, birleşme süreci boyunca incelemekte yarar vardır.(356).

---

(356) Daha önce ilgili bölümlerde 1919 1923 arasında Istanbul ve Anadolu'da TKP'nin gelişmesine kısaca değinilmiştir. Burada konuya yeniden dönülmeyecektir. Öteyandan sözkonusu süreç sadece ana konumuzla ilişkisi çerçevesinde, dar bir kapsamda ele alınacaktır.

İlgili bölümde değinildiği gibi, 1920 Eylül'ünde Baku'da toplanan Kuruluş Kongresi'nde TKP, Komintern'in sağlam ideolojik temellerini benimsemiş ve böyle bir ideolojik çizgi Kongre kararlarına da yansımıştır. Kongre'de alınan kararların en önemlilerinden biri, ulusal kurtuluş hareketinin antiemperyalist niteliğini koruduğu ölçüde ve sürece işçi sınıfı tarafından tüm güçle desteklenmesi, öteyandan işçi sınıfının kendi bağımsız örgütlenme ve savaşım çizgisini koruyup güçlendirmesidir. Komintern doğrultusunda benimsenen böyle bir stratejik çizginin uygulanabilmesinin temel koşulu, TKP'nin Türkiye'de fiili birliğinin sağlanması, örgütlenmenin güçlendirilmesi ve yaygınlaştırılması, legal olanaklardan yararlanılmasıdır. Bu amaçla Ankara'ya gelmek üzere yola çıkan Mustafa Suphi ve 14'lerin öldürülmesi, bunu izleyen koğuşturmalar ve baskılar, işçi sınıfının siyasal örgütlenmesinde sadece örgütsel değil, ideolojik dağınıklık da yaratmıştır. Bilindiği gibi, yeni bir toparlanma, ancak 1921 Haziran'ında, Istanbul'da Şefik Hüsnü çevresinin Aydınlık'ı çıkarmaya başlamaları ve 1922 sonlarında Komintern IV Kongresi sırasında, Istanbul ve Anadolu örgütlerinin birleştirilmesiyle Parti'nin birliğinin sağlanması sonucunda gerçekleşebilmiştir. Böylece işçi sınıfının ideolojisi, ancak 1922 sonlarından ve 1923 başlarından itibaren görece tek merkezli bir biçimlenme içine girebilmiştir.

1922 sonları, 1923 başlarında, birleşme ve örgütlenme aşamasındaki TKP'nin, yani işçi sınıfının kendi bağımsız sınıf partisinin ideolojik çizgisi büyük ölçüde Aydınlık Dergisi'nin yayınlarında somutlanır. Bir bakıma Aydınlık'ı - olumlu, olumsuz yanlarıyla - Türkiye işçi sınıfının kendi sınıf ideolojisine Türkiye gerçeklerinden kaynaklanan özgün çizgiler, uygun strateji ve taktik arayışının ilk adımı kabul etmek doğru olur. Ö-

teyandan Aydınlık Dergisi, Komintern belgelerine göre de (IV Dünya Kongresi tutanağı) Türkiye Komünist Partisi'nin "merkezi yayın organı" sayılmaktadır.

Şefik Hüsnü liderliğindeki Aydınlık çevresinin fikirlerinin billurlaşması ve sistemleşmesi asıl 1923 sonrasında, özellikle 1924 - 1925 yıllarında gerçekleşmiştir. Ama daha 1922 yılının ikinci yarısı ve 1923 yılında, bu çevrenin (bir anlamda TKP'nin) stratejisi ve ideolojik çizgisi biçimlenmeye başlamıştır. Bu strateji ana çizgileriyle Komintern'in önerdiği ulusal burjuvaziye ve onun antiemperyalist, antifeodal adımlarına destek verme, yani "cephe" stratejisidir. Komintern'in II. ve IV kongrelerinde vurguyla dile getirilen bu stratejinin tamamlayıcı ögesi, ulusal kurtuluşçu harekete katılan sınıf ve katmanlar arasındaki çelişkileri hesaba katarak, ulusal burjuvazinin ve onlar adına hareket eden küçük burjuva radikallerinin gerici işbirlikçi kanatlar üzerindeki zaferini sağlamakta bu kanada destek vermek, başka bir deyişle devrimi sola çekmektir.

1921'de bu strateji, uygulama güçlüklerine de dikkat çekilerek şöyle ifade edilmektedir: " Türkiye Komünist Partisi'ne son derece güç ve karmaşık bir görev düşmektedir. Bir yandan Türkiye Komünist Partisi, müttefiklere karşı mücadele sözkonusu olduğu sürece, milli kurtuluş hareketini ve onun önderi olan orta ve küçük burjuvaziyi en enerjik bir biçimde desteklemek zorundadır..... Ne var ki Türkiye komünistleri, müttefiklere karşı mücadelede orta ve küçük burjuvaziyi desteklerken, öteyandan da burjuvaziden bağımsız olarak emekçi işçi ve köylülerin kendi ayrı örgütlerini inşa etmeli, inançlı işçilerden ve savaşçılardan oluşan kararlı kadroları kendi bayrağı altında toplamalı ve böylece Türkiye'nin emekçi kitlelerinin çıkarlarını, Komünist Enternasyonal'in bayrağı altında savunan

bağımsız bir parti olarak kendi varlığını güvence altına almalıdır."(357).

Aydınlık çevresi, kimi Anadolu komünistlerinin, örneğin Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın aksine bu stratejiyi eksiksiz benimsemiş, ama Komintern'in V Kongresi'nde eleştiri konusu yapıldığı gibi, bu stratejiyi "sağdan" uygulamıştır. Daha 1923'lerde, bağlaşıklık ve destek politikasının, yer yer işçi sınıfının bağımsız hareket ve savaşımının, daha da öte bağımsız ideolojisinin bir süre için askıya alınması anlamında yorumlandığı gözlenir. Bu olgu, Komintern'in V Kongresi sırasında, eleştirilere cevap verirken Şefik Hüsnü tarafından da "parti sadece, mücadelesinin ikinci aşamasına giren, burjuvaziye karşı bundan böyle nasıl bir yol izleneceği konusunda bir anlık bir tereddüt göstermiştir" denerek kısmen kabul edilmiştir. Böyle bir yönelimin nesnel nedeni, kuşkusuz o dönemde Türkiye toplumunun sınıfsal yapı özelliklerinde, modern toplumun iki temel sınıfının her ikisinin zayıflığında, ulusal çelişkilerin *ana* çelişki olarak temel sınıfsal çelişkilerin önünde görünmesinde aranmalıdır.

Örneğin henüz TKP'den değil de Istanbul'daki bir sosyalist çevreden söz etmenin olanaklı olduğu 1919 sonlarında, Kurtuluş Dergisi'ndeki yazılarında Şefik Hüsnü, "proleter" kavramının sınırlarını aydın küçük burjuvaziyi de içine alacak şekilde alabildiğine genişletmektedir: "İlmi ve umumi manasında, mürevves ve müktesep bir sermaye veya iradı olmayan, fikri veya manevi herhangi bir sây sarfederek temin-i hayat eden ve bir sebep dolayısıyla çalışamadığı zaman medar-ı

---

(357) Mihayl Pavloviç: "Türkiye'de Komünist Hareket", Komünist Enternasyonal Dergisi, 1921, sayı 17. (Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi Derlemesi, s. 42)

maişetinden mahrum kalan sınıf-ı beşerin heyet-i mecmuasına dahildir ve bizde bu sınıf halk: memurlar, tabipler, mühendisler, muharrirler, ilah... nüfus yekununun pek büyük bir ekseriyetini teşkil eder..."(358). Daha sonraki yıllarda Aydınlık çevresi ve bizzat Şefik Hüsnü, proletarya tanımını bu belirsizlikten ve sınırsızlıktan çıkaracak, netleştirecektir. Ancak, sözkonusu dönemde Şefik Hüsnü'nün "proletarya" anlayışıyla Mustafa Kemal'in "halk" kavramı arasındaki sınırların çok da kesin olmaması dikkat çekicidir.

Ancak tüm Aydınlık çevresinin ve özellikle Şefik Hüsnü'nün bu noktada kaldıklarını söylemek haksızlık olur. Hareketin genel gelişmesi, Komintern'le kurulan bağlar, 1920 sonbaharında TKP'nin kuruluşu ve Kuruluş Kongresi'nde kabul edilen stratejik çizgi, Aydınlık çevresini ve liderini de geliştirmiştir. 1922 1923 yıllarında Şefik Hüsnü'nün ve Aydınlık Dergisi'nin diğer önde gelenlerinin yazılarında çok daha sağlam sınıfsal çözümlemeler görülmektedir. Yine de değişmeden kalan bir nokta, Türkiye'de proletaryanın ve burjuvazinin görece zayıflığı ve güçsüzlüğü gerçeğinden hareket edilerek varılan, ulusal çelişkinin sınıfsal çelişkinin önüne geçirilmesi eğilimidir. Tüm 1923 yılı boyunca, Aydınlık çizgisinin belirgin özelliği, burjuvazinin ve Ulusal Kurtuluş Savaşı kadrolarının iç çelişkilerini ön plana çıkarması, Mustafa Kemal'de temsilcisini gördüğü devrimci kanada yakınlık ve ödünler, bu kanattan aşırı beklentilerdir.

Mayıs 1923'de Şefik Hüsnü şöyle yazmaktadır: "Bu memlekette bundan sonra ancak üç türlü cereyan kabil-i tasavvurdur: 1- Bugünkü inkılâbı yapan ve yaşatmaya azmetmiş olanların temsil ettiği cereyan; 2- De-

---

(358) Şefik Hüsnü: "Yarınki Proletarya", Kurtuluş, sayı 2, 20 Teşrinevvel 1920

rebeylik bakiyesi olan an'anelere ve hanedan-ı Ali Osman'a merbut olanları etrafında toplayan irticakâr cereyanlar; 3- Fakir işçi ve köylü kitleleri ve orta halli sınıflar lehine, inkılâbımızı derinleştirmek, inkişaf ettirmek ve onu müşterek mülkiyete müstenit bir içtimai inkılâba müntehi kılmak gayesini takip eden sosyalist cereyanı. Müktesep hukuku, fiiliyat ve tatbikat sahasına is'âl edebilmek için, birinci ve üçüncü siyaset uzun müddet elele hareket edebilecek ve herhangi bir fırsattan bilistifade irticaın tehditkâr taraftarları, milletin ekseriyet-i kahiresiyle beraber, tek bir vücut gibi kara kuvvetlerin karşısına çıkacaklardır."(359).

Yine Şefik Hüsnü, Haziran 1923'de yayınlanmış "Sosyalizm Cereyanları ve Türkiye" adlı uzunca değerlendirme yazısında, Türkiye'de sosyalizm ve komünizmin stratejisine değinirken ve özgün bir yol ararken şunları yazmaktadır: " Türkiye'de sınıflar ve bir sınıf mücadelesi yok değildir. Yalnız sermayedar burjuvazi sınıfı pek küçük ve zayıf bir ekâlliyet ve işçi ve köylü sınıfı ise muazzam bir ekseriyet teşkil ettiği cihetle sınıf mücadelesi, yabancı sermayedarlar ile bunların peykleri vaziyetinde kalan yerli eşraf ve esbab-ı servet arasında cereyan eder ve ekser ahvâlde bir milli mücadele şeklini alır. Şimdiye kadar ferdi hanedan hükümetleri bu mücadelede daima sermayedarların yani millet düşmanlarının tarafını iltizam etmişti. Bu sayede saray ve konak israfatına lazım olan menabii temin ediyordu. Bundan sonra hakimiyet-i milliyeden iktidar kuvvetini alan halk hükümeti, sâyin yani milletin tarafını iltizam etmeli ve bir iş ve işçi hükümeti olmalıdır. Rical-i devlet arasında İktisat ve Muavenet-i İçtimaiye Vekilleri gibi marksist bir zihniyetle hare-

---

(359) Şefik Hüsnü: "İntihabat ve Yoksul ve Orta Halli Sınıflar", Aydınlık, sayı 15

ket etmeye mütemayil görünen şahsiyetlerin bulunması, hükümetin bu yola girmekte teehhür etmeyeceğini farz ettirmektedir."(360).

1923 yılının ikinci yarısında, Cumhuriyet'in kuruluşunun hemen öncesinde, Aydınlık çevresi ve Şefik Hüsnü kurulacak yeni yönetimin hiç değilse biçimsel olarak umdukları "halkçı" modele benzemeyeceğini farketmekte ve ürkek bir şekilde de olsa kaygılarını dile getirmektedirler. Ancak bu defa da burjuvazinin iç ayrışmalarına, küçük burjuva radikallerine bel bağlanmakta, örneğin Şefik Hüsnü şöyle demektedir: "
biz eminiz ki devletin en yüksek makamını işgâl eden ve inkılabımızın kahramanı olan şahsiyet, böyle bir inhirafa bizzat mümanaat edecek ve haiz olduğu büyük nüfuz ve selâhiyeti, inkılabı almış olduğu istikamette derinleştirmek ve takviye etmek hususunda istimâl edecektir."(361).

Aydınlık çevresinin benimsediği, Komintern'de oluşturulmuş doğru strateji hayata geçirilmek istendiğinde, 1923'lerde görüldüğü gibi iki engelle karşılaşılmaktadır: Birincisi nesnel bir olgudur. Türkiye proletaryası ve onun siyasal örgütlenmesinin gerçek anlamda tarih sahnesine çıkması, ulusal burjuvazi öncülüğünde verilmekte olan bir kurtuluş savaşı dönemine, özel olarak da bu savaşın zaferle sonuçlanmasına rastlamıştır. Bu durum, proletaryanın nicel ve nitel anlamdaki güçsüzlüğüyle birleşince, ülkeyi emperyalist boyunduruktan, "düşman"dan kurtarmış olan sınıfların ideolojisinin işçi sınıfını derin bir biçimde etkilemesi hiç de yadırganacak bir durum değildir. İkinci engel ise

---

(360) Şefik Hüsnü: "Sosyalizm Cereyanları ve Türkiye", Aydınlık, sayı 16

(361) Şefik Hüsnü: "İnkılâp Esasatının Tadili", Aydınlık, sayı 18

genel teorik doğruların Türkiye özeline uygulanması gibi olumlu ve saygıdeğer bir çabanın, bunun gerektirdiği ideolojik - teorik sağlam bir temel üzerine oturmaması; hareketin gençliğinin, özellikle ideolog düzeyindeki liderlerin teorik ideolojik hazırlıklarının ve deneyimlerinin buna yeterince hazır olmamasıdır. Sonuç, 1923'lerde, işçi sınıfının ideolojik merkezi durumunda görülen Aydınlık çevresinin, ulusal kurtuluşçu kadrolara, özellikle Mustafa Kemal kanadına gereğinden fazla bel bağlaması, işçi sınıfının bağımsızlığının vurgulanmasını daha sonraki bir aşamaya ertelemesi olmuştur. Bu dönemde ulusal burjuvazi ve küçük burjuva radikallerinin en ileri kanatlarının bile ulusal devrimi toplumsal devrime dönüştürmeye asla niyetleri olmadığı, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın sınıfsal güçler dengesinin ve bizzat işçi sınıfının nicel ve örgütsel güçsüzlüğünün buna olanak tanımayacağı tüm açıklığıyla görülememiştir.

Öteyandan yine Aydınlık çevresi ve yörüngesindeki yayın ve propaganda faaliyetinde işçi sınıfının biliminin genel doğruları, sosyalizmin temel ilkeleri, Komintern çizgisi doğru ve cesur bir biçimde savunulmuş, olanaklar ölçüsünde yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu faaliyet sırasında, işçi sınıfının ideolojik savaşımı, karşısında burjuva ideolojisini bile değil, burjuvazinin sert ve açık baskılarını bulmuştur. Aydınlık çevresine vuran 1 Mayıs tevkifatı bunun bir örneğidir.

1919 1923 döneminde işçi sınıfının ekonomik örgüt birliğinin sağlanması yolundaki çabalar da yoğun bir ideolojik savaşım gerektirmiştir. Bu savaşım bir yandan II. Enternasyonal çizgisine, öteyandan burjuvazinin, işçi sınıfının örgütlenmesini engellemeye yönelik çaba ve propagandasına karşı verilmiştir.

Bu savaşımın birinci yönü Aydınlık çevresi tarafından fazla önemsenmemiş ama günlük çalışmalarda II.

Enternasyonal çizgisinde olmaya özenen bir kanadın işçi sınıfını bölen eylemleri sık sık karşılarına çıkmıştır. Şefik Hüsnü bu konuda şöyle yazmaktadır: "Avrupa için hayati ehemmiyeti olan bu ihtilâflar, memleketimize nazaran kıymetten âridir. Bizde eski an'anelere, parlak bir maziye malik bir sosyalist partisi de mevcut değildir. Esasen sermayeler hemen münhasıran ecnebilere aittir. Sanayimiz pek geri, sınıf mücadelesi had derecesinden uzak. Bu itibarla inkılab-ı içtimai meselesi bizde büyük bir hususiyet irae eder. İki muhtelif hizbe ayrılmak mevzu-u bahs bile olmamak lâzım gelir."(362).

Bununla birlikte, Aydınlık çevresini 1922 1923 döneminde en fazla uğraştıran ve işçi sınıfının örgütsel (sendikal) birliğinin sağlanamamasında çok büyük payı olan Istanbul Umum Amele Birliği, daha sonra Türkiye Amele Birliği doğrudan büyük sermayenin desteğinde olmakla birlikte zaman zaman II. Enternasyonal'le bağlar kurmaya kalkışan, kongrelerine II. Enternasyonal liderlerini ve İngiliz tredünyoncu liderleri davet eden, reformist sendikacılığı taklide kalkışan bir kuruluştur. Yine de Aydınlık'ın Türkiye işçi sınıfı içinde "reformist" ve "devrimci" kanatlar ayrımının yapay bir ayrım olacağı, bunun tarihsel kökenlerinin bulunmadığı değerlendirilmesi bir ölçüde doğru sayılabilir.

Burjuvazinin sendikal örgütlenme çabalarını başarısız kılmak ve kendi denetimine almak girişimlerine ise burjuvazi içindeki ayrımlar göz önünde tutularak, daha doğrusu abartılarak yaklaşılmıştır. Örneğin Şefik Hüsnü ve çevresi 1919 1921'lerde Hüseyin Hilmi'nin Türkiye Sosyalist Fırkası'na, daha sonra Şakir Rasim'in Istanbul Umum Amele Birliği ve Türkiye Amele

(362) Şefik Hüsnü: "Sosyalizm Cereyanları ve Türkiye", Aydınlık, sayı 16

Birliği'ne her zaman kesinlikle karşı çıkarken, "milli hükümet"in işçi örgütlenmesi içindeki adamlarına, örneğin Numan Usta'ya, bu kadroların güdümündeki örgütlere, eylem birliğinin temel unsurları gözüyle bakmışlardır. Eylem ve örgüt birliğinin sağlanması için bu kanatlara verilen ödünler, daha önce metni yayınlanan bir telgrafta görüldüğü gibi, "komünistliği" kabul etmemeye, bunun "çirkin bir iftira" olduğunu bildiren bir ortak metnin altına imza koymaya kadar varmıştır.

Legal planda, Ulusal Kurtuluş Savaşı kadrolarına, ulusal burjuvazi ve küçük burjuva radikalizmiyle eylem ve cephe birliği uğruna, üsluptan ideolojiye kadar önemli ödünler verilirken, Aydınlık çevresi, işçi sınıfı, özellikle de "kadro" niteliğindeki ilerici işçiler arasında ajitasyon propaganda çalışmalarında işçi sınıfının bağımsız ideoloji ve savaşımının, iktidar amacının vurgulanmasına çok daha fazla önem vermiş, bu konuda çok daha ödünsüz bir çizgi izlemiştir. Böyle bir tutumun açıklaması, yığınlar içinde geniş taban kazanma, yığın örgütlerinde etkin olma amacıyla dar bir komünist kadronun sağlam ilkeler etrafında yetiştirilmesi amaçlarını birleştirmeye çalışmak şeklinde yapılabilir. Gerçekten de işçi sınıfı içinde çalışmakta olan TKP militanlarının ve işçi sınıfı içinden yetişen genç partili kadroların zaman zaman Aydınlık çevresindeki aydınların politikalarını eleştirdikleri, çok daha ödünsüz ve bağımsız bir çizgi izlenmesinden yana oldukları, sonraki yıllarda Parti içinde meydana gelen tartışma ve yeniden düzenlemelerde ortaya konan eleştirilerden ve bu kadroların sonraki yıllarda izledikleri çizgiden de anlaşılmaktadır.

Bu dönemde Türkiye işçi sınıfının savaşımı açısından önemli sayılması gereken bir başka gelişme, 1923 yılı 17 Şubat'ında İzmir'de başlayan ve " yeni Türki-

ye"nin ekonomi siyasetini belirleme, bunu tüm dünyaya ilân etme amacını taşıyan I. İzmir İktisat Kongresi'dir.

Kongre'ye çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi grupları ayrı ayrı delegasyonlar ve ayrı ayrı karar tasarılarıyla katılmışlardır. Bu tasarılar, kongre yöntemine göre, birlikte oylanmış ve kongre sonucunda tüm toplumun sınıf ve kesimlerinin ortak kararları izlenimi yaratan metinler ortaya çıkmıştır. Böyle bir yöntem "imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kitle" varsayımına uymakta, belki de bu görünümü pekiştirmek için seçilmiş bulunmaktadır.

İzmir İktisat Kongresi'ne yüz delegeyle katılan işçi sınıfını, Istanbul büyük sermayesinin örgütü olan ve İzmir İktisat Kongresi'nin tümünü etkinliği altına alan Türk Ticaret Birliği'nin desteğindeki Istanbul Umum Amele Birliği temsil etmiş sayılabilir. Bu resmi bir temsil değilse de Kongre delegeleri arasında, bu sermaye güdümlü işçi kuruluşunun etkinliği açıktır. Kongreye, Istanbul işçi sınıfı adına Istanbul Umum Amele Birliği rapor sunmuştur. Ancak Aydınlık çevresi ve Istanbul Birlik Meclisi, Kongre'ye yönelik çeşitli çalışmalar yapmışlardır. İşçi sınıfının program ve istemlerini belirlemişler, Kongre öncesinde yapılan yayınlar ile işçi delegelere yol gösterilmiş ve İzmir İktisat Kongresi'nde kimi delegeler kanalıyla, saptanan istemler oldukça etkin biçimde savunulmuş, kabul edilen işçi istemleri arasında Aydınlık çevresinin formüle ettiklerinin bir bölümü de yer almıştır. Bunlar arasında en önemlileri, sendika hakkının tanınması, Grev Yasası'nın işçiler lehine yeniden düzenlenmesi, yabancı şirketlerin devletleştirilmesi, 1 Mayıs'ın işçi bayramı olarak kabulü vb.'dir. Ancak işçi kesiminin, TKP çevrelerinin, legal görünümüyle Aydınlık ve TİÇSF'nin etkisiyle savunduğu üç temel istem: Toprak reformu, işçi

sendikalarının kârdan pay alması ve tüm büyük sanayi ile ulaştırma dallarının millileştirilmesi istemleri, diğer grupların tümü tarafından reddedilmiştir. Buna karşılık İzmir İktisat Kongresi'nde işçi grubu da sermaye kesiminin özellikle sanayi grubunun önerisi olan "esnaf cemiyet ve loncaları tesisi" önerisini, yani emekçilerin savaşımını ve örgütlenmesini en geri kalıplar içinde dondurmayı amaçlayan öneriyi reddetmiştir.

İzmir İktisat Kongresi, kimi yazarların ileri sürdüklerinin tersine tümüyle Aydınlık çevresinin ve Şefik Hüsnü'nün etkinliğinde geçmemiş, Şefik Hüsnü, Kongre'ye delege olarak katılmamıştır; ama kararları açısından olmasa da sınıfsal güçlerin karşılıklı konumlarını ve yeni iktidarın tutumunu göstermesi açısından önemli sayılması gereken İzmir İktisat Kongresi'nde işçi grubunun sınıf bilinciyle yüklü tutumunda, TKP'nin işçi sınıfı içindeki kadro çalışması kadar, Aydınlık çevresinin legal plandaki yönlendirme ve etkisinin de payı büyük olmuştur.

Görüldüğü gibi bir yandan kemalist ideolojinin, bir yandan kapitalizm öncesi dinci - feodal ideolojinin, öte yandan "sol", "sosyalizm", "komünizm" adına ortaya çıkan ve işçi sınıfı ideolojisini yozlaştıran, çarpıtan akımların (İttihatçı solu, Osmanlı solu, islâm sosyalizmi vb.) cirit oynadığı bir ortamda, işçi sınıfının kendi öz ideolojisinin saflığını korumak ve bu uğurda savaşım vermek hiç de kolay olmamıştır. Özellikle hareketin ideolojik teorik hazırlıksızlığı, gençliği, ilk adımda yediği darbeler, kemalizmin etkinliği ve ağırlığı düşünülecek olursa, 1919 1923 döneminde ideolojik savaşım büsbütün güçleşmiş, zaman zaman egemen burjuva ideolojisinin etkisi altında kalmaktan büsbütün kurtulamamıştır.

Yine de Türkiye işçi sınıfının kendi sınıf ideolojisi ile görece daha yaygın ve yığınsal biçimde karşılaşma-

sı 1919 - 1923 döneminin ürünü sayılabilir. Bu dönem, ideolojik hazırlık ve savaşım açısından olumlu - olumsuz yanlarıyla 1924 1925 döneminin doğrudan başlangıcı, ön hazırlığıdır.

GERİ ÇEKİLMENİN BAŞLANGICI 1924 - 1925

1923 sonlarından 1925 sonlarına kadar geçen iki yıllık süreyi Türkiye işçi sınıfı tarihinde ayrı bir dönem olarak ele almak, ilk bakışta isabetsiz bir ayrım gibi görünebilir. Bu iki yıl, Türkiye işçi sınıfıyla Türkiye burjuvazisinin her alanda karşıkarşıya gelip boy ölçüştükleri ve birbirlerinin varlığından derin bir biçimde etkilendikleri yıllardır. 1923'de Cumhuriyet'in kuruluşuyla iktidarını pekiştirme sürecine giren burjuvazi, özellikle de ekonomik ve siyasal iktidara, işbirlikçi - levanten burjuvazi ve feodal ögeler zararına adaylığını koymuş bulunan ulusal burjuvazi, 1924 ve 1925 yılları boyunca yerini sağlamlaştırmak için zaman zaman sertleşen bir kavga vermiştir. 1925 ilkbaharında kemalist kanat üstünlüğü, kesin ve ödünsüz bir baskı rejimi kurarak sağlamıştır.

1924 başlarında Türkiye işçi sınıfı, sınıfsal bilinçlenme, örgütlenme ve savaşımında, geçmiş yılların birikiminin sonucu olan görece bir yükseliş sürecine girmiş; ulusal burjuvaziye umut bağlama eğilimleri yer

yer törpülenmeye başlamış; Aydınlık çevresindeki kimi sağ yanılgılara, Komintern'in de uyarılarıyla daha titiz bir gözle bakılmaya çalışılmış; işçi sınıfı arasında sınıfsal bilinç ve örgütlenmenin temelleri önceki dönemlere oranla çok daha sağlam atılmaya başlamıştır.

Ancak, aynı dönemin sonunda, 1925 ilkbaharında bu yükseliş burjuvazinin en sert tepki ve baskılarıyla karşılaşmış, işçi hareketi tüm legal olanakları yitirirken, işçi yığınlarından yalıtlanmaya itilmiştir. 1925 ortaları, Türkiye işçi sınıfının uzun sürecek bir geri çekilme döneminin başlangıcıdır.

Yeni Türkiye'nin Yeni Efendileri

Cumhuriyet'in ilanını önceleyen günlerde, egemen güçler arasında ortaya çıkan çelişkiler, çatışmalar, bir dizi olay, ülkenin yeni "efendileri"nin kimler olacağının ipuçlarını vermektedir. Ulusal burjuvazi, bu yerin en güçlü ama rakipsiz olmayan adayıdır. Karşısında işbirlikçi büyük ticaret burjuvazisi ile onun bağlaşığı toprak ağaları, beyleri, feodal ögeler; yanında ise işçi sınıfı vardır.

Tarihin sıkça görülen - garip çelişkilerinden biriyle güçsüz ulusal burjuvazi 1923 1924'lerde, iktidar savaşımındaki en güçlü rakibi işbirlikçi büyük burjuvazi ve onun yabancı efendileriyle eninde sonunda bağlaşıklık kurmak zorunda kalmıştır. Bu sınıfın ekonomik güçsüzlüğü, onu savaşımın başından beri bağımlı kapitalistleşmeyi yıkıp yerine ulusal bir gelişme modeli kurmaya değil, işbirlikçilerin yerini almaya yöneltmiştir. Ulusal burjuvazinin yapısal güçsüzlüğünün bilincinde olan işbirlikçi büyük burjuvazi, 1923 - 1925'lerde kırankırana bir savaşıma girmeye bile gerek görmeden, zaman zaman koyduğu ağırlıklarla iktidar çarkının kendi çıkarlarından yana dönmesini sağlamaya çalışmış, darbeyi vuracağı en uygun anı yada ulusal

burjuvazinin zorunlu teslimiyetini beklemiştir.

Böylece ulusal burjuvazinin iktidar savaşımındaki başlıca rakibi, onun kaçınılmaz ve zorunlu bağlaşığı haline gelirken, baştan beri onun yanında yeralmış olan sınıfsal güç, yani işçi sınıfı, "gerçek düşman" sayılmıştır. Bir bakıma, ulusal burjuvazi ve küçük burjuva radikallerinin, işçi sınıfının tüm bağlaşıklık öneri ve çabalarına rağmen, böyle bir bağlaşıklığa hiç bir zaman yanaşmadığı ve işçi sınıfı hareketini her zaman sert yöntemlerle ezmeye çalıştığı açık bir gerçektir.

Cumhuriyet'in ilânı ve bu olayı izleyen günler, ulusal burjuvazinin iktidara ayağını attığı ve büyük burjuvazinin desteğine ihtiyaç duymadan ayakta kalabilme denemesi yaptığı günlerdir. Aynı günlerde dikkati çeken ikinci olgu, böylesine güç ve kritik bir dönemde bile, kendisine bağlaşıklık sunan işçi sınıfına dayanma ihitiyacı duymamış olması, hatta bundan son derece bilinçli biçimde ve kesinlikle kaçınmış olmasıdır.

Siyasal planda, iktidarın yeni sahibinin orta katmanları peşinden sürükleyen ve küçük burjuva radikalizminden etkilenen ulusal burjuvazi olacağının anlaşıldığı 1923'lerde, işbirlikçi büyük burjuvazi olanak bulabildiği her yerde ve her noktada ekonomiyi ele geçirme çabasındadır. Verilen tüm nutuklara, görünüşteki tüm adımlara rağmen, 1923, 1924 ve 1925 yılları yabancı sermaye ve onun yerli işbirlikçilerinin ekonomideki egemenliğini sarsamamıştır. Örneğin tüm sınıfların iktisadi esaslardaki birliğini temsil eden İzmir İktisat Kongresi'nde dış görünüş ne olursa olsun, Istanbul ve liman kentlerinin işbirlikçi büyük ticaret burjuvazisi, kongre başkanlığından kongre kararlarına kadar her alanda ağırlık koymuştur.

Cumhuriyet'in kuruluşu sırasında ve hemen sonrasında bu gerçeklerin farkında olan ulusal burjuvazi ve özellikle küçük burjuva radikalleri için izlenebilecek

iki yol vardır: İktidarı fiilen olduğu kadar resmen de paylaşmak yada karşılarındaki her türlü muhalefeti susturmak... Seçilen yol ikincisi olmuştur. Böyle bir seçme kemalistlerin bağımsızlıkçılığının ve savundukları sınıf çıkarlarının daha baştan en gerici sınıflarla uzlaşmaya niyetli bir şike siyasetten ibaret olduğu yolundaki "sol" yorumların yanılgısını gösterir. Onlar ulusal burjuva devrimini hem siyasal hem de ekonomik planda korumaya ve savunmaya kararlıdırlar. Ne var ki nesnel sınıfsal konumlar ve güç dengesi ilerideki dönemlerde buna olanak tanımamıştır.

Burjuvazinin çeşitli kanatları arasındaki siyasal iktidar savaşımının ilk raundu sayılabilecek olan Cumhuriyet'in ilânını izleyen günlerde, 1924 Anayasa'sının kabulü, Kasım 1924'de işbirlikçi büyük burjuvazinin ve Kurtuluş Savaşı kadrolarının bu sınıfa bağlı gerici sağ kanadının siyasal sözcüsü olan Terakkiperver Fırka'nın kuruluşu, 1925 başlarında Şeyh Sait ayaklanması ve dönemin noktalanması sayılabilecek Takrir-i Sükun Kanunu, bu savaşımın ulusal burjuvazi ve küçük burjuva radikallerinin üstünlüğüyle sona ermiş görünen evreleridir.

1924 yılının Mart ve Nisan aylarında yapılan görüşmeler sonucu kabul edilen 1924 Anayasası ile ilgili tartışmalar, genelinde ulusal burjuvazinin ve küçük burjuvazinin ağırlığını yansıtmıştır. Bununla birlikte ilk tasarıda Mustafa Kemal'in üzerinde ısrarlı olduğu Cumhurbaşkanlığı konumunun güçlendirilmesi ve yetkilerinin artırılması, yani bir tür başkanlık sistemi Büyük Millet Meclisi'nde reddedilmiş, buna karşılık en kesin bir burjuva ilkesi olan mülkiyet hakkının dokunulmazlığı "genel menfaat için lüzumu usulüne göre tahakkuk etmedikçe ve özel kanun gereğince değer bahası verilmedikçe hiçbir kimsenin malı istimval ve mülkü istimlâk olunamaz" maddesiyle (madde 74)

Meclis üyelerinin tümü tarafından, hiç tartışmasız kabul edilmiştir. 1924 Anayasası ile ulusal burjuvazi istediği ve ihtiyaç gösterdiği kadar değilse de yeterince güç kazanmıştır.

1924 Kasım'ında Atatürk'ün de izni ve hatta teşvikiyle "*Terakkiperver Fırka*"nın kuruluşu, 1924 - 1925 dönemi iktidar savaşımının önemli bir raundudur. Bu dönemde bir yandan işbirlikçi büyük burjuvazinin, öteyandan Kurtuluş Savaşı'nı çeşitli amaç ve nedenlerle desteklemiş olan yarı feodal toprak beylerinin ve onların uydusu olan dinci kesimlerle geniş köylü yığınlarının yeni rejimden hoşnutsuzluk ve tepkileri önemli boyutlara varmıştır. Atatürk, bu tepkileri kanalize edebilecek bir muhalefet partisi kurulmasında iki yönlü yarar görmüştür: Bir yandan muhalefet akımları denetim altına alınmış olacak ve sınırları belirlenecek; öteyandan gizli ve sinsi bir muhalefet açığa çıkarılacak, "deşifre" edilecektir.

Bu muhalefetin sözcülüğünü yüklenen Terakkiperver Fırkası'nın başına Kurtuluş Savaşı'nın Doğu Cephesi Komutanı ve İzmir İktisat Kongresi'nin, büyük burjuvazice desteklenip seçtirilen başkanı Kazım Karabekir Paşa getirilmiştir. İşbirlikçi büyük burjuvazinin başını çektiği ve dinci feodal ögelerden önemli destek bulan Fırka'nın ileri gelenleri arasında, Büyük Millet Meclisi'nde yer alan ve Mustafa Kemal'de simgeleşen ulusal burjuvaziye ve küçük burjuva radikalizmine karşı çıkan tüm "büyük" adlar vardır. Ulusal burjuvazinin ve küçük burjuva radikalizminin iktidardaki ağırlığına karşı işbirlikçi büyük burjuvazi ve feodal güçler bağlaşıklığının muhalefeti, ileride örneğin 1950 Demokrat Parti olayında da görüldüğü gibi, geniş demokratik özgürlüklerden yanaymış görünümü vermeye özen göstermiştir. Terakkiperver Fırka Programı'nın ilk maddelerinden birinde "Umumi hürriyetlere Fırka

şiddetle taraftardır" denilmektedir. (madde 4). Terakkiperver Fırka türünden bir siyasal partiye ihtiyaç olduğu ise "rejimin diktaya gittiği" savına dayandırılmaktadır. Aslında işbirlikçi ticaret burjuvazisi, ulusal burjuva diktatörlüğüne karşı kendi diktasını kurma özlemi içindedir.

Terakkiperver Fırka ilk örgütlenme adımlarına Doğu Anadolu'da feodal ögelere dayanarak başlamış, çok kısa sürede Istanbul, İzmir ve Anadolu'nun diğer bölgelerinde Fırka'yı kuranların bile umud etmediği bir gelişme göstermiş, geniş yığınlardan destek bulmuştur. Dayandığı temel ilke "devlet vazifelerini asgari hadde indirecek çok geniş bir liberalizm"dir. Ekonomik alanda liberalizmin uygulanmasının ayrılmaz çerçevesi ise yabancı sermaye ve emperyalist şirketlerle işbirliğidir.

Terakkiperver Fırka'nın kazandığı güç ve kitle desteği kemalistleri önce kuşkulandırmış, gitgide huzursuz etmeye ve korkutmaya başlamıştır. Mustafa Kemal, kendisini ve kadrosunu en güçlü gördüğü anda, tüm muhalefeti kökünden susturmak için aradığı fırsatı, Doğu'da Şeyh Sait ayaklanması bahanesiyle çıkarılan aslında sağ ve sol muhalefeti ezmeyi amaçlayan 4 Mart 1925 tarihli Takrir-i Sükun Kanunu ile bulmuştur. Ulusal burjuvazi ve onun adına hareket eden küçük burjuva bürokrat kadroların süngü ucundaki mutlak iktidarı, nihayet 1925 başlarında, tüm demokratik özgürlükleri yok eden böyle bir baskı düzeniyle bir süre için sağlanabilmiştir.

Cumhuriyet tarihinde ve Türkiye işçi sınıfı tarihinde önemli dönemeçlerden biri sayılabilecek Takrir-i Sükun Kanunu'na göre "İrticaa ve isyana ve memleketin içtimai nizamını, huzur ve sükununu ve emniyet ve asayişini ihlâle bâis bilumum teşkilât ve tahrikat ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı hükümet, Rei-

sicumhur'un tasdiki ile re'sen ve idareten men'e mezundur. İşbu ef'al erbabını, hükümet İstiklâl Mahkemesi'ne tevdi edebilir."

Görüldüğü gibi bir burjuva hükümetinin elinde böyle bir yasa işçi sınıfının her türlü eylemini, örgütlenmesini ve propagandasını kesinlikle engeller niteliktedir. O dönemlerde Şeyh Sait gerici ayaklanması yüzünden "irticaa" karşı çıkarılmış gibi gösterilen bu yasanın aslında her çeşit muhalefeti, özellikle de iktidarı ürküten sağ muhalefet kadar işçi hareketini de hedef aldığı ve böyle bir yasanın Şeyh Sait ayaklanması olmasa idi de bir bahane ile çıkarılacağı, sonraları o dönemin en önemli kişileri tarafından çeşitli vesilelerle dile getirilmiştir.

1925 Mart'ını izleyen günlerde, ülkedeki tüm muhalefet örgütleri, bu arada Terakkiperver Fırka kapatılmış, hoşa gitmeyen tüm yayınlar, hatta mizah dergileri bile kapatılmış, tüm sesler susturulmuştur. Kapatılan yayınlar arasında, ileride görüleceği gibi, hükümeti "irticaa karşı" savaşımında ateşli bir şekilde destekleyen Aydınlık Dergisi ve aynı çevrenin tüm yayınları da vardır.

1925 baharında, İstaklâl Mahkemeleri işlemeye başlarken ve idam sehpaları kurulurken, 1 Mayıs 1925 günü yayınlanan bir bildiri bahane edilerek Aydınlık çevresi, yani TKP'nin önde gelen yönetici ve militanları tutuklanıp İstiklâl Mahkemesi'ne gönderilmişler, 38 kişilik "komünist teşkilât ve propagandası yapma ve hükümet şeklini değiştirmeye teşebbüs" davasında 15 yıla kadar varan ağır hapis cezaları verilmiştir.

1925'in ilk yarısında ulusal burjuva iktidarı artık yörüngesine oturmuş, yönünü belirlemiş, siyasal tercihlerini yapmıştır. Ulusal burjuvazi ve onun küçük burjuva sözcülerinin işçi sınıfına bakışları ve işçi siya-

setleri de artık ikircimli yorumlara, yanılgılara kolay kolay yer vermeyecek açıklık ve netlikle belirmeye başlamıştır. Ancak hareketin üzerindeki büyük baskılar ve tüm legal olanakların yitirilmesi, bu dönemde ulusal burjuvazinin kendi işçi örgütlenmesini hayata geçirmeye başlamasıyla birleşince işçi sınıfı hareketinde 1923 sonları ve 1924'de gözlenen görece yükseliş yerini ciddi bir geri çekilmeye bırakmıştır.

Ekonomik Model Saptaması

Kemalist ideolojinin ayrılmaz parçası olan "zengin ve müreffeh bir Türkiye yaratma " ülküsü, Kurtuluş Savaşı'nın kaderinin belli olmaya başlamasından yani zaferden sonra kendini acil bir zorunluk olarak dayatmıştır. 1923 yılı Şubat ayında toplanan İzmir İktisat Kongresi bir bakıma saptanmış modelin ilânı ve çeşitli toplum sınıf ve katmanlarına benimsetilme çabalarını yansıtır. Daha önce de değinildiği gibi, seçilen -yada sınıfsal güç dengesinin zorunlu sonucu olan model, *özel girişimci kapitalist yol*dur.

1923'lerdeki ekonomik gelişme modelinin "devletçi" olduğu yanılgısına, o yıllarda ve daha ileride devletçi sanılan böyle bir modeli sosyalizmle karıştıran "solcu"lara sıkça rastlanmaktadır. Oysa "devletçilik", 1929'lardan sonra iç ve dış ekonomik koşulların zorlamasıyla geçilen bir ekonomik model olmuştur. Buna karşılık 1923'lerde uygulanan ekonomi politikasını daha çok "devlet himayesi altında liberalizm" diye adlandırmak olanaklıdır. Bu ekonomi politikasının temeli liberalizmdir; ancak güçsüz ulusal burjuvaziyi güçlendirebilmek ve ulusal ekonomik kalkınmayı sağlayabilmek için devlet kendi güç ve olanaklarını özel girişimciler lehine, onları desteklemek ve güçlendirmek için kullanmak zorunda kalmıştır.

Bu ekonomi politikası 1926 yılında şöyle değerlendirilebilmiştir: " gerçek anlamıyla bir devletleştirme ve tekelleştirme süreci ile karşı karşıya değiliz. Burada sözkonusu olan, daha çok *sanayi ve ticaret alanında aşırı bir koruma siyasetinin* çeşitli biçimleridir. Hükümet, tek başlarına etkili bir rol oynayabilecek güçte olmayan birbirinden kopuk kapitalistleri biraraya getirmeyi ve onları devlet aygıtının maddi ve manevi desteği yardımıyla canlandırmayı üstlenmiştir. Bu girişimler kendi ayakları üstünde durabildikleri ölçüde, tamamen girişimcilere devrolunacaktır. Bu girişimciler, bu arada hükümet desteği ile zenginleşmiş olacaktır. Hükümetin iktisadi siyaseti, yerli bir kapitalist burjuvazinin gelişmesini hızlandırmak ve ülkenin zenginliklerinin sömürülmesinde, ona, kozmopolit unsurlar karşısında bir ağırlık sağlamaktır."(363). Ancak bu doğru değerlendirmeye katılmayanlar, yazarın çevresinde bile görülmektedir.

Kemalistlerin ekonomi politikası, İttihatçı'ların da rüyası olan, ülkeyi ulusal burjuvazi ve ulusal kaynaklara dayanarak zenginleştirme ve sanayileştirme amacına yönelirken, devlet gelirlerini de artırabilmeyi hedeflemektedir. Bu amaçla temel tüketim maddesi ve hizmetlerin devlet tekeline alınması yada tekel ayrıcalıklarıyla geliştirilmek istenen özel sermaye gruplarına verilmesi yoluna gidilmiştir.

Ulusal burjuvaziyi yaratma ve güçlendirme politikasının ikinci yanı, kredi kurumlarının ve bankaların kurulması olmuştur. Bunların ilki 1924 yılında kur-

---

(363 Şefik Hüsnü (B. Ferdi imzası ile) "Türkiye'nin İktisadi ve Mali Durumu", İnternationale Presse Korrespondenz, 1926, sayı 59, (Komintern Organlarindaki Yazı ve Konuşmalar, s. 36 37)

durtulan İş Bankasıdır. Sanayi ve Maadin Bankası, Halk Bankası, İş Bankası'nı izlemiştir.

Tarım alanında ise toprak reformunun yapılmadığı, "bu defterin daha 1923'lerde kapatıldığı"(364) bir sırada, tarım alanındaki en köklü ve radikal değişme ise "aşar" vergisinin kaldırılması ve kredi politikasının düzenlenmesidir. Her iki önlem de geniş ve güçlü bir zengin köylü katmanı yaratmayı amaçlamakta, kemalist iktidar, kırsal alanda kapitalizm öncesi unsurlarına karşı bir denge oluşturacak kapitalist zengin köylü işletmelerinden, kırsal orta sınıflardan destek almaya önem vermektedir.

Böyle bir ekonomi politikasına "liberalizm" adına karşı çıkanların anladığı özgürlük ise yabancı sermayeye dayalı kapitalist gelişmenin aracıları, işbirlikçileri, acentaları olma, aracılık ve ticaret yoluyla büyük servetler edinme özgürlüğü ve kırsal kesimlerde - feodal ve yarı-feodal toprak beylerinin, kapitalizm öncesi sömürü biçimlerini sürdürebilme özgürlüğüdür. Başka bir deyişle işbirlikçi büyük burjuvazi ve bağlaşığı olan kapitalizm öncesi ögeler, kendi iktidarları ve çıkarları adına ulusal burjuvazinin ekonomik kalkınma programına karşı çıkmaktadırlar. Devletçilik ile liberalizmin bu dönemde yanlış bir biçimde karşıkarşıya konması; birinin burjuvazinin çizgisi, ötekinin "sınıflar üstü" kemalistlerin ekonomi politikası sayılması yanılgısı, bu noktanın iyi anlaşılmamasından kaynaklanmaktadır.

Ulusal burjuvazinin ve onun sözcülerinin ekonomi politikasının çelişkisi ve politikalarını başarısızlığa mahkum eden nedenler, Türkiye ulusal burjuvazisinin yapısal güçsüzlüğünde ve bağımsız gelişme atılımının emperyalizm çağına rastlamasında aranmalıdır. U-

---

(364) Sabiha Sertel: Roman Gibi, s. 76

lusal burjuvazinin elinde ilkel bir sermaye birikiminin sağlanmamış olması, onun büyük yatırımlara kalkışacağı her seferde işbirlikçi burjuvaziyle yada daha da ötede emperyalist sermaye ile ortaklığa gitmek zorunda kalmasına yol açmıştır. Atatürk, İzmir İktisat Kongresi'nde yabancı sermayeye yeşil ışık yakarken, bunun bilincindedir. Yabancı sermayenin bağımsızlıktan yana en küçük bir ödün koparamayacağını, tümüyle denetim altında olacağını, siyasal bağımsızlığın ekonomik bağımsızlıkla tamamlanması gerektiğini içtenlikle vurgularken hesaba katmadığı tek nokta ulusal burjuvazinin güçsüzlüğünün ve işbirlikçi burjuvazinin kırılamayacak gücünün, yabancı sermaye ile bağımlılık ilişkilerine girilmesini kaçınılmaz kıldığıdır.

Nitekim çok göze batan ve "adı çıkmış" bazı yabancı şirketlerin millileştirilmesine, Türkçe konuşma, Türk çalıştırma zorunluğu gibi biçimsel önlemler alınmasına rağmen, 1923 1925 döneminde emperyalist şirketler Türkiye toprağından sürülüp atılamamıştır. Dönemin çeşitli "milli" şirketlerinin ardında hemen her zaman emperyalist sermaye gruplarını görmek olanaklıdır. Örneğin kemalist kadrolardan çıkan yeni yetme "ulusal" burjuvalara ve bunları destekleyen yeni kurulmuş yerli bankalara ihale edilen demiryolları yapımının ardında özellikle Krupp, Stinnes gibi Alman mali grupları vardır. Amerikan sermayesiyle ilişki aranmakta, Chester Projesi ve benzeri ayrıcalıklı projeler oluşturulmaktadır. 1925 yılında, Fransız - Belçika sermayeli Demiryolları ve Bayındırlık İşleri Genel Rejisi, büyük liman kentlerinde hemen hemen tüm limanları, 2 bin kilometreden fazla demiryolunu, Istanbul Tramvay ve Elektrik İşletmelerini, bir kısım madenleri ve fabrikaları denetimi altında bulundurmaktadır. Deutsche Bank Mali grubu ikinci sırada yer almakta, İngiliz'lere ait büyük işletmeler varlıklarını sürdürmektedirler. Kısaca emperyalist sermaye hâlâ ağırlıklı ola-

rak egemendir ve bu egemenliği köklü biçimde sarsabilecek bir gelişme sözkonusu değildir.

Öteyandan büyük kentlerin işbirlikçi ticaret burjuvazisi, ekonomideki sağlam dayanakları yüzünden ulusal burjuvazinin tüm direnişlerine ve yasal önlem denemelerine rağmen adım adım mevzi kazanmakta, kemalist kadroyu da kuşatmaktadır. Nitekim ulusal burjuvaziye, kemalistlere iyimser ve umutlu gözlerle bakan Şefik Hüsnü bile 1926 yılında "Türk Milliyetçiliğinde Devrimci Dalganın Geri Çekilmesi" başlıklı bir yazı yazmakta; kemalistlerin daha uzun bir süre emperyalist sermayeye güvensizlik besleyeceklerini ummakla birlikte, "uluslararası mali sermaye tarafından desteklenen eski rejimin büyük burjuvazisinin" ciddi ve tehlikeli bir ağırlık kazanmakta olduğunu saptamaktadır.

Ulusal burjuva ağırlığındaki bu gelişmeler, sınıfsal çelişkilerin özgün yapısı, izlenen siyasal ve ekonomik model Türkiye işçi sınıfının gelişme ve savaşımını etkilemiştir. İşçi sınıfının 1923 sonlarından 1925 ortalarına kadar giden dönemdeki savaşımı da ulusal burjuva iktidarının, kemalist kadroların siyasal tercih ve yön belirlemelerinde önemli etken olmuştur.

Savaşıma Hazır Genç Bir Sınıf

1924 1925'lerin Türkiye işçi sınıfı, savaşıma hazır, genç bir sınıf olarak nitelenebilir. Nicel olarak güçsüzdür ama Istanbul, İzmir, Adana, Bursa gibi kentlerde, maden bölgelerinde, demiryolları çevresinde yoğunlaşmış olması, buralarda ona gerçek nicel gücünün üstünde bir etkinlik kazandırabilmektedir. Örgütlenme açısından henüz işin başındadır ama 1922 1923'lerde bu yolda önemli adımlar atılmıştır. 1922 1923 döneminde TKP, yeni bir birleşme ve toparlanma süre-

cine girmiştir. 1924'e gelindiğinde artık Türkiye'de, özellikle Istanbul'da işçi sınıfı arasında fedakârca çalışan bir komünist kadro oluşmuş, Reji tütün işçileri, matbaa işçileri, tahmil tahliye işçileri, demiryolu işçileri gibi savaşım deneyimi üstün olan müfrezeler arasında küçümsenemeyecek bir etkinlik kazanılmıştır.

Bu dönemde işçi sınıfının nicel varlığıyla ilgili veriler şu gerçekleri ortaya koymaktadır: Kurtuluş Savaşı yıllarında işçi sınıfı, savaş öncesine göre sayıca gerilemiştir. Bunda, kapanan işyerlerinin ve işçi sınıfının yoğun olduğu Rumeli bölgesi'nin elden çıkmış olmasının payı vardır. 1923'lerden sonra yeni işyerleri açılmaya, tam kapasiteyle çalışacak işletmelere yeni işçi alınmaya başlamıştır, ama 1924 1925'de savaş öncesinin nicel düzeyine gene de ulaşılamamıştır.

1920 1926 yılları arasında, Türkiye'de yerli sermayenin olanaklarıyla 5 beygirden daha fazla motor gücünde 626 atelye ve küçük fabrika, 69 sanayi şirketi, 223 büyük un değirmeni, 116 hızar atelyesi, 25 50 beygir motor gücüne sahip 61 dokuma fabrikası kurulmuş, demiryolu yapımına hız verilmiş, Alpullu ve Uşak şeker fabrikalarının kuruluşu tamamlanmıştır. Tüm bunlar işçi sınıfının büyümekte olduğunun ilk işaretleridir.

Bu döneme ait güvenilir istatistik veriler bulunmamakla birlikte kentlerdeki ücretlilerin sayısının 200 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir. 1925 tarihli bir yazı bu 200 bin işçinin çeşitli işkollarına dağılımını şöyle vermektedir: (365)

---

(365) P Kitaygorodski: "Türkiye'de İşçi Hareketi", Komünist Enternasyonal Dergisi, Özel Sayı , 1925, (Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi" Derlemesi, s. 148'den)

Demiryolu işçileri	*8 bin*	*(5 bini örgütlü)*
Maden işçileri	*25 bin*	*(8 bini örgütlü)*
Fabrika işçileri	*40 bin*	*(12 bini örgütlü)*
İnşaat işçileri	*12 bin*	*(4 bini örgütlü)*
Tramvay işçileri	*3 bin*	*(1500'ü örgütlü)*
Gemiciler	*5 bin*	*(2 bini örgütlü)*
Liman işçileri	*7 bin*	*(hepsi loncalarda örgütlü)*
Şoför ve arabacılar	*10 bin*	*(5 bini loncalarda örgütlü)*
Tütün işçileri	*25 bin*	*(7 bini örgütlü)*
Mevsimlik işçiler	*15 bin*	*(örgütlenmiş yok)*
Matbaacılar	*1500*	*(1000'i örgütlü)*
Liman hamalları	*20 bin*	*(10 bini örgütlü)*

Türkiye işçi sınıfının, bu dönemdeki önemli bir özelliği ilerdeki yıllarda da sürecek olan tam proleterleşmemiş, yarı köylü işçilerin yaygınlığıdır. Özellikle mevsimlik işçilerin, inşaat işçilerinin ve maden bölgeleri işçilerinin bir ayağı köyde, toprakta bulunmaktadır. Buna karşılık büyük kentlerin, örneğin Istanbul'un ulaşım ve fabrika işçileri gerçek proleterlerdir. Türkiye işçi sınıfının savaşım ve örgütlenmeye en yatkın, en hızlı bilinçlenen kesimleri bunlar arasından çıkmıştır.

Kurtuluş Savaşı'nin hemen sonrasında, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye işçi sınıfının yaşam ve işkoşulları daha önceki dönemlerden hemen hemen hiç farklı değildir. Başlıca sorunlardan biri, işgününün dayanılmaz uzunluğu, 15 saatlik işgününün olağan sayılması, hatta yer yer 18 saate kadar bile varmasıdır. Demiryolları, İmalat-ı Harbiye işçileri gibi ulusal burjuvazinin işçi hareketini denetim altına almaya çabaladığı, savaşım geleneği oldukça eski, bilinç düzeyi yüksek olan işyerlerinde, yemek ve molalar hariç 9 ve 10 saatlık işgünü uygulanırken, dokuma sanayiinde işgü-

nü 12 - 14 saatı bulmaktadır. Tütün işkolu da özellikle işin yoğun olduğu dönemlerde en uzun işgününün yaşandığı işkollarından biridir. Bu işkolunda normal zamanda 12 saat olan işgünü, 14 - 16 saate kadar uzar.

Çalışma koşullarının en ağır olduğu alan kuşkusuz madenciliktir. En eski sosyal siyaset önlemi sayılabilecek nizamnameler madenlerle ilgili olmakla birlikte ve 1921'de çıkarılan yeni bir düzenleyici yasaya rağmen, bu işkolunda, yasalardaki kısıtlı koruma hükümleri bile uygulanmamaktadır.

Oldukça yaygın olan kadın ve çocuk emeğini koruyan hiç bir yasa bulunmamaktadır. Tütünde, dokumada kadın ve çocuk emeği alabildiğine düşük ücretlerle sömürülmektedir.

Ücretli hafta tatili hakkı 1925 yılı başına kadar tanınmamış, yıllık izin, doğum ve analık izinleri, hastalık sigortası akıldan bile geçmemiştir. 1923 1924 yıllarında işçi derneklerinin temel uğraşı olan "Mesai Kanunu"nun çıkarılması sağlanamamıştır. 120 maddelik Mesai Kanunu tasarısı 1924 yılında Meclis'e gelmiş, komisyondan komisyona dolaştırılmış, bu arada önce 99, sonra 39 maddeye indirilmiş ve TBMM gündemine alınmıştır. Tasarının hazırlandığı 1923 ve Meclis'e geldiği 1924 yıllarında, çeşitli işçi kuruluş ve heyetlerinin sözlü - yazılı başvurularına karşılık, Mustafa Kemal, Mesai Kanunu'nun çıkarılacağını defalarca tekrarlamıştır. Tüm 1925 ve 1926 yılları boyunca yeni rejimin en temel kanunları hazırlanır ve kabul edilirken, işçi sınıfının savaşımının ve örgütlenmesinin büyük baskılar altına alındığı, fiilen yok edildiği 1925 - 1926 yıllarında Meclis gündemine gelen bu tasarıyı, Meclis'te savunacak kimse bulunmamış, Hükümet kendi tasarısına kendisi sahip çıkmamış ve 1926 yılında tasarı sessiz sedasız geri alınmıştır. Mesai Kanunu'nun (İş Yasası) hikâyesi bile ulusal burjuvazinin işçi sınıfına bakı-

şını açıkça gösterecek niteliktedir. Bu arada, işbirlikçi büyük burjuvaziyi çok daha fazla etkileyecek ve muhalefetine yol açacak çeşitli yasaların çıkarılmış olduğu hatırlanırsa, ulusal burjuvazinin Mesai Kanunu'nu savsaklamasının basit bir denge hesabına dayanmadığı, onun işçi sınıfına karşı tavrını yansıttığı hemen anlaşılır.

İşçilerin haklarını koruyacak hiçbir önlem ve yasanın bulunmadığı, hâlâ 1909'lardan kalma grev ve sendika yasalarının geçerli olduğu böyle bir dönemde, işçi ücretlerinin düşüklüğü dikkati çekmektedir. O dönemle ilgili bir raporda işçi ücretleri konusunda özetle şu bilgiler yer almaktadır:

"En iyi ücreti demiryolu işçileri, en düşük ücreti de tütün ve dokuma işçileri almaktadır. Demiryolunda kalifiye bir işçinin gündeliği iki buçuk lira, buna karşılık tütünde kalifiye işçi ücreti ortalama iki lira, kalifiye olmayan sıradan bir işçinin ücreti ise 80 - 100 kuruştur. Dokuma işkolunda işçilerin aylık ücreti 26-35 lira arasında değişmektedir. İzmir yada Istanbul'da bir tramvay işçisinin eline 15 saatlik bir işgünü sonunda 125 kuruş geçmektedir..."

Raporun yazarı, bu ücretlerin satınalma gücü hakkında bir fikir vermek için, ayda ortalama 55 lira kazanan bir demiryolu işçisini, yani "iyi" ücret alan bir işçiyi ele almakta ve şunları yazmaktadır:

"Bu paranın 5 lirası özel bir kazanç vergisi olarak kesilir. Bu işçi ayrıca okul, kaldırım ve sağlık vergisi olarak her ay 2,5 lira ödemek zorundadır; oda kirası ise ayda 10 - 12 lira tutar. Böylece eline 37 lira 50 kuruş kalır. Eğer evli değilse bu para kıtıkıtına geçinmesini sağlar. Günlük yiyeceği 75 kuruş tutar. Sabah kahvaltısı peynir ekmek, öğle yemeği fasulya yada nohut çorbasından ibarettir. Sadece tatil günlerinde, öğle yemeğinde et yiyebilir. Bütün bunlar ona ayda 22,5 lira-

ya mal olur. Eğer bir yardımlaşma sandığına üye ise ayda bir lira da oraya ödemek zorundadır. Ayrıca demiryolları hesabına zorla kesilen özel bir vergi daha vardır. Bununla işçilerin sık sık çarptırıldıkları cezayı kastediyoruz. Bir işçinin ayda ortalama 3 - 8 lira ceza ödediği hesaplanmıştır..... Ceza için ortalama 4 lira kesildiğini kabul edersek bizim demiryolu işçisinin elinde (burada bekâr bir işçiyi örnek aldığımızı unutmayalım) akşam yemeği, traş, gazete, hamam, giyim, ayakkabı vs. masraflar için topu topu 10 lira kalıyor.

Peki ya bir de ailesi varsa ? Veremden en yüksek ölüm oranının işçiler arasında görülmesine ve işçi semtlerinde çocuk ölümlerinin korkunç rakamlara ulaşmasına gerçekten de şaşmamak gerek."(366).

1924 1925'lerde Türkiye işçi sınıfının çalışma ve yaşam koşulları, ilkel birikim döneminin yaşandığı 16. yüzyıl İngiliz işçilerinin koşulları olmamakla birlikte, görüldüğü gibi, işçi sınıfı 15 saate varan işgünü ve sefalet ücreti sınırındaki ücretlerle toplumun en düşük yaşam düzeyine sahip sınıfıdır. 1923'den sonra sınıfsal iktidarını pekiştirme çabaları içinde bulunan ulusal burjuvazinin sömürebileceği dış pazar da olmadığından ilk adımda doğrudan ve dolaylı biçimde işçi sınıfına yöneleceği ve ilkel sermaye birikimin bir ögesi olarak işçi sınıfını aşırı sömürme yolunu deneyeceği açıktır. 1923'ler sonrasında işçi sınıfı üzerinde yoğunlaşan tüm baskılar, onun savaşım ve örgütlenmesine konan tüm engeller, burjuvazi açısından yukarıdaki gerçeğin zorunlu sonucudur.

---

(366) P. Kitaygorodski: "Türkiye'de İşçi Sınıfının Durumu" (" Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi Derlemesi, s. 170 171'den)

Ekonomik Savaşım : 1924 - 1925

1923 yılı Ekim Kasım aylarının onbinlerce işçinin katıldığı grev ayları olduğu, işçi sınıfının Istanbul, İzmir vb. işgâlden kurtulan bölgelerde Cumhuriyet'in ilânı ile birlikte özellikle yabancı sermayeli şirketlerde hareketlere giriştiği bilinmektedir. 1924 başlarında bir süre duraklamış gibi görünen işçi hareketleri, o yılın ortalarından itibaren bir grev dalgası biçiminde değilse bile, yer yer yeniden görülmeye başlar.

1924 yılının ilk grev haberi, özellikle müslüman tebaadan işçiler üzerinde uygulayageldiği baskı ve sömürünün ağırlığı ile tanınan ve her dönemde işçi hareketlerinin, grevlerin en yoğun olduğu Tramvay Şirketi'nden gelir. 1 Temmuz 1924'de Tramvay Şirketi'nin Beşiktaş Deposu işçileri, Şirket'in işçilerden birine karşı haksız davranışını ve işten çıkarma kararını protesto için geçici bir süre işi durdurmuşlar ve yeniden işe başlamak için arkadaşlarının işe iadesi koşulunu ileri sürmüşlerdir. Greve giderken, işçiler, Hükümet'in yabancı şirkete karşı kendi yanlarında olacağı inancını taşımaktadırlar. Oysa işyerine jandarma birlikleri gönderilmiş, işçilerle jandarma arasında çatışma çıkmış, jandarma işçileri süngüden geçirmiş, yaralananlar olmuş ve 27 işçi tutuklanmıştır.(367). Bu olayda, Cumhuriyet'in ilânından sonra ulusal hükümetle işçilerin en sert biçimde karşıkarşıya gelmelerinin ilk örneklerinden birini görmek olanaklıdır. Temmuz 192[illegible] tramvay işçileri grevine karşı girişilen saldırı, ulusal hükümetin işçi siyasetini olduğu kadar, kimi umutların törpülenmesini de oldukça iyi ortaya sermektedir

---

(367) Aydınlık Fevkalâde Amele Nüshaları: Sa[illegible] s. 7 ve 17, ayrıca P. Kitaygorodski: "Türki[illegible] de İşçi Hareketi", ("Türkiye Komünist [illegible] Hareketi Derlemesi" s. 148 149'dan)

Olayı, "*Fevkalâde Amele Nüshaları*"nda anlatan Aydınlık Dergisi "feci bir vak'a meydana geldiğini" yazmakla birlikte asıl suçu Şirket'e yüklemektedir. Aydınlık'a göre "Tramvay Kumpanyası, Hükümet'i iğfal etmiştir".(368).

Aynı ay içinde posta müvezzileri ücretlerinin azlığı nedeniyle ve ücret artışı istemiyle greve çıkmışlardır. Ekim ayında Şark Demiryolları'nda (Edirne - Istanbul hattı) grev patlak vermiştir. Grevin nedeni görünüşte işçilerin, Şirket'in 1922'den bu yana dilediği gibi kullandığı Yardımlaşma Sandığı fonlarının denetimini ve mevcut paranın işçiler arasında paylaştırılmasını istemeleridir. Şirket bu girişimde elebaşı olarak gördüğü iki işçinin işine son vermek istemiş, bunun üzerine işçiler işten çıkarılan arkadaşlarının yeniden işe alınması için greve gitmişlerdir. Greve resmi makamların zorbalıkla son verdikleri, protesto hareketinin bastırıldığı bilinmektedir.(369). Şark Demiryolları grevinin bastırılışı, ulusal burjuvazinin yabancı sermaye ve yerli işçi sınıfı arasındaki tercihini sınıfsal doğası gereği yabancı sermayeden yana yapmasının bir başka örneği sayılmalıdır.

Kasım ayı içinde grevler Adana'ya atlamış görünmektedir. 3 Kasım 1924'de Adana demirci işçilerinin, 4 Kasım'da da koza işçilerinin grev haberleri bulunmaktadır.(370).

1924 Ekim ayı sonunda Ayvansaray'da Yunan tebaalı Kozmeto'ya ait Ayvansaray Un Fabrikası'nda iş-

---

(368) Aydınlık Fevkalâde Amele Nüshaları: Sayı 1, s. 7

(369) P. Kitaygorodski: " Türkiye'de İşçi Hareketi", ("Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi Derlemesi", s. 149'dan)

(370) Aydınlık Fevkalâde Amele Nüshaları: Sayı 5

günün uzunluğu, işkoşullarının kötülüğü ve ücretlerin düşüklüğü nedeniyle patlak veren grev, yine hükümet güçlerinin müdahalesi ve işçilerden elebaşı görünen altısının tutuklanmasıyla sona ermiştir.(371). Ekim ayı sonunda devlete ait dokuma fabrikalarında kadın işçilerin de katıldığı bir grev yapıldığı ileri sürülmektedir.(372).

1924 yılı grevlerinin belli çevre ve örgütlerce yönlendirilip örgütlendiğine ilişkin elde veri yoktur. Böyle bir merkezi yönlendirmenin işareti sayılabilecek belirtiler de görülmemektedir. Bu grevlerde gözlenen ortak noktalar şöyle özetlenebilir: İşçiler yabancı sermayeye ait işyerlerinde greve giderlerken, bu sermayelerin ait olduğu ülkeler üzerinde askeri ve diplomatik zafer kazanmış ulusal hükümeti yanlarında bulacaklarını sanmışlar, yanıldıklarını ise kısa sürede anlamışlardır. Bu grevlerin hemen tümü, en temelde iş koşullarının ağırlığından ve ücretlerin azlığından doğan kendiliğinden patlamalardır. Bu durum, 1924 yılındaki tüm olumlu gelişmelere rağmen işçi sınıfını örgütleme çalışmalarının henüz yeterli yol almadığının da belirtisidir. Grevlerin hemen hemen tümünün, hükümetin zor kullanımı ile kırılması, 1923 sonbaharı grevlerinin aksine somut başarılar elde edilemeden sona erdirilmesi bir başka ortak noktadır.

1925 Mart'ında çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu'nu izleyen sert baskı döneminde her çeşit işçi eylemi gibi grevler de büyük gerileme göstermiş, hemen hemen uygulanamaz olmuştur. Ağustos 1925'de Şirket-i Hayriye'ye bağlı gemi işçilerinin grev girişimi, bu yı-

---

(371) Aydınlık Fevkalâde Amele Nüshaları: Sayı 6 (Aralık 1924)

(372) P. Kitaygorodski: A.g.m., ("Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi Derlemesi", s. 149'dan)

lın saptanabilen tek önemli işçi hareketidir. Ücret düşüklüğü ve çalışma koşullarının kötülüğü nedenleriyle başlatılan bu greve de hükümet güçleri müdahale etmiş, greve önderlik eden işçiler tutuklanmış, çok sayıda işçi işten çıkarılmıştır. 21 Ağustos'ta bu grevle ilgili bir yazı yayınlayan Cumhuriyet Gazetesi'nde, Türk işçisinin henüz rüştünü ispat etmediği, çocukluk çağında olduğu, işçi örgütlerinin üyelerini greve itmemeleri gerektiği, ancak sorumluluk duygusuna sahip olmayanların Türk işçisini sınıf mücadelesinin tehlikeli yoluna kışkırtacakları ileri sürülmekte; Türkiye'de işçiler ve müteşebbis kapitalistler arasında maddi yaşam farkı bulunmadığı görüşüne yer verilerek yine de sınıf çatışmasının, sınıf çelişkilerinin keskinleşmesinin önüne geçilmesi, işçi sınıfını denetleyecek, yönlendirecek örgütler kurulması, yani işçi sınıfının vakit geçirilmeksizin ulusal burjuvazi tarafından denetim altına alınması istenmektedir.(373).

Kemalist kadroların görüşlerini dile getiren Cumhuriyet'in makalesi, ulusal burjuvazi ve küçük burjuva radikallerinin soruna nasıl baktıklarının iyi bir belgesidir. Gerçekten de 1925 ortalarından itibaren kemalistlerin işçi hareketini sarı örgütlerde toparlama girişimlerinde bir canlanma görülmektedir.

---

(373) 1925 grevleriyle ilgili kapsamlı bir gazete ve belge tarama çalışması önsözde belirtilen olanaksızlıklar yüzünden yapılamamıştır. Ancak mevcut kaynaklar 1925 yılının işçi sınıfının grev hareketleri açısından bir "geri çekilme yılı" olduğunu göstermektedir. A. Şnurov'un "Kemalist Devrim ve Türkiye Proletaryası" adlı incelemesinde sözü edilen 32 bin 100 işçinin katıldığı on büyük grev 1925 değil 1923 grevleri olmalıdır. Burada Şnurov bir dizgi yada çeviri

1924 1 Mayıs'ının kutlanmasını komünistlerin desteğini sağlamamış ve varlığı hükümetçe resmen tanınmamış olsa da önemli sayıda üyeye sahip ve tek merkezi örgütlenme sayılabilecek olan *Türkiye Amele Birliği* üstlenmiştir. Ancak 1924 yılında geleneksel 1 Mayıs miting ve gösterilerinin yapılmayacağı, bir "resm-i kabul" ile yetinileceği anlaşılmaktadır. 1 Mayıs öncesinde gazetelerde "Amele Birliği'nin 1 Mayıs resm-i kabul programı" yayınlanmıştır. Programa göre:

"1 Saat ikiden dörde kadar umum derneklerin ve amele cemiyetlerinin murahhas heyetlerinin tebrikleri kabul edilecektir.

2 Bir muzika muhtelif amele marşları çalacaktır.

3 - Umum amele kırmızı rozet taşıyacaktır.

4 - Mesai Kanunu'nun Millet Meclisi'nin ilk içtimaında çıkmaması dolayısıyla amele bu sene sokaklarda tezahüratta bulunmayacaktır.

5 - Resm-i kabul saat dörtte hitam bulacak ve birliğe mensup bir heyet, tebrike gelen murahhasların mensup oldukları müstakil cemiyetlere iade-i ziyaret edecektir."

Buna karşılık, Hükümet'in vilâyetlere gönderdiği ve gazetelerde de yayınlanan tamiminde "Amele Birliği namıyla bir müessese, Hükümet'çe hiçbir veçh ile tanınmamış olduğundan 1 Mayıs münasebetiyle Amele Birliği namına yapılacak hiçbir nümayiş, merasim hareketine kat'iyyen müsaade edilmemesi ve hemen

---

hatası yoksa iki farklı yılın grev hareketlerini birbirine karıştırmış olmalıdır. Zaten 1925 yılındaki siyasal gelişmeler ve Takrir-i Sükun Kanunu, onbinlerce kişinin katıldığı böyle bir grev dalgasına elverişli görünmemektedir. Şnurov'un söz konusu savı için bak. " Türkiye'de Kapitalistleşme ve Sınıf Kavgaları", s. 62

men'ine tevessül olunması ehemmiyetle ihtar olunur" denmektedir.(374).

Yine de 1 Mayıs günü Türkiye Amele Birliği merkezi kızıl renkler ve bayraklarla donatılmış, kapıya "Türkiye Amelesi, Sendikalar Kanunu İster" pankartı asılmış, Enternasyonal çalınmış ve tebrikleşilmiştir. Polis, bina içindeki töreni engellemek istemişse de yazılı emir gösteremediğinden törene devam edilmiştir. Aynı saatlerde, Aydınlık Dergisi'nin yönetim merkezi polis tarafından basılmış ve aranmış, Türkiye Amele Birliği'nin, 1 Mayıs dolayısıyla çıkardığı Çelik Kol adlı gazete ise toplatılmıştır.(375).

Türkiye Amele Birliği gibi işe sermayenin doğrudan desteğinde başlayan sonra reformist sendikacılığa doğru kayan bir kuruluşun dernek merkezindeki 1 Mayıs kutlamasına dahi izin verilmemesi anlamlıdır. Öteyandan 1924 1 Mayıs'ında Aydınlık çevresinin ayrı bir kutlama yada gösteri çağrısı yaptığına dair bir ipucu yoktur. Komünistlerin etkili oldukları, işyeri işçi örgütlerinde küçük kutlamalar yapılmış olmalıdır. Öteyandan büyük sermayenin göz yumduğu hatta başta desteklediği reformist bir kuruluşun, 1 Mayıs kutlamasında böylesine ısrarlı oluşu, Türkiye işçi sınıfının, özellikle Istanbul işçilerinin o dönemdeki bilinç düzeyinin de ifadesi sayılabilir. İşçi sınıfının güvenini kazanabilmek için Türkiye Amele Birliği, kendisini işçi sınıfının gelenek ve simgelerinin koruyucusu ve savunucusu olarak göstermek zorunda kalmaktadır.

1925 1 Mayıs'ı sırasında ise 1 Mayıs kutlamasını örgütleyen, artık eriyip gitmiş olan Türkiye Amele Birli-

---

(374) Ahmet Seren: A.g.y., Yurt ve Dünya, sayı 3, s. 407

(375) Ahmet Seren: A.g.y., Yurt ve Dünya, sayı 3, s. 407 408

ği yerine 1924 Ağustos'unda kurulan *Amele Teali Cemiyeti*'dir. Amele Teali Cemiyeti, 21 Nisan 1925'de Istanbul Vilâyeti'ne başvurarak, 1 Mayıs Bayramı'nın kutlanması için izin istemiş, başvuruya ekli olarak kutlama programını da sunmuştur. Programa göre Amele Teali Cemiyeti genel merkezi önünde toplanılacak, orada işçilerle konuşmalar yapılacak, işçiler arasından seçilecek bir heyet Vali'yi ziyaret edecek, daha sonra Sirkeci, Eminönü, Karaköy Köprüsü yoluyla ve tramvay yolunu izleyerek Şişli'ye, oradan da Hürriyet-i Ebediye Tepesi'ne gidilecek, orada eğlence düzenlenecek, daha sonra dağılınılacaktır.

28 Nisan günü Polis Müdürlüğü'ne davet edilen Amele Teali Cemiyeti temsilcilerine, ne yürüyüş nede genel merkez önünde toplantıya izin verilmeyeceği, ancak bina içinde resm-i kabul yapılabileceği ve küçük bir heyetin Vali'yi ziyaret edebileceği bildirilmiştir. Cemiyet'in töreni Cumhuriyet Gazinosu'nda yapma önerisi de reddedilmiştir. Bununla birlikte 1 Mayıs sabahı saat 10'dan itibaren işçi temsilcileri genel merkeze gelmeye başlamışlar, toplantı odasında toplanmışlardır.

2 Mayıs 1925 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde toplantı şöyle anlatılmaktadır: "Kırmızı renkli perde ve bayraklarda beyaz zemin üzerine siyah bir örs ve iki çekiç resmi bulunuyordu. İçtima odası kırmızı renkli bezler üzerine siyah renkle yazılmış levhalarla süslenmişti. Duvarlarda şu sözler vardı' 'Türk amelesi irticaya karşı amansız bir mücadele açmalıdır', 'Burjuvazinin zulmünü protesto ediyoruz', 'Mürteciler, muhtekirler, kapitalistler, emperyalistler kahrolsun', '8 saat iş. 8 saat istirahat. 8 saat uyku', 'Bütün dünya işçileri birleşiniz"

Aynı gün işçilere, gerek bu toplantıda, gerekse işyerlerinde "1 Mayıs" broşürü dağıtılmıştır. Bu broşür

Amele Teali ve Aydınlık çevresini susturmak için Takrir-i Sükun Kanunu'nun yarattığı ortamda fırsat kollayanlara bahane olmuş, Mayıs'ın ilk haftasında Amele Teali Cemiyeti ve Aydınlık çevresinin ileri gelenlerinden 38 kişi tutuklanmıştır. Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanan 38 kişi için 7 yıl ile 15 yıl arasında değişen hapis cezalarına hükmedildiği, sanıkların "Komünistlik teşkilât ve propagandası yapmak sureti ile emniyet-i dahiliyeyi ihlâl ve binnetice şekl-i hükümeti tağyire matuf ef'al ve harekâtta bulunmak"tan yargılandıkları bilinmektedir.

1925 yılı işçi hareketinde, önceki dönemde gözlenen görece yükselişin, ağır baskılar ve bu baskılara dayanabilecek güçte bir örgütlülükten yoksunluk yüzünden geri çekildiği yıllardır. İşçi sınıfının savaşımı, bu dönemin sonundan itibaren de tümüyle durmayacak, ancak işçi hareketinin yeni bir yükselişi için daha uzun yıllar beklemek gerekecektir.

Sendikal Örgütlenme ve Birlik Çabaları

1924 yılında hâlâ dağınık olan ve merkezi bir sendikal birlikten yoksun bulunan işçi sınıfını örgütleme girişimleri önce *Türkiye Amele Birliği*, onun eriyip gitmesinden sonra da *Amele Teali Cemiyeti* çevresinde gelişmiştir.

1923 Kasım'ında kurulurken, kimi araştırıcılara göre (Şnurov, Kitaygorodski) 30 bini aşkın işçiyi temsil eden 32 sendikayı (birliği) içinde barındıran *Türkiye Amele Birliği*'nin kuruluşu daha önce de görüldüğü gibi, burjuvazinin kendi iç çatışmalarına bağlı olarak hükümet tarafından resmen tanınmamıştır. 1924 başlarında bir nezaretin kapattığı, diğerinin faaliyetine izin verdiği Birlik'in yasal durumunun ne olduğu bile açıklıkla belli değildir.

20 Ocak 1924'de Türkiye Amele Birliği, Mesai Kanunu'nu görüşmek üzere olağanüstü kongre toplamış, 6 Şubat'ta yeni bir toplantı yapmış, burada Bolu mebusu Tunalı Hilmi Bey konuşmuş, Kongre'nin 20 Ocak oturumunda çekilen ve Mesai Kanunu'nun durumunu soran bir telgrafa, Mustafa Kemal'in "tasarının BMM'ye sunulduğu" yolundaki cevabı okunmuştur. Birlik'in sallantıda olan hukuksal varlığı konusunda yapılan tartışmalarda "fesih kararının herhalde tashih edildiği" ileri sürülmüştür.

Yapısı gereği, resmi desteklere sahip olmadıkça yaşayıp güçlenemeyecek böyle bir kuruluşun, kısa sürede üyelerini kaybetmesine, çoğu kağıt üzerinde 7 bin kadar üyeye düşmesine şaşmamak gerekir. Birlik'in, komünizme karşı olduğunu, siyasetle asla uğraşmayacağını sık sık açıklamasına rağmen hükümetten neden destek görmediği sorusu ise çoğu yerde net ve aydınlık cevaplara kavuşamamış, çeşitli yorum denemelerine girişilmiştir. Türkiye Amele Birliği'ni kemalistlerin örgütü, Birlik'in etkin kişisi Şakir Rasim'i de kemalistlerin ajanı olarak gören bazı araştırıcılar, daha sonraki çöküşü, işçi sınıfının, kendi sınıf çıkarlarını savunamayacağını anlayarak Birlik'ten yüz çevirmesine bağlamakta, hükümetin bir süre sonra bu Birlik'i de kapatmasını "işçi sınıfını bölme görevini yerine getirmiş olması" ile açıklamaya çalışmaktadırlar. Kimileri ise Şakir Rasim'in gitgide bağımsızlaşıp hükümeti eleştirir tavırlar almasını hükümetin tutumuna gerekçe olarak göstermektedirler.

Türkiye Amele Birliği'nin ortaya çıkıp güçlenmesini, daha sonra hükümetçe engellenmesi ve hükümetin baskılarıyla karşılaşmasını ve giderek erimesini açıklarken, Türkiye Amele Birlği'nin çekirdeği sayılması gereken Istanbul Umum Amele Birliği'ne kadar geri gitmekte ve Istanbul Umum Amele Birliği'nin, doğrudan

doğruya, işbirlikçi büyük ticaret burjuvazisinin denetiminde ve desteğinde kurulmuş bir örgüt olduğunu hatırlatmakta yarar vardır. İşbirlikçi ticaret burjuvazisinin ağırlıkta olduğu Milli Türk Ticaret Birliği'nin kurdurduğu, desteklediği Istanbul Umum Amele Birliği'nin reformist renkler kazanmış ve oldukça gelişmiş devamı sayılabilecek Türkiye Amele Birliği, ulusal burjuvaziyi ve küçük burjuva radikallerini asıl bu yönüyle huzursuz etmiş olmalıdır. 1924 sonbaharında kendisini Terakkiperver Fırka olarak siyasal alanda da ortaya koyacak olan işbirlikçi büyük burjuvazi ve bağlaşıklarının gerici muhalefetleri sırasında ellerinde bir de işçi örgütünün bulunması Mustafa Kemal çevresine gelecek açısından kuşku vermiştir. Şakir Rasim'in Zonguldak, Balya Karaaydın gibi önemli maden ve işçi bölgelerini örgütleme çalışmaları bu kuşkuları büyütmüştür. Buna bir de böyle merkezi bir örgütlenmede zamanla komünistlerin de etkinlik kazanabilecekleri kuşkusu katılınca, ulusal burjuvazinin, Birlik'e karşı olumsuz tutumunu yadırgamamak gerekir.

Amele Teali Cemiyeti, işçi sınıfının bilinçli desteğine dayanmayan, burjuvazi desteğinde iş görmeye çalışan Türkiye Amele Birliği'nin bu desteklerini önemli ölçüde yitirdiği sırada, Mayıs sonlarında, artık çalışma yapamayacağını ilân ederek mührünü vilâyete teslim etmesinden sonra kurulmuştur. Amele Teali Cemiyeti'ni bütünüyle devrimcilerin, özellikle Aydınlık çevresinin, TKP kadrolarının etkinliğinde bir örgüt saymak doğru olmaz. Ancak, bu çevreler, 1924'lerde yoğunlaşan baskılar karşısında ve belki de Türkiye Amele Birliği'nin kuruluşu sırasındaki kimi hataları da değerlendirerek, bu kez komünistlerin etkinliğindeki işçi birliklerinin, işçi kuruluşlarının da katılacakları ama bundan çok daha geniş bir sendikal örgütlenmeyi desteklemişlerdir.

İstanbul'daki işçi sendikalarını (birlikleri, ce[illegible]

leri) birleştiren bir örgütlenme olan Amele Teali Cemiyeti'nin kurulmasına çalışıldığı günlerde, sendikal örgütlenme planında ciddi bir dağınıklığın hüküm sürmekte olduğu söylenebilir. Başlangıcı 1921 sonlarına kadar giden, Türkiye Sosyalist Fırkası'nın çöküşüyle başlamış ve burjuvazi tarafından bilinçli olarak körüklenmiş olan bu dağınıklık, büyük işyerleri ve işkollarında çeşitli bağımsız cemiyetlerin, birliklerin kurulmasına yol açmıştır. Bunlar, Istanbul Umum Amele Birliği yada Aydınlık çevresinin İşçi Derneği örneklerinde görüldüğü gibi, zaman zaman bir toparlanma eğilimine girmişler, ama dağınıklık bir türlü önlenememiştir. Birlik çalışmalarının her defasında çeşitli nedenlerle başarısızlığa uğraması ve kurulan birliklerin de dağılması, işçiler arasında bağımsız örgütlenme eğilimlerini güçlendirmiş, birlik çalışmalarına karşı belli bir güvensizlik doğurmuştur.

1924 yılında zaman zaman şu yada bu birlik girişimi içinde görünen bu türden derneklerin, varolan verilerden hareketle dökümü şöyle bir tablo ortaya koymaktadır:(376)

Istanbul Haliç Şirketi Amelesi Cemiyeti, Şark Şimendiferleri Müstahdemin Teavün Cemiyeti, Silahtarağa Elektrik Fabrikası İşçileri Cemiyeti, Istanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye İşçileri Cemiyeti, Dersaadet ve Bilâdıselase İnşaat Tarik Amelesi Cemiyeti, Irgat ve Rençper Amele Cemiyeti, Tütün Fabrikası Amele İttihat Cemiyeti, Istanbul Tramvay Amelesi Cemiyeti, Mürettibin Cemiyeti, Anadolu Bağdat Şimendifer Cemiyeti.

---

(376) L. Erişçi: A.g.y., s. 18 19

İzmir	Aydın Demiryolları İşçileri ve Memurları Birliği, Mülteci ve Muhacirin Amele Cemiyeti, Şimendifer Fabrikası Amele Birliği, Tramvay İşçileri Cemiyeti, Liman, Vapur ve Köprü Amele Cemiyeti, Mavuna Amele Cemiyeti, Liman Rıhtım İthalat ve İhracat Amele Cemiyeti, Müstakil Liman ve Vapur Amele Teavün Cemiyeti, İnşaat ve Madeni Mev'ad Amele Teavün Cemiyeti.
Edirne	Şark Şimendiferleri Müstahdemin Teavün Cemiyeti.
Adana	Amele Teali Cemiyeti.
Konya	İşçiler Derneği.
Bursa	Yaprak Tütün Amelesi Cemiyeti.
Eskişehir	Anadolu - Bağdat Şimendiferciler Cemiyeti.
Zonguldak	Zonguldak Amele Birliği.

Amele Teaili Cemiyeti'nin kuruluş çalışmalarının yapıldığı dönemde sorun, her biri ayrı eğilimlerin, ayrı bilinç düzeylerinin temsilcisi olan bu örgütlenmeleri tek bir sendikal örgüt çatısı altında toplayabilmektir. Böyle bir örgütlenmenin ilk çalışmaları, daha Türkiye Amele Birliği kurulurken, yani 1923 yılı sonunda, komünistlerin yer yer etkili oldukları ve Amele Birliği'ne katılmamış Umum Tahmil ve Tahliye Amele Cemiyeti, Mürettibin-i Osmaniye Cemiyeti, Demiryolu İşçi Cemiyetleri ve Tramvay İşçileri Cemiyeti gibi işçi örgütlerinin bir araya getirilmesiyle başlamış, Birlik Komisyonu çalışmaları 1923 yılında ciddi sonuçlar vermemiş de olsa Türkiye Amele Birliği'nin Mayıs 1924'de kapanmasından sonra doğan boşlukta yeniden hız kazanmıştır.

Amele Teali Cemiyeti'nin kuruluşu 1924 yılı Ağustos ayında resmen onaylanırken, örgütün eski Türkiye Amele Birliği'nden pek de farklı olmadığı, tek farkın bu defa komünistlerin, örgütün oluşumunun dışında kalmak yerine içine girerek yönlendirmeye çalışmaları olduğu anlaşılmaktadır. 1926 yılına ait bir yazıda, Şefik Hüsnü, mevcut işçi kuruluşlarını değerlendirirken Amela Teali Cemiyeti'ni, "burjuva partileri tarafından kurulmuş olan sendikalar" arasında saymakta, bu grup hakkında şunları söylemektedir: " Bununla birlikte bu sendikalar işçilerin baskısı karşısında komünistlerle sıksık birlikte çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Umumi Amele Birliği (Amele Teali Cemiyeti kastediliyor. Osmanlıca'dan Almanca'ya, Almanca'dan yeniden Türkçe'ye çevirilirken örgütün adı bu biçime dönüşmüş *yazarın notu*-) de bu türden bir sendikadır. Geçen yıl Hükümet, bu Birlik'in sekreterini ve bazı yöneticilerini komünist ajitasyon yaptıkları iddiasıyla tutuklattı ve kürek cezasına çarptırıldı. Fakat bu olaylar üzerine toplanan kongrede komünist oldukları bilinmeyen bazı yöneticiler yönetime seçildiler ve bütün kemalist ajanlar safdışı bırakıldı. Bu sendika bugün tamamen Komünist Partisi'nin etkisi altındadır." (377).

Amele Teali'nin yukarıda kısaca özetlenen gelişmesi daha ayrıntılı izlenecek olursa örgütün Şirket-i Hayriye ve Dolmabahçe Gazhane İşçi Cemiyeti'nin oluşturduğu temel üzerinde kurulduğu; kuruluşuna hükümetçe engel olunmadığı; ilk aylarda faaliyetlerini daha çok Mesai Kanunu'nun çıkarılmasına yönelttiği anlaşılmaktadır.

---

(377) Şefik Hüsnü: "Türkiye'de İşçi Hareketi", International Presse Korrespondenz, 1926, sayı 119 (Komintern Organlarındaki Yazı ve Konuşmalar, s. 72'den)

1925 yılının Şubat ayı başında Amele Teali Cemiyeti'nde yeni "Mesai Kanunu"nu konuşmak üzere 14 işçi örgütünden 150 temsilci toplanmış, çalışmalar ilerletilerek 20 Şubat'ta bu defa 30 işçi grubundan 150 kişilik bir kongre halinde toplanılmıştır. Bu kongrenin 30 binden fazla işçiyi temsil ettiği ileri sürülmektedir. İlgili kaynakta işçi örgütleri ve temsil ettikleri işçi sayısı şöyle gösterilmiştir:

1	Anadolu Bağdat şimendifercileri	12.000
2 -	Şark şimendifercileri	1.250
3 -	Tramvay işçileri	1.500
4	Şirket-i Hayriye memurin ve müstahdemleri	1.000
5	Şirketi-i Hayriye Amele Cemiyeti	?
6	Cibali tütüncüleri	1.500
7	Tahmil ve tahliye işçileri	2.300
8	Tersane	800
9	Tophane	200
10 -	Zeytinburnu	900
11	Baruthane	500
12	Feshane (kadın işçiler hariç)	750
13	Ayastefanos Tayyare	50
14	Dolmabahçe Gazhane	200
15 -	Beykoz Gazhane	250
16	Beykoz Debbağhane	600
17	Kınalı Debbağhane	500
18	Ayvansaray Değirmen	200
19	Balat Değirmen	300
20 -	Hasköy Değirmen	200
21	Gemici ve ateşçiler	100
22 -	Mürettibin Cemiyeti	450
23	İstinye Havuz	300
24	Sandalcılar	100
25	Silahtar Elektrik	300

Ayrıca kadın işçi temsilcilerinin, fırıncı, berber, kunduracı gibi esnaf cemiyetleri temsilcilerinin ve bazı bağımsız kişilerin de kongreye geldikleri bildirilmektedir.(378).

Bu toplantıda TBMM'e verilen ve hiç bir zaman Meclis'ten geçmeyecek olan Mesai Kanunu tasarısı hakkında tartışmalar yapılmış ve ayrıntılı bir karşı tasarı hazırlanarak Meclis'e sunulmuştur. Bu dönemlerde komünistlerin Amele Teali Cemiyeti içindeki etkinlikleri artmaya başlamış olmalıdır. 1 Mayıs 1925 Tevkifatı sırasında da ortaya çıktığı gibi, 1925 yılı ilkbaharında, Aydınlık çevresi ile Amele Teali merkezinin yakın işbirliğinden sözedilebilir. 1 Mayıs tutuklamasına gerekçe yapılan ve Amele Teali tarafından bastırılıp dağıtılan 1 Mayıs broşürünün de Şefik Hüsnü tarafından hazırlandığı bilinmektedir. Bu konudaki istihbarat, hükümet çevrelerine ulaşmış, tam da Takrir-i Sükun Kanunu'nun çıkarıldığı günlerde Amele Teali Cemiyeti'ndeki komünist etkinliğinin kırılması için girişimlerde bulunulmuştur. Bu girişimin bir yanı Aydınlık çevresini, komünist militanları ve Amele Teali Cemiyeti'nin onlarla işbirliği yapan yöneticilerini tutuklamak, diğer yanı ise Cemiyet'in içine polis ve hükümet ajanlarını sokarak, örgütü içeriden kontrol altına almak olmuştur.

Amele Teali Cemiyeti'ne böyle sert bir darbe vurulduğu dönemde, İsmet Paşa Hükümeti, " her türlü siyasetten uzak, sadece ekonomik amaçlar güdecek" bir işçi örgütünün hazırlandığı haberini, kendine yakın yayın organlarında yayınlatmaktadadır. 10 Ağustos 1925'de, Istanbul'da, Istanbul Amele Teavün Cemiyeti'nin toplantısı yapılmış, bu örgüt Amele Teali Cemiyeti'nin yerine geçirilmeye çalışılmıştır. Bu ara-

(378) Orak Çekiç: Sayı 6, 26 Şubat 1925

da Amele Teali'nin çoğu tutuklanmış eski yönetim kurulu yerine de yenisi seçtirilmiş, yeni yönetim kurulu başkanlığına, Istanbul Amele Birliği ve Türkiye Amele Birliği'nin başkanlıklarını da yapmış olan ve Halk Fırkası Istanbul Şube Saymanı Dr. Refik Nevzat getirilmiş, Refik Nevzat'ın ağzından, Cemiyet'in, artık siyasi sorunlara hiç karışmayacağı yolunda açıklamalar alınmış ve işin sağlama bağlandığı sanılmıştır. Ancak daha sonra Şefik Hüsnü'nün ve çeşitli kaynakların notlarından anlaşıldığı gibi, Amele Teali yönetimi bu defa hemen hemen tümüyle komünistlere geçmiş olmalıdır. Ne var ki 1925 yılı ve 1926'larda, yönetimdeki bu başarıya rağmen Amele Teali Cemiyeti'nin daraldığı, üye sayısının azaldığı, işçi sınıfının sendikal birlliğinin sağlanması çabalarının başarıya ulaşamadığı anlaşılmaktadır

1924 1925 döneminin işçi sınıfı örgütlenmesindeki bir başka eğilim, hükümetin kurdurmaya başladığı, sendika niteliğinden uzak, aldatıcı işçi yardımlaşma dernekleridir. Özellikle 1924 yılında ve 1925'in ilk yarısında bu türden kuruluşlara sıkça rastlanır. Daha sonraki dönemde ise bu politikanın bile bırakılarak, tam bir baskı ve her türlü örgütlenmeyi engelleme politikasına başvurulduğu gözlenecektir.

1924 1925 sendikal örgütlenmesinin değerlendirilmesi yapılırken kısaca söylenebilecek olan, işçi sınıfının sendikal birliğinin sağlam bir çekirdek etrafında kurulmasında da bu dönemde, önceki dönemlere oranla daha bilinçli ve etkin çaba harcandığıdır. Bu çabalar, Amele Teali Cemiyeti'nin komünistlerin denetimine geçmesini sağladığı gibi, Ankara İmalat-ı Harbiye işçileri, Eskişehir demiryolu işçileri, Balya Karaaydın maden işçileri, Edirne demiryolu işçileri, İzmir madeni eşya yapımı işçileri ve İzmir dokumacıları gibi Anadolu işçilerinin örgütlenmesine komünistlerin

önayak olmasına da olanak tanımıştır. 1924 yılı sonundan 1925 ortalarına kadar giden dönem, komünistlerin sendikal örgütlenmede varlıklarını duyurdukları bir dönem olarak kabul edilebilir.

Ancak aynı dönemde, ulusal burjuvazi, işçi örgütlenmelerini "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti umdeleri"ne uygun hale sokma siyaseti uygulamış, yani örgütleri bazen içeriden ele geçirme, bazan baskı yoluyla kendi ilke ve çıkarlarına uygun biçime sokmaya çalışmıştır. Bunun ilk bakışta göze çarpan sonucu, 1924'den sonra artık "beynelmilel" ad ve nitelikte işçi derneklerine rastlanmamasıdır. Komünistlerin etkin oldukları işçi örgütleri, bu arada Amele Teali Cemiyeti bile Profintern'e resmen üye değildir ve olamamaktadır. Profintern'in çizdiği hat ve yönlendirmeler izlenmeye çalışılmakla birlikte, bu, işin yasal olmayan yanıdır. Böylece Türkiye işçi sınıfının, uluslararası işçi sınıfıyla olan bağları, daha 1924'lerden başlanarak bilinçli bir biçimde koparılmaya, Türkiye işçi sınıfı soyutlanarak burjuvazinin yedeğine alınmaya çalışılmıştır.

Takrir-i Sükun Kanunu'ndan sonra, 1 Mayıs 1925'de Aydınlık çevresine olduğu kadar Amele Teali çevresine de sert bir darbe vurulması, işçi sınıfının sendikal örgütlenmesinde komünistlerin artan etkinliğini kırmak, işçi hareketinin sınıf bilinci temeli üzerinde gelişmesini engellemek amacını taşır.

Siyasal Örgütlenme ve İdeolojik Savaşım

1924 1925 yıllarında, işçi sınıfı adına ortaya çıkan hiçbir legal siyasal örgütlenmeye rastlanmamaktadır. 1908 1913 döneminde yada 1919 1922 döneminde görülen siyasal parti bolluğunun yerini 1923 sonrasında önce fiilen, sonra da resmen "tek parti"li

düzen almıştır. Kısa süreli Terakkiperver Fırka denemesi İstiklâl Mahkemeleri'nde son bulduktan sonra, 1930'lara, aslında 1946'ya kadar, değil bir işçi partisi, herhangi bir muhalefet partisine dahi izin verilmemiştir.

Amele Teali Cemiyeti'nin ilk kuruluş aylarında, bu Cemiyet çevresinde bir de Mesai Fırkası kurulacağı yolunda haberler çıkmışsa da hemen tekzip edilmiştir.

Bu dönemde, Halk Fırkası ile gerici muhalefeti temsil eden Terakkiperver Fırka, işçi yığınlarını peşine takmaya çalışan iki siyasal parti olarak ortaya çıkmaktadır. Öteyandan, artık siyasal planda legale çıkma deneme ve girişimlerinden vazgeçmiş görünen Türkiye Komünist Partisi, işçi sınıfı içinde örgütlenme savaşımını güç koşullarda sürdürmektedir.

Komintern'in IV Kongresi sırasında (Kasım 1922) Anadolu ve Istanbul örgütlerinin birliğinin sağlanmasından sonra TKP yeni bir hızla örgütlenmeye girişmişse de 1923 1 Mayıs tevkifatı bu hızı daha başından kesmiştir. Hukuksal açıklardan ve yeni rejimin tam oturmamış olmasından dolayı sağlanan bir "men'i muhakeme" kararıyla serbest kalan TKP yöneticileri ve önde gelen militanlar, 1923'ün ikinci yarısında çalışmalarını sürdürmüşlerse de işçi sınıfının dağınıklığı ve ulusal burjuvazinin ağır siyasal ve ideolojik baskısı önlerine ciddi bir engel olarak çıkmıştır. Komünistlerin yeni bir toparlanmasının, işçi sınıfı içinde etkinlik kazanmaya başlamalarının 1924 ortalarına ve sonlarına rastladığı görülmektedir. TKP'nin bu dönemdeki gelişmesini Komintern belgelerinden ve Şefik Hüsnü'nün, Komintern kaynaklarında yer alan yazı ve konuşmalarından izlemek doğru olur.

Komünist Enternasyonal'in 17 Haziran - 8 Temmuz arasında Moskova'da toplanan V Kongresi'ne sunulan

Yürütme Kurulu raporunda Türkiye Komünist Partisi ile ilgili şu bölümler yer almaktadır:

Türkiye Komünist Partisi, ilk olarak IV Kongreden sonra, Türkiye'deki tüm bağımsız komunist grupların biraraya getirilmesiyle kuruldu..... Istanbul'da yoldaşlarımızın yönetimi altında tüm Türkiye'yi kapsayacak bir sendika federasyonu kurulmak istendiğinde, Hükümet, Parti'nin Merkez Komitesi'ni ve bir çok etkin üyesini tutuklattı... İdari baskıya girişerek birkaç ay içinde Parti'nin faaliyetini tümüyle felce uğrattı..... 1924 Mart'ında Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu, Türkiye meselesiyle ilgili olarak bir komisyona, Türkiye Komünist Partisi için gerekli bir dizi talimat hazırlama görevini verdi. Komisyon, Türkiye Partisi'nin sendikalar içinde yeteri kadar faaliyet göstermediğini ve işçi kitlelerinden kopma tehlikesiyle karşıkarşıya bulunduğunu belirtti...."(379).

Komintern'in V Kongresi'nde Şefik Hüsnü, Parti'nin gelişmesini ve varolan durumu şöyle özetlemektedir: " İlk önce Mustafa Suphi yoldaş şehit düştü. O legal bir parti olarak faaliyet yürütmemizin mümkün olduğu görüşündeydi. Bu görüş onun ve diğer 14 yoldaşın hayatına mal oldu. Aynı sıralarda Ankara'daki Merkez Komitesi'nin onlarca yıl hapis cezasıyla yok olmasına yol açan da bu illegal koşullardı. 1922'de Ankara'da, Parti'mizin Doğu Şubesi'nin yönetimi altında olmasına rağmen legale çıkartmak için yeni bir girişimde bulunuldu. 1923'de Istanbul'da yapılan 1 Mayıs çağrısı tutuklamalara ve henüz sonuçlanmamış bir davaya yol açtı. İşte Türkiye Komünist Partisi bu ko-

(379) KEYK Raporu 1924. IV Dünya Kongresi Tutanağı ("Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi" s. 116 117'den)

şullar altında faaliyet göstermek zorundadır ve olanaklar ölçüsünde gelişip güçlenmiştir. Fakat hâlâ çok küçük ve illegal bir partidir "(380).

1926 başlarında yazıldığı anlaşılan bir Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu Raporu'nda da 1 Mayıs 1925 tevkifatına ve o dönemde partinin durumuna değinilerek şöyle denmektedir: " Mayıs ayındaki tutuklamalar, Türkiye Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin çalışmalarını sekteye uğrattı. Tüm üyelerin yarısından fazlasının yeraldığı en güçlü parti örgütü Istanbul'da bulunuyordu. Taşrada, sadece bir kaç sanayi merkezinde (hepsinde değil) küçük örgütler bulunmaktaydı. Köylerde ise hiçbir parti örgütü yoktu. Parti'nin çekirdeğini aydınlar (öğrenciler) oluşturmaktaydı..."(381).

Yine Şefik Hüsnü, Komünist Enternasyonal Dergisi'ndeki B. Ferdi imzalı bir yazısında, 1925 Takrir-i Sükun Kanunu'na ve tutuklamalara kadar geçen dönemi şöyle özetlemektedir: " Parti, 1925 yılı başında etkin gücü, çalışması ve etkisi bakımından özellikle çok elverişli durumdaydı. Sendika hareketlerini yönetmek görevini üstlenmiş komünist savaşçılar, hemen hemen bütün sendikaları kesin şekilde etkileri altına almayı başarmışlardı. Parti, hücre çalışmaları ve sendika içindeki gruplar sayesinde işçiler üzerinde büyük etki sağlayabiliyordu. O zamana kadar bin adet basılan, komünist yayın organı Aydınlık, baskısını iki katına çıkarmak zorunda kaldı. Ayrıca komünistlerin etkisi altında olan kitlelerin isteği üzerine Aydınlık'ın işçiler için çıkan ekleri yerine Orak Çekiç adlı bir haftalık dergi

(380) Şefik Hüsnü (Faruk adıyla): Komintern'in V Kongresi'nde 30 Haziran 1924 tarihli konuşma ("Türkiye'de Komünist ve İşçi Hareketi", s. 128 ve 129'dan)

(381) KEYK Raporu 1925 1926: (Aynı yer, s 157)

çıkarıldı... Orak Çekiç Dergisi, ilk sayılarından itibaren işçiler tarafından sıcak bir ilgiyle karşılandı. Tamamen işçilerden oluşan 3 4 bin kişilik bir okuyucu kitlesi, komünist ideolojiyi ve komünist şiarlarını yayan bu yayın organı etrafında toplanmıştır. Komünist yayınların okuyucu sayısının çoğalmasıyla birlikte, savaşçılarımızın örgütleme çalışmaları da büyük hız kazandı. Bu hareket, diğer az çok sanayileşmiş illerde de Istanbul'da olduğu kadar güçlüydü. Yayınlarımızın üçte ikisi bu diğer sanayi bölgelerinde dağıtılıyordu. Komünist hareket, 1925 Mart'ına kadar yükselerek gelişti. Aynı yılın 5 Mart'ında, kemalist burjuvaziden korkunç bir darbe yendiği zaman, komünist hareket bu çok verimli çalışmanın en iyi dönemlerindeydi...." (382).

Şefik Hüsnü'nün sözünü ettiği etkinliğin ve gücün "görece" olduğunu, daha önceki alıntıda görülen Komintern Yürütme Kurulu değerlendirmelerinin, dönemin gerçeklerini daha nesnel yansıttığını düşünmek gerekir. Ancak gerçekten de görece olarak 1924 sonlarından 1925 ortalarına kadar geçen sürede, Türkiye Komünist Partisi çevreleri, o dönemlerin en güçlü ve etkin yıllarını yaşamış olmalıdırlar. Daha da önemlisi 1925 başlarında, TKP ilerisi için gelişme umudu vermekte, işçi sınıfı içinde adım adım ama iyi bir çekirdek kadro yetiştirilmesi yönünde bir savaşım sürdürmektedir.

TKP'nin 1924 1925 dönemindeki gelişmesini, izlenen ideolojik çizgi ve Komintern'in eleştiri ve yönlendirmeleriyle birlikte ele almakta yarar vardır.

(382) Şefik Hüsnü (B. Ferdi imzasıyla): "Türkiye'de Komünist Hareket", 1926 (Komintern Organlarındaki Yazı ve Konuşmalar, s. 86 87'den)

Komintern belgelerinin ve raporlarının incelenmesi, 1924 başlarından itibaren Türkiye Partisi'ne verilen önemin arttığını, TKP'nin yeniden düzenlenmesi ve güçlendirilmesi için bir komisyon kurulduğunu ve kimi eleştiri ve yönlendirmelerde bulunulduğunu göstermektedir. İşçi örgütleri içinde çalışma ve işçilerle bağ kurma bunların başında gelmektedir. Amele Teali Cemiyeti'nin kuruluşu sırasında komünistlerin daha önce Türkiye Amele Birliği konusunda yapıldığı gibi mesafeli durma, işe karışmama eğilimleri göstermemiş olmaları, aksine olabildiği ölçüde işin içine girmeleri ve giderek Amele Teali Cemiyeti'nde etkin olmaya başlamaları bu yönlendirmelerin de sonucu sayılmalıdır. Yine aynı dönemde Türkiye Komünist Partisi'ne ve onun legale yansıyan yayını Aydınlık'a iki temel eleştiri yöneltilmiştir. Bunlardan birincisi, ulusal burjuvaziye karşı sağ bir çizgi izlendiği eleştirisidir ki TKP bu eleştiriden, 1924 başlarında haberdar edilmiş, Komintern'in V Kongresi sırasında ise bu eleştiri kimi zaman oldukça sert bir biçimde tekrarlanmıştır. İkinci temel eleştiri ve talimat ise işçi sınıfı içinde daha aktif ve savaşkan davranılması gereğidir.

Türkiye Komünist Partisi'nin III. Kongresi sayılabilecek "Akaretler Kongresi" diye de bilinen toplantısı, 1925 yılının hemen başlarında, Komintern'in bu eleştiri ve yönlendirmeleri doğrultusunda, örgüte bir kez daha çeki düzen vermek amacıyla toplanmıştır. (383). Bu Kongre'yle ilgili olarak elde çok az güveni-

(383) 1925 başlarında toplanan bu Kongre ile ilgili veriler çoğunlukla çelişkili ve berraklıktan uzaktır. Kongre tarihi olarak 1 Ocak, 6 Ocak ve 6 Şubat tarihleri ileri sürülmektedir. Ancak bu toplantının 1925 başlarında yapıldığını kabul etmek gerekir. Öteyandan bu Kongre'de Ko-

lir veri bulunmakla birlikte, çeşitli kaynakların derlenmesi, Kongre'de önemli tartışma ve eleştirilerin yapıldığını göstermektedir. Şefik Hüsnü, Komintern'in eleştiri ve yönlendirmeleri doğrultusunda daha aktif çalışılması, işçi sınıfı arasında ajitasyon ve örgütlenme çalışmalarına hız verilmesi yönünde ağırlık koymuştur. Şefik Hüsnü'nün daha sonraki çalışmaları da bu yolda olmuş, hatta Vedat Nedim Tör grubuyla arasındaki temel ayrılık, o dönemlerde ideolojik sorundan çok, Parti'nin bağımsız ve etkin bir eylem yapıp yapmaması konusunda düğümlenmiştir. 1925 başında toplanan Kongre'de, Şefik Hüsnü'nün başkanlığının onaylandığı, Vedat Nedim'in (Tör) ise sekreterliğe getirildiği ileri sürülmektedir.

Ancak bilindiği gibi bu Kongre'de alınan kararların hayata geçirilmesi, düzenlemelerin köklü bir biçimde yapılabilmesi, Kongre'den bir ay kadar sonra çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu'nun getirdiği baskı ve şiddet ortamında olanak kazanamamış, 1925 Nisan'ında Şefik Hüsnü yurt dışına çıkmış, Mayıs'ın ilk haftasında da tevkifat başlamıştır. Böylece, 1925 ilkbaharından itibaren TKP, fiilen tevkifat dışında kalmış bulunan Vedat Nedim'in yönetimine geçmiştir. Bunun sonucu ise 1925'in ikinci yarısından sonra bir çeşit "atalet"

mintern gözlemcilerinin bulunup bulunmadığı, yani Kongre'nin resmen tanınıp tanınmadığı da ayrı bir konudur. Komintern temsilcisinin bulunduğu ve bunun P Kitaygorodski olduğu Yolundaki savlar bize doğru görünmektedir Bugün üzerinde çok tartışılan bir konu olan, o dönemde parti içi eğilimler konusunun bütün gerçekliği ile açığa çıkabilmesi için, tek güvenilir kaynak Komintern tutanakları olmalıdır.

hali, tedbirlilik uğruna eylemden ve bağımsız varlığını korumaktan kaçınma olmuştur ki bu konuda ortaya çıkan görüş ayrılıkları ve hoşnutsuzluklar, ideolojik ayrılıklarla da birleşince, 1927 yılında Vedat Nedim kanadının Parti'yi likide etmeye yönelmelerine kadar varmıştır.

TKP'nin 1924 1925 dönemini ve daha sonraki gelişmeleri kavrayabilmek için, o dönemdeki ideolojik çizgisini kısaca gözden geçirmek yararlı olur Bu konuda daha önceki bölümde aktarılanlara eklenmesi gereken, Komintern'in V Kongresi sırasında açıkça dile getirilen, daha önce de Parti'ye doğrudan iletilmiş olan "sağ eğilim" eleştirisidir

Komintern'in 1924 yazında toplanan V Kongresi'nde Türkiye Partisi ile ilgili eleştiri, Manuilski'nin ağzından dile getirilmiştir. Manuilski "Milliyetler ve Sömürgeler Meselesi Üzerine Rapor"unda şöyle demektedir: Türk yoldaşlarımız bu oldukça açık durumda taktik açısından vahim hatalar işlediler. Örneğin Türkiye Komünist Partisi'nin yayın organı olan Aydınlık'ta, Komünist Partisi'nin yabancı sermayeye karşı milli sermayenin gelişmesini desteklemesini öneren bir dizi makale yayınlandı. Burada Türk yoldaşların, vaktiyle Rusya'da işçi sınıfını, kapitalizmin gelişmesini teşvike çağıran Bay Struve'nin legal marksizmiyle aynı eğilimi taşıdıklarını görüyoruz. Tıpkı Rus struveciliği gibi, bazı Türk yoldaşlarımız da başlangıçta, ülkedeki üretici güçlerin gelişmesinin çıkarlarıyla sermayenin gelişmesinin çıkarlarını birbirine karıştırma eğilimindeydiler Gerçi bu hataları konusunda uyarıldıklarında Türk yoldaşlarımız çizgilerini düzeltmişlerdir; ancak biz yine de diğer genç şubelerin bu tür hatalar işlemelerini önlemek için talimatlar hazırlamalıyız..... Nihayet bu hataların dördüncü şeklini de göz önüne almak gerekiyor. Aydınlık Dergisi'n-

den Türk yoldaşlarımızın görüşü bu kategoriye girmektedir. Onlar gerçekten de proletaryanın burjuvaziyle işbirliğinden yana çıkmışlardır."(384).

Manuilski, daha ağır terimler de kullandığı konuşmasına, "Gerçekten de proletarya ile burjuvazinin sınıfsal işbirliğini savunan Aydınlık'çı yoldaşlarımızın yanlışları yeni değildir. Eski Avusturya İmparatorluğu'nun Ukranyalı Sosyal Demokratlar'ın ve Avrupa'nın Polonya'lı sosyalistlerinin tutumlarını hatırlayan herkes, Türk yoldaşlarımızın yanlışlarının köklerinin İkinci Enternasyonal'in bütün sosyal patriotik ideolojisinde olduğunu anlayacaktır" diyerek devam etmiştir.(385).

Bu eleştiriye Şefik Hüsnü cevap vermiş, eleştiriyi kabul etmez görünürken, aslında eleştirinin doğruluğunu da dolaylı bir biçimde, şu sözlerle onaylamıştır: " Parti'de işbirliğinden yana bir eğilim olmamıştır. Parti sadece devrimini sona erdirerek mücadelesinin ikinci aşamasına giren burjuvaziye karşı bundan böyle nasıl bir yol izleneceği konusunda bir anlık bir tereddüt göstermiştir, o kadar. Yoldaşlar, izninizle bu eğilimin doğuşunu ve tasfiye edilişini kısaca özetlemek istiyorum..." Daha sonra Şefik Hüsnü, Türkiye'de burjuva devriminin gelişme özelliklerini, proletaryanın gericiliğe karşı savaşıma ulusal burjuvazi ile birlikte katılmasının leninci bir ilke olduğunu anlattıktan sonra "Parti'de hiç kimse milli burjuvaziye, emekçileri ezme özgürlüğünün tanınması gibi bir görüş savunmamıştır.

(384) Manuilski: "Milliyetler ve Sömürge Meseleleri Üzerine Rapor", Komünist Enternasyonal V Dünya Kongresi Tutanağı,-Almanca, s. 625 633 (Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi, s.119 ve 120'den)

(385) Aynı konuşma, Mete Tuncay: A.g.y., s. 349

Yalnız şu var ki toplumdaki çeşitli güçler arasındaki ilişkiler sınıf mücadelesini, pratikte olağanüstü karmaşık bir hale getirmişti.....: İşte bu karmaşık koşullar, Manuilski yoldaşın söz ettiği eğilime yol açmıştır. Bu eğilimin etkisinde kalan yoldaşlar, daha çok milliyetçilerin bir devlet ekonomisi örgütlemesine aldandılar....

Başka yoldaşlar içinse milliyetçilerin iktisadi ve siyasi programları apaçıktı. Bu programın sadece Anadolu orta burjuvazisinin çıkarlarına hizmet ettiğini ve yabancı sermaye bu yeni kapitülasyonsuz rejime alışır alışmaz yada müttefiki olan oportünist ve muhalif burjuvazi, uzlaşmaz milliyetçileri altederek yeni bir kapitülasyon sistemi kurar kurmaz, bu zoraki devlet kapitalizminin yok olmaya mahkum olduğunu görüyorlardı..."(386).

1924 yılında Şefik Hüsnü'nün sözünü ettiği iki eğilimin henüz çekirdek halinde bulunduğu, sınıf işbirliğini savunan ve 1927'lerde bağımsız işçi sınıfı Parti'sinin gereksizliği savıyla Parti'yi likide etmeye kalkışan, polise teslim etmekten çekinmeyen bir kanadın mayalanmakta olduğu gözlenir. Ancak ulusal burjuvaziyle "cephe" stratejisini aşan bir işbirliği eğilimine Aydınlık Dergsisi'nde çıkan ve Şefik Hüsnü'nün imzasını taşıyan bazı yazılarda da rastlamak olanaklıdır. Komintern'in V Kongresi'nde Şefik Hüsnü, Türkiye'nin özgün ve karmaşık sınıf ilişkileri temelinden hareketle Parti'nin genel hattını savunmuştur.

Önceki bölümde etraflıca değinildiği gibi, Türkiye işçi sınıfının siyasal hareket, örgütlenme ve ideolojisi-

(386) Şefik Hüsnü (Faruk adıyla): "Milli Mesele ve Sömürgeler Üzerine Konuşma", Komintern V Kongresi tutanakları, Almanca, s. 708 712, (Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi, s. 121 123'den)

nin ulusal burjuva devriminin sıcak günlerinde ve kemalizmin yığınlar içinde yaygın prestij sahibi olduğu en güçlü döneminde ortaya çıkıp gelişmek zorunda kalması, işçi sınıfının güçsüzlüğü ve gençliği ile birleşince kemalizmin ideolojik etkisinin ağır bir biçimde duyulmasına yol açmıştır. Bu bakımdan Komintern'de dile getirilen eleştiriler, Şefik Hüsnü'nün de bütünüyle reddedemediği gibi bir ölçüde haklılık kazanmıştır. Yine de 1928'lere kadar Parti'ye bu eleştiriler doğrultusunda yeni bir yön verilebildiği söylenemez. Buna ne zaman, ne burjuvazinin baskıları nede örgütsel ve ideoljik hazırlık düzeyi olanak vermiştir.

Ancak 1924'ün ikinci yarısı ve 1925'in ilk aylarından itibaren işçi sınıfı içindeki çalışmalar yoğunlaştırılmıştır. Amele Teali Cemiyeti'nde ve Anadolu işçi örgütlenmesinde yeni etkinlikler elde edilmiş, 1925 Ocak (yada Şubat) Kongresi'nden sonra yeni bir atılıma hazırlanılmış, fabrika hücreleri yeniden kurularak güçlendirilmeye çalışılmış, en önemlisi de Aydınlık Dergisi'nin yanısıra işçi yığınlarına seslenebilecek yeni bir legal yayın organı *Orak Çekiç* çıkarılmaya başlanmıştır. "Haftalık Siyasi Amele ve Köylü Gazetesi" Orak Çekiç'in ilk sayısı 21 Ocak 1925'de yayınlanmıştır. Orak Çekiç'te, Komintern'in ideolojik yönlendirmeleri doğrultusunda bir yayın politikası izlenmeye çalışıldığı, hükümet'in işçi siyasetinin yer yer sert bir dille eleştirildiği, işçi sınıfının bağımsız örgütlenme gereğinin vurgulandığı görülmektedir. Örneğin, "burjuva partilerine ve burjuva politikacılarına yardakçılık eden ve onlardan medet uman her amele, kendi sınıfına ihanet etmiş sayılır" türünden fikir ve uyarılara Orak Çekiç sayfalarında sık sık rastlanmaktadır.

Bu dönemde Türkiye işçi sınıfının bağımsız siyasal örgütlenmesinin ideolojik çizgisini ve doğal olarak tüm savaşımını etkileyen, ulusal burjuva devrimini, emper-

yalizmin ve gericiliğin saldırısına karşı korumak ve onu ileri götürmek üzere ulusal burjuvaziye destek sağlama siyaseti, Komintern'in tüm eleştirilerine ve özellikle Şefik Hüsnü'nün bu eleştirilere uyma çabalarına rağmen 1925 yılı başındaki Şeyh Sait ayaklanması üzerine bir kez daha ağırlık kazanmıştır.

Gerçekten de karmaşık sınıfsal konumların var olduğu bir ortamda feodal ögelerin ve emperyalist güçlerin kışkırttığı, Doğu'daki Kürt ayaklanması, sınıfsal dayanak ve amaçları bakımından gerici bir gelişmedir. Ancak bu ayaklanmayı bastırma bahanesiyle bölgedeki Kürt halkının kılıçtan geçirildiği, egemen ulus şovenizminin görülmemiş boyutlara vardığı ve ayaklanmanın en sert baskılara, amansız bir antidemokratik tutuma gerekçe yapıldığı da açık bir olgudur. Aydınlık çevresi ve Orak Çekiç, Şeyh Sait Ayaklanması'na en sert biçimde karşı çıkarken ve Hükümet'in yanında yer alırken, "yobazların sarıklarının, yobaz zümresine kefen olması"nı dilerken, bu ayaklanmanın "iki seneden beri iktisadi ve içtimai (!) inkılap yolunda büyük adımlarla" gerçekleştirilen ilerlemeye engel olduğu görüşündedir. Orak Çekiç sayfalarında, "Arkadaş ! Kara kuvvet bizim de burjuvazinin de düşmanıdır. Biz her şeyden evvel bu düşmanı yenmeliyiz; burjuvazi ile de ayrıca kozumuzu paylaşırız" denmektedir.(387).

Böylece, 1925 başlarında gelişen olaylar "burjuvaziyle koz paylaşma"yı bir kez daha erteleme fikrine olanak kazandırmıştır. Oysa aynı günlerde burjuvazi, işçi sınıfı ve onun siyasal örgütlenmesiyle kozunu paylaşmayı ertelemeye hiç de niyetli olmadığını, Şeyh Sait Ayaklanması üzerine 4 Mart 1924'de çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu'nun uygulanmasıyla göstermiş-

(387) Orak Çekiç 5 Mart 1925, sayı 7'deki çeşitli yazılar

tir. 6 Mart 1925 tarihinde, Heyet-i Vekile kararıyla çeşitli muhalefet yayınları, örneğin Terakkiperver Fırka'yı destekleyen büyük Istanbul gazeteleri, Sebilürreşat gibi dergiler kapatılırken Aydınlık ve Orak Çekiç de kapatılmıştır. Hemen ardından Trabzon'da çıkarılan "Kahkaha" adlı mizah dergisinden, Bursa'da çıkan Yoldaş'a kadar "sol" görünen ne varsa hepsinin yayınlanması yasaklanmış, tüm muhalefet üzerinde yoğunlaştırılan baskılar ve İstiklâl Mahkemeleri'nin işletilmesi, işlerin sadece yayın yasaklama ile bitmeyeceğini, yeni tutuklamaların hazırlandığını göstermiştir. Nitekim Şefik Hüsnü, Nazım Hikmet, Hasan Ali (Ediz) 1925'in Nisan ayında yurt dışına çıkmışlar, Mayıs'ın ilk haftasında da tüm Aydınlık ve Amele Teali Cemiyeti çevresini, yani özünde TKP çevresinin ileri gelen kadrolarını toplamayı amaçlayan tutuklamalar başlamıştır.(388).

Komünistler üzerine yoğunlaşan bu baskıların ve baskıları izleyen günlerde Parti'nin durumunun değerlendirmesini bizzat Şefik Hüsnü'nün kaleminden okumakta yarar vardır:

Komünist savaşçıların çalışmaları öteden beri sıkı bir polis denetimi altındaydı. Hükümet'in, bu çalışmalara son vermek için en küçük fırsatı kullanacağı herkes tarafından biliniyordu. Fakat bütün komünist yayınların çıkmasını bir anda yasaklayan "Bakanlık Genelgesi" yine de beklenmiyordu. Çünkü o sırada bu aşırı sert tedbire gerekçe olacak hiçbir şey olmamıştı...

(388) Tutuklamalar sadece Istanbul'da değil, Anadolu'da da sürmektedir. Örneğin THİF örgütlenmesinden beri komünist çevrelere yakınlığı bilinen Mersin Doğru Öz Gazetesi sahibi Atâ Çelebi, Aydınlık'çılardan önce tutuklanmış bulunmaktadır.

Aslında tam bu sıralarda komünistlerin yayın organlarının son sayısında Kürt İsyanının amansızca bastırılmasından yana olmaları ve feodalizmin tasfiye edilmesinde Halk Partisi'ni bütün güçleriyle destekleyeceklerini açıklamaları ilginçtir. Gerçekten de ancak son derece yüksek bir sınıf bilinci, genç kapitalist burjuvazinin işçi sınıfının öncüsünün karşısına dikilmesine sebep olabilirdi. Nitekim yukarıda belirttiğimiz durum bunu yeterince kanıtlamaktadır..... Bu kayıplar yüzünden çok etkili bir darbe yiyen komünizm, yeni mücadele koşullarına uymak ve bunun sonucu olarak çalışma biçimini değiştirmek zorunda kaldı. Fakat bu o kadar kolay olmadı. Durum doğru bir şekilde kavranıp uygun bir örgütlenme yaratılıncaya kadar uzun bir bocalama döneminin geçmesi gerekti. Komünist basının yasaklanmasından sonra Parti Konferansı'na kadar geçen zaman (Mayıs 1926 *yazarın notu* -) üç döneme ayrılmaktadır.

1 İlk dönemde komünistler kendilerini milliyetçi burjuvazinin meydan okumalarına cevap verebilecek kadar güçlü sandılar. Yayın organlarına karşı girişilen baskılara cevap olarak taşrada yeni bir yayın organı çıkardılar. (Bursa'daçıkan Yoldaş olmalı -*yazarın notu*-). Sendikalara ve işçi derneklerine katılmaktan de geri kalmadılar. 1 Mayıs 1925'de bir kitapçık yayınlayıp komünist basının susturulmasına karşı protesto eylemleri niteliği taşıyan gösteriler düzenlediler.

Onlara göre bu olaylar bir yandan kendilerinin ne kadar etkili olduğunu gösterecek öte yandan işçilerin sınıf bilincini ve mücadele ruhlarını yüksek tutacaktı. Kitapçığın ve Mayıs gösterilerinin umut verici sonuçlarına rağmen tecrübeler teröre karşı koyabilmek için hareketin kitleler tarafından yeterince desteklenmediğini gösterdi..... Bu dönem 1925 yılının 5 Mart'ından Mayıs sonuna kadar sürdü.

2 İkinci dönem komünistlerin tutuklanması ve yargılanması dönemidir. Bu dönemde belli bir panik göze çarpmaktadır. Kamuoyunda en çok tanınan savaşçılar, yasal çalışmaları yüzünden İstiklâl Mahkemesi'ne verildiler. Sadece çok gizli bir kesim çalışmalarına devam ediyor. Merkez ile taşra arasındaki bağ son derece yetersizdir..... Bekleme döneminin sona erdiği 13 Ağustos 1925 gününe kadar (Aydınlık ve Amele Teali Cemiyeti çevresinden yargılananlara 7 yıldan 15 yıla kadar değişen çok ağır cezalar verildiği günün tarihi) tekrar yarı yasal bir çalışmaya başlanabileceği konusunda hâlâ bazı hayaller yaşatılıyordu.

3 Verilen kararların sertliği bu hayallerin son kalıntılarını da yıktı. Sanıklar 13 Ağustos'ta yıllarca hapis cezalarına çarptırıldılar..... Haksız yere uygulanan bu sertlik, koğuşturmadan kurtulmuş olan savaşçılarda başlangıçta yeni bir gücün doğmasına yol açtı. Herkes milliyetçi demokrasiden artık bir şey beklenemeyeceğini kavrıyordu. Parti saflarındaki coşku ve çalışma azmiyle dolu genç unsurlar cesaretle işe sarıldılar. Fakat yönetici merkez, bütün çalışmalarını engelleyen çeşitli zorluklarla karşı karşıyaydı..... Durum komünistler için gittikçe elverişsiz yönde değişmeye devam etti. Başında tecrübesiz bir Merkez Komitesi bulunan ve fiili gücü zayıflamış olan Parti, başlatılan terörün darbeleri karşısında geri çekilmek zorunda kaldı.

Üyelerin iyi niyeti ve fedakârlık ruhu onu belirli bir pasifliğe düşmekten kurtaramadı..... Bununla beraber hareket taşrada yayıldı. Fakat orada gittikçe daha fazla ikincil ve bölgesel önemdeki meselelere yöneldi..... Bu sırada Merkez Komitesi gittikçe sıradan bir bölge komitesi rolü oynamaya başladı.

Taşrada göreceli bir gelişme sağlanması sonucu ortaya çıkan yönetici bir merkezin öneminin küçümsen-

mesi tehlikesi son derece büyüktü. Bu durum devam etseydi, en sonunda ekonomizme ve Parti'nin parçalanmasına yol açabilirdi..."(389).

Şefik Hüsnü'nün, Komünist Enternasyonal Dergisi'nde yayınlanmış 25 Ekim 1926 tarihli bu yazısı Türkiye işçi sınıfının siyasal örgütünün 1925 - 1926 yıllarındaki durumunu anlatmaktan öteye bazı önemli ipuçları da vermektedir. Örneğin o güne kadar kemalistlere duyulan güvenin, sadece Kadrocular olarak Parti'den ayrılacak olan sağ kanada özgü olmadığını, genel olarak bir "güvenlik" ve rahatlık havasının yaygın bulunduğunu açıklamaktadır. Öteyandan Mayıs tevkifatıyla birlikte, "milliyetçi demokrasiden artık hiç bir şey beklenemeyeceği" yolundaki görüşün hayatın dayatmasıyla yaygınlaşmaya başladığı da görülmektedir,

Tüm bunlar, Türkiye işçi sınıfının tarihi yazılırken 1925 yılıyla 1925 sonrası arasına neden bir çizgi çizildiğini, ilk bakışta birbirine benzer yıllar gibi görünmekle birlikte, 1926'lar sonrasının, Türkiye işçi sınıfı için neden daha farklı, yeni bir dönem olduğunun gerekçelerini de ortaya sermektedir. Gerçekten de 1925 sonrasında bir yandan hareket büyük baskılar ve zorlamalar içine girecek, bu yüzden gücünü ve atılım hızını bir süre için kaybedecek, öteyandan Parti'nin ideolojik çizgisi bundan böyle - kopmalara ve Parti'yi polise teslim etmeye kadar varan ihanetlere rağmen - sağ eğilimin etkisinden büyük ölçüde kurtulacaktır. Kuşkusuz işçi sınıfının bağımsız siyasal örgütü çevresindeki bu gelişmeler, yine, Komintern'in izlediği çizgi ve Komintern ilişkileri dışında düşünülmemelidr.

(389) Şefik Hüsnü: "Türkiye'de Komünist Hareket", Komünist Enternasyonal Dergisi, 1926, sayı 9, s. 412 415, (Komintern Organlarındaki Yazı ve Konuşmalar, s. 87 90'dan)

Kısaca özetlenirse, kısacık ama belirleyici bir dönem olan 1924 1925 dönemi, Türkiye işçi sınıfının ulusal burjuvazi ve kemalizmin çok yönlü saldırısı karşısında zorunlu geri çekilmesiyle kapanır. Yeni bir atılım için uzunca yıllar beklemek, güç biriktirmek, sabırlı, fedakâr, acılı ama inançlı bir çabayı uzun yıllar sürdürmek gerekecektir. Türkiye işçi sınıfı ve onun öncüleri bu çabayı sürdürmüşlerdir, sürdürmektedirler.

* * *

Türkiye işçi sınıfı, bilinen ilk grevden bu yana 110 yıldır tarih sahnesinde; bağımsız siyasal örgütünün kurulmasından bu yana 61 yılı aşkın süredir sınıf bilinciyle savaşıyor.

Türkiye, bu savaşımın - en sert ve keskin olmasa da - en güç koşullar altında süregeldiği ülkelerden biri. Başka türlü söylenecek olursa, Türkiye işçi sınıfının burjuvaziyle karşı karşıya gelişi, 1917 Rusya'sında yada 1918 - 1919 Almanya'sındaki en keskin noktalara yada 1923'lerde Bulgaristan'da, iç savaş sırasında Yunanistan'da ve İspanya'da, devrim öncesi Çin'de, günümüzde kimi Latin Amerika ülkelerinde görülen binlerce işçinin kılıçtan geçirilmesi, komünistlerin şimendifer kazanlarında yakılması gibi en sert boyutlara varmadı. Buna karşılık burjuvazi, çok daha sinsi, bir bakıma çok daha ağır, savaşımı geriletmekte, güçleştirmekte çok daha etkili silahlar kullandı.

Türkiye burjuvazisinin işçi sınıfının savaşımını engellemeye yönelik politikası bir yandan işçi sınıfının bilinçlenmesini ve örgütlenmesini hedef alan yoğun baskıya, öteyandan ideolojik saptırma ayaklarına dayandı. Yeniyetmeliğine ve güçsüzlüğüne karşın ve belki de bu yüzden - şaşılacak bir sınıf güdüsüne sahip

olan burjuvazi, işçi sınıfına örgütlenebilme ve siyasal savaşımını güçlendirebilme zamanı tanımanın kendi varlığını tehlikeye atmak olacağını daha ilk adımda kavradı.

Türkiye işçi sınıfının, sanayinin geriliğine bağlı olan nicel güçsüzlüğü, örgütsüzlüğü, savaşım deneyimi eksikliği Cumhuriyet öncesinde ve Cumhuriyet'ten sonra uzunca bir süre, burjuvazinin baskılarının etkili olmasına yol açtı. İşçi sınıfımızın bilinçli sınıfsal savaşıma ilk atıldığı dönemde, antiemperyalist Kurtuluş Savaşı'nın galibi ulusal burjuvazinin yığınlar üzerindeki etkinliği, işçi sınıfının siyasal ve ideolojik savaşımında ve tüm gelişmesinde izler bıraktı. Bu izler, bu özellikler nesnel temelleriyle birlikte ele alınmadıkça yapılan her değerlendirme yanılgıları ve öznellikleri de birlikte getirme zaafından kolay kolay kurtulamaz.

Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi'nin bu birinci kitabı, yukarıda değinilen etkenlerin kendilerini en belirgin biçimde duyurdukları, işçi sınıfının henüz bilinçlenme ve ilk savaşım adımlarında olduğu dönemleri inceliyor. İşçi sınıfımızın yüz on yılı aşkın tarihine bakarken 1925 1946 dönemi, 1925 öncesinin, özellikle 1924 - 1925 geri çekilmesinin suskunluğa varan bir uzantısı olarak görülüyor. 1946'da çok partili demokrasiye geçilmesiyle başlayan yıllar, ağırlığı sendikal örgütlenme, sendikal savaşım olan bir geçiş ve hazırlık döneminin başlangıcı sayılmalı. 1960 sonrası ise, Türkiye işçi sınıfının, sınıfsal güç ve bilincini gösterdiği, dosta düşmana "ben varım" dediği dönemdir. Son 20 yılın hiç bir toplumsal siyasal gelişmesi işçi sınıfından büsbütün bağımsız olarak düşünülemez, kavranamaz. Bunun son örneği, 1980'de kısıtlı burjuva demokrasisine son veren gerici askersel darbe ve onu hazırlayan etkenler arasında, işçi sınıfının son yıllarda nitel sıçramalar yapan gelişmesinden egemen güçlerin duydu-

ğu kuşkunun payıdır.

1980'den itibaren Türkiye işçi sınıfı tarihinde yeni bir dönem başlıyor. 12 Eylül darbesi bir son çizgisi değil, olsa olsa bir paragraf sonudur. Türkiye işçi sınıfının en genç ve en güçsüz günlerinde bile her ağır darbenin, her baskının, her suskunluk ve geri çekilme döneminin ardından dimdik ayağa kalkmasını ve savaşıma atılmasını bildiğini, bu araştırma bile yeterince kanıtlıyor. Üstelik 1980'lerin Türkiye işçi sınıfı, ardında yüz on yıllık bir tarihin deney birikimini taşıyan, nicel varlığı milyonlarla ölçülen bir sınıftır.

Öznel istemler ve umutlar değil, bilimsel veriler ve tarih, başlayan yeni dönemin çok daha güçlü bir şahlanışa gebe olduğunu gösteriyor. Türkiye işçi sınıfı yaşıyor, savaşıyor...

BİBLİYOGRAFYA

Aşağıdaki bibliyografyada, bu çalışmanın hazırlanmasında başvurulan çeşitli kaynaklardan sadece dipnot düşülmüş olan doğrudan kaynaklar gösterilmiştir.

Süreli Yayınlar, Gazete ve Dergiler

a Gazeteler

Akşam
Alemdar
Basiret
Hadika-tül Ahbar
İkdam
Muhbir
Sabah
Takvim-i Vekayi
Tasvir-i Efkâr
Tanin
Tercüman-ı Ahval
Tercüman-ı Hakikat
Tercüman-ı Şark
Terakki
Vakit

L'Osmanlı
La Turquie
Le Moniteur
Le Journal de Costantinople

b Dergiler

Aydınlık
Aydınlık Fevkalâde Amele Nüshaları
İştirak
Kurtuluş
Meslek
Orak Çekiç
Yeni Hayat

Ansiklopediler, Raporlar, Derlemeler

İslâm Ansiklopedisi

Raşit Tarihi

Cevdet Tarihi

Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış (Devlet Matbaası, Istanbul, 1938)

Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi (Aydınlık Yay. "Komünist Enternasyonal Belgelerinde Türkiye" dizisi, 4. 1979, Istanbul)

Şefik Hüsnü, Komintern Organlarındaki Yazı ve Konuşmalar (Aydınlık Yay. "Komünist Enternasyonal Belgelerinde Türkiye" dizisi, 3.)

TKP, Doğuşu, Kuruluşu, Gelişme Yolları

28 - 29 Kânunsani 1921 Karadeniz Kıyılarında Parçalanan Mustafa Suphi ve Yoldaşlarının İkinci Yıldönümleri (Moskova, Kızı Şark Matbaası 1923), Bu kitabın içindekiler "Mustafa Suphi, Kavgası ve Düşünceleri" ve "Mustafa Suphi ve Yoldaşları" adlı iki kitap olarak yeni harflerle yayınlanmıştır.(Info Türk Ajans, Brüksel, 1974, 1975)

Istanbul İşçi ve Sosyalist Teşkilâtları Hal-i Hazır Harekatı (24 Ağustos 1338 tarihli ve Faruk imzalı el yazısı rapor, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi)

Kitap ve Makaleler

Adanır, Fikret	"Makedonya Sorunu ve Dimitir Vlahov'un Anılarında II. Meşrutiyet" Birikim Dergisi, sayı 9, Kasım 1975
Adelbourg, Eduard	Recueil de Fetvas Concernant le Contrat de Louage (Costantinople 1938)
Aralov, S.I.	Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları (Istanbul, Burçak Yayınları, 1967)
Atatürk	Söylev ve Demeçler
Ayni, Mehmet Ali	Hatıralar (Istanbul, 1945)
Barkan, Ömer Lütfi	15 ve 16. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraat Ekonomisinin Hukuki Esasları (Istanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, No. 256, Istanbul 1945)
Boue, Ami	La Turquie d'Europe (Paris, 1840)
Cebesoy, Ali Fuat	Milli Mücadele Hatıraları (Vatan Yayınları, Istanbul, 1953)
Cemal, Zeki	"Memleketimizde Amele Hareketleri", (Meslek Dergisi, sayı 21, 22, 24, 25)
Çapanoğlu, Münir Süleyman	Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi, (Pınar Yayınları, Istanbul 1964)
Dalsar, Fahri	Bursa'da İpekçilik
Erişçi, Lütfü	Türkiye'de İşçi Sınıfı Tarihi, (Kutulmuş Matbaası, Istanbul 1951)

Gavril, Arhangelos Anadolu ve Bağdat Şirket-i Osmaniyesi'nin İçyüzü (Ist. 1327)

Gökbilgin, Tayyip Milli Mücadele Başlarken (İş Bankası Yayınları)

Haupt, G. ve Dumont P Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler (Gözlem Yayınları, Istanbul 1977)

Heaton, Herbert Economic History of Europe (Herpers and Brothers Publ.)

Karabekir, Kâzım İstiklâl Harbimiz (Ist. 1960)

Karal, Enver Ziya Osmanlı Tarihi (Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1959)

Kitaygorodski, P Türkiye'de İşçi Hareketi (Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi, Aydınlık Yay. 1979) ve "The Labour Movement in Turkey" (The Communist International, 1925, Sayı 12, Komintern Yürütme Kurulu'nun aylık yayın organının İngilizce'si)

Küçük, Yalçın Türkiye Üzerine Tezler, (3. basım, Tekin Yayınları 1980)

Laqueur, Walter Z. Communism and Nationalism in the Middle Eas' (Routledge and Kegan Paul Pıibl. London, 1957)

Marx, Karl Capital (Progress Publ. Moskou)

Nuri, Osman Mecelle-i Umur-u Belediye (Istanbul, 1922)

Onur, Hakkı "1908 İşçi Hareketleri ve Jön Türkler" (Yurt ve Dünya, sayı 2 1977)

Ökçün, Gündüz Türkiye İktisat Kongresi (Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları,

Ankara, 1968)

Refik, Ahmet Osmanlı Devrinde Türkiye Madenleri (Istanbul 1931)

Refik, Ahmet Hicri 13. Asırda Osmanlı Hayatı (Istanbul 1932)

Sarç, Ömer Celâl "Tanzimat ve Sanayimiz" (Tanzimat kitabı)

Seren, Ahmet "Türkiye İşçi Sınıfı ve Tarihte 1 Mayıslar" (Yurt ve Dünya, sayı 3, 1977)

Sülker, Kemal 100 Soruda Türkiye'de İşçi Hareketleri, (3. basım, Gerçek Yayınevi, Istanbul)

Sülker, Kemal Türkiye'de Grev Hakkı ve Grevler, (Gözlem Yayınları 1976)

Şanda, Hüseyin Avni Bir Yarı Müstemleke Oluş Tarihi (Sinan Matbaası, Ist. 1932)

Şanda, Hüseyin Avni Türkiye'de 54 Yıl Önceki İşçi Hareketleri (Evren Yayınları, Istanbul, 1962)

Şişmanov, Dimitir Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketi (Belge Yayınları, Istanbul 1978)

Şnurov, A. "Kemalist Devrim ve Türkiye Proletaryası" (Türkiye'de Kapitalistleşme ve Sınıf Kavgaları, Ant Yayınları, 1970)

Toydemir, Sedat "Türkiye'de İş İhtilâflarının Tarihçesi" (Sosyal Siyaset Konferansları, 4. Istanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları)

Tuncay, Mete Türkiye'de Sol Akımlar (3. basım, Bilgi Yay. Ankara, 1978)

Tunaya, Tarık Zafer Siyasi Partiler, (Istanbul, 1962)

Todorov, Nikolay Sur Quelques Aspects du Passage du Feodalisme au Capitalisme dans les Territoires Balkaniques de L'Empire Ottoman" (Revue des Etudes Sud Est Europeennes, 1963, Cilt 1, No. 1-2)

Todorov, Nikolay "19. Asrın Ortalarında Bulgar Topraklarında Kiralık Emek" (Tarihi Bakış Dergisi, Bulgarca, Sofya, 1959)

Tournefort, P. de Relation d'un Voyage au Levant (Paris)

Tökin. İsmail Hüsrev İktisadi ve İçtimai Türkiye, Rakamlarla Türkiye'de Sanayi (İstatistik Umum Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1964)

Velikov, Stefan "Sur le Mouvement Ouvrier et Socialiste en Turquie Apres la Revolution Jeun Turc" (Etudes Balkaniques Dergisi, 1964/1)

Viquesnel Voyage dans la Turquie d'Europe